

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Горан Р. Тепшић

**УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У
ПРОЦЕСУ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ
НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА:
СЛУЧАЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2019.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Goran R. Tepšić

**THE ROLE OF POLITICAL ELITES IN
THE PROCESS OF IDENTITY
RECONSTRUCTION: THE CASE OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019

МЕНТОР:

др Радмила Накарада, редовни професор у пензији, Универзитет у Београду —
Факултет политичких наука

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

др Сеад Турчало, ванредни професор, Универзитет у Сарајеву — Факултет
политичких наука

др Немања Цуверовић, ванредни професор, Универзитет у Београду — Факултет
политичких наука

Датум одбране: _____

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ПРОЦЕСУ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА: СЛУЧАЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Сажетак

У дисертацији се полази од претпоставке да суштински различите интерпретације рата (1992-1995) у послератној БиХ условљавају конструкцију међусобно искључивих идентитета њених конститутивних народа. Тако конструисани идентитети временом се структурализују, те постају непропустљиви према неетничким политикама. С друге стране, етнополитике које ова структурна селективност подстиче, повратно ојачавају доминантне конструкције идентитета и репродукују постојеће односе моћи. Тако се политичка криза и друштвени расцепи одржавају у целокупном послератном периоду, што кандидује „дејтонску“ БиХ за случај сукоба дугог трајања.

Теоријски део дисертације обухвата расправу о теоријама људских потреба и вези идентитета, као једне од кључних људских потреба, са политичким елитама, њиховим политикама и стратегијама. Тиме се жели допринети разумевању идентитета као политичког ресурса и инструмента политичког владања, тј. управљања становништвом. У ту сврху користи се литература која углавном припада међународним односима и студијама мира, пре свега радови Џона Бартона и Едварда Азара. Методолошки приступ је интерпретативистички, кључна метода је анализа дискурса, а јединица анализе је говорни чин, став припадника трију етнополитичких елита у БиХ.

Емпиријски предмет анализе су дискурси и праксе бошњачке, српске и хрватске политичке елите, односно њихови идентитетски садржаји, који се првенствено тичу тема рата, жртве и државе. Предмет је просторно ограничен на територију БиХ, али обухвата и изјаве представника Србије и Хрватске, док се у временском смислу односи на период између 2012. и 2019. године.

Главни закључак дисертације је да интерпретације рата и међусобно конституисани идентитети у послератној БиХ творе ситуацију познату као „наставак рата другим средствима“, што претвара БиХ у сукоб дугог трајања. Но, то не чини БиХ изузетком, већ делом међународних тенденција.

Кључне речи: БиХ, политичке елите, основне људске потребе, идентитет, интерпретативизам, сукоб дугог трајања, изградња мира и државе, делатништво и структура, рат, жртва, држава

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: међународне студије

УДК број: 323.1:316.48(497.6)

THE ROLE OF POLITICAL ELITES IN THE PROCESS OF IDENTITY RECONSTRUCTION: THE CASE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The study starts with the general hypothesis that radically different interpretations of the Bosnian War (1992-1995) in the post-war BiH determine the construction of mutually exclusive identities of its constitutive peoples. After more than two decades of post-war transition, these identities have acquired structural qualities, including the one of strategic selectivity, which empowers ethno-politics and discriminates its alternatives, and vice versa, the ethno-politics reproduce mutually exclusive identities and the political order built on them. The described mechanism maintains political crisis and ethnic divisions in the 'Dayton' BiH, and candidates this state for a case of protracted social conflict.

The theoretical part of the study discusses the basic human needs theories, and the correlation of identity, as one of the fundamental needs, and political elites, their strategies and politics, in particular. The aim is to contribute to further understanding of identity as a political resource and an instrument of political governance, or governmentality. The discussion is primarily based on international relations and peace studies literature, mostly works of John Burton and Edward Azar, among others. The methodological approach of this study is interpretive; its primary method is the discourse analysis, with the speaker/statement unit of study.

Discourses and practices of Bosniak, Serbian, and Croatian political elite, mainly their identity-related content and narratives on War, victim, and state are the subject of this study. The subject is limited to the territory of BiH, although it includes statements of representatives of Serbia and Croatia, and refers to the period from 2012 to 2019.

The most important conclusion of the study is that interpretations of War and mutually exclusive identities produce a political situation in BiH known as "the continuation of war by other means", or the protracted social conflict. Nevertheless, that does not make BiH an exception, but a part of broader international trends.

Key words: BiH, political elites, basic human needs, identity, interpretivism, protracted social conflict, peacebuilding and statebuilding, agency and structure, war, victim, state

Field of study: political science (international relations)

САДРЖАЈ

УВОД.....	13
Формулација проблема и предмета истраживања.....	14
Теоријски оквир истраживања.....	25
Циљеви и значај истраживања.....	30
Преглед поглавља.....	31
1. МЕТОДОЛОШКО СТАЈАЛИШТЕ: ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ИНТЕРПРЕТАТИВИСТИЧКОГ ПРИСТУПА СУКОБУ ИДЕНТИТЕТА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	36
1.1. Онтолошко-епистемолошке поделе.....	37
1.2. Онтолошки монизам и епистемолошки интерпретативизам.....	44
1.3. Категоријални апарат истраживачког приступа.....	49
1.4. Методе и технике истраживања.....	58
2. ЕЛИТА, МОЋ И ИДЕНТИТЕТ: ОД УПРАВЉАЊА ПОТРЕБАМА ДО УПРАВЉАЊА СУКОБИМА.....	71
2.1. Теорије основних људских потреба: постбартоновска перспектива.....	74
2.2. Политичке елите и (етнички) идентитет као делатна потреба.....	88
2.3. Од управљања потребама до сукоба идентитета: теорија друштвеног сукоба дугог трајања.....	104
3. КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ МИРА И ДРЖАВЕ У ПОСЛЕРАТНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	121
3.1. Западни Балкан као епистемички изазов либералној изградњи мира.....	123
3.2. Археологија дискурса либералне изградње мира у Босни и Херцеговини.....	134
3.3. Генеалогичка једног управљаштва: високи представник као друштвени актер у „дејтонској“ Босни и Херцеговини.....	142
3.3.1. „Предбонски“ мандат Карла Билта.....	143

3.3.2. „Бонски систем“ или како је високи представник постао „краљ Босне“	147
3.3.3. Неутралисање високог представника: од „краља Босне“ до „болесника с Миљацке“	164
3.3.4. Последице друштвеног деловања високих представника.....	177

4. КОНСТРУКЦИЈА ЕТНОНАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА У ДИСКУРСИМА БОСАНСКИХ ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА: НАРАТИВИ О РАТУ, ЖРТВИ И ДРЖАВИ.....

4.1. Методолошки и теоријско-аналитички оквир.....	189
4.2. Наративи о рату.....	192
4.2.1. Бошњачко-српски метасукоб: између „српске агресије“ и „грађанског рата“	193
4.2.2. Бошњачко-хрватски метасукоб: између „удруженог злочиначког подухвата“ и „Домовинског рата“	204
4.2.3. Ратне вође и њихова заоставштина.....	208
4.3. Наративи о жртви.....	217
4.3.1. Бошњачки наратив о жртви: Сребреница — „злочин планетарних размјера“	217
4.3.2. Српски наратив о жртви: „Да смо 1941. године имали РС, не бисмо доживели Јасеновац“	231
4.3.3. Хрватски наратив о жртви: Хрвати као „коллатерална штета преслагивања балканског повијесног нереда“	237
4.3.4. Наративи о судству и тужилаштву: „злочини морају бити кажњени“ или „кадија те тужи, кадија ти суди“	241
4.4. Наративи о држави.....	246
4.4.1. Бошњачки наратив о држави: наставак борбе за целовитост Босне и Херцеговине.....	246
4.4.2. Српски наратив о држави: „изворни Дејтон“, унија три ентитета или независна Република Српска.....	252
4.4.3. Српско-бошњачки дискурзивни сукоб око државности: између укидања Републике Српске и распада Босне и Херцеговине.....	256

4.4.4. Хрватски наратив о држави: федерализација (Федерације) Босне и Херцеговине или трећи ентитет.....	262
4.4.5. Хрватско-бошњачки дискурзивни сукоб око државности: „случај Комшић“ и Мостар као „последњи бедем“	265
4.4.6. Наративи о држави и национални празници: независност/државност Босне и Херцеговине и две републике.....	272
5. ЗАКЉУЧНА РАСПРАВА: ИДЕНТИТЕТ, ДРЖАВА, ПЛУРАЛИЗАМ.....	288
5.1. Идентитетски сукоб дугог трајања у Босни и Херцеговини.....	288
5.2. Епилог две деценије послератне транзиције у Босни и Херцеговини: неуспела држава (<i>failed state</i>)?.....	297
5.3. Босна и Херцеговина између антагонизма и агонистичког плурализма.....	309
ЛИТЕРАТУРА.....	315

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

- АРБиХ — Армија Републике Босне и Херцеговине
БиХ — Босна и Херцеговина
ВРС — Војска Републике Српске
ГС УН — Генерална скупштина Уједињених нација
ДФ — Демократска фронта
ЕУ — Европска унија
ЗАВНОБиХ — Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Босне и Херцеговине
ИПТФ — Међународне полицијске снаге (*The International Police Task Force*)
НАТО — Организација северноатланског пакта
НС РС — Народна скупштина Републике Српске
ОЕБС — Организација за европску безбедност и сарадњу
ОС БиХ — Оружане снаге Босне и Херцеговине
ОХР — Канцеларија високог представника за Босну и Херцеговину
ПДП — Партија демократског прогреса
ПИК — Савет за примену мира (*Peace Implementation Council*)¹
ПС БиХ — Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине
РС — Република Српска
СБ УН — Савет безбедности Уједињених нација
СББ — Савез за бољу будућност Босне и Херцеговине
СБиХ — Странка за Босну и Херцеговину
СДА — Странка демократске акције
СДП — Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине
СДС — Српска демократска странка
СНС — Српски народни савез Републике Српске
СНСД — Савез независних социјалдемократа
СП — Социјалистичка партија Републике Српске
СРС — Српска радикална странка

---

¹ У локалним језицима Босне и Херцеговине прихваћен је скраћени назив „ПИК“, који је настао прилагођавањем акронима на енглеском језику.

СФОР — Снаге за стабилизацију (*The Stabilization Force*)

УН — Уједињене нације

ФБиХ — Федерација Босне и Херцеговине

ХВО — Хрватско вијеће обране

ХДЗ 1990 — Хрватска демократска заједница 1990

ХДЗ БиХ — Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине

ХЗХБ — Хрватска заједница Херцег-Босна

ХНС — Хрватски народни сабор Босне и Херцеговине

ХРХБ — Хрватска република Херцег-Босна

УВОД

Увод у наше истраживање реконструкције националних идентитета у послератној Босни и Херцеговини (БиХ) почећемо описом једног наизглед баналног догађаја из 2012. године. У питању је обраћање Бакира Изетбеговића Генералној скупштини Уједињених нација, у својству председавајућег Председништва Босне и Херцеговине (БиХ). Изетбеговић је присутнима прво пожелео добро јутро (на енглеском језику), а потом их поздравио и са „ес селаму алејкум“. Неупућени посматрач у поздраву који у преводу значи „мир с вама“ вероватно не би видео ништа спорно. Напротив, поздрав делује врло прикладно, узимајући у обзир место обраћања. Међутим, у Изетбеговићевој домовини овај поздрав је изазвао оштре реакције и произвео политички сукоб.

Савез независних социјалдемократа (СНСД), водећа српска партија, Изетбеговићев иступ окарактерисао је као представљање БиХ исламском земљом, а осудиле су га и друге српске странке. Једна од њих, Партија демократског прогреса (ПДП) истакла је да је Изетбеговић онда требало да упути и традиционалне православне и католичке поздраве, јер је овако исказао „сву тугу и биједу владајућих политичких олигархија у БиХ, у овом случају сарајевске политичке елите“. Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине (ХДЗ БиХ) навела је да је „[т]амо било више кршћана него муслимана“ и да је Изетбеговићев поздрав одраз „некултур[е] и непознавањ[а] ствари и неприхватањ[а] БиХ као мултикултурне и мултирелигијске земље“. Изетбеговићева Странка демократске акције (СДА) је на ове критике реаговала саопштењем у коме је навела да је то „вишестолетни традиционални поздрав Бошњака муслимана“, део њихове културе и идентитета, а да је његово оспоравање „задирање у домен основних људских права и слобода“. Представници Социјалдемократске партије Босне и Херцеговине (СДП), као заступници секуларне струје у оквиру бошњачког/босанског корпуса, саопштили су да, што се њих тиче, може да „поздравља ко год како кога хоће“.²

---

² „Бакир Изетбеговић поселамио УН, у земљи негодују“, *Радио Сарајево*, 03.10.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/91260/bakir-izetbegovic-poselamio-un-u-zemlji-negoduju>, приступљено 03.10.2012.

Сматрамо да овај догађај има парадигматски значај када су у питању политички процеси у „дејтонској“ БиХ. Друштвено-политички расцепи у овој земљи углавном имају идентитетску основу, па и један поздрав може изазвати етнополитичку мобилизацију и сукоб (уз уобичајено призивање ратног метаоквира), заснован на осећају угрожености колективног Сопства и страха од Другости. Управо ову идентитетску димензију политике у БиХ ћемо и покушати да истражимо и образложимо у овом раду. Пре свега бавићемо се (ре)конструкцијом и инструментализацијом трију етнонационалних идентитета (конститутивних народа) од стране политичких елита и улогом коју такви идентитети имају у послератном сукобу у БиХ. Дакле, анализираћемо наративе политичких елита о рату, жртви и држави који доприносе етничкој поларизацији, конструкцији страха и претње по сопствени идентитет и, последично, међусобној дехуманизацији припадника „супротстављених“ националних идентитета и стварању различитости које онемогућавају суживот и функционисање мултиетничког друштва. У нашем случају, наративи су оно што би позитивисти назвали независном варијаблом, а идентитети зависна варијабла. Покушаћемо да покажемо да овако конструисани идентитети и на њима засноване политике творе специфичну врсту унутрашњег сукоба у БиХ (сукоб дугог трајања), који, са свим својим посебностима, ипак чини део ширих међународних процеса.

Формулација проблема и предмета истраживања

Међународне тенденције, када су конфликти у питању, показују опадање међудржавних сукоба после Другог светског рата, који у првим постхладноратовским годинама практично нестају, али и раст укупног броја оружаних сукоба, пре свега због повећања броја унутрашњих државних сукоба. До кулминације ових тенденција долази крајем XX и почетком XXI века, када у први план долазе сукоби који се углавном тичу „оспоревања постојеће државне власти“.³ Скорија истраживања указују и да постоји константан раст оваквих сукоба од 2007. године (после тренда пада који је почео средином деведесетих

---

³ Видети: Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, Hugh Miall, *Contemporary Conflict Resolution*, Polity Press, 2011, стр. 70-73. и Kalevi Holsti, *The state, war, and the state of war*, Cambridge University Press, 1996, стр. 19-27.

година прошлог века), при чему установљавају и својеврсни „синдром“ — обнављање оружаних борби у већ постојећим, „примиреним“ сукобима. Тако је у периоду од 1997. до 2007. године свега 8 од регистрованих 39 оружаних сукоба било новонастало, а чак 31 сукоб је представљао обнављање старих непријатељстава (скоро 80%).⁴

Но, ове статистике веома мало говоре или не говоре уопште о садржају самих сукоба, о врстама и природи насиља које се у њима генерисало, о друштвеним континуитетима ратне и послератне фазе. Да би се насиље окончало или предупредило, потребно је разумети сукобе, супротстављене перспективе њихових актера и начине конструисања тих перспектива. Сукоби се не могу разумети ако се само проучава њихова ратна фаза, јер они никада не почињу у тренутку настанка оружаних борби. Када се сукоби одреде у ширем смислу, као политички, њих заправо има много више него што претходне статистике показују. Годишњи извештај Хајделбершког института за истраживање међународних сукоба који обухвата све политичке сукобе у свету, од ненасилних спорова до ратова, показује да је 2018. године било 374 активна сукоба, од којих је 214 било насилно, а 151 ненасилан.⁵

Дакле, сукоби су предмет изучавања и у њиховој латентној фази, пре него што дође до ескалације насиља. И у тој фази готово по правилу постоји насиље, само оно није директно. И пре ескалације насиља обично делују друштвене и политичке структуре које су репресивне и експлоатативне (структурно, индиректно насиље), а најчешће су присутни и културни садржаји који оправдавају и легитимишу насиље (културно насиље), било оно директно или индиректно.⁶ „У ствари, ми се прво сусрећемо са насиљем у култури, политици и економији, па тек онда и са директним насиљем“.⁷ Када предмет репресије или културног насиља постану људске потребе (идентитет, безбедност, опстанак, итд.) појединаца као чланова одређених друштвених група, када се њихово задовољавање онемогући или угрози, долази до формирања сукоба који се не

---

⁴ Видети: O. Ramsbotham, et al, *Contemporary Conflict Resolution*, стр. 71-72.

⁵ *Conflict Barometer*, Heidelberg Institute for International Conflict Research, 2018, стр. 13.

⁶ Горан Тепшић, Милош Вукелић, „Културно насиље као процес дугог трајања: од колонијализма до хуманитаризма“, *Политичка мисао*, год. 56, бр. 1, 2019, стр. 109-131.

⁷ Јохан Галтунг, *Мирним средствима до мира: мир и сукоб, развој и цивилизација*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 15.

могу решити у друштвено-политичком окружењу у коме су настали. Њихово решавање захтева и трансформацију окружења. Ти сукоби не морају нужно постати директно насилни, али то најчешће зависи од носилаца политичке моћи и њиховог приступа сукобима. Примена конвенционалних средстава, заснованих на унутрашњем правном систему и монопољу силе, овакве сукобе по правилу претвара у „нерешиве“.⁸

Проблемима дуговечности сукоба посебно су се бавили Џон Бартон (John Burton) и Едвард Азар (Edward Azar), а њихово увођење концепта *основних (друштвених) људских потреба* у област истраживања мира и сукоба, упркос честом оспоравању, показало се као епистемички оправдано и неопходно за потпуно разумевање савремених сукоба. Наиме, инсистирање на проучавању и разумевању односа између државе, носилаца политичке моћи и друштвених група и појединаца, тј. њихових потреба, постаје валидније сваком годином трајања сукоба у Палестини, Либану, Шри Ланки, Нигерији, или због било ког другог актуелног случаја сукоба дугог трајања о коме је Азар писао још средином осамдесетих година XX века. Он је у свом тексту из 1985. године изнео резултате једнодеценијског истраживања у коме је установио да су идентитетски сукоби дугог трајања у сталном порасту од Другог светског рата, као и да их је у том тренутку било преко 60.⁹

Ове теорије су постале још актуелније крајем XX и почетком XXI века, када долази до распада социјалистичких република по идентитетским шавовима, када мигранти постају једна од кључних глобалних политичких тема и када се јављају глобални исламистички покрети и својеврсни „сукоб цивилизација“, који, по свему судећи, указује да Хантингтон ипак није био потпуно у криву. Дакле, не само да су дуготрајни сукоби XX века дочекали и XXI век, већ су, у међувремену, и нови настали. Само на Балкану, на постјугословенском простору, могло би се тврдити и доказивати да постоје бар два сукоба дугог трајања — БиХ и Косово.

Таква ситуација је несумњиво у великој мери условљена самим југословенским ратовима и њиховим последицама. Дешавања током деведесетих година XX века су (наизглед) стабилну и напредну земљу претворила у поприште

---

⁸ Видети: John Burton, *Conflict: Resolution and Provocation*, Macmillan, 1990.

⁹ Видети: Edward Azar, „Protracted international conflicts: ten propositions“, *International Interactions*, 12 (1), 1985.

насиља високог интензитета, масовних злочина против човечности и великог броја жртава. Велику сложеност ових сукоба карактерисале су борба за консолидацију нових форми политичке моћи заснованих на етничкој хомогености, политика групних идентитета, нови типови мобилизације (страх, религија, медији), снажан утицај дијаспоре и криминала, паравојне активности, ратна економија, итд. Сви ти ратови, тј. оружане фазе сукоба, су одавно завршене, али нису и сви сукоби окончани. Прекид оружаних борби и директног насиља није исто што и окончање сукоба. Оно је само почетна фаза, али за њом би морале уследити и фазе деполаризације (и рехуманизације), превазилажења противречности и прихватања различитости. Другим речима, решавање сукоба захтева политичке и друштвене промене, трансформацију непосредних односа, али и друштвених структура.

Међу овим југословенским сукобима, као најдеструктивнији и најсложенији, издвојио се босански сукоб, а његово решавање, извесно је, није напредовало даље од прве фазе. Он јесте решен на директном нивоу (прва фаза), али упорни покушаји да се тај сукоб реши и на структурном нивоу завршавају се неуспешно већ двадесет година. Нефункционалност босанске државе, етничка подељеност друштва и немоћ да се изађе на крај с наслеђем сукоба су несумњиво последице различитих фактора — међународних, политичких, економских и културних, који за босанске политичке елите, о чему и двадесетпетогодишњи послератни биланс сведочи, представљају превелик изазов. Но, поред тога што политичке елите не могу да се изборе са свим овим чиниоцима, делује да са њима не могу да се изборе ни интелектуалне, академске елите. „Дејтонска“ БиХ, као специфичан пример спољашње изградње државе и мира, привукла је пажњу великог броја истраживача, научника, публициста и новинара, чиме је, као предмет истраживања, стекла глобалну популарност, али је упркос свему томе (или баш због тога) доминантни академски дискурс о њој остао углавном једностран, често поједностављен, његови наративи непотпуни, понекад и површни, детерминисани владајућим политичким и „научним“ парадигмама.

Наиме, доминантно објашњење овог проблема, како у академској тако и у широј заједници, углавном је усмерено на недостатке уставног и политичког система БиХ, док се структурно-културна димензија занемарује, а посебно

нематеријалне последице самог рата (1992-1995). Не спорећи значај истраживања уставног и политичког уређења БиХ или њеног модела федерализма и консоцијалне демократије,¹⁰ сматрамо да оваква истраживања не могу дати потпун одговор на питање нефункционалности босанске државе. Гзавије Бугарел (Xavier Bougarel) то објашњава на следећи начин: „...текст овог [Дејтонског] споразума остаје сувише често почетак и крај анализа послеријатне Босне. Ове [анализе] се онда појављују у слиједећем облику: након мање више детаљног представљања Дејтонског споразума, и Устава који им је приложен, слиједи... биланс његове примјене, затим разна размишљања о његовом неопходном уређивању или поновном преговарању. [...] Али недостатак ове призме је да она искључује из поља анализе друштвене праксе и трансформације... и, на тај начин, искривљује перцепцију...“.¹¹ Или како Сумантра Боуз (Bose) наводи, истраживања послератне транзиције у БиХ углавном се свде на два проблема — један је (не)применљивост консоцијалне и (кон)федералне парадигме на босанско друштво, док се други односи на улогу међународне заједнице у изградњи државе и демократизацији БиХ.¹²

Чак се и критичка перспектива изградње мира (*critical peacebuilding*), која по дефиницији доводи у питање постојећи поредак и доминантне односе моћи,¹³ суштински своди на два аргумента: „локални“, који наглашава унутрашње друштвене, политичке или економске услове као главни узрок неуспеле босанске транзиције, и „међународни“, који почива на критици улоге међународне заједнице (углавном високог представника) у БиХ.¹⁴ Оба аргумента инсистирају на томе да

---

¹⁰ Видети, на пример: Mirjana Kasapović, “Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy”, *Politička misao*, Vol. XLII, No. 5, pp. 3-30; M. Kasapović, “Lijphart and Horowitz in Bosnia and Herzegovina: Institutional Design for Conflict Resolution or Conflict Reproduction?”, *Croatian Political Science Review*, Vol. 53, No. 4, 2016, стр. 174-190; Mate Subašić, „Bosna i Hercegovina ili Federacija BiH i Republika Srpska – analiza mogućnosti implementacije konsocijacijskog i integrativnog pristupa“, *Politička misao*, god. 52, br. 2, 2015, стр. 62-82; F. Bieber, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, Palgrave Macmillan, 2006; Soren Keil, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*, Ashgate, 2013.

¹¹ Bougarel, Xavier, „Dejton, deset godina poslije: obmana bilansa?“, *Korak*, broj 8, 2006, стр. 133.

¹² Видети: Sumantra Bose, “The Bosnian State a decade after Dayton”, *International Peacekeeping*, 12:3, 2005, 322-335.

¹³ Видети: Robert W. Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium - Journal of International Studies*, 1981, 10, 2.

¹⁴ Видети: Boris Divjak, Michael Pugh, “The Political Economy of Corruption in Bosnia and Herzegovina”, *International Peacekeeping*, Vol. 15, No. 3, 2008, pp. 373-386; Oliver Richmond, Jason Franks, “Between partition and pluralism: the Bosnian jigsaw and an ‘ambivalent peace’”, *Southeast European and Black*

је у питању нека врста „патологије“, јер, како наводи Едвард Њуман (Edward Newman), критички приступ изградњи мира „тежи откривању патологија повезаних са савременим мировним операцијама и објашњењу односа између изградње мира и ширих дебата о светском поретку“.¹⁵ Роџер Мекгинти (Roger Mac Ginty) истиче да је критика изградње мира и државе у БиХ генеричка, да се не разликује од критике било које друге либералне мировне интервенције. Изградњи мира и државе у БиХ замера се што је наметнута „одозго“, технократска, неолиберална и неодржива, што босански случај чини само још једном „аномалијом“ међународног поретка.¹⁶ Сматрамо да би критичка перспектива морала да оде даље од оваквих закључака и одбаци медицински речник као потпуно неприкладан за друштвена истраживања. У историјској и међународној компаративној перспективи, стварање државе у БиХ је више правило („нормалност“) него изузетак, што ћемо и покушати да покажемо у овом раду. Како наводи Елдар Сарајлић, потребан нам је нови начин размишљања о БиХ,¹⁷ парадигматски помак у истраживању њене послератне транзиције.

У овом раду покушаћемо да понудимо перспективу која не представља парадигматски помак у смислу да је потпуно оригинална, али као еkleктички спој различитих теоријских приступа јесте делимични новитет. Та перспектива је суштински концентрисана на бављење политичким дискурсима и праксама које су

Sea Studies, 9:1-2, 2009, 17-38; David Chandler, “State-Building in Bosnia: The Limits of ‘Informal Trusteeship’”, *International Journal of Peace Studies*, Volume 11, Number 1, Spring/Summer 2006; Vesna Bojičić-Dželić, “Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina: Reflections on the development-democracy link”, у: Edward Newman, Roland Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, 2009; Roberto Belloni, “Bosnia: Dayton is dead! Long Live Dayton!”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 15, 2009, 355-375; A. Gilbert, “Legitimacy Matters: Managing the Democratization Paradox of Foreign State-Building in Bosnia-Herzegovina”, *Südost-Europa: Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, Vol. 60, 2012, 4, p. 483-496; Mateja Peter, “The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina”, у: Eldar Sarajlić, Davor Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, Sarajevo, 2011, стр. 60; Danijela Majstorović, “Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina”, *Discourse & Society*, Vol 18(5): 627–651, 2007; O. Richmond, *Failed Statebuilding: Intervention and the Dynamics of Peace Formation*, Yale University Press, 2014.

¹⁵ Edward Newman, ““Liberal” peacebuilding debates”, у: E. Newman, Roland Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, стр. 44.

¹⁶ Roger Mac Ginty, “Hybrid Statebuilding: Bosnia”, у: R. Mac Ginty (ed.), *International Peacebuilding and Local Resistance: Hybrid Forms of Peace*, Palgrave Macmillan, 2011, стр. 139-143.

¹⁷ Eldar Sarajlić, “Between State and Nation: Bosnia and Herzegovina and the Challenge of Political Analysis”, у: E. Sarajlić, D. Marko (Eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, стр. 19.

се развиле у „дејтонској“ БиХ, али узима у обзир и сам дејтонски систем, односно институционални аспект. Она је усмерена на континуитет рада и послератног периода, на политику као „наставак рата другим средствима“. Како наводи Карин Дирстад (Dyrstad), национална искључивост обично је израженија после насилног сукоба, него пре. Очигледно је да крај рата не представља и настанак стабилног и мирољубивог друштва, већ напротив — последице грађанског рата носе значајан потенцијал поларизације друштвених идентитета и повећања друштвених расцепа. Но, оно што је најупитније код оваквих случајева јесте колико су те поларизације и расцепи снажни или трајни, и зашто. Дирстад закључује да се не може успоставити никаква правилност када је овај проблем у питању, већ да је он контекстуално специфичан/зависан.¹⁸

Међутим, рат може утицати на послератне друштвене и политичке односе на разне начине. Оно што је недовољно истражено у случају БиХ, јесте утицај званичних интерпретација рата на друштвено-политичке односе, посебно националне идентитете. Наше истраживање је управо усмерено на питања која овај однос изазива — како представници политичких елита, формулишући и спроводећи сопствене политике, вршећи политичку праксу, интерпретирају неке од кључних „ратних тема“ (може ли се овде говорити о „метасукобу“?) и како се то одражава на националне идентитете конститутивних народа у БиХ? Зашто је у БиХ и даље присутан висок ниво поларизације и дехуманизације? У каквим су релацијама бошњачки, српски и хрватски идентитети у БиХ? Какву улогу у свему томе играју наративи о рату, жртви и држави? Такође, занима нас и како елите користе националне идентитете за мобилизацију становништва и подршку њиховим политикама и да ли у случају БиХ заиста можемо говорити о сукобу дугог трајања? Све то подразумева померање анализе са политичког система БиХ на његове интерне логике.

Да бисмо објаснили како ћемо уопште приступити овим истраживачким питањима, прво ћемо изнети наше ставове о односу друштвене структуре и друштвеног деловања, као и о природи друштвене структуре, тј. о односу идејног и материјалног у њој. Слажемо се с Колином Хејом (Colin Hay) и Бобом Џесопом

---

¹⁸ Видети: Karyn Dyrstad, „After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans“, *Journal of Peace Research*, 49(6) 817–831, 2012.

(Jessop) да се друштвено деловање дешава само у оквиру „постојећег структурираног контекста који је стратешки селективан, то јест неким је стратегијама склонији него другим“.¹⁹ Не само да је деловање условљено стратешком, тј. материјалном, тврде они, већ и дискурзивном, односно идејном селективношћу. У оквиру те двоструке селективности актери формулишу и своје идентитете и интересе, а уколико им таква структура не одговара, они могу формулисати и стратегије промене. Но, сматрамо да је подела на материјалне и нематеријалне чиниоце овде сувишна, јер и материјални, као и идејни фактори, постају друштвено стварни тек кроз нарацију, тј. дискурс (морају бити исказани, описани, да би били стварни). Дакле, између стратешке и дискурзивне селективности практично нема разлике.

Користећи овакво схватање структуре и деловања, покушаћемо да покажемо како су политичке праксе елита у БиХ, и наративи које преносе, створили дискурзивну селективност која не дозвољава националним идентитетима да развију однос повезаности, већ развијају међусобну искључивост и оспоравање. Тако развијени идентитети дају легитимитет тим политикама и наративима, и доприносе одржању *statusa quo*, а стратегије (контрадискурси) које теже структурној промени бивају маргинализоване (што не значи да у будућности не може доћи до структурне промене). Дакле, не тврдимо ни да политички наративи узрокују идентитете, нити идентитети наративе, већ да су они међусобно конституивни.

Сходно томе, конструисање идентитета ћемо посматрати кроз три аналитичке димензије: просторну (границе, етнички простор, итд.), временску (развој, континуитет, промена, итд.) и етичку (морална одговорност према припадницима нације). Поред ових димензија, користећемо и три аналитичке категорије: *рат* (питања улоге у рату, агресора, природе рата у БиХ, итд.), *жртву* (питања злочина у рату, геноцида, одговорности и кривице) и *државу* (различите концепције државе, питање легитимитета, итд.), како бисмо показали да постоје супротстављене интерпретације ових тема (наративи), који конструишу међусобно искључиве идентитетске садржаје. Наративе представника бошњачке,

---

¹⁹ Gerry Stoker, David Marsh, „Uvod“, у: David Marsh i Gerry Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, стр. 274.

српске и хрватске политичке елите, носилаца власти, посматраћемо, не као засебне ентитете, већ као делове текстуалне мреже, који своје право значење добијају тек када се посматрају као међусобно зависни (политичка интертекстуалност).

У питању је квалитативна студија случаја, где се анализира један случај који садржи поређење три подслучаја (три националне политичке елите, њихови наративи, дискурси и идентитети). Јединица анализе је изјава, став представника једне од три политичке елите (*speaker/statement unit*), који се односи на теме рата, жртве или државе. Аналитички узорак обухвата политичке говоре, интервјуе, дебате, коментаре, политичке документе, итд. — све оно што можемо сматрати делом званичних дискурса.²⁰ За анализу прикупљених примарних извора преваходно ћемо користити методе анализе дискурса и наратива, али смо сматрали да ове теме заслужују више простора, па ћемо се њима бавити у првом поглављу овог рада.

Дакле, основна хипотеза нашег истраживања јесте да суштински различите интерпретације рата представљају како основу конструкције међусобно искључивих идентитета, тако и једну од кључних линија расцепа у босанском друштву. Наратив о рату одређује и остала два наратива која ћемо анализирати у овом раду, о жртви и држави, и док је веза између рата и жртве очигледна, важно је напоменути да је сама држава била предмет Рата у БиХ (1992-1995), па су тако и послератне концепције државе трију елита у великој мери одређене њиховим разумевањем рата. Чини нам се да је за наше истраживање кључно питање које Дејан Јовић поставља у својој анализи мита о Домовинском рату у Хрватској: „Је ли уопће могуће завршити неки претходни рат, а посебно онај који је постао средишње мјесто новог националног и политичког идентитета?“²¹ Он наводи и да је државна интервенција у интерпретирање прошлости саставни део сваког преобликовања националног идентитета, односно државне политике идентитета. Конструирајући једну доминантну верзију идентитета, држава искључује све алтернативне верзије, али и друге идентитете. „У новим државама, а нарочито

---

²⁰ Видети: Daniel Druckman, *Doing Research: Methods of Inquiry for Conflict Analysis*, Sage Publications, 2005, стр. 277-291.

²¹ Дејан Јовић, *Рат и мит: политика идентитета у савременој Хрватској*, Фрактура, Загреб, 2017, стр. 7.

онима које се осјећају угроженима и онима које су настале у рату и због рата, лакше је развити снажан национализам и милитаризам, а заговорници идеје *јединства*, а не плурализма, имају веће шансе за успјех.“²²

Држава намеће селективну интерпретацију прошлости, коју потом штити нападима, секуритизовањем и дисквалификавањем алтернативних интерпретација. Тако држава гради и обликује нацију. Јовић наводи за Хрватску да „обликовање идентитета држи својом главном задаћом“,²³ али мишљења смо да то није случај само у овој земљи, већ и у многим другима, укључујући и БиХ. Овиме истичемо и неслагање са Јовићевом оценом да се у БиХ о рату не говори „ни изблиза толико“ као у Хрватској и да наративи о агресору и жртви у БиХ нису толико укорењени.²⁴ БиХ јесте специфична по томе што у њој не постоји једна доминантна интерпретација прошлости, већ три, које су притом у међусобном сукобу, па целокупна ситуација делује доста плуралније него у Хрватској. Међутим, три доминанте идентитетске заједнице су и те како упоредиве са Хрватском, када је у питању улога рата у конструисању идентитета. Како примећује Данијела Мајсторовић, „[с]авремено босанскохерцеговачко... друштво и даље је послератно друштво — не само зато што рат 1992-1995. године и даље има тапију на прошлост, садашњост и будућност ове земље већ и што је истовремено он тачка његовог кидања и тачка његовог дејтонског „кривог срастања“.“²⁵

Попут Хрватске, и у БиХ је послератни период изнедрио „дизајнере“ идентитета, идентитетске предузетнике који конструишу званичне наративе као средства легитимисања власти и њене политике. „У томе је најважнија улога елита, које су уједно и дизајнери идентитета. Интеракција која се развија унутар елите по питању значења и... садржаја идентитета у изравној је вези с политичким процесима, а политички процеси су они у којима се одређују односи моћи. Идентитет је стога у непосредној вези с борбом за моћ.“²⁶ Нације нема без наратије коју подупире политичка моћ, без званичних интерпретација прошлости и садашњости, на којима се заснива пожељна будућност. Међутим, када рат

---

²² Исто, стр. 10.

²³ Исто.

²⁴ Исто, стр. 336.

²⁵ Д. Мајсторовић, *Дискурси периферије*, Библиотека XX век, 2013, стр. 5.

²⁶ Исто, стр. 63.

постане темељ тих нарација и националног идентитета, јавља се потреба да се он никада не заврши (у дискурзивном смислу). Рат ствара идентитетску заједницу, којом се посредством интерпретације рата управља. Сукоб се замењује метасукобом, борбом између различитих наратива о рату.²⁷

На сличном трагу је и Дражен Пехар у својој студији о послератној БиХ, која се бави теоретизацијом и истраживањем мира као наставка ратног стања. Он сматра да је за овакво истраживање кључно бавити се дискурзивном природом послератне политике или политике изградње мира. Пехар поставља истраживачко питање које гласи: „Шта је то у структури дискурса што објашњава способност једне стране, или страна, да одрже ратно стање, чак и у послератном периоду, или прецизније, током периода привидне примене мировног оквира?“ Овај аутор трага за механизмом који омогућује „наставак рата другим средствима“, одржавање ратних ставова и односа (уверење да рат све време траје или да рат може поново избити).²⁸ Иако се наш приступ разликује од Пехаровог, то је циљ и нашег рада, којим ћемо покушати да објаснимо како и зашто се рат репродукује кроз идентитете и политике у БиХ.

О подели босанског друштва по питању интерпретације рата, сведочи и истраживање Роланда Костића из 2007. године. Он наводи да се 98% испитаника бошњачке националности делимично или потпуно сложило да је рат био агресија Србије, док је 87% сматрало да је рат укључивао и агресију Хрватске. Око 89% Хрвата је такође подржало одређење рата као српске агресије, док се 83% њих није сложило са хрватском агресијом. Насупрот њима, 92% Срба се није сложило са одређењем рата као српске агресије, а 83,6% њих је одредило овај сукоб као грађански рат (44% Срба се сложило са тезом о агресији Хрватске). Испитаници све три националности су великом већином сматрали да су њихови народи водили искључиво одбрамбене ратове — 97% Бошњака, 93% Срба и 92,5% Хрвата. Преко 90% Бошњака је као одбрамбену војску навело Армију Републике Босне и

---

²⁷ Исто, стр. 11-29.

²⁸ Видети: Dražen Pehar, *Peace as War: Bosnia and Herzegovina, Post-Dayton*, CEU Press, 2019, стр. 1-11.

Херцеговине (АРБиХ), док је приближно исти проценат Срба и Хрвата навео Војску Републике Српске (ВРС), односно Хрватско вијеће обране (ХВО).²⁹

Навешћемо овде још једно истраживање које сматрамо релевантним за наш рад, иако је тематски прилично различито. У питању је књига Макса Бергхолца (Max Bergholz), „Насиље као генеративна сила: идентитет, национализам и сјећање у једној балканској заједници“. Оно што је релевантно за наш рад јесте Бергхолцова општа хипотеза, која истиче да идентитет најчешће не изазива насиље, већ да насиље има генеративну улогу у изградњи идентитета и друштвених односа.³⁰ Но, за разлику од њега, који сматра да је однос насиља и идентитета пре свега ситуациони, у смислу да насиље над етнички категоризованом популацијом усађује код ње и етнички поглед на свет, ми сматрамо да насиље такође путем меморијализације, наратије утиче на изградњу идентитета, тј. да поред ситуационе има и структурну улогу. Чини нам се да управо на то циља и Д. Јовић када наводи да: „Рат — посебно кад има елементе обране од вањских напада и елементе унутардржавног сукоба међу групама (грађанског, идеолошког или међуетничког рата) — доводи у питање старе вриједности и идентитете, и ствара могућност за нове.“³¹ Насиље које рат генерише је у идентитетском смислу и деструктивно и конструктивно. Рат уништава идентитете, али им даје и нови садржај који може водити њиховој делимичној или потпуној реконструкцији.

Теоријски оквир истраживања

Како се наше истраживање практично своди на „дубинско испитивање искуства, праксе, вредности и ставова људи“,³² оно ће почивати на епистемолошком интерпретативизму. Интерпретативистички приступ посматра политику као борбу „између наратија, која се може водити у различитим

---

²⁹ Видети: Roland Kostić, *Ambivalent Peace: External Peacebuilding, Threatened Identity and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina*, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University, 2007, 319-332.

³⁰ Видети: Max Bergholz, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016, стр. 3-20.

³¹ Д. Јовић, *Рат и мим*, стр. 187.

³² G. Stoker, D. Marsh, „Uvod“, стр. 201.

контекстима“, а свет као друштвено, тј. дискурзивно конструисан.³³ Из тога следи да је за истраживање друштвених феномена пресудна њихова интерпретација, које се може утврдити и разумети само у оквиру одређеног дискурзивног контекста, тј. историјски специфичних околности. „У интерпретативистичком истраживању, људска бића се не посматрају као објекти, већ као делатници. Ти појединци активно и колаборативно конструишу (и деконструишу, односно критички преиспитују и мењају) своје политичке заједнице, друштва и културе — заједно са институцијама, организацијама, праксама, материјалним добрима, и језиком и појмовима који их чине. Истовремено, ти исти политички и културни контексти условљавају способности ових делатника за мишљење, дискурзивну праксу и делање. Интерпретативистичко истраживање почива на идеји да је *значање* мотивација која покреће ове активности — како његово изражавање, тако и његова размена са другима.“³⁴ Дакле, интерпретативизам не покушава да установи каузалне односе између друштвених чинилаца (као у случају позитивизма), већ се бави разумевањем процеса конструисања значења у датим контекстима.

Теоријски, нашем предмету истраживања ћемо приступити првенствено са становишта дисциплина међународних односа и њене области студија мира, са посебним фокусом на теоријску перспективу сукоба идентитета, која представља еклектички спој изабраних теорија основних људских потреба, сукоба дугог трајања и етничких сукоба. За присталице постструктурализма и конструктивизма у области међународних односа, култура је оквир у коме појединци развијају осећај о томе ко су они, које активности су дозвољене и препоручиве, и који су њихови друштвени циљеви. Сходно томе, идентитет постаје акциона јединица културе и средство за решавање проблема и превазилажење одређених ситуација. Ове теорије теорије међународних односа су углавном сагласне и да идентитет није датост, већ се конструише кроз идеје, норме, вредности, дискурсе или праксе, тј. носиоце или исказе структура значења кроз које се осећање идентитета стиче, одржава и мења.

---

³³ Исто, стр. 7.

³⁴ Peregrine Schwartz-Shea, Dora Yanow, *Interpretative Research Design: Concepts and Processes*, Routledge, New York, 2012, стр. 46.

Један од првих теоретичара који је у област међународних односа унео појам идентитета, био је Џ. Бартон, који је то учинио током седамдесетих година XX века, у својој критици реалистичке парадигме моћи. Наиме, он је сматрао да постоје извесне онтолошке и генетске потребе чијем задовољењу се тежи, и да ће друштвени и политички односи, уколико нис у складу с тим људским потребама, водити фрустрацији и поремећеном антисоцијалном индивидуланом и групном понашању. Поред биолошких или генетских потреба за храном и склоништем, сматрао је он, постоје и друштвено-онтолошке, основне људске потребе за опстанком, идентитетом, признањем, безбедношћу, развојем, итд. Фрустрација и негирање тих потреба води *дубоко укорјењеним сукобима*.³⁵

За разлику од Бартона, који је сматрао да су људске потребе универзалне (биле оне генетске, биолошке или социјалнопсихолошке природе), у нашем приступу ћемо их посматрати као контекстуално одређене друштвене конструкте, производе социјализације, и као средства наративне или нарративне праксе. Сматрамо да оне нису универзалне (тешко да становници Њујорка и амазонских прашума имају исте друштвене потребе), већ културно специфичне, али и даље друштвеноонтолошке, јер представљају кључне чиниоце сукоба, а тиме и целокупне организације и опстанка друштава (моћна средства легитимисања одређених политика и стратегија). Оне су, дакле, „главни чинилац, мотивишућа тематика веома важних наратива којима приповедамо себи, и којима други приповедају нама, о томе како да разумемо кључне... сукобе овог века“, и „категорије [моралне] евалуације које одређују простор у који смештамо друштвена питања и предмете политичке дискусије“.³⁶

Ослањајући се на Бартонове радове, Е. Азар је формулисао теорију о наизглед нерешивој врсти сукоба, који је назвао *друштвеним сукобом дугог трајања*. Сукобе дугог трајања карактеришу међугрупни расцепи и дезинтеграција, недовољна економска и технолошка развијеност, социјална неправда, економске неједнакости и дезинтегрисаност друштвеног и политичког система. Узроке ових сукоба треба тражити у оспоравању и ускраћивању

---

³⁵ Видети: J. Burton, *Conflict*.

³⁶ Kevin Avruch, Christopher Mitchell, "Introduction: Basic Human Needs in theory and practice", у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013, стр. 55. и 133.

друштвених чинилаца неопходних за развој свих људи и њихових заједница, тј. основних људских потреба. „Друштвени сукоби дугог трајања... су ситуације које проистичу из покушаја борбе против услова перципиране виктимизације засноване на: 1. порицању посебног идентитета учесника у политичком процесу, 2. одсуству безбедности њихове културе и специфичних односа, и 3. одсуству делотворне политичке партиципације кроз коју би се виктимизација могла отклонити“.³⁷

Ова идентитетска перспектива је крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века добила веома важно место у међународним односима, кроз проучавање потребе за опстанком. Та потреба нераздвојиво повезује (национални) идентитет са (националном) безбедношћу. При томе се не односи на физички опстанак, већ на право самоодређења, конструисања и одржања жељеног идентитета (социјетална безбедност).³⁸ Дакле, у питању је потреба за формулисањем и манифестовањем идентитета, за припадањем и признањем, као и успостављањем и регулисањем односа са *Другим* (кроз повезивање и диференцирање). То је истраживаче навело на закључак да идентитети захтевају стално потврђивање и да њихова стабилност може бити само привремена. Потврђивање, али и оспоравање и негирање идентитета, спроводи се кроз дискурзивне политичке праксе, тако да идентитет почиње да се схвата као делатна категорија.

Тако нпр. Лене Хансен (Lene Hansen), анализирајући западне дискурсе о рату у БиХ, тврди да су спољне политике, које формулишу и предлажу председници држава и влада, опозициони политичари, медији и академска заједница, и представе о идентитету, у међусобно конститутивном односу. Свакој конкретној спољној политици (али и унутрашњој) потребан је исказ, прича (наротив) о проблемима и темама којима се бави, као и опис учесника и простора („сцене“) на коме одређена политичка активност треба да се деси. Те политике се легитимишу својом наводном неопходношћу, позивањем на национални интерес, одбраном људских права или упућивањем на идентитете, који се истовремено конституишу и репродукују (дакле, и позивањем на људске потребе). Политике и

---

³⁷ E. Azar, „Protracted international conflicts“, стр. 61.

³⁸ Видети: Филип Ејдус, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, 2012.

идентитети се међусобно конституишу, тврди она, кроз процес „наративног прилагођавања“.³⁹

Идентитетска перспектива је често примењивана и када је у питању истраживање националних идентитета унутар самих држава — односно, када су истраживачи хтели да утврде како политичке елите користе одређена „читања“ и интерпретације националног Сопства, укључујући и стереотипне слике о Другом, с циљем оправдавања својих политика. Оваква истраживања указала су на то да политичке елите инструментализују идентитетске наративе, да се увек јављају оспоравања оваквих наратива (унутар једног Сопства, али и од стране Других), као и да то има значајне политичке последице. Једна од тих последица може бити и „сукоб идентитета“, када различите идентитетске праксе постану међусобно компетитивне.

Такав став дели и Родерс Брубејкер (Rogers Brubaker), један од кључних конструктивиста међу теоретичарима етничких сукоба. Он је, наиме, довео у питање третирање друштвених група (етничких, националних, расних, итд.) као „супстанцијалних ентитета којима се могу приписати интереси и делатништво“, или главних протагониста друштвених сукоба и јединица друштвене анализе. Он ову заблуду научног опредмећења (*reification*) назива *групизмом*. Брубејкер сматра и да етничке сукобе не би требало разумевати као сукобе између етничких група, већ између организација и етнополитичких „предузетника“ који представљају или тврде да представљају етничке групе. Још једна карактеристика етничких сукоба је и да њих најчешће прате „друштвене борбе за њихово одређење, тумачење и објашњење“.⁴⁰ Ови метаконфликти су последица, али и саставни део сваког „регуларног“ сукоба. Класификација и контекстуализација конфликтне и насилне прошлости могу бити веома важни чиниоци конструкције идентитета и повећања груписаности.

Главни носиоци ових процеса груписања и пратећих активности су различите врсте организација: владе, министарства, политичке партије, цркве, невладине организације, итд. Користећи етничке категорије, они у свакодневном животу структурирају перцепцију и интерпретацију кључних тема путем

---

³⁹ Видети: Lene Hansen, *Security Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, Routledge, London/New York, 2006

⁴⁰ Rogers Brubaker, „Ethnicity without groups“, *Arch. eurocomp. sociol.*, 43 (2), 2002, стр. 147.

сопствених организационих рутина. Ове организације користе идентитетске категорије „да би доделиле одређена права, регулисале активности, расподелиле користи и трошкове, конструисале посебне идентитетске институције, идентификовале одређене личности као носиоце идентитетских особина, „култивисале“ популацију или, у крајњем случају, „искорениле“ нежељене елементе“.⁴¹

Циљеви и значај истраживања

Основни циљ истраживања је указивање на неопходност бављења сукобима и после прекида оружаних десјтава, односно на то да се сукоби не завршавају када се потпише мировни споразум. Они најчешће и даље садрже кључне чиниоце рата, главне противречности, као и различите облике индиректног насиља. Из тога следи и наредни циљ — указивање на неопходност бављења структурном/културном и идентитетском димензијом сукоба, као предусловом за разумевање сукоба, његових узорка, као и супротстављених перспектива његових актера. Трећи циљ јесте синтеза елемената различитих теоријских приступа у посебан еkleктички теорисјко-аналитички оквир истраживања (идентитетских) сукоба дугог трајања, којим ћемо покушати да превазиђемо мањкавости постојећих приступа. Четврти циљ се односи на реафирмацију и реконцептуализацију теорија људских потреба и сукоба дугог трајања, које су због своје парадигматске (или идеолошке) непогодности готово потпуно маргинализоване. На крају, циљ нам је и анализа емпиријске грађе и, на основу ње, указивање на постојање сукоба идентитета у БиХ, на фазу у којој се тај сукоб тренутно налази, као и на актере који доприносе његовој постојаности и евентуалној даљој ескалацији, али на могућности његове деескалације. У вези са последњим циљем је и потреба да овим истраживањем покажемо како постојећи, наметнути модели изградње мира у БиХ, али и у другим државама, подстичу структурно и културно насиље и значајно доприносе дуготрајности сукоба.

Очекујемо да ће резултати истраживања потврдити тезу о постојању сукоба дугог трајања у БиХ, демистификовати националне идентитете и њихову

---

⁴¹ Исто, стр. 184.

улогу у сукобима, као и да ће показати да доминантни академски и јавни дискурс има погрешно или бар једнострано и претерано упрошћено разумевање овог сукоба. Штавише, сматрамо да ће резултати указати на другачију природу кризе босанског друштва и државе, као и на начине њеног даљег решавања. Додатна вредност истраживања овог проблема је у томе што истиче значај Рата у БиХ, и наратива о њему, за послератни период (што важи и за многе друге случајеве), тј. указује на значај односа рат-политика-идентитет, који је двосмеран, узајаман.

Предмет овог истраживања такође има и шири друштвени значај. Мултиетничка окружења, попут Западног Балкана, простор су кохабитације различитих групних идентитета. По логици идентитета свакој групи је потребно референтно „тело” — Другост, и то представља стални потенцијал за сукобе. Међутим, нити различити идентитети морају довести до сукоба, нити ти сукоби морају бити деструктивни. Да би групни идентитет постао узрок насиља високог интензитета, неопходно га је инструментализовати, тј. конструисати га тако да оспорава и негира друге. Такође, што је можда још и важније, међусобно признавање и поштовање идентитета је неизоставни елемент сваког решења оваквих сукоба, а покушаји да се национално елиминише из политике, или да се наметне некакав наднационални идентитет углавном воде деформацији и ескалацији сукоба, тј. одржавању његове дуготрајности.

Преглед поглавља

Рад је подељен на пет поглавља, од којих је последње закључна расправа. Полазећи од претпоставке да би сваки истраживач требало да препозна и изнесе своје онтолошко и епистемолошко становиште, те да га одбрани од напада који могу доћи са других стајалишта, у првом поглављу, под насловом „Методолошко стајалиште: образложење интерпретативистичког приступа сукобу идентитета у Босни и Херцеговини“, износе се основне претпоставке монистичке онтологије и интерпретативистичке епистемологије, уз одговор на најчешће критике које упућује позитивистичка парадигма. Заправо се креће од одговора на позитивистичка оспоравања монизма и интерпретативизма, која их често

проглашавају ненаучним, како би се објаснило да интерпретизам није ништа мање научан од позитивизма, као и да ниједна парадигма нема монопол научности.

У другом делу првог поглавља, детаљније се образлаже монистичко-интерпретативистички приступ. Полази се од претпоставке да свет не постоји независно од људске спознаје (монизам), тј. да је свет друштвено или дискурзивно конструисан. То значи да ће се идентитети, предмет овог истраживања, посматрати као конструкти, производи политичких дискурса и пракси, као неодвојиви од интерпретација припадника политичких елита. Због тога овај приступ почива на двострукој херменеутици, разумевању значења који сами друштвени актери одређују. Интерпретативизма се суштински бави проучавањем значења, наратива и дискурса, јер се људска уверења и склоности не могу ишчитати из спољашњих „објективних чињеница“.

У трећем делу овог поглавља излаже се категоријални апарат монистичко-интерпретативистичког приступа. Уводе се и објашњавају категорије попут *друштвеног актера, делатништва/делатника, структуре и дискурса*, које ће у наредном поглављу послужити као градивни елементи за успостављање теоријског оквира истраживања. Како је целокупна друштвена стварност артикулисана у дискурсу, који поседује инхерентне механизме репродукције моћи, а они искључују све што би могло довести у питање постојећи поредак моћи и подстичу све што му даје легитимитет, у четвртом делу првог поглавља образложена је и метода анализе дискурса. Два главна циља ове методе су акумулација што више информација о историјској позадини и примарним историјским изворима у које су сами дискурси уграђени (археологија); као и установљење дијахроничке промене коју су дискурси претрпели у одређеном временском периоду или њиховог континуитета (генеологија).

Друго поглавље, насловљено „Елита, моћ и идентитет: од управљања потребама до управљања сукобима“, обухвата теоријски приступ овог истраживања. Приступ почива на синтези теорија људских потреба, теорија етничитета и теорија елита. У првом делу поглавља износи се критика Бартоновог приступа теоријама (друштвених) људских потреба, доводи се у питање универзалност људских потреба, њихова „просоцијалност“, психолошко-биолошка природа, итд. Уместо бартоновске, нуди се постбартоновска парадигма

која истиче значај културе за разумевање људских потреба, а саме потребе више посматра као наративна или хеуристичка средства. У овој перспективи, оне су заправо последица друштвене социјализације појединца, неопходни услови индивидуалног и политичког делатништва које карактерише целокупно људско деловање. Издваја се и потреба за идентитетом као кључна категорија целокупног истраживања.

У другом делу поглавља теоретизује се однос политичких елита и идентитета као делатне потребе. Наводи се да политички легитимитет зависи од задовољења ове потребе, али и да елите одређују услове и начине њеног задовољења. Уводи се и концепт „управљаштва“, који почива на идеји о инструментализацији и манипулацији потребама, идентитетом. У овој перспективи, (етнички) идентитет практично постаје кључно средство контроле становништва. Проблематизује се и природа етничког идентитета, па се износи схватање по коме је он пре свега однос, интеракција између Сопства и Другости. Та интеракција подразумева одређени друштвени садржај, али и границу која раздваја „нас“ од „њих“. Како саме етничке групе нису оперативне категорије, етницитет представљају и заступају политичке елите, етнополитички предузетници. Однос идентитета и друштвеног деловања објашњава се кроз наративну теорију деловања, док се формирање односа Сопства и Другости образлаже кроз дијаложке теорије.

Трећи део другог поглавља бави се теоријом друштвеног сукоба дугог трајања, Едварда Азара. Износи се десет Азарових теза, које истичу основне карактеристике оваквих сукоба и одређују сам сукоб као оспоравање људских потреба, пре свега етничког идентитета. Наводе се и четири променљиве које утичу на дуготрајност сукоба: групни садржај и идентитетска група (јединица анализе), међугрупна динамика, улога власти и државе и међународна повезаност. Поред променљивих, као значајни чиниоци описују се и механизми пролонгирања сукоба, пре свега — потпуна негација постојања других идентитета, надметање око улоге жртве (компетитивна самовиктимизација), негација потреба друге стране из страха од „истости“ (асимилације), и отпор прихватању права на различитост.

Треће поглавље, „Критика изградње мира и државе у послератној Босни и Херцеговини“, представља анализу ширег друштвено-политичког контекста у коме су настали дискурси и наративи (и идентитети) који ће бити анализирани у четвртом поглављу. У првом делу се одређују концепти „изградње мира“ и „изградње државе“, образлажу се различити приступи либералном миру (мир победника, институционални мир, конституционални мир и цивилни (грађански) мир) и његова типологија (конзервативни, ортодоксни и еманципативни либерални мир). Потом се износе главне критике изградње либералног мира и државе. На крају првог дела овог поглавља износи се запажање да су локалне елите у БиХ и своје концепције мира конструисале у етничким категоријама, као мир за сопствену етничку групу, те да не постоји концепција мира која није према некоме искључива, укључујући и ону међународне заједнице.

У другом делу се анализира дискурс међународне заједнице, пре свега високих представника у БиХ, где се посебно истичу његове контрадикторности, тј. несклад између либералног и европског дискурса, с једне стране, и нелибералне и ауторитарне праксе, с друге. Трећи део се бави се генезом високог представника као друштвеног актера у БиХ. Анализира се деловање свих високих представника, од Карла Билта до Валентина Инцка, и закључује о последицама њиховог деловања по послератну транзицију и сукоб дугог трајања у БиХ.

Четврто поглавље, „Конструкција етнонационалних идентитета у дискурсима босанских политичких елита: наративи о рату, жртви и држави“, обухвата анализу три доминантна етнополитичка дискурса у БиХ, тј. њихове наративе о рату, жртви и држави. Део о рату обухвата анализу бошњачко-српског и бошњачко-хрватског метасукоба, тј. сукоба о интерпретацији рата. Бави се и улогом ратних вођа и њиховом заоставштином у трима политичким дискурсима. У делу о жртви, прво се анализира бошњачки дискурс, потом српски и, на крају, хрватски. Анализира се и како ови наративи интерпретирају улогу међународног и босанског судства и тужилаштва. Анализа наратива о држави опет обухвата три перспективе, али и два дискурзивна сукоба о државности, бошњачко-српски (о статусу БиХ) и бошњачко-хрватски (о статусу Федерације БиХ). Као критичан пример сукба о државности у БиХ, анализира се тема националних/државних празника, као и рекације које они изазивају. На крају овог поглавља се закључује

о томе како ови наративи конструишу међусобно искључиве идентитете, који од три идентитета су међусобно искључиви, а који нису, и зашто.

Пето поглавље, „Закључна расправа: идентитет, држава плурализам“, поред закључка о постојању идентитетског сукоба дугог трајања, заснованог на анализи дискурса у претходном поглављу, обухвата и расправу о томе како се могу оценити резултати изградње државе у БиХ, двадесет пет година након рата („аномалија“ или „нормалност“), али нуди и нову перспективу, нови приступ босанској послератној транзицији, заснован на агонистичком плурализму. У другом делу овог поглавља, деконструишу се вестфалски модел државе и концепт неуспеле државе (*failed state*) као идеолошки, евроцентрични, обмањујући, док се скреће пажња на концепт стварања државе (*statemaking*), који нуди много ширу историјску и међународну перспективу. У трећем делу се образлажу концепти антагонизма и агонизма, дихотомија пријатељ/непријатељ и закључује о томе који односи у БиХ су антагонистички, а који агонистички, и какве последице то производи по саму босанску државу.

1. МЕТОДОЛОШКО СТАЈАЛИШТЕ: ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ИНТЕРПРЕТАТИВИСТИЧКОГ ПРИСТУПА СУКОБУ ИДЕНТИТЕТА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Није реч о томе да се истина извуче из оквира сваког система моћи — то би била химера, пошто је сама истина моћ — већ да се моћ истине одвоји од облика хегемоније (друштвених, економских, културних) унутар којих за сада функционише.⁴²

Мишел Фуко

У овом поглављу покушаћемо да што експлицитније изнесемо сопствена методолошка полазишта у истраживању сукоба идентитета у Босни и Херцеговини. Два кључна питања на којима методолошки поступак почива јесу онтолошко и епистемолошко питање. Делимо мишљење Дејвида Марша (David Marsh) и Пола Фурлонга (Paul Furlong) „да би сви политолози требали препознати и признати своје онтолошко и епистемолошко стајалиште, те бити способни бранити то стајалиште од критика које се упућују с других стајалишта“.⁴³ Дакле, експлицитност нашег поступка мора поћи од питања о природи друштвеног света, о томе од чега се стварност састоји. Полагање рачуна о процедурама помоћу којих производимо знање нам омогућава одбрану наших резултата истраживања, јер се они веома тешко могу бранити у односу на цео научни, тј. методолошки корпус знања.⁴⁴

Сходно томе, у овом поглављу ћемо изнети наше онтолошко и епистемолошко становиште, образложићемо кључне апстрактно-теоријске концепте које ћемо корисити као градивне елементе за развој нашег теоријског приступа и за објашњење предмета истраживања, а потом ћемо објаснити и основне методе и технике које ћемо у раду користити. У онтолошком смислу, наш

⁴² Мишел Фуко, *Моћ/знање: одабрани списи и разговори: 1972-1977*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012, стр. 134.

⁴³ D. Marsh, Paul Furlong, „Koža, a ne košulja: ontologija i epistemologija u političkoj znanosti“, у: D. Marsh, G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, стр. 16.

⁴⁴ Kristine Hoglund, Magnus Oberg, „Doing Empirical Peace Research“, у: Kristine Hoglund, Magnus Oberg (eds.), *Understanding Peace Research: Methods and Challenges*, Routledge, Abingdon, 2011, стр. 4-5.

приступ ће бити — монистички, у епистемолошком смислу — интерпретативистички, док ћемо као основну методу истраживања користити — анализу дискурса.

Ово поглавље започећемо расправом о основним онтолошко-епистемолошким правцима у друштвеним наукама и њиховим међусобним оспоравањима. Наставићемо образложењем основних поставки онтолошког монизма и епистемолошког интерпретативизма, а потом ћемо прећи на објашњење категоријалног апарата нашег истраживања, његових кључних појмова, попут структуре, актера, делатника, праксе и дискурса. Последњи део поглавља посвећен је примењеним истраживачким методама, студији случаја и анализи дискурса, пре свега.

1.1. Онтолошко-епистемолошке поделе

Научни поступци се разликују у односу на кључна питања филозофије науке: онтолошко (шта заиста постоји?) и епистемолошко питање (како можемо сазнати то што постоји?). У случају првог питања, кључни спор се води око односа ума (свести) и света, и ту се углавном разликују *монисти* и *дуалисти*. Док монисти сматрају да је свест појединца (сазнајног субјекта) конститутивни чинилац стварности, дуалисти, ослањајући се на картезијанску традицију, тврде да је свест јасно одвојена од (остатка) света.⁴⁵ Често се користе и термини онтолошки *фундационализам* (или есенцијализам, пандан дуализму) и онтолошки *антифундационализам* (или антиесенцијализам, пандан монизму).⁴⁶ И монизам и дуализам имају научни легитимитет. Иако има оних који у потпуности одбацују један или други приступ (углавном се одбацује монизам као ненаучан),⁴⁷ ради се о две научне, интелектуалне традиције, које кроз релативно различите поступке производе научно знање (дакле, имају исти циљ). Монизам је настао из

---

⁴⁵ Видети: Patrick Taddeus Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations: Philosophy of science and its implications for the study of world politics*, Routledge, 2011, стр. 35-36.

⁴⁶ Видети: G. Stoker, D. Marsh, „Uvod“, стр. 10.

⁴⁷ Видети нпр. Mark Bevir, R. A. W. Rhodes, „Interpretativna teorija“, у: D. Marsh, G. Stoker, *Teorije i metode političke znanosti*, стр. 143-146. и Helle Malmvig, *State Sovereignty and Intervention: A discourse analysis of interventionary and non-interventionary practices in Kosovo and Algeria*, Routledge, 2006, стр. 7-8.

херменеутичке традиције XIX века, док је дуализам последица утицаја природних наука на друштвене.

Из онтолошког следи епистемолошко питање.⁴⁸ Монисти, у епистемолошком смислу, су они, како се то често наводи, који теже „разумевању“, а дуалисти они који теже „објашњењу“ стварности (ослањајући се на Веберово разликовање између *verstehen* и *eklareren*).⁴⁹ Први се називају и епистемолошким *интерпретативистима*, док се други деле на *позитивисте* и *реалисте*. Две дуалистичке струје се разликују у односу на то да ли је могуће сазнати оно што се не може непосредно посматрати. Док позитивисти одбацују такву могућност, реалисти (марксисте, нпр.) сматрају да су за објашњење друштва кључни дубоки структурни односи, који се не могу непосредно посматрати, али се могу сазнати. Овде се наравно ради о идеалтипским категоријама, док у истраживачкој пракси свакако долази до преклапања и примене „хибридних“ приступа. Различите онтолошко-епистемолошке позиције, различити модели мишљења, нису затворени системи. Напротив, они су и настали у међусобној интеракцији и представљају део јединственог корпуса људског знања.⁵⁰

Сматрамо да је овде неопходно нагласити наше неслагање са становиштем, присутним у филозофији науке, да само онтолошки дуализам оставља простор за постављање епистемолошког питања — тврдећи, да ако нема јаза између ума и света (становиште онтолошког монизма), онда нема потребе ни за његовим

---

⁴⁸ Филозофија науке сматра онтолошко питање примарним у односу на епистемолошко. Но, у процесу истраживања се може кренути и од епистемолошког питања — дакле, од сазнања ка постојању. Заправо, ова путања делује логичније, јер прво морамо установити критеријуме сазнања да бисмо знали шта постоји и каква је природа тог постојања. Међутим, онтологија, макар имплицитно, садржи и епистемологију. Та два питања су неодвојива. Због тога наш одговор на онтолошко питање истовремено одређује и наше епистемолошко становиште, уз могућност одређених варијација. Дакле, оба смера су прихватљива, и $O \rightarrow E$ и $E \rightarrow O$. Видети: Emanuel Adler, "Constructivism and International Relations", у: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (eds.), *Handbook of International Relations*, Sage Publications, 2002, стр. 144.

⁴⁹ Видети: Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, University of California Press, 1978.

⁵⁰ Видети: P. T. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 1-40; D. Marsh, P. Furlong, „Кожа, а не кошуља“, стр. 18-21; Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1990, стр. 1-7; Colin Wight, *Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology*, Cambridge University Press, Cambridge University Press, 2006, стр. 229; D. Druckman, *Doing Research*, стр. 5-7.

премошћењем, тј. за епистемологијом.⁵¹ Наиме, монисти сматрају да је сазнање о свету увек посредовано умом, и да свет за сазнајни субјекат не постоји независно од ума, али то не значи да је знање о свету иманентно сваком појединцу и да нема потребе за развојем процедура за систематично (научно) сазнање света. И у епистемологији која почива на онтолошком монизму, како ћемо касније објаснити, постоји разлика између света и представа о свету. Ту се заправо ради о двострукој херменеутици — актери самоинтерпретирају свет (први херменеутички ниво), а њихову интерпретацију интерпретира истраживач како би разумео и објаснио понашање актера (други херменеутички ниво). Дакле, и сам истраживач је део друштвеног контекста који обухвата предмет истраживања. Његово разумевање предмета, али и саморазумевање — одређено је контекстом.⁵² О томе који од приступа је више научан — монистички или дуалистички — не постоји консензус у научној заједници. Покушаји да се тако нешто прецизно утврди само су допринели конфузији која у науци влада, наглашавајући различите, често супротстављене позиције по питању логичке конзистентности, емпиријске опсервабилности, могућности предвиђања, итд.⁵³

Колин Вајт (Colin Wight) наводи да у друштвеним наукама (пре свега има у виду дисциплину међународних односа) важи општи, али погрешан став да су оне „структуриране низом епистемолошких (понекад методолошких) подела које спречавају постизање било чега налик интегрисаном корпусу знања“.⁵⁴ У питању су онтолошке поделе, а не епистемолошке, тврди он, и неопходно је бавити се истраживањем ових „скривених онтологија“, како би се те поделе разумеле. Вајт наводи и да је само друштво, а посебно политика, поље конкурентних онтологија,

---

⁵¹ Видети: P. T. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*.

⁵² Видети: D. Marsh, P. Furlong, „Koža, a ne košulja“, стр. 18 и Б. Фливбјерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 53.

⁵³ Заправо, не постоји ни консензус о одговору на онтолошко и епистемолошко питање. Сваки аутор који се бави овим питањима, обично износи своје схватање онтолошких и епистемолошких приступа, које се макар по нечему разликује од осталих схватања и заснива на њиховој делимичној или потпуној критици. Тако да имамо низ различитих и међусобно супротстављених схватања о томе шта уопште онтологија, епистемологија и методологија друштвених наука јесу или о томе где се завршава онтологија, а где почињу епистемологија и методологија — што по нашем мишљењу представља непотребну метатеоретизацију. Видети: M. Hollis, S. Smith, *Explaining and Understanding International Relations*; D. Marsh, G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*; C. Wight, *Agents, Structures and International Relations* и P. T. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*.

⁵⁴ C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 1.

визија постојећег и будућег света. Свака онтологија је политичка, истиче он — без онтолошких разлика не би било ни политике.⁵⁵

Управо ово прикривање и недовођење у питање онтологије научних приступа довело је до доминације логичког позитивизма и идеје да је читава друштвена наука на њему заснована. Као имплицитни или експлицитни онтолошки дуалисти, присталице овог приступа сматрају да се научно од ненаучног знања може разликовати на основу критеријума верификације, тј. да се научно знање увек може проверити и потврдити применом исте научне процедуре на емпиријски свет. У суштини, то би значило да се друштвени односи одвијају по принципу каузалности, који заправо има статус закона — што подразумева и могућност предвиђања.

Основни парадокс позитивистичког приступа лежи у томе што „друштвено-научна теорија оног типа која имитира природне науке, односно, теорија која омогућава објашњење и предвиђање, захтева да конкретан контекст свакодневне људске активности буде искључен, али управо ово искључивање контекста чини објашњење и предвиђање немогућим“.⁵⁶ Такође, тврдња да једна друштвена појава нужно води другој, да из А увек следи Б, дубоко је детерминистичка и редукционистичка. Витгенштајн (Wittgenstein) је, на пример, сматрао да не постоје друштвене нужности, већ само логичке: „О будућим догађајима се не може закључивати на основу садашњих. Сујеверје је веровати у узрочно-последичну спону.“⁵⁷ Једино што емпиријски постоји су појединачни објекти и ентитети који творе одређене друштвене ситуације, и на основу чијих односа се може генерализовати о одређеним тенденцијама, склоностима, али оне су пробабилистичке, а не детерминистичке — мање или више вероватне, али никако нужне (само је таутолошки исказ нужан).

Како је било тешко бранити тврдњу да друштвеним односима владају верификацији подложни универзални закони, позитивисти су, на челу с Карлом Попером (Popper), верификацију заменили фалсификацијом.⁵⁸ Да би се неки

---

⁵⁵ Видети: С. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 2 и Р. Т. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 8-11, 20-23.

⁵⁶ Б. Фливијерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 62.

⁵⁷ Ludvig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Kegan Paul, Trench, Trubner & co, Ltd, London, стр. 57.

⁵⁸ Видети: Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, 2002.

научни подухват сматрао научним, према Поперу, неопходно је да он садржи јасно наведене услове под којима се основна научна тврдња може оспорити. Но, како наводи Томас Кун (Thomas Kuhn), идеја фалсификације је неспојива са научном праксом. Научници обично прихватају одређене теоријске поставке као дате, и у оквиру њих покушавају да реше одређени проблем, који други нису успели да реше, или су га решили на недовољно добар начин. Уколико поступак доведе до резултата који оспоравају теоријска полазишта, долази или до реинтерпретације теорије, „концептуалног растезања“⁵⁹ или до реинтерперетације резултата (импровизација је неизбежна). Дакле, те теоријске поставке, њихови кључни концепти, опсег њиховог важења, итд, прилагођавају се изучаваној стварности (и обрнуто), тако да је готово немогуће утврдити да ли је и када неко истраживање фалсификовано.

Како истиче Кун, науком у сваком периоду доминира одређена парадигма која потпуно усмерава научна истраживања и која се ретко доводи у питање.⁶⁰ Хјуберт Драјфус (Hubert Dreyfus) чак тврди да се не ради ни о парадигмама, обрасцима, моделима, него о одређеним констелацијама моћи и интелектуалним модама или научним стиливима.⁶¹ Тако да би, у складу с овим филозофским традицијама, позитивизам требало посматрати као само једну од научних парадигми (или интелектуалних стилова), која, као ни остале парадигме, нема монопол научности. Штавише, критика позитивизма је довела до развоја умеренијих облика позитивизма који признају међузависност теорије и посматрања, неодвојивост нормативног од емпиријског и плурализам научних приступа.⁶²

Такође, објективност научног поступка, не своди се, како је веома дуго сматрано, на откривање коначне истине о „објективно постојећој“ реалности потпуно лишеној вредносних ставова или субјективности истраживача

---

⁵⁹ Giovanni Sartori, „Concept Misformation in Comparative Politics“, *American Political Science Review*, LXIV(4), 1970, стр. 1035.

⁶⁰ Видети: Thomas S. Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucija*, *Naklada Jasenski i Turk*, Zagreb, 2002.

⁶¹ Видети: Б. Фливијерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 18.

⁶² Видети: Р. Т. Јаксон, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 10-16; М. Холлис, С. Смит, *Explaining and Understanding International Relations*, стр. 57-61; Д. Марш, Р. Фулонг, „Кожа, а не кошуља“, стр. 23-25; Р. Шварц-Шеа, Д. Јанов, *Interpretative Research Design*, стр. 40-41. и С. Вигт, *Agents, Structures and International Relations*.

(позитивистичко схватање),⁶³ јер је са когнитивног становишта тако нешто немогуће. У расправама о том проблему дошло се до закључка како је „свака спознаја коју изводимо из својих пет осјетила посредована појмовима којима се служимо да бисмо је анализирали, па стога нема начина да се искуство класифицира или чак опише, а да... се не интерпретира“.⁶⁴ Традиционално схваћена објективност, преузета из природних наука, оспорена је и због тога што друштвене структуре, за разлику од природних појава, не постоје независно од активности које обликују, нити од тога како актери схватају те активности, и, што је најважније, друштвене структуре су променљиве под утицајем актера, тј. њиховог деловања.

Природне науке се баве физичким објектима, а друштвене аутореклексивним људским бићима и због тога морају обухватити и променљивост интерпретација предмета које истражују. У друштвеним наукама објекат је истовремено и субјекат, а ниједна наука не може да објективизује предмет и вештине које је чине могућом.⁶⁵ Другим речима, да би се диктат објективности испунио, појединац, као сазнајни субјекат, морао би потпуно да се искључи из процеса сазнања, морао би да постане не-биће, како каже Михаил Бахтин, а то би подразумевало и изузеће његове свести, што би процес сазнања учинило немогућим.⁶⁶

Штавише, временом се и у оквирима природних наука формирао став да су и оне историјски условљене и подложне херменеутичкој интерпретацији. Одговор

---

⁶³ Тако је нпр. Ханс Моргентхау (Morgenthau), један од утемељивача дисциплине међународних односа, тврдио да реализам (схваћен као парадигма, метатеорија МО) верује „у могућност разликовања у политици између мишљења и иситине — између онога што је објективно истинито и рационално, подржано доказима и осветљено разумом, и онога што је само субјективно расуђивање, растављено од чињеница по себи и засновано на предрасудама и машти“. (H. Morgenthau, "Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace", 1973, стр. 4, наведено према: Anthony Burke, "Postmodernism", у: Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008, стр. 361.) Овакво схватање је Џим Џорџ (Jim George) описао као „позитивистичко-емпирицистичку метафизику“, тј. као „експлицитно слављења западне модерности и њене централне суверене фигуре, рационалног човека (корисника и управљача свих ствари)“. A. Burke, "Postmodernism", стр. 363-346. и Jim George, *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Lynne Rienner Publishers, 1994.

⁶⁴ D. Marsh i P. Furlong, „Кожа, а не кошуља“, стр. 22.

⁶⁵ Видети: Бент Флиvbјерг, *Шта могу друштвене науке: разлози неуспеха и стратегија за будућност*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 52 и 71. и D. Marsh, Paul Furlong, „Кожа, а не кошуља“, стр. 23.

⁶⁶ Видети: Михаил Бахтин, *Ка философији поступка*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 24-25.

на питање шта су чињенице је и у природним наукама постао ствар консензуса, конвенције — тј. прихваћене интерпретације. Тако да се „природно-научни идеал... не може пронаћи ни у природним наукама“.⁶⁷ „Као што Валерштајн примећује, питање да ли наука о друштву треба више да личи на физику неважно је јер физика сада више личи на науку о друштву.“⁶⁸ Одбацујући ово „објективистичко“ схватање, сматрамо да се објективност мора заснивати на интерсубјективности, тј. експлицитности и комуникативности научних резултата, што би даље водило њиховом поређењу и дијалогу у оквирима академске заједнице.

Иако се слажемо да не постоји јединствена и универзално прихваћена дефиниција науке или научног метода, то не значи да се не може разликовати научно од ненаучног сазнања. Вајт наводи да се оно пре свега разликује по циљу — а то је стварање експланаторног садржаја. Наука нас снабдева објашњењима која почивају на дубљем нивоу разумевања. Она подразумева да се оно што објашњава свет налази ван појавне сфере.⁶⁹ Научност одликује и консензус о систематичности и експлицитности методолошког поступка, што је предуслов за већ поменути научну комуникативност и интерсубјективност. Методологија у ужем смислу подразумева средства и технике за прикупљање и анализу података, док се у ширем смислу односи на логичку структуру и процедуру научног истраживања. Уже значење се заправо и не односи на методологију, већ на истраживачке методе и не може бити замена за методологију (облик редукционизма познат као *методизам*), већ само њен део. Нема методологије без *логоса* – без размишљања о размишљању.⁷⁰ Методологија се бави контекстом у коме је научно сазнање могуће, тј. истраживачем, светом који се истражује и њиховим међусобним односом.⁷¹ Она обухвата онтологију, епистемологију и методе и технике истраживања.

---

⁶⁷ Б. Флибјерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 18.

⁶⁸ Синиша Малешевић, *Идеологија, легитимност и нова држава: Југославија, Србија и Хрватска*, Фабрика књига, Београд, 2004, стр. 103.

⁶⁹ Видети: С. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 61. и Р. Т. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 18-21.

⁷⁰ Видети: G. Sartori, „Concept Misformation in Comparative Politics“, стр. 1033-1034.

⁷¹ Видети: Р. Т. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 35 и Р. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 4.

1.2. Онтолошки монизам и епистемолошки интерпретативизам

Филозофија науке разликује две врсте онтологије, филозофску и научну. Док се филозофска бави везом појединца и света, и практично одређује наше епистемолошко становиште, научна представља скуп феномена, процеса и чинилаца за које се сматра или је доказано да постоје, било у сфери појавног или непојавног.⁷² У филозофскоонтолошком смислу, становиште са кога приступамо нашем предмету истраживања је монистичко (антифундационалистичко или антиесенцијалистичко), док је у епистемолошком смислу оно интерпретативистичко. Другим речима, сматрамо да је постојање појединца примарно у онтолошком смислу (не постоје само појединци, али је њихово постојање примарно у односу на друге ентитете) и да свет не постоји независно од људске спознаје, како смо већ објаснили, тј. да је свет друштвено или дискурзивно конструисан (што никако не значи да је фиктиван).⁷³

То, у случају нашег предмета истраживања, значи да ћемо етнонационалне идентитете посматрати као конструкте политичких дискурса и пракси носилаца политичке моћи у БиХ, односно да ћемо интерпретирати њихове интерпретације идентитетских садржаја. Пре свега због тога што сматрамо да појаве за субјекте сазнања не постоје независно од њихових интерпретација и да је њихово разумевање и интерпретирање тих појава оно што одређује друштвене и политичке исходе. Како наводе Ернесто Лакло (Laclau) и Шантал Муф (Chantal Mouffe), земљотрес или пад зида су догађаји који постоје независно од наше воље, али да ли ће они бити конституисани као предмет сазнања у категоријама природних феномена или божјег гнева, зависи од структуре дискурзивног поља,

---

⁷² Видети: P. T. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 28.

⁷³ Наше онтолошко-епистемолошко становиште није ни искључиво холистичко, ни искључиво индивидуалистичко. Наиме, сматрамо да се делови неке целине не могу сазнати независно од ње, тј. они постоје само у односу са целином (холизам), али то не значи да су сви делови равноправни, тј. да сви једнако учествују у творењу стварности. Појединац, са својим разумевањима и интерпетацијама, је примарни творац стварности (индивидуализам), условљен, наравно, контекстом, целином у којој функционише. Видети: James Fearon & Alexander Wendt, "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View", у: W. Carlsnaes, T. Risse & B. A. Simmons (eds.), *Handbook of International Relations*.

тј. од интерпретације.⁷⁴ Наш приступ, дакле, почива на разумевању значења која сами друштвени актери одређују, тј. на двострукој херменеутици.

Овде се у ствари ради о двострукој улози људске врсте — као даваоца значења и као објекта, предмета, чијим истраживањем сазнајемо о значењу. Да би се разумело људско знање и деловање, неопходно је узети у обзир ову дуалност људске природе. Човек је „живо биће које, из самог живота коме у цијелости припада и којим је прожето читаво његово биће, ствара представе захваљујући којима он живи и на основу којих има ту чудну способност да управо може себи представити живот“, што укључује и „представу о својим потребама, о друштву помоћу кога, с којим или против кога их задовољава“.⁷⁵ Човек своје представе стиче и испољава путем језика и управо језик и омогућава другима њихово сазнање. С друге стране, променљивост значења или представа које људи конструишу чини проучавање њиховог деловања „суштински нестабилним“.⁷⁶ Због тога је монистичко-интерпретативистички приступ усмерен примарно на демистификацију стварности, на прелазак од „непосредне... евидентности ка мање провидним али фундаменталнијим облицима“.⁷⁷

У суштини, интерпретативизам се бави проучавањем значења, наратива и дискурса. Он их проучава онако како се појављују и обликују, у контексту друштвеног деловања, пракси, структура и актера. Све што људи стварају, конструишу, било у форми језика, материјалне творевине или чина, отелотворује уверење, значење које му његов творац придаје. Међутим, те творевине или конструкти могу имати другачије значење за друге појединце и групе, јер је знање увек контекстуално, ситуирано, као и сами актери знања. Такође, значење једног конструкта се може мењати током времена. Без контекста, конструкт би имао безброј могућих значења и било би немогуће спознати га. Стварање значења — интерпретирање и разумевање тих конструката — нема једну почетну тачку, већ може почети у било којој тачки времена и простора. Оно почива на проживљеном искуству и представља друштвену праксу, друштвено деловање, у коме језик игра

---

⁷⁴ Видети: Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, 1985, стр. 108.

⁷⁵ М. Фуко, *Ријечи и ствари: археологија хуманистичких наука*, Нолит, Београд, 1971, стр. 391.

⁷⁶ Видети: Б. Фливијерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 57.

⁷⁷ М. Фуко, *Ријечи и ствари*, стр. 402.

значајну улогу јер није само одраз спољашњег света, већ учествује у обликовању разумевања тог света и, заправо, представља средство конструисања стварности.⁷⁸

Из интерпретативистичке перспективе, људи се не посматрају као објекти, већ као делатници (*agents*) и актери. Они су ти који активно и у сарадњи с другима конструишу и деконструишу сопствене друштвене и политичке заједнице, укључујући институције, организације, праксе, материјалне творевине, итд. Истовремено, тако настали друштвени и политички контексти ограничавају могућности ових делатника за конструисање идеја, дискурса и друштвено деловање („уоквирују“ их). Мотивација за све ове активности, сматрају интерпретативисти, је значење (смисао) — укључујући и његово изражавање и размену с другима.⁷⁹

Марк Бевир и Р. А. В. Роудс (R. A. W. Rhodes) наводе две основне премисе на којима се заснива интерпретативни приступ и његова научна оправданост. Прва премиса почива на томе да људи делују на основу сопствених уверења и склоности, као и на основу разумевања ситуације, и њихово деловање се једино може и објаснити интерпретирањем тих уверења, склоности и разумевања. Друга премиса се заснива на томе да се људска уверења или индивидуалне склоности не могу ишчитати из (спољашњих) „објективних чињеница“ о њима, тј. не могу се свести на посредујуће варијабле. Но, погрешно би било из овога закључити да су уверења и деловања у узрочно-последичном односу, али јесу међусобно условљена, конститутивна. „Дјеловања, праксе и институције објашњавамо причајући причу о томе како оне постају то што јесу, а... и о томе како се одржавају“.⁸⁰

Све ово не значи да је генерализација потпуно немогућа, што је чест приговор интерпретативизму. Уопштавање на основу контекстуално зависног знања није ништа мање поуздано од трагања за предвиђајућим теоријама и универзалијама у проучавању људског понашања. Интерпретативизам се не бави зависним и независним варијаблама, њиховом операционализацијом или фалсификацијом теза, већ разумевањем како одређена људска бића у свом

---

⁷⁸ Видети: E. Adler, "Constructivism and International Relations", стр. 141. и Iver B. Neumann, "Discourse Analysis", у: Audie Klotz, Deepa Prakash (eds.), *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave, 2008, стр. 61.

⁷⁹ Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 42-49.

⁸⁰ M. Bevir, R. A. W. Rhodes, „Interpretativna teorija“, стр. 129.

временско-просторном контексту творе сопствену стварност.⁸¹ Заправо, могло би се тврдити да је контекстуално уопштавање и поузданије, вредније, јер је идеја о друштвеним законима и каузалности увелико оспорена. То у највећој мери зависи од избора случајева и начина на који су изабрани – тј. од „снаге доброг примера“.⁸² Наиме, и у оквиру монизма/интерпретативизма постоје истраживачке праксе и традиције, правила и конвенције, и, како смо већ објаснили, концепт „објективности“, који почива на критеријумима поређења. То омогућава рационалну расправу и размену аргумената са присталицама других приступа.

„Објективност“ интерпретативизма се може проверити на основу **трију критеријума**: први се односи на **избор (превођење) теоријских појмова** у конкретном истраживачком случају — тј. на то да ли они имају смисла у датом контексту; други се односи на **реконструкције наратија** из анализираних (раз)говора — дакле, да ли је реконструкција логична и у складу с подацима; и трећи критеријум се односи на то да ли наше истраживање **задовољава конвенционалне сазнајне критеријуме**, тј. да ли је експлицитно и комуникативно, погодно за поређење са конкурентним објашњењима, као и за критику од стране присталица другачијих приступа.⁸³ Управо трећи критеријум — интерсубјективност — представља основну брану релативизму и нихилизму, који се често стављају на терет заступницима интерпретативизма.

Када је у питању научно-онтолошко становиште, у друштвеним наукама се издвајају два кључна схватања политичке сфере. С једне стране, бихевиоралисти, институционалисти и теоретичари рационалног избора, дакле онтолошки дуалисти, виде политику као систем формалних институција, правила, норми, и на њима заснованог политичког деловања, док монисти и критички настројени дуалисти, попут интерпретативиста, марксиста и феминиста, под политиком подразумевају неједнаку расподелу моћи, експлоатацију (негацију људских потреба), политичку неједнакост, родну, класну и етничку, тј. идентитетску условљеност, борбу наратија, итд.⁸⁴ Наш приступ је много ближи другом

---

⁸¹ Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 10.

⁸² Б. Флиvbјерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 104-105.

⁸³ Видети: M. Bevir, R. A. W. Rhodes, „Interpretativna teorija“; D. Marsh, P. Furlong, „Koža, a ne košulja“; Fiona Devine, „Kvalitativne metode“, у: D. Marsh, G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, стр. 191-209.

⁸⁴ Видети: G. Stoker, D. Marsh, „Uvod“, стр. 8-9.

схватању, што следи и из изложеног филозофско-онтолошког становишта, јер се бави управо борбама политичких нарација, дискурса, њиховом узајамном конститутивношћу с националним идентитетима, који својим садржајима повратно одређују политичко деловање и представљају основ политичке моћи у БиХ.

Моћ овде не би требало схватити само као рестриктивну и негативну, већ и као продуктивну и позитивну, као нешто што се непрестано стиче и врши путем тактика и стратегија. Моћ је аналитички нераздвојива од знања (истине, дискурса). Или како наводи Фуко: „То двоје су уклопљени једно у друго, и нема сврхе сањати о неком тренутку у којем знање више неће зависити од моћи... [...] Далеко од тога да моћ спречава знање, она га производи“.⁸⁵ Суштина није само у томе ко поседује моћ и зашто, већ и у томе како се врши, у каквом је односу према процесима и структурама. Да би се то истражило, истраживач се мора херменеутички стопити са контекстом истраживања (постати део проучаване епистемичке заједнице), мора се приближити појави или групи коју истражује, изложити се реакцијама окружења — истраживање мора схватити као учење. Другим речима, „[д]огађај може да буде описан само кроз суделовање“.⁸⁶

Овакво истраживање, које је усмерено на идентитет и моћ, мора, поред дискурса, обухватити и праксе, јер су дискурси одређени, дисциплиновани праксом. Дискурс углавном рационализује, оправдава праксу, а пракса га отелотворује у друштвеној стварности, но обично постоје и дискурси који ту праксу оспоравају и деконструишу — као што у нашем случају доминантни политички дискурси трију елита у БиХ рационализују сопствене и споре туђе политичке праксе. Резултат оваквог истраживачког приступа је наратив, који је подједнако заинтересован и за разумевање и за објашњење. Наратив је резултат трију међусобно зависних процеса: испитивања, прикупљања података и њихове анализе. То су паралелни процеси који трају све време истраживања. Само писање, наратив, овде није пуки опис истраживачких налаза, већ реконструкција, пројекција друштвеног света.⁸⁷ Наративи обликују проживљено искуство, али нам омогућавају и антиципацију предстојећих ситуација и догађаја, као и

---

⁸⁵ М. Фуко, *Моћ/знање: одабрани списи и разговори*, стр. 58-64.

⁸⁶ М. Бахтин, *Ка философији поступка*, стр. 41.

⁸⁷ Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 56.

конструисање алтернативних будућности.⁸⁸ Такво наративно објашњење је фокусирано и на актере и на структуре, посматрајући их као међусобно конститутивне и практично неодвојиве. И на крају, циљ оваквог истраживања није да произведе коначно и неупитно знање о некој појави, већ да допринесе постојећем академском дијалогу.

1.3. Категоријални апарат истраживачког приступа

У овом делу дефинисаћемо неке од основних појмова нашег истраживачког приступа, попут актера (*social actor*), делатништва (*social agency*) и деловања (*social action*), структуре, дискурса и праксе. У питању су аналитичке категорије, облици апстрактно-теоријске мисли, које истраживачи често узимају као датост, тј. не проблематизују њихово значење. Сматрамо да је неопходно одредити ове базичне појмове, како бисмо у другом поглављу могли да одредимо наше кључне теоријске концепте, као што су људске потребе, идентитет, моћ, елита, итд, и потом их применили у емпиријској анализи.

Прво ћемо објаснити појмове „актера“ и „делатника“, као и њихов међусобни однос. Маргарет Арчер (Archer) делатништво одређује у категоријама односа између друштвених група/колективитета, који то делатништво (ре)дефинишу. Другим речима, делатништво представља оквир у коме појединац мисли и делује. У нашем случају, националне идентитете, дискурсе и наративе који их дефинишу посматраћемо као делатништво, концептуалне оквире у којима представници босанских елита, али и сами грађани делују. Друштвени актер, с друге стране, сматра Арчерова, формира се кроз процес заузимања одређене друштвене улоге. Актери се одређују као извршиоци или носиоци одређених друштвених улога, а оне опет имају појавна својства која се не могу свести само на особине њихових носилаца. Улоге претходе својим носиоцима, трају дуже од њих, опстају упркос значајним променама личних својстава њихових носилаца и

---

⁸⁸ Анализа дискурса може да послужи и као инструмент решавања сукоба (*conflict resolution*). Она нам омогућава да конципирамо друштвено-политички оквир у коме би преговори били могући, олакшава постизање споразума између умерених и екстремних позиција и доприноси успостављању базичног консензуса. Видети: Katy Hayward, "Introduction: Political discourse and conflict resolution", у: K. Hayward, C. O'Donnell (eds.), *Political Discourse and Conflict Resolution: Debating Peace in Northern Ireland*, Routledge, 2011.

имају релативно аутономну снагу друштвеног ограничења и опуномоћења. Оне су настале структурацијом и институционализацијом друштвених односа.

Због тога ћемо се и бавити анализом дискурса друштвених актера (припадника политичких елита), јер они одражавају ово ограничење и опуномоћење које друштвене улоге носе, односно структурне и институционалне чиниоце босанског друштва. Дobar пример деловања ових чинилаца су и смене партија на власти у БиХ, посебно смена између Српске демократске странке (СДС) и СНСД, када представници СНСД, заузимајући кључне улоге у Републици Српској (РС), преузимају и доминантни српски дискурс у БиХ (који је СДС практично формулисао), иако су му се у претходном периоду супротстављали. Дакле, друштвене улоге, њихови структурни и институционални чиниоци, су у доброј мери одредили друштвено деловање њихових нових носилаца.

Но, то деловање у доброј мери зависи и од делатништва. Делатништво одређује дијапазон улога које одређени актер може вршити. Учествовање у односима различитих друштвених колективитета одређује друштвене позиције које потенцијално можемо заузимати, али утиче и на нас као делатнике да артикулишемо сопствене интересе и утврдимо које могуће улоге би водиле њиховом остварењу. Наше класне, родне или етничке припадности у великој мери одређују наше делатништво, а тиме и актерство. Делатништво представља својеврсну друштвену онтологију појединца и оно може бити, тврди Арчерова, двоструко у појавном смислу: примарно (пасивно „ја“) и корпоративно (активно „ми“).

У првом случају, делатништво се стиче независно од наше воље (стиче се рођењем, индивидуализацијом и социјализацијом),⁸⁹ а у другом случају ради се о делатништву заснованом на колективној организацији, попут друштвених покрета, интересних група или политичких партија. Примарни делатници нису организовани и не учествују у стратешким променама друштвене структуре, тј. друштвеног контекста. Корпоративни делатници, с друге стране, располажу капацитетима за артикулисање заједничких интереса, организовање колективног деловања и учешће у процесима доношења одлука. Уколико нечије примарно

---

⁸⁹ Концепт примарног делатништва би се могао разумети и у категоријама културног капитала и *хабитуса*. Видети: Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, Polity Press, 1990.

делатништво подразумева да му је вршење неких улога ускраћено (нпр. појединци одређене националности не могу вршити неке политичке функције) или је због њега тај појединац на неки други начин дискриминисан, он ће вероватно тежити колективном организовању усмереном на промену друштвених односа и структура.⁹⁰ У том смислу нас и интересују само корпоративни делатници, они који управљају државним и ентитетским органима, и политичким партијама у БиХ, а не и сви примарни делатници, тј. сви грађани БиХ.

Међутим, интересује нас и примарно делатништво тих припадника политичких елита, јер се представници скоро свих народа у БиХ осећају дискриминисанима и угроженима по том основу, било на државном, ентитетском, кантоналном или општинском нивоу, и скоро сви теже некаквим структурним променама. Најпознатији пример је случај „Сејдић-Финци“, где је националност, тј. примарно делатништво онемогућило представнике ромског и јеврејског народа да се кандидују за одређене политичке функције, тј. друштвене улоге.

Ово нас даље води ка проблему односа делатништва (и деловања)⁹¹ и структуре (*agent-structure*), једном од кључних проблема друштвених наука, а у последњих неколико деценија и дисциплине међународних односа. Како наводи Вајт, овај проблем је пре свега онтолошки, више него епистемолошки или методолошки.⁹² Но, иако делује као апстрактан проблем, овде се заправо ради о практичном, свакодневном проблему људске егзистенције, а он се тиче

---

⁹⁰ О примарном и секундарном делатништву видети: Margaret Archer, *Being Human: The Problem of Agency*, Cambridge University Press, 2004, стр. 261-267 и 283-285; M. Archer, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, 1995; C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 213-215. и Tomislav Dulić, "Peace Research and Source Criticism: Using historical methodology to improve information gathering and analysis", у: K. Hoglund, M. Oberg (eds.), *Understanding Peace Research*, стр. 37-38.

⁹¹ „Делатништво“ и „деловање“ су преводи енглеских речи *agency* и *action*. Иако аутори често не праве разлику између њих или је праве имплицитно, али је не објашњавају, сматрамо да ови појмови нису синоними. Наиме, Ентони Гиденс (Anthony Giddens) дефинише „делатништво“ као способност (моћ) да се друштвено делује, као предуслов за деловање. Но, ако се вратимо подели на делатнике и актере (М. Арчер), ово не значи да само актери, носиоци друштвених функција, могу друштвено да делују. И стварање корпоративних делатника, нпр, је друштвено деловање, које нам је омогућено нашим примарним делатништвом. Такође, друштвено деловање се од обичног понашања разликује по томе што мора да има одређени друштвени смисао — идејну компоненту, тј. мора да се одвија у складу с одређеним друштвеним конвенцијама, нормама, правилима, институцијама, итд. Видети: Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge, 1984, стр. 9. и C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 200.

⁹² Видети: C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 3-4.

могућности нас, као појединаца, да утичемо на сопствени друштвени живот. Дакле, у којој мери делатници/актери обликују сопствено деловање, а у којој мери је оно одређено друштвеном структуром и шта је уопште друштвена структура? Или ако то прилагодимо предмету нашег истраживања, питање би гласило — у којој мери је деловање припадника политичких елита (па и свих грађана) у БиХ условљено доминантним конструкцијама идентитета и структурном искључивошћу коју они носе, односно каква је могућност промене постојећих структура?

Како смо већ навели у „Уводу“, К. Хеј и Б. Џесоп тврде да се друштвено деловање дешава само у оквиру „постојећег структурираног контекста који је стратешки [и дискурзивно] селективан, то јест неким је стратегијама [и дискурсима] склонији него другим“.⁹³ У оквиру те селективности, тврде они, актери формулишу и своје идентитете и интересе, а уколико им таква структура не одговара, они могу формулисати и стратегије промене. У случају БиХ, то би значило да је послератни друштвен контекст тако структуриран да повлашћује политике засноване на идентитетима (етнополитике) три конститутивна народа, а да дискриминише било какву алтернативу, што наравно не значи да структурна промена није могућа.

Наиме, структура и деловање постоје само у узајамном односу. Структура је заправо облик учесталости и релативне сталности — структурирације односа два или више делатника или актера.⁹⁴ Како наводи Александар Вент (Alexander Wendt), структуре не постоје, осим заслугом својстава и односа делатника. Оне усмеравају њихово деловање (нека подстичу, а нека онемогућавају), али и деловање повратно утиче на њих — оно их или потврђује и одржава или их мења. Деловање и структура су у односу су међусобне конститутивности — истовремено или наизменично су једно другом и узрок и последица.⁹⁵

„Друштвене структуре су зависне од друштвених делатника у погледу репродукције. Без делатника, нема ни структура. Наравно, друштвени делатници су ситуирани у времену и простору и затичу се у низу друштвених односа који су

---

⁹³ Исто, стр. 274.

⁹⁴ Видети: А. Giddens, *The Constitution of Society*.

⁹⁵ Видети: А. Wendt, “Identity and Structural Change in International Politics”, у: Yosef Lapid, Friedrich Kratochwil (eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 1996, стр. 47-49.

постојали пре њих; тако да на неки начин друштвени односи претходе појединим делатницима, али не свим делатницима. А ипак те већ постојеће друштвене структуре су и саме биле производи... претходних генерација актера.⁹⁶ Гиденс то назива „дуалношћу структуре“, а Дејвид Деслер (David Dessler) „трансформационим“ моделом структуре.⁹⁷ Полазећи од разлика између друштвене улоге и друштвеног актера, које наводи М. Арчер, могли бисмо закључити и да струкутра може бити својство односа две или више друштвених улога, без обзира на то ко су њихови носиоци. Делатници и актери се могу мењати, а друштвене улоге и структуре опстајати, што ћемо покушати и да докажемо у случају БиХ.

Још једно питање, које се овде само намеће, јесте ко или шта све може бити друштвени делатник и друштвена структура. Да ли држава, као упоришна тачка — кључни актер међународних односа, заиста може имати статус делатника/актера или је она ипак структура? Мартин Холис (Hollis) и Стив Смит (Steve Smith) наводе како су унутрашње дебате о нивоима анализе мењале однос дисциплине међународних односа према томе шта се сматра структуром, а шта делатником. У првој дебати, наводе они, међународни систем је био структура, а држава делатник, потом држава постаје структура, а бирократија делатник, да би на крају бирократија постала структура, а појединац делатник. Како проблем делатника и структуре у основи и јесте питање односа појединца и друштва, сматрамо да је тек последњи став исправан и да само појединац може бити друштвени делатник и носилац друштвене улоге, тј. друштвени актер.⁹⁸ Због тога ћемо у делу нашег рада који се бави анализом дискурса (четврто поглавље), покушати да индивидуализујемо све исказе, односно да покажемо да су то ставови и перспективе појединаца који врше одређене друштвене улоге, а не ставови било каквих група или колективитета. Појединци који делују са позиција моћи конструишу групне идентитете и репродукују њихову искључивост, а не државе или слични политички ентитети.

---

⁹⁶ C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 98.

⁹⁷ A. Giddens, *The Constitution of Society*, стр. 25. и David Dessler, "What's at stake in the agent-structure debate?", *International Organization*, Volume 43, Issue 03, June 1989, стр. 444.

⁹⁸ Видети: М. Hollis, S. Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, стр. 197; C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 104-107. и E. Adler, "Constructivism and International Relations", стр. 145.

Неки аутори изједначавају државе са њиховим представницима (што је облик инструменталистичког редукционизма), па би се држава у том смислу и могла разумети као појединац или група појединаца (држава као метафора).⁹⁹ Међутим, други аутори, попут Вента, тврде да држава јесте делатник, тј. да су „државе такође људи“, антропоморфни колективитети који се међусобно конституишу као „лица“ (поседују сопство) — имају сопствене интересе, страхове, итд. Но, Вент потом додаје да је такво делатништво заправо структура заједничког знања или дискурса, која омогућава појединцима да учествују у колективном институционализованом деловању.¹⁰⁰ Наш став је сличан Вентовом у томе што сматрамо да држава представља скуп институционализованих структура,¹⁰¹ али не прихватамо идеју да је држава делатник, особа, лице (осим у правном, фиктивном смислу). Како наводи Џесоп, „није држава та која делује: то је увек посебан скуп политичара и државних званичника смештених у одређеним деловима државног система“.¹⁰² Гајатри Чакраворти Спивак (Gayatri Chakravorty Spivak) тако тврди да се делатништво може приписати само онима који могу сносити одговорност за своје поступке, који поседују интенционалност и релативну слободу субјективитета.¹⁰³

Ово одређење даље отвара проблем слободе субјекта — има ли субјекат слободу избора или је сваки његов избор условљен његовим друштвеним окружењем? Џудит Батлер (Judith Butler) наводи да „ја“ нема сопствени наратив који није истовремено и наратив о друштвеним односима и нормама. Појединац је увек у одређеној мери лишен свог субјективитета због друштвених услова његовог настанка. Субјекат не претходи друштвеној формацији, већ је неодвојиво везан за њен формативни процес. Сопство појединца (као део идентитета) се никада не конституише само. Можемо сазнати ко смо само у контексту нашег

---

⁹⁹ Нпр. присталице „енглеске школе“ у међународним односима. Видети: Tim Dunne, „The English School“, у: C. Reus-Smit, D. Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*.

¹⁰⁰ Видети: A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, стр. 193-245. и A. Wendt, „Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics“, *International Organization*, Vol. 46, No. 2. (Spring, 1992), стр. 391-425.

¹⁰¹ Заправо, слажемо се с Вајтом да држава представља структуру структура - *структуратум*. Овим проблемом ћемо се детаљније бавити у трећем поглављу. Видети: C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 218-225.

¹⁰² Bob Jessop, *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place*, Penn State University Press, 1990, стр. 367.

¹⁰³ Видети: Donna Landry, Gerald McAlean (eds.), *The Spivak Reader*, Routledge, 1996, стр. 294.

односа са друштвеним светом и онима који га чине. Ми у друштвени свет ступамо већ обавезани односима према другима. Међутим, све то не значи да је појединац лишен основа за делатништво и моралну одговорност. Батлерова тврди управо супротно — овакво стање субјекта може бити услов за морално преиспитавање, услов за настанак саме моралности. То што норме нису инхерентне појединцу (друштвено се стичу), наводи га на промишљање о њима, а део тог промишљања може бити и критичко разумевање сопствене друштвене генезе и друштвеног значења.¹⁰⁴ Дакле, наш став о овом проблему је да појединац као субјекат јесте условљен дискурсом, структуром, контекстом (његово Сопство и његов идентитет јесу друштвено конструисани), али не у потпуности детерминисани, тако да он има слободу да промишља о сопственој условљености и да је евентуално измени.¹⁰⁵ Субјекат није само „променљива функција дискурса“, како је Фуко тврдио (мада је касније, чини се, одустао од тога).¹⁰⁶

Објашњавајући дискурс, Фуко наводи да се он састоји од низа дискурзивних догађаја, који не припадају поретку тела, али нису ни нематеријални, већ увек производе последице на нивоу материјалности.¹⁰⁷ Дискурс мора да прати пракса (тј. дискурзивну праксу мора да прати бихевиорална пракса),¹⁰⁸ како се он не би свео на чисту симулацију стварности — ефекат истине који прикрива њено непостојање.¹⁰⁹ Стога, друштвене праксе овде одређујемо као „друштвено смислене обрасце деловања који, кроз мање или више вешто спровођење, истовремено отелотворују, испољавају, и евентуално опредмећују претходно знање и дискурс у... материјалном свету“.¹¹⁰ У суштини, друштвена пракса је оно што повезује дискурс с материјалним светом. Она је

---

¹⁰⁴ Видети: Judith Butler, *Giving an Account of Oneself*, Fordham University Press, New York, 2005, стр. 8 и P. Lawler, "The Ethics of Postmodernism", стр. 380-382.

¹⁰⁵ C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 206-210.

¹⁰⁶ Видети: М. Фуко, *Ријечи и ствари...* и М. Фуко, *Археологија знања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1998.

¹⁰⁷ Видети: М. Foucault, „The Order of Discourse“, 1970, in: Robert Young (ed.), *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1981, стр. 69.

¹⁰⁸ Дискурзивну праксу Фуко одређује као „скуп... у времену и простору увек одређених правила која дефинишу за одређео раздобље и за неку дату друштвену, економску, географску област, услове вршења исказне функције.“ М. Фуко, *Археологија знања*, стр. 127.

¹⁰⁹ О разликама између репрезентације и симулације стварности видети: Jean Baudrillard, "On Seduction", "Simulacra and Simulations", *Selected Writings*, 1989, стр. 149-184.

¹¹⁰ Emanuel Adler, Vincent Pouliot, "International practices: introduction and framework", у: Emanuel Adler, Vincent Pouliot (eds.), *International Practices*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, стр. 6.

одређена дискурсом, али га и отелотворује, чини га „стварним“. Пракса се не може свести само на друштвено деловање, јер је она облик структурираног деловања, тј. образац деловања који уједињује делатнике/актере и структуре.¹¹¹

Добар пример је проблем суверености у БиХ. Док се у бошњачком дискурсу потврђује сувереност БиХ, у српском се она оспорава и често се истиче сувереност РС. Ова два дискурса су очигледно супротстављена по овом питању, али политичка пракса углавном потврђује сувереност и државност БиХ, иако не без изузетка (нпр. у случају неспровођења одлука Уставног суда БиХ на територији РС). То показује да наративи о државности и суверености могу бити веома различити у оквирима различитих политичких дискурса, тј. да сувереност може бити конструисана на различите начине.¹¹²

У сваком друштву, наводи Фуко, производња дискурса је контролисана, одабрана, организована и распоређена одређеним бројем процедура чија је улога да овладају дискурсима и њиховом непредвидљивошћу. То су углавном процедуре искључивања, попут *забране (прохибиције)*. Јасно је да не можемо увек да кажемо све што хоћемо, тј. да од постојећих околности зависи шта можемо јавно саопштити. Табуи који се тичу предмета говора, ритуалност јавног говора условљена друштвеним околностима и привилеговано право да будемо субјекат говора — представљају три врсте забране које се међусобно допуњују и јачају, формирајући својеврсну дискурзивну мрежу. Та мрежа је најнепропустљивија у политици и управо такав дискурс омогућава политици да поседује велику моћ.

Дискурс није само манифестација нечијих циљева и моћи, већ је и предмет чијем овладавању се тежи. Тачније, он није само одраз борбе или система доминације, него је и предмет те борбе — моћ коју треба присвојити. Поред процедуре забране, Фуко наводи и процедуру *поделе и одбацивања*, која почива

---

¹¹¹ „...пракса [се] не може легитимисати или оспоравати само с обзиром на пројекат. Легитимно је узети у обзир и критеријуме које сама пракса успоставља. Пракса својим учинцима успоставља критеријуме на основу којих разликујемо њене успешније, мање успешне и несупешне домаћаје. Она их ствара унутар својих несавршености, неусклађености, дисконтинуитета и разноврсних ограничености.“ Радмила Накарада, *Схватање људских потреба у пројекту југословенског социјализма*, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 1987, стр. 22.

¹¹² То опет зависи од контекста. Схватање суверености је историјски и географски зависно. Мислимо, наравно, на њена различита дискурзивна одређења, на то како се схвата у пракси, тј. праксама, а не у правно-нормативном смислу. О томе видети у: Cynthia Weber, *Simulating Sovereignty: Intervention, the State, and Symbolic Exchange*, Cambridge University Press, 1995. и N. Malmvig, *State Sovereignty and Intervention...*

на бинарној разлици између разума и лудила, односно, у нешто блажем облику, нормалности и патологије. Често они који се не слажу са доминантним дискурсом бивају проглашени неурачунљивима, граничним, екстремним случајевима и њихови ставови се *a priori* одбацују.

Слично је и са трећом искључујућом процедуром, која почива на разлици између *истинитог* и *лажног*. Ова подела је друштвено конструисана, а критеријуми разликовања истине од неистине су се мењали кроз историју. Фуко наводи да је у античкој Грчкој истинитост зависила од поштовања одређеног ритуала, тј. подразумевало се да истину саопштавају владоци, носиоци моћи, праведници, да би се фокус истинитости касније преселио на сам исказ, његово значење, форму и предмет. „...истина није изван моћи нити је без моћи... Истина је од овог света; у њему је произведена захваљујући вишеструким принудама. [...] Свако друштво има свој режим истине, своју општу политику истине; механизме и инстанце што омогућавају да се разлуче истинити докази од лажних, начин на који се санкционишу и једни и други; утврђену вредност техника и процедура за добијање истине; статус оних који су задужени за то да кажу шта функционише као истинито.“¹¹³

Такође, доминантни дискурс о истинитости (укључујући и научну истинитост) увек има институционалну подршку (политичку, економску и научну) за сопствену дистрибуцију, што му омогућава одређену моћ принуде и притиска у односу на алтернативне дискурсе. У Фукоовом поретку дискурса, управо овај трећи дискурс — „воља за истином“, има кључну улогу. Он увек настоји да асимилује остала два типа дискурса, с циљем прилагођавања себи и успостављања заједничке основе, суштине. То је „чудесна машинерија створена за искључење“.¹¹⁴ Укратко, дискурс представља мрежу, структуру или поредак наратива, шему приповедања о друштвеним ситуацијама и догађајима. Он се не може свести на пука мишљења и идеје, нити изједначити с језиком као средством означавања.¹¹⁵

---

¹¹³ М. Фуко, *Моћ/знање*, стр. 132.

¹¹⁴ М. Foucault, „The Order of Discourse“, стр. 56. Више о Фукоом одређењу дискурса видети у: М. Foucault, „The Order of Discourse“; М. Фуко, *Моћ/знање*, стр. 69. и Н. Malmvig, *State Sovereignty and Intervention*, стр. 3-6.

¹¹⁵ Видети: Н. Malmvig, *State Sovereignty and Intervention*, стр. 3.

Покушаћемо да покажемо, посебно у четвртом поглављу, да доминантни дискурси три босанске политичке елите садрже сва три механизма које Фуко наводи. Било да је у питању наратив о рату, жртви или држави, свака страна тврди да управо она има монопол на истину, док интерпретације истих догађаја које долазе од осталих страна проглашава потпуно или у великој мери лажним. Из овога следи и подела на нормалне и патолошке ставове, где се све што се не уклапа у сопствени наратив проглашава друштвено-политичком патологијом. Потом следе и дискурзивне забране, табу теме или табу приступи темама, где постоји само један начин на који се одређена тема може интерпретирати, док било какво одступање од такве интерпретације носи неку врсту друштвене санкције, било моралне, политичке или правне. Ови механизми су усмерени како према припадницима других група, тако и према припадницима своје групе. Они воде дисциплиновању „наших“ и искључењу „туђих“.

1.4. Методе и технике истраживања

Аутори који не праве разлику између методологије и метода, углавном методе посматрају као неутрална средства истраживања (*tool box*). Истраживаче сматрају методолошким, тј. филозофским агностицима, без обзира на то које методе примењују. Међутим, методе нису филозофски неутралне. Оне почивају на онтолошким и епистемолошким претпоставкама, било да су истраживачи тога свесни или не.¹¹⁶

Полазећи од традиционалне поделе на квалитативне и квантитативне методе, лако ћемо закључити да се наш интерпретативистички приступ много боље „слаже“ са првима (иако се и квантитативне могу користити), јер оне нагласак стављају на динамичност, конструисаност и еволутивност друштвене стварности. Ове методе су најприкладније за „проучавање субјективног искуства људи и значења која они придају том искуству“.¹¹⁷ Оне су погодне за разумевање мисаоних процеса и наратија које људи конструишу, за разумевање логике аргумената и асоцијативно мишљење које води одређеним закључцима.

---

¹¹⁶ Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 4-5.

¹¹⁷ F. Devine, „Kvalitativne metode“, стр. 193.

Квалитативне методе посебну пажњу посвећују контексту, тако што ставове и понашање појединача смештају у оквир индивидуалног и ширег друштвеног искуства — оне се баве схватњем значења, процесâ и контекста. Важно је нагласити да ове методе не теже успостављању већег права на „истину“ од квантитативних метода и да сваку „истину“ сматрају условном, подложном могућности ревизије.

Међутим, Перегрин Шварц-Ши (Peregrine Schwartz-Shea) и Двора Јанов (Yanow) сматрају да сада већ можемо говорити и о трећој врсти метода — интерпретативним методама. Наиме, традиционална бинарна подела на квалитативне и квантитативне методе је заправо последица прављења разлике између друштвенонаучних школа Универзитета у Чикагу, с једне стране, и Универзитета Колумбија и Универзитета у Мичигену, с друге стране. Док су први инсистирали на посматрању и знању заснованом на интервјуима, други су развијали анкетни приступ истраживању. Како је квантификација стварности временом веома добила на значају, захваљујући развоју квантитативних инструмената, статистике, информационих технологија, итд, и истраживачи који користе квалитативне методе су почели да користе евалуационе критеријуме квантитативних приступа. Иако се квалитативне методе и даље углавном ослањају на посматрање, с одређеним степеном учествовања, разговоре с људима (интервјуе) и дубинско „читање“ релевантних извора, оне су под притиском квантитативних метода у доброј мери усвојиле дуалистичко-позитивистичку методологију. Односно, и једне и друге методе су почеле да припадају истом методолошком приступу.

Но, оне дисциплине у којима се десио „интерпретативни заокрет“, у последњих неколико деценија XX века, одбиле су да „предају“ квалитативне методе позитивистичкој методологији. Оне су остале доследне идејама Чикашке школе социологије о херменеутици, привилеговању локалног и ситуационом знању. Тако је и настала трочлана подела истраживачких метода на: квантитативно-позитивистичке, квалитативно-позитивистичке (и једне и друге засноване на реалистичко-објективистичким претпоставкама) и квалитативно-

интерпретативне (засноване на конструктивистичко-интерпретативистичким претпоставкама).¹¹⁸

Док позитивистички приступ полази од теоријског знања о одређеном предмету и покушава да га потврди у емпиријској стварности, интерпретативизам настоји да не намеће било какво априорно теоријско знање и даје предност случају. Интерпретативисти теже да користе концепте који су произашли из прелиминарне анализе конкретног случаја, тј. емпиријске грађе (што подразумева и анализу теоријске грађе). Они се баве развојем концепата током „теренског рада“, а не њиховим априорним формулисањем. Дакле, немогуће је правилно обликовати истраживачко питање, основну хипотезу или предмет истраживања без солидног познавања локалног, без одређеног етнографског уживљавања. Ту и лежи кључна разлика између квалитативно-позитивистичких и квалитативно-интерпретативних метода. Наиме, оне користе исте технике прикупљања података (посматрање, разговор, читање), али се разликују по техникама закључивања, које су у случају квалитативно-интерпретативних приступа истовремено и технике формулисања основних претпоставки.¹¹⁹

Логичка метода која је готово инхерентна интерпретативизму јесте *абдукција*. Абдуктивно закључивање представља стварање веродостојних објашњења на основу расположивих података. То је облик расуђивања који од некохерентног скупа опажања — неког парадокса, загонетности или „аномалије“ — води вероватном објашњењу тих опажања и који иде даље од појавног како би поставио веродостојна објашњења управо тог појавног. За разлику од дедукције и индукције, абдукција се бави постављањем претпоставки, пре него закључивањем. Тако индукција, на пример, закључује о постојању феномена на основу посматрања сличних случајева, док абдукција претпоставља о додатном (непојавном) квалитету феномена у односу на оно што се може непосредно посматрати. Укратко, индукција се бави класификацијом, а абдукција објашњењем.¹²⁰

---

¹¹⁸ Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 5-6; Andrew Bennet, Colin Elman, "Case Study Methods", у: C. Reus-Smit, D. Snidal, *The Oxford Handbook of International Relations*, стр. 501-502. и D. Druckman, *Doing Research*, стр. 7-9.

¹¹⁹ P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 18-26.

¹²⁰ Видети: P. T. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations*, стр. 82-83. и K. T. Fan, *Pierce's Theory of Abduction*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1970, стр. 9-10.

Творац ове методе, прагматиста Чарлс Сандерс Пирс (Charles Sanders Pierce), сматрао је да је напредак науке у погледу разумевања света омогућило то што су научници тестирали само највероватније тезе о неком проблему, а не све могуће тезе. Дакле, абдукција подразумева и постављање експланаторних хипотеза заснованих на постојећем знању и искуству, које се затим тестирају, не само емпиријски, већ и здраворазумски, интуитивно. Како наводи Џ. Бартон, не могу се све претпоставке емпиријски тестирати — нпр. претпоставка да доктрина нуклеарног одвраћања одвраћа од употребе нуклеарног наоружања, или да употреба нуклеарног оружја води општем уништењу, итд.¹²¹ Интуиција не представља замену умног нагонским, већ допуну аналитичког ума интуитивним умом. Она није ирационална, ако под рационалношћу подразумевамо аналитичко мишљење — свесно рашчлањивање целина на делове, већ арационална — ситуациона, контекстуална. Аналитичка, инструментална рационалност своди људско понашање на механизовану, бирократску делатност и више се бави формалном логиком него друштвеном стварношћу. Таква изолована рационалност у стварности не постоји. Рационалност је увек условљена контекстом, искуством, праксом, интуицијом и нагонима.¹²²

Сходно томе, абдукција, заснована на интуицији, није аутоматски, линерани, већ креативни, рекурзивни чин. Она подразумева циклично преиспитивање односа између случаја који покушавамо да објаснимо, других сличних емпиријских случајева и теоријске литературе. На основу тога, интерпретативиста изнова поставља и проверава претпоставке све док не дође до задовољавајућег објашњења. Ова метода се обично и користи у случајевима у којима не постоји одговарајуће теоријско, дисциплинарно објашњење. Њен циљ је да смањи јаз између одређеног емпиријског случаја и теорије која га објашњава, или између два слична емпиријска случаја са различитим исходима. Стога, она „отима“ (*abduct*) расуђивање и размишљање истраживача и усмерава његово објашњење ка новој теоретизацији одређеног проблема, или бар ка ревизији

---

¹²¹ Видети: J. Burton, *Conflict*, стр. 19-20.

¹²² Видети: Б. Флиvbјерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 9-40. и E. Adler, "Constructivism and International Relations", стр. 140-141.

постојећих теорија. Абдукција се понавља све док се „аномалија“ не елиминише, док се не претвори у „нормалност“.¹²³

Наша основна хипотеза о послератној БиХ као случају сукоба дугог трајања је постављена управо на овај начин. Самом предмету истраживања смо приступили из теоријске перспективе сукоба дугог трајања (и теорија људских потреба), али је и предмет повратно утицао на теоријске поставке које су потом модификоване, прилагођене подацима, што ћемо и показати у другом поглављу. Иако се случај босанске изградње мира и државе често тумачи као „аномалија“ међународног система, ми ћемо у овом раду покушати да покажемо како се заправо ради о „нормалности“, о међународној тенденцији, а не изузетку.

Поред филозофских — онтолошких и епистемолошких критеријума, методе се бирају и на основу предмета истраживања и истраживачких питања. Ако нас занимају идентитети конститутивних народа у БиХ, јасно је да то одређује избор методе — студије случаја, али и самог случаја. Избор случаја је намеран и зависи од поставки нашег истраживања. У суштини, постоји неколико типова случаја: екстремни, случајеви са највећим одступањем, критични и парадигматични случајеви.¹²⁴ Када је у питању наше истраживање, сматрамо да послератна транзиција¹²⁵ у „дејтонској“ БиХ представља критични и парадигматични случај друштвеног сукоба дугог трајања. Такође, наша концептуализација студије случаја је веома слична ономе што Друкман (Drukman) назива „аналитичком (унапређеном) студијом случаја“. Она посматра конкретни случај кроз перспективу одређеног интерпретативног оквира или концепта, с циљем постизања ширег разумевања истраживане стварности. С друге

---

¹²³ Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 26-34.

¹²⁴ Под првима се подразумевају нетипични случајеви „који могу бити нарочито проблематични или посебно добри у ближе дефинисаном смислу“, под другима случајеви „који су веома различити у некој димензији: величини, облику организације, локацији...“ — све с циљем стицања сазнања о значају различитих услова за процес и исходе случаја, под трећима случајеви типа „ако је (или није) ово тачно у овом случају, онда важи (или не важи) за све случајеве“ (највероватнији и најневероватнији случајеви), и под четвртима — случајеви на основу којих се може успоставити образац размишљања у оквиру одређене области или дисциплине. Видети: Б. Фливијерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 112.

¹²⁵ Како наводи Д. Јовић, транзиција у државама наследницама Југославије била је петострука: политичка, економска, државна, идентитетска и транзиција из мира у рат, па опет у мир. У овом раду под „транзицијом“ углавном подразумевамо четврто и пето значење. Д. Јовић, *Рат и мир*, стр. 72-73.

стране, тај случај онда служи као пример примене одређеног концепта на друштвену стварност и потврђује његову валидност.¹²⁶

Предност студије случаја у односу на остале методе огледа се у томе што она приближава ситуације из стварног живота и испитује гледишта појединаца у односу на конкретне појаве, онако како се оне одвијају у пракси. Студија случаја поставља истраживача у оквире контекста у коме се изучавана становишта и понашање актера формирају и одвијају, јер се они једино тако и могу разумети. „Ја сам прихватио да је исправно рећи да је начелна способност да се учествује у некој друштвеној активности услов за стварање описа те активности. То укључује ‘заједничко знање’ које деле посматрач и учесници чија активност конституише и реконституише друштвени свет.“¹²⁷ Такође, студије случаја често садрже наративе, који, иако често оспоравани са становишта „научности“, могу веома добро да истакну сложеност и противречност одређеног друштвеног проблема, његово информативно богатство. Они који заступају предности студије случаја и њене наративне природе, истичу и да је то много бољи приступ за политичку интервенцију од „науче варијабле“, као и да добар наратив не допушта постављање питања: па шта онда? — као што је то чест случај са резултатима истраживања представљенима у категоријама варијабле и њихових међусобних односа, или нпр. са статистичким подацима.¹²⁸

Да бисмо дошли до тог објашњавајућег наратива и информативног богатства проучаваног случаја, користимо и методу анализе дискурса и наратива. Значења која придајемо стварности — представе стварности се могу институционализовати и „нормализовати“. Када се људи који деле те представе организују, они чине одређену позицију у дискурсу, која може бити мање или више доминантна/маргиналана. Што више таквих представа се емпиријски утврди, што више њихових варијација се обухвати анализом, утолико ће и анализа бити боља. Анализа дискурса је веома корисна за истраживање сукоба јер показује зашто актер А сматра непријатељем актера Б, како насиље (рат) постаје

---

¹²⁶ Видети: D. Druckman, *Doing Research*, стр. 167-173.

¹²⁷ A. Giddens, "Profiles and Critiques in Social Theory", University of California Press, Berkeley, 1982, стр. 15, наведено према: Б. Фливијерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 118.

¹²⁸ Видети: Anna Leander, "Thinking Tools", у: A. Klotz, D. Prakash (eds.), *Qualitative Methods in International Relations* и K. Hoglund, "Comparative Field Research in War-torn Societies", у: K. Hoglund, M. Oberg (eds.), *Understanding Peace Research*.

политичка опција и како друге опције бивају одстрањене. Кети Хејворд (Katy Hayward) наводи да политички дискурси који се тичу преговарања, убеђивања, комуницирања и сарадње, имају најважнију улогу у конфликтном окружењу. Они су кључни у процесу трансформације дубоко подељеног друштва у интегрисано, јер имају „друштвену функцију дефинисања колективних идентитета, легитимисања хегемоније и мотивишућих вредности које свој исказ проналазе у политичком заједништву и [заједничким] циљевима“.¹²⁹

Пошто дискурс одржава одређени ниво регуларности у друштвеним односима, он ствара предуслове за деловање. Он ограничава могућности распореда чинилаца од којих се стварност састоји и то како људи категоризују ту стварност и размишљају о њој; ограничава слободу мишљења уопште — одређује о чему се може размишљати као могућем и шта се сматра „природним“ у одређеној ситуацији; успоставља „режим истине“. Међутим, дискурс не детерминише деловање у потпуности. Могућих исхода увек има више од једног. Сходно томе, задатак анализе дискурса је да одреди опсег могућих исхода, „поље стратешких могућности“,¹³⁰ а може да функционише и обрнуто — да крене од исхода и укаже на услове (и дискурсе) који су до њега довели.

Како су дискурси углавном одговорни за конструисање одређених друштвених услова, како доприносе оспоравању или легитимацији и обнављању друштвеног *statusa quo*, његовом одржавању и репродукцији или трансформацији и деконструкцији, (критичка) анализа дискурса настоји да помири социолошке и лингвистичке категорије и има два главна циља: **да акумулира што више информација о историјској позадини и примарним историјским изворима у које су сами дискурзивни догађаји уграђени; као и да установи дијахроничку промену коју су дискурси претрпели у одређеном временском периоду или њихов континуитет.**¹³¹

---

¹²⁹ K. Hayward, "Introduction: Political discourse and conflict resolution", стр. 3.

¹³⁰ М. Фуко, *Археологија знања*, стр. 42.

¹³¹ Видети: Ruth Wodak, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, Karin Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh University Press, 2009, стр. 7-8. и Gilbert Weiss, R. Wodak, "Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis", у: G. Weiss, R. Wodak (eds.), *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*, Palgrave, 2003, стр. 1-11.

Први циљ одговара истраживчком приступу који Фуко назива *археологијом*.¹³² Фукоовска археологија настоји да опише формацију дискурса, па због тога она проучава језик, односно посебну врсту исказа који се посматрају као дискурзивни догађаји, тј. конститутивни чиниоци друштвених објеката, концепата и субјеката. Исказ се анализира као догађај, јер даје нешто ново постојећем свету. Циљ је, дакле, да установимо да ли су групе исказа међусобно повезане некаквим правилима — да ли постоји поредак у њиховом појављивању, временске и функционалне корелације и одређени систем распрострањања (дисперзије), некаква регуларност. Уколико постоји, ради се о дискурзивној формацији, тј. одређеном дискурсу. Постојање дискурса се установљава на основу анализе текстова, било да су они схваћени у ужем смислу, као документи, или у ширем смислу, као „функционални еквиваленти друштвеним процесима“.¹³³ „Анализа дискурзивног поља... настоји да захвати исказ у сведености и јединствености његовог догађаја, да одреди услове његове егзистенције, да што тачније утврди његове границе, да установи његове односе са другим исказима који могу бити са њим повезани, да покаже које облике исказивања он искључује.“¹³⁴

Други циљ анализе дискурса одговара још једном Фукоовом приступу — *генеалогiji* (идеју је преузео од Фридриха Ничеа [Friedrich Nietzsche], заправо). Овај приступ полази од претпоставке да је прошлост увек интерпретирана у складу са садашњим проблемима, интересима и односима моћи (интерпретација прошлости и садашње прилике су међусобно конститутивни — промена једног изазива промену другог) и инсистира на бављењу појавама за које се углавном сматра да су изузете од промена, како би се показало да се и те појаве преображавају под утицајем историјских кретања. „...реч је, наиме, о томе да се у игру убаци локална, дисконтинуирана, дисквалификована, нелегитимна знања, наспрам унитарне теоријске инстанце која тежи да их филтрира, да их хијерархизује, да их уреди у име истините спознаје, у име права једне науке која је у рукама неколицине. [...] Генеалогija би... била нека врста подухвата да се историјским знањима скине јарам и да постану слободна, што ће рећи кадра за супротстављање и борбу против принуде унитарног, формалног и научног

---

¹³² Видети: М. Фуко, *Археологија знања*.

¹³³ I. Neumann, „Discourse Analysis“, стр. 63.

¹³⁴ М. Фуко, *Археологија знања*, стр. 32.

теоријског дискурса.“¹³⁵ Дакле, генеалогичка се бави генезом појава коју доминантни односи моћи често покушавају да сакрију. Утврђујући њихову променљивост, она ствара и могућности друштвене промене. „Важно је, наиме, имати широку, дубоку перцепцију садашњости, која омогућује да се уочи где су линије крхкости, где су јаке тачке, за шта су се везале моћи... где су се оне утврдиле.“¹³⁶ Стога је „генеалог“ више заинтересован за садашњост него за прошлост. Он доводи у питање и историзује постојеће дискурсе кроз анализу односа моћи и знања у оквиру којих су ти дискурси створени. Историја се овде схвата као низ битака између различитих интерпретација, лишена идеје о сталном прогресу и еволуционом континуитету.¹³⁷

Метода анализе дискурса има и релативно уопштен поступак спровођења, који се састоји из неколико корака. Први корак у анализи дискурса подразумева ограничење дискурса на одређени временски оквир и опсег извора, који би требало да буду што шири, али и погодни за истраживање. „Једна дискурзивна творевина ће бити индивидуализована ако се може дефинисати систем образовања различитих стратегија које се ту развијају; другим речима ако се може показати како све оне (упркос њиховој понекад крајњој различитости, упркос њиховој расутости у времену) произлазе из исте игре односа.“¹³⁸ Међутим, природа дискурса је таква да је немогуће установити његове прецизне границе, па тако није могуће ни формирати коначан списак текстова које би требало анализирати. Увек остаје велика вероватноћа да ће неки важни текстови измаћи пажњи истраживача. Сам избор текстова је увек намеран. Бирају се текстови који су од значаја за посматране актере и сам контекст случаја. Избор се врши по принципу интертекстуалности (интерсубјективности),¹³⁹ међузависности значења. Текстови граде своје аргументе и ауторитет (легитимитет) позивајући се на друге

---

¹³⁵ М. Фуко, *Моћ/знање*, стр. 88-90.

¹³⁶ Исто, стр. 67.

¹³⁷ Видети: Б. Фливијерг, *Шта могу друштвене науке*, стр. 160. и М. Foucault, „The Order of Discourse“, стр. 70-73.

¹³⁸ Исто, стр. 75.

¹³⁹ У питању је термин који је увела Јулија Кристева и који означава међузависност текстова, у смислу да је „сваки текст апсорпција и трансформација другог“ текста, што је прилично видљиво, на пример, у науци, где сваки текст мора да се позива на низ већ написаних текстова. Хансенова разликује експлицитну и имплицитну интертекстуалност. У првом случају се ради о директној међузависности, позивању једног текста на други, док се у другом случају ради о концептуалној (тематској) међузависности. Видети: L. Hansen, *Security Practice*, стр. 50.

текстове, чиме успостављају мреже значења — дискурсе, па би насумичан избор текстова овде, јасно, био бесмислен.¹⁴⁰ Због тога је неопходно добро познавање дискурзивног поља и дискурзивних корелација, кључних концепата, тачака сукобљавања и линија разграничења. Кретање међу текстовима је вид текстуалне етнографије.¹⁴¹ Истраживач мора бити способан и обучен за праћење текстуалних трагова.¹⁴²

Уколико се, на пример, истражује партијски систем, логично да је истраживачки узорак обухвати партијске програме, изборне законе, чланке и говоре партијских лидера, итд. Међутим, неопходно је објаснити и одбранити сваки избор истраживачког узорка. Нојман овде нуди модел који почива на одређењу политике као сукоба, борбе између означених, именованих група и људи. Сукоби би требало да привуку аналитичаре дискурса, сматра он, јер је ту интертекстуалност прилично јасна.¹⁴³ Актери и њихови искази се овде директно позивају једни на друге, њихови говори, изјаве, саопштења — дакле, текстови — су веома јасно међусобно условљени. Све ово политичке сукобе чини и сукобима наратива. Наративи, као структурирани искази актера који наглашавају одређене друштвене аспекте (оне које ти актери сматрају најзначајнијим у постојећем контексту), се групишу по одређеним линијама сукоба, па је релативно лако установити границе дискурса. Анализу дискурса такође можемо олакшати ако установимо који текстови имају статус „чворишта“, „канонских текстова“, оних на које се многи други текстови позивају.¹⁴⁴ Ти кључни текстови указују на образце по којима су представе и искази орагнизовани. Они неретко садрже скице

---

¹⁴⁰ Како наводи Норман Ферклаф (Fairclough), дискурс се односи на сва три нивоа друштвене стварности: језик/текст, праксу и контекст. Видети: К. Hayward, "Introduction: Political discourse and conflict resolution", стр. 3. и Norman Fairclough, *Language and Power*, Longman Group, Edinburgh, 1989.

¹⁴¹ Етнографски приступ заправо и јесте нека врста симулације читања рукописа (стварност као „рукопис“). Тај „рукопис“ је, како наводи Клифорд Герц (Clifford Geertz), углавном непознат, избледео, пун некохерентности, исправки, тенденциозних коментара и не састоји се од конвенционалних графема, већ променљивих примера обликованог понашања. Видети: Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1973, стр. 10.

¹⁴² Видети: P. Schwartz-Shea, D. Yanow, *Interpretative Research Design*, стр. 66-76; Н. Malmvig, *State Sovereignty and Intervention*, стр. 40. и М. Фуко, *Археологија знања*, стр. 15-16.

¹⁴³ Видети: I. Neumann, "Discourse Analysis", стр. 66. и К. Hoglund, М. Oberg, "Doing Empirical Peace Research", у: К. Hoglund, М. Oberg (eds.), *Understanding Peace Research*, стр. 8.

¹⁴⁴ Видети: Frida Moller, "News Reports versus Written Narratives: Collecting information using different types of empirical sources", у: К. Hoglund, М. Oberg (eds.), *Understanding Peace Research*, стр. 75. и I. Neumann, "Discourse Analysis", стр. 66.

целокупног дискурса, али и омогућавају да се уоче текстови који се на њих позивају, што олакшава откривање дискурзивне мреже.

§§§

Наш приступ истраживању међузависности политичких дискурса и етничких идентитета (тј. сукоба дугог трајања) у БиХ почива на монистичкој онтологији, интерпретативистичкој епистемологији, и на методама анализе дискурса и наратива. То заправо значи да ћемо наш предмет истраживања, етничке идентитет трију конститутивних народа, посматрати као као конструкте политичких дискурса и пракси припадника трију етнополитичких елита. Предмету истраживања ћемо приступити из перспективе засноване на теоријама људских потреба, теоријама елита и теорији друштвеног сукоба дугог трајања, што ће бити објашњено у наредном поглављу. Те теорије ћемо прилагодити емпирији, ондносно студији изабраног случаја, који ћемо потом изложити критици, да бисмо на крају понудили другачију визију босанске реалности, која ће обухватити и „депатологизацију“ постдејтонске БиХ. На основу прикупљене емпиријске грађе, користећи анализу дискурса, покушаћемо да реконструишемо дискурсе трију елита у БиХ — посебно наративе о рату, жртви и држави — и да покажемо како они конструишу етничке идентитете који су у мањој или већој мери међусобно искључиви.

Овде се ради о двострукој херменеутици. Интерпретираћемо интерпретације друштвених актера у БиХ, тј. трију политичких елита, како бисмо разумели и објаснили њихово етнополитичко деловање и дискриминативне праксе. У том смислу, настојаћемо да докажемо да је БиХ заиста попрште конкурентних онтологија, суштински различитих друштвених и политичких визија. Све ово ћемо учинити с намером да покажемо да суштина политичког проблема у БиХ не лежи преваходно у недостацима државно-институционалног уређења, нити у наводном атавизму балканских народа, већ у мање евидентној, непојавној сфери културе, идентитета, који су, као релационе појаве, структурирали односе представника трију народа тако да они буду веома често искључиви и дискриминативни у етничком смислу. Те идентитете дискурзивно

обликују поменути наративи, а међу њима фундаменталну улогу имају наративи о рату, који репродукују ратно непријатељство и ратне тежње. Циљ нам је да покажемо како ови наративи детерминишу неке од кључних политичких концепата у дискурсима ове три елите, попут државе или нације. Анализирањем ових релација између дискурса (наратива) и идентитета — где дискурси конструишу искључивост идентитета (у садржајном смислу), а потом идентитети творе структурну селективност која подстиче постојеће етнополитике и дискриминише алтернативне политике — заправо покушавамо да објаснимо и механизам репродукције политичке моћи у БиХ.

Због тога и уводимо појмове актера, делатника, структуре, дискурса и праксе у овом поглављу, јер их сматрамо предусловима за разумевање теоријских концепата потреба, идентитета, елита и сукоба дугог трајања, али и самог предмета истраживања. Ови појмови су базични елементи на којима ће наш теоријски приступ бити изграђен. Појмове делатника и актера уводимо како бисмо теоретизовали везу између идентитета (и њихових дискурзивних садржаја) и припадника политичких елита, тј. да бисмо указали на њихову међусобну конститутивност и двосмерност утицаја, што ће у наредном поглављу бити операционализовано кроз теорије људских потреба и теорије елита. Појмове друштвене улоге и структуре сматрамо неопходним за објашњење структурације, тј. сталности идентитетских односа и селективности коју они производе у политичком животу БиХ. За разумевање функционисања ових идентитетских односа веома су важни и дискурзивни механизми које Фуко помиње: истинито/лажно, подела (одбацивање) и забрана. Анализирани дискурси три босанске елите у великој мери почивају на овим механизмима, који и омогућавају континуитет етнополитике у БиХ.

Самој анализи дискурса приступићемо користећи Фукоове методе *археологије* и *генеалогije*, све с циљем да покажемо континуитет ратних перцепција, које су временом постале идентитетске категорије, структурне и институционалне детерминанте политике у БиХ. Због тога ћемо укључити велики број исказа припадника трију елита, како бисмо што аргументованије објаснили релације између поменута три наратива, и што јасније означили границе три политичка дискурса. Нећемо трагати за дисконтинуитетима дискурса, како

генеалогичја, између осталог, налаже, већ ћемо покушати да објаснимо њихову генезу и узроке континуитета. Указаћемо на то где су јаке тачке дискурса за које се моћ везала, али ћемо на крају рада трагати и за линијама крхкости ових дискурса и могућностима њихове промене.

2. ЕЛИТА, МОЋ И ИДЕНТИТЕТ: ОД УПРАВЉАЊА ПОТРЕБАМА ДО УПРАВЉАЊА СУКОБИМА

*У данашњем свету, борба за идентитет заменила је
идеологију.*¹⁴⁵

Доминик Мојси

После образложења методолошког приступа у претходном поглављу, у овом делу рада изнећемо наш теоријски приступ истраживању доминантних дискурса босанских политичких елита и идентитетских садржаја које они конструишу. Превасходно, овај приступ ћемо засновати на теоријама људских потреба и раду Џона Бартона у области решавања сукоба (*conflict resolution*), али ћемо у складу са интерпретативистичким приступом образложеним у претходном поглављу, покушати да редефинишемо његове основне концепте (постбартоновски приступ). Кроз концепт потреба прилагођен „интерпретативном заокрету“, настојаћемо да објаснимо како идентитет утиче на друштвено делатништво политичких елита (идентитет као делатна потреба), на њихово деловање (на друштвене улоге), али и каква је улога идентитета у конструисању структурне искључивости у друштвима попут босанског.

Другим речима, од теорије људских потреба као парадигматске основе практично оријентисаног решавања сукоба, покушаћемо да створимо аналитички оквир за разумевање сукоба (односно, теорију сукоба) лишен уобичајеног „нормативног терета“. Из објашњења нашег разумевања (етничких) идентитета прећи ћемо у образложење њиховог односа са концептом политичке моћи, тј. са конкретним носиоцима моћи који ове идентитете конструишу и инструментализују, користећи их за легитимисање сопствених политика. Сходно томе, у другом делу овог поглавља увешћемо и теорије етницитета и теорије елита, а потом ћемо покушати да објасним како инструментализација идентитета може одвести (а у случају БиХ сматрамо и да је одвела) у посебну врсту сукоба, која се назива дубоко укоренењем сукобом (*deep-rooted conflict*) или друштвеним сукобом дугог трајања (*protracted social conflict*). Укратко, кроз анализу

---

¹⁴⁵ Доминик Мојси, *Геополитика емоција*, Слио, Београд, 2012, стр. 28-29.

постојећих теорија и синтезу њихових одређених чинилаца, покушаћемо да формулишемо сопствени „идентитетски приступ“.

Овде ћемо поћи од претпоставке коју углавном деле присталице „идентитетског приступа“, а то је да култура чини оквир у коме појединци развијају осећај о томе ко су они (Сопство), које активности су дозвољене и препоручиве, и који су њихови друштвени циљеви. Према томе, идентитет представља акциону јединицу културе и средство за решавање проблема и превазилажење одређених ситуација.¹⁴⁶ Он има кључну улогу у друштвеним сукобима — на основу њега се прави разлика између „нас” и „њих”, мобилишу појединци и колективи, легитимишу и оправдавају индивидуалне и групне тежње. Галтунговом терминологијом, идентитетски садржаји могу имати функцију културног (симболичког) насиља.¹⁴⁷ Идентитети имају велики утицај на сукобе, али и сукоби утичу на њих — трансформишући и реконструишући их.¹⁴⁸

Постоји најмање пет научних приступа проучавању друштвених (првенствено етничких) идентитета: примордијализам, инструментализам, конструктивизам, институционализам и реализам.¹⁴⁹ Примордијализам је најстарији приступ који инсистира на заједничким генима и прецима, фенотипској блискости, заједничком језику, религији, итд. Инструменталисти посматрају идентитет као ресурс колективне мобилизације и политичке манипулације, засноване на економским и политичким интересима елита. Основна претпоставка конструктивиста је да су наши идентитети производ различитих друштвених актера и њихових међусобних односа. Институционалисти тврде да су друштвени идентитети последица политичког институционалног уређења и да они зависе од тога да ли су на снази пропорционално или већинско изборно законодавство, федерална или унитарна власт, национална држава или држава нација, итд. И на

---

¹⁴⁶ Видети: Yosef Lapid, "Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations", у: Y. Lapid, F. Kratochwil (eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, стр. 8-9.

¹⁴⁷ Видети: Ј. Галтунг, *Мирним средствима до мира*, стр. 274-292.

¹⁴⁸ Видети: Celia Cook-Huffman, "The role of identity in conflict", у: D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, J. Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, New York, 2009.

¹⁴⁹ Видети: Ashutosh Varshney, "Ethnicity and Ethnic Conflict", у: C. Boix, S. Stokes (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2007, стр. 274-294; Бернар Формозо, „Расправе о етничитету“, у: К. Халперин, Ж. Руано-Борбалан (ур.), *Идентитет(у): појединац, група, друштво*, Клио, Београд, 2009, стр. 295-307. и Karina V. Korostelina, "Identity conflicts: models of dynamics and early warning", у: D. J. D. Sandole, et al. (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, стр. 100-115.

крају, реалисти користе концепт безбедносне дилеме за објашњење логике формирања и мобилизације друштвених идентитета. Најпримеренија дефиниција би вероватно морала да комбинује позитивне стране свих пет приступа: „Идентитети су сложени, историјски засновани, друштвено конструисани, и стога стално променљиви. Могу бити непостојани у неким случајевима, а ригидни и нефлексибилни у другим, јер су конституисани у специфичним животним реалностима, одређени и преношени кроз приче, митове, историју и легенде“.¹⁵⁰

Теоретичари често разликују лични од колективног или друштвеног идентитета. Први они одређују као индивидуалну свест о себи, а други као последицу припадништва групи. Међутим, ова разлика је само аналитичка, јер су различити идентитети (породични, родни, национални, верски, итд.) једне особе емпиријски неодвојиви. Правилније и прецизније би било посматрати лични идентитет као целину састављену од различитих слојева (због тога наша јединица анализе и јесу појединци, представници етнонационалних елита). Кључно питање које мучи већину истраживача односа сукоба и идентитета је — како, када и који идентитети, тј. слојеви идентитета постају значајни и доминантни?

Идентитетска питања најчешће не изазивају сукобе, јер различити идентитети несметано могу да коегзистирају у друштву, али различите околности, стратегије и интереси могу веома брзо усмерити сукоб у „правцу идентитета“. Ако стране у сукобу побуђују и подстичу перцепцију претње идентитету, онда су одбрамбене, предупредујуће активности, које доприносе ригидности и ескалацији сукоба, врло могуће и готово извесне. Такође, и политика негирања и непризнавања одређеног идентитета може изазвати исте реакције. Идентитет може утицати на сукоб и када једна страна намеће „негативну слику“ другој страни или угрожава њену аутономију. Теоретичари су подељени по питању да ли се о идентитетским потребама може преговарати или не, с обзиром на то да нико добровољно не жели да угрози основе свог друштвеног постојања. „Друштвене идентитете... не би требало разумети ни као узроке, ни као последице сукоба, већ као облике свести који потпуно мењају динамику и структуру сукоба. Једном када се идентитет умеша у интересно заснован или инструментални сукоб, његова политичка или економска природа се мења тако да сукоб постаје дуготрајан или

---

¹⁵⁰ C. Cook-Huffman, “The role of identity in conflict”, стр. 19.

дубоко укорееен.¹⁵¹ Када се сукоб и идентитет помешају, настаје „запаљива смеса“ која може бити и деструктивна и креативна, у зависности од тога како се њом управља. Сукоб идентитета може одвести у рат и уништење, али има потенцијала и да створи већу креативност и позитивну трансформацију.¹⁵² Управо су теорије људских потреба послужиле као парадигматска основа за указивање на значај идентитета у сукобима и његове потенцијале за трансформацију сукоба, али су достигнућа таквих приступа веома упитна.

2.1. Теорије основних људских потреба: постбартоновска перспектива

Током неколико деценија након Другог светског рата и успостављања система УН, постало је очигледно да постоје различите врсте сукоба, од грађанских ратова до уличног насиља, који се не могу решити конвенционалним приступима заснованим на политичкој моћи (*power-based*) или применом правних норми.¹⁵³ Реагујући на то, група научника која се и практично бавила различитим облицима мировног посредовања (*mediation, facilitation, conciliation*), предвођена Џоном Бартоном, аустралијским дипломатом и једним од утемељивача дисциплине међународних односа, уводи алтернативне приступе решавању сукоба засноване на посебном систему радионица (*problem-solving workshops*), дијалогу и „контролисаној комуникацији“.¹⁵⁴ Бартон је конвенционалне приступе одредио као „споразумно поравнање спорова“ (*dispute settlement*), док је нове приступе назвао „решавањем сукоба“ (*conflict resolution*). Његова основна идеја била је да примени бихевиоралне методе којима би се просечан појединац оспособио да боље спозна себе и своје истинске тежње у конфликтном окружењу.

---

¹⁵¹ K. Korostelina, "Identity conflicts: models of dynamics and early warning", стр. 101.

¹⁵² Jay Rothman, *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations and Communities*, Jossey-Bass, San Francisco, 1997, стр. xii.

¹⁵³ Видети: Ingrid Sandole-Staroste, "Through gender lenses: Human Needs theory in conflict resolution", у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013. стр. 59-60.

¹⁵⁴ Видети: K. Avruch, C. Mitchell, "Introduction: Basic Human Needs in theory and practice", стр. 2; D. J. D. Sandole, "Extending the reach of Basic Human Needs: a comprehensive theory for the twenty-first century", у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs*, стр. 23-24. и Ronald J. Fisher, "Acknowledging Basic Human Needs and adjusting the focus of the problem-solving workshop", у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs*, стр. 186-187.

Ови приступи ће касније постати познати као „дипломатија другог колосека“, незванични и неформални процеси посредовања и преговарања.¹⁵⁵

Како су поменути алтернативни приступи углавном настали на основу практичног искуства, убрзо се јавила потреба за њиховим теоријским утемељењем, за новом парадигмом, тј. „парадигматским помаком“ (*paradigm shift*).¹⁵⁶ Бартон и Денис Сендоли (Dennis J. D. Sandole) су ту потребу образложили на следећи начин: објашњење људског понашања се увек, експлицитно или имплицитно, заснивало на некој општој теорији (универзални обрасци понашања); и када се чиниоци људског понашања проучавају у оквирима засебних дисциплина, њима се увек приступа на основу претпоставки неке опште теорије; систематско изучавање решавања сукоба последица је фундаменталне промене у природи опште теорије људског конфликтног понашања; та промена је општу теорију учинила манифестном парадигмом, основом целокупног промишљања у области решавања сукоба; овај парадигматски помак је довео до дедуковања процесâ решавања сукоба из саме теорије, и они су примењиви на све друштвене нивое; општа теорија решавања сукоба и процеси дедуковани из ње би требало да почивају на целокупном расположивом знању и да буду „адисциплинарни“.¹⁵⁷

Већина идеја у којима је утемељен овај холистички приступ преузета је из области социјалне психологије (когнитивна дисонанца, дехуманизација), групне динамике (теорија улога, групно мишљење), индустријских (унутаргрупна кохезија) и међународних односа. Но, трагови једне фундаменталне теорије почињу да се јављају почетком седамдесетих година XX века, када се обнавља интересовање за рад америчког психолога Абрахама Маслоуа (Maslow) — посебно за његову теорију мотивација, која полази од претпоставке да сви људи поседују одређене базичне потребе, чија фрустрација и неиспуњење „изазива[ју] дезинтеграцију људског бића“¹⁵⁸ и воде конфликтном понашању и насиљу. Бартон

---

¹⁵⁵ Видети: O. Ramsbotham, et al, *Contemporary Conflict Resolution*, стр. 9-30.

¹⁵⁶ Видети: K. Avruch, “Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution”, у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs*, стр. 43.

¹⁵⁷ Видети: J. Burton, Dennis J. D. Sandole, “Generic Theory: The Basis of Conflict Resolution”, *Negotiation Journal*, January 1987, стр. 333-344. и J. Burton, *Deviance, Terrorism and War: The Process of Solving Unsolved Social and Political Problems*, Australian National University Press, Canberra, 1979.

¹⁵⁸ P. Накарада, *Схватање људских потреба у пројекту југословенског социјализма*, стр. 49.

је прихватио ову теорију и увео је у област решавања сукоба, додуше више под утицајем социолога Пола Сајтса (Paul Sites), него Маслоуа. Идеја да постоји скуп онтолошких, основних људских потреба (о којима се не може преговарати), које ће — када су неиспуњене, потиснуте или занемарене на било који начин од стране власти и институција — створити подстицаје за дубоко укорене (*deep-rooted*) или нерешиве (*intractable*) сукобе, временом је постала фокална тачка, доминантна парадигма, или како наводи Кристофер Мичел (Christopher Mitchell): „језгро опште теорије решавања сукоба“.¹⁵⁹

Концептуализација основних људских потреба (*basic human needs*) има своје корене још у античкој филозофији. Аристотел је правио разлику између природних и стечених жеља, оних које су последица универзалне људске природе и оних које су настале због живота у одређеним друштвеним и културним условима.¹⁶⁰ Дакле, не само да постоје биолошке (физиолошке) потребе — попут потребе за храном, водом и склоништем — већ постоје и друштвене (социјеталне) основне људске потребе, као што су безбедност (сигурност), припадност, признање (поштовање), итд. Лоренс Хамилтон (Lawrence A. Hamilton) ове две врсте потреба назива животним (*vital needs*) и делатним потребама (*agency needs*).¹⁶¹ Ове две категорије потреба су у односу међусобне зависности и конститутивности: „Потреба за храном је и потреба за комуникацијом, као и што је потреба за љубављу истовремено потреба за сигурношћу, поштовањем, итд.“¹⁶²

Различити теоретичари, попут Маслоуа, Сајтса, Бронислава Малиновског (Malinowski), Хенрија Мареја (Henry Murray), Дејвида Меклиланда (David McClelland) или Манфреда Макс-Нефа (Max-Neef), разнолико су разумели природу људских потреба и износили различите типологије. Међутим, скоро сви су се сложили да постоје потребе које повезују појединца са друштвеним груписањем — тј. да је друштвено повезивање њихова сврха. Другим речима, већина се слаже да је потреба за припадношћу и повезаношћу (што ће касније

---

¹⁵⁹ C. Mitchell, “Necessitous Man and Conflict Resolution: More Basic Questions About Basic Human Needs Theory”, у: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 149.

¹⁶⁰ Видети: K. Avruch, C. Mitchell, “Introduction”, стр. 5.

¹⁶¹ Lawrence Hamilton, *The Political Philosophy of Needs*, Cambridge University Press, 2003, стр. 12.

¹⁶² P. Накарада, *Схватање људских потреба у пројекту југословенског социјализма*, стр. 61.

бити артикулисано као потреба за идентитетом) кључна.¹⁶³ Стога, теорије људских потреба, чак и у случајевима када су њихови заступници методолошки индивидуалисти, углавном подразумевају расправу о већим културним или друштвеним системима.

„Потешкоће одређења [потреба] превасходно настају зато што сам појам упућује на онтолошка разматрања човекове природе, задире у садржаје људске егзистенције и услове развоја, обухвата емпиријске и нормативне елементе. Потребе припадају целини људског живота, а она се у својим вишедимензионалним и динамичним антиномијама не може артикулисати постојећим научним апаратом.“¹⁶⁴ Без обзира на ове потешкоће при дефинисању појма потребе, разни аутори су износили своја одређења и класификације. Најутицајнији међу њима, Маслоу, одредио је потребе као суштину његове теорије људске мотивације. Потребе су хијерархизоване (*pre-potency*), тврди он, што значи да је релативно задовољење ниже класе потреба предуслов за појаву више класе потреба. Тако је задовољење физиолошких потреба предуслов за појаву потреба сигурности, а њихово задовољење предуслов за потребе љубави, и тако даље, до потреба (само)поштовања и (само)остварења. Поред ових пет класа потреба (касније ће додати и шесту – потребе (само)трансценденције), Маслоу је истицао и потребу (или жељу) за знањем и смислом. Сматрао је да потребе нису универзалне за све културе, али да су опет базичније и инхерентије људској природи него партикуларне „вештачке жеље или понашања“.¹⁶⁵

С друге стране, Сајтс, Бартонов главни узор, сматрао је да су људске потребе онтолошки засноване на емоцијама и да се негативне емоције испољавају када се појави претња опстанку било физичког организма или развијајућег Сопства.¹⁶⁶ Људи имају нагон да превазиђу та негативна емоционална стања и

---

¹⁶³ Видети: K. Avruch, "Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution".

¹⁶⁴ Р. Накарада, *Схватање људских потреба у пројекту југословенског социјализма*, стр. 44.

¹⁶⁵ Видети: Abraham Maslow, "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review*, 50, 370-396, 1943.

¹⁶⁶ Емоције се могу одредити као биолошки засноване реакције на подстицаје који одражавају процену текућих догађаја. Могу се манифестовати као субјективно искуство, експресивно понашање или психолошка реакција. Емоције настају у конјунктури два когнитивна процеса – асоцијативне и декларативне меморије. Када подстицај прође кроз когнитивне филтере, чињенице које носи (декларативна меморија) се упоређују са постојећом шемом, приоритетима и претходним реакцијама на сличне подстицаје (асоцијативна меморија). Међутим, не узрокује сам подстицај емоције, већ интерпретација догађаја који је изазвао подстицај. Видети: Melissa

патњу, јер је то питање њиховог психо-физичког здравља. Емоционална стања попут страха, беса и депресије су последица незадовољења потреба, тврдио је Сајтс. Тако нпр. емоција страха одговара потреби за безбедношћу, емоција беса потреби за смислом (значењем),¹⁶⁷ емоција депресије потреби за самопоштовањем, итд. Стварна или претпостављена претња Сопству изазива исту психички засновану емоционалну реакцију као и претња физичкој безбедности. Емоција страха, иако често окарактерисана као ирационална, је стварна, без обзира на то да ли је претња само умишљена или не. Исто тако, када активност појединца не буде награђена на жељени начин или, насупрот очекивању, буде санкционисана, то ће готово сигурно код њега изазвати бес. Другим речима, људи конструишу своје системе значења,¹⁶⁸ смисао сопственог постојања, и када ти системи буду угрожени, обично се јавља „правдољубиви бес“. Угрожавање система значења је истовремено и претња Сопству појединца, јер је оно кључни део конструисане реалности.

С емоцијом беса повезане су и емоције срама и кривице које изазивају негативно одређење Сопства, углавном наметнуто споља. Када се такво негативно одређење интернализује, појединац више не осећа бес, већ срам или кривицу, што га доводи у патолошку ситуацију јер не може да задовољи потребу за смислом у условима које су конструисали и наметнули други. Такође, када појединац не оствари одобравање своје средине, долази до немогућности задовољења потребе за самопоштовањем, што изазива осећај депресије. Међутим, да би отклонили ову препреку, појединци често развијају одбрамбене механизме, попут негативног

Beaudoin, *Protracted Social Conflict: A Reconceptualization and Case Analysis*, докторска теза, Univeristy of Carolina, 2013, стр. 47.

¹⁶⁷ Оскар Нудлер (Oscar Nudler) истиче да потребу за смислом поседује свако људско биће, а то је заправо потреба за изградњом света и живота у њему. Оно у чему се појединац рађа је окружење, које он помоћу симболичких средстава претвара у свет. Видети: O. Nudler, "On Conflicts and Metaphors: Toward an Extended Rationality", у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 187.

¹⁶⁸ Мери Кларк (Mary E. Clark) наводи да су, развојем друштава, људи почели да губе способност за задовољење потребе за смислом и непосредном друштвеном повезаношћу, па су тако конструисали системе који су постали супституција за то, попут религије или нације. Религија и данас за многе представља извор друштвеног значења, док нације, као својеврсне цивилне религије, и даље представљају основне јединице друштвене кохезије. У условима деперсонализованих и бирократизованих друштвених структура, са уграђеним механизмима експлоатације и неправде, религија и нација не престају да буду значајна средства задовољења потребе за смислом, односно потребе за идентитетом. Видети: Mary E. Clark, "Meaningful Social Bonding as a Universal Human Need", у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 51.

одређења Другог (чиме његово неодобравање постаје ирелевантно) или разних врста рационализације.

Из тога следи, тврди Сајтс, да потребе и с њима повезане емоције омогућују контролу и управљање људима. Људи управљају једни другима обезбеђујући задовољење њихових потреба, али и претњама да ће бити лишени задовољења тих потреба уколико се не буду понашали на одговарајући начин. Носиоци друштвених улога или политичке елите углавном конструишу системе значења који погодују задовољењу њихових потреба, а они који у такве системе не могу да се уклопе, углавном им се супротстављају. Нпр. у случају БиХ, етнонационалне елите у оквирима сопствених политичких домена углавном конституишу контекстуалне чиниоце тако да омогуће задовољење потреба за идентитетом и безбедношћу само припадницима већинског, тј. сопственог народа. Често сама борба против таквих репресивних система представља задовољење потреба за смислом или самопоштовањем.¹⁶⁹

Бартон се у великој мери ослонио на Сајтсово учење, па је првобитно и прихватио његову осмочлану типологију потреба, која обухвата: доследност у реакцији, стимулацију, безбедност, признање, дистрибутивну правду, рационалност и појавност рационалности, значење (смисао), и контролу,¹⁷⁰ и додао јој девету потребу: одбрамбену улогу. Наиме, он је сматрао да једном стечена улога у друштву ствара потребу за њеном заштитом, тј. да једном достигнуто испуњење основних потреба производи нову потребу за одбраном таквог стања. „У етничком сукобу доминантна група тежи одржању своје улоге ако је потребно и силом, јер њен идентитет почива на њој. Слабија заједница остварује свој идентитет кроз стицање улоге, макар и по цену живота и уништења система.“¹⁷¹

Управо на основу теоретизације ове „одбрамбене улоге“, Бартон је формулисао своју крајњу типологију основних људских (друштвених) потреба — чијем се испуњењу и заштити у сукобима најчешће тежи — а она обухвата: идентитет, партиципацију (у друштвено-политичким процесима), признање и

---

¹⁶⁹ Видети: Paul Sites, “Needs as Analogues of Emotions”, у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 16-27.

¹⁷⁰ Видети: D. J. D. Sandole, “Extending the reach of Basic Human Needs”, стр. 23. и J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*.

¹⁷¹ J. Burton, “Introduction”, у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 3.

безбедност.¹⁷² Ове потребе су, сматрао је Бартон, универзалне социјалнопсихолошке и социјалнобиолошке вредности и поседују их сви појединци без обзира на културу или идеолошки систем коме припадају. У основи, оне су биолошки нагони и мотивације инхерентне свим људским организмима, основне честице људског понашања. Сматрао је и да ове потребе воде групној идентификацији, самоодређењу нација и успостављању националног достојанства, поноса и части: „манифестације национализма имају јасно биолошко порекло и заштитне функције“.¹⁷³

Бартон је тврдио и да су све потребе друштвено конструктивне (*prosocial*), да њихово испуњење не може никоме нанети штету. Иако методолошки индивидуалиста, он је проблем потреба посматрао кроз однос идентитетске групе и власти и институција, тј. кроз осујећење испуњења индивидуалних потреба припадника неке групе од стране носилаца политичке моћи. „Теорија људских потреба се заснива на томе... да постоје извесне онтолошке и генетске потребе чијем задовољењу се тежи, и да ће процес социјализације, уколико није у складу с тим људским потребама... водити фрустрацији, и поремећеном антисоцијалном индивидуалном и групном понашању“.¹⁷⁴ Управо у тој фрустрацији и покушајима појединаца да је кроз друштвено деловање превазиђу и лежи узрок сукоба дугог трајања. Ти наизглед нерешиви сукоби се и могу решити, односно трансформисати у друштвено конструктивне сукобе, само ако им се приступи са становишта основних људских потреба. Тај приступ је Бартон назвао „провенцијом“ (*provention*),¹⁷⁵ обухватајући њиме превенцију нежељених догађаја кроз уклањање њихових узрока, али и подстицање друштвених услова у којима међусобно вреднована сарадња управља друштвеним деловањем. Овакав приступ, сматрао је он, нужно води „и-и“ (*win-win*) исходима, задовољењу потреба свих сукобљених страна.

---

¹⁷² Видети: J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*; J. Burton (ed.), *Conflict*. и D. J. D. Sandole, “Extending the reach of Basic Human Needs”. За ширу расправу о овој теми видети: Siniša Malešević, *Grounded Nationalisms: A Sociological Analysis*, Cambridge University Press, 2019.

¹⁷³ D. J. D. Sandole, “Extending the reach of Basic Human Needs”, стр. 22.

¹⁷⁴ J. Burton, *Conflict: Resolution and Provention*, стр. 33.

¹⁷⁵ О провенцији видети: D. J. D. Sandole, “Extending the reach of Basic Human Needs”, стр. 24-26; David J. Dunn, *From Power Politics to Conflict Resolution: The Work of John W. Burton*, Palgrave Macmillan, 2004, стр. 115-135. и J. Burton, *Conflict: Resolution and Provention*.

У суштини, друштвени системи су ти који онемогућавају задовољење основних људских потреба, својом неразвијеношћу или развијеношћу која не узима у обзир потребе појединаца, те би решавање сукоба морало да обухвати и њихову трансформацију. Дакле, проблем није, како присталице реалистичке парадигме (чији је Бартон био критичар) сматрају, у самој људској природи, већ у друштвеном контексту. Аномалију не представља природа индивидуе, већ њен несклад са друштвеним системом, друштвеним структурама.¹⁷⁶ Суштина већине сукоба лежи у том јазу између институционалних вредности и основних нагона и мотивација (између структуре и делатништва). Уместо да им се прилагоде, институције и структуре покушавају да управљају потребама појединаца, да их ограниче и обуздају. Како се потребе супротстављају политичкој и друштвеној контроли, јер су и саме „универзални извор друштвене моћи“,¹⁷⁷ све то води друштвено деструктивном понашању појединаца, у распону од индивидуалног насиља до етничких сукоба. Испуњење људских потреба је за Бартон заправо мера легитимности и праведности једног система.

Међутим, неки аутори, попут Мареја, су, неколико деценија пре Бартон, упозоравали да задовољење потреба може имати и негативне стране, да може водити агресији, потчињености и понижењу.¹⁷⁸ Мичел је сматрао да „потреба за „безбедношћу“ може лако постати потреба за „доминацијом“; потреба за „идентитетом“ може постати потреба за спољашњом групом и непријатељем“,¹⁷⁹ што ћемо и покушати да покажемо на случају БиХ. Штавише, Кевин Авруш (Avruch) и Питер Блек (Peter W. Black) су указали да је и сам Бартон релативизовао своју идеју о „и-и“ исходима и просоцијалности потреба. Наиме, на то указује потреба за „одбрамбеном улогом“, која подразумева очување стечених друштвених улога и елитног статуса, тј. престижа и моћи који они носе. Сам Бартон је признао да су ресурси за задовољење ове потребе оскудни, због тога што „...компетиција и сукоб око позиција [моћи] не могу бити разрешени стварањем нових [позиција], јер њихово умножавање умањује њихов значај“,¹⁸⁰ и закључио

---

¹⁷⁶ Видети: J. Burton, D. J. D. Sandole, "Generic Theory", стр. 334-335.

¹⁷⁷ K. Avruch, "Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution", стр. 44.

¹⁷⁸ Видети: K. Avruch, C. Mitchell, "Introduction", стр. 7.

¹⁷⁹ Видети: C. Mitchell, "Necessitous Man and Conflict Resolution", стр. 156.

¹⁸⁰ J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, стр. 140.

да се овде углавном ради о исходима нултог збира, дакле „или-или“, а не „и-и“ исходима.¹⁸¹

Такође, Бартонови критичари довели су у питање и универзалност тако дефинисаних људских потреба (колико има потреба; зашто четири; морају ли се све задовољити; постоји ли хијерархија међу њима?), направили разлику између потреба и њиховог задовољења, које такође може имати разне партикуларне облике, и указали на један од кључних методолошких проблема овог приступа — непостојање везе између микро (индивидуалног) и макро (друштвеног) нивоа анализе. Сматрали су и да је извориште друштвених потреба у (политичкој) култури, а не генетици, јер култура није само једна од променљивих које треба узети у обзир, већ фундаментална карактеристика људске свести, претпоставка људскости.¹⁸²

Када је Бартон заменио језик биологије и генетике језиком онтологије, он није решио кључни проблем свог приступа, а то је немогућност да се емпиријски докаже постојање универзалних друштвених потреба, као нечега што постоји у позитивистичком смислу. „...заменили „биологију“ „онтологијом“ је као да уведете метафизику уместо физике, и Канта уместо Галилеа или Френсиса Бејкона.“¹⁸³ Дакле, ова замена није решила проблем, а кључна примедба је остала — бартоновски приступ занемарује културно конструисану природу људских потреба. Управо је култура конститутивни чинилац људске стварности, кључна детерминанта људске перцепције и структурирања друштвеног деловања и зато би се у обзир морала узети културна посебност разумевања потреба и начина њиховог задовољења, пре свега када су у питању међукултурни сукоби. Можда потребе попут идентитета, признања, партиципације и безбедности и јесу универзалне, али је њихово значење посредовано различитим културним системима, тј. различитим интерпретацијама или нарацијама. Како наводи Сајтс, потребе се могу апстрактно разумети као људски захтеви чије задовољење опстанак и развој људи у одређеном друштву чине могућим, али је овде важно напоменути и да су људи способни да конструишу (а тиме и контролишу и

---

¹⁸¹ Видети: K. Avruch, Peter W. Black, “A Generic Theory of Conflict Resolution: A Critique”, *Negotiation Journal*, January 1987, стр. 92-93.

¹⁸² Видети: K. Avruch, “Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution”; K. Avruch, P. W. Black, “A Generic Theory of Conflict Resolution”, стр. 87-96.

¹⁸³ K. Avruch, “Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution”, стр. 47.

мењају) своје физичко и друштвено окружење, јер поседују језик као средство концептуализације које ствара могућности за интерпретацију и реинтерпретацију.¹⁸⁴

Све је то навело неке од критичара да закључе како се у случају основних људских потреба пре ради о нормативној теорији, него емпиријски заснованом објашњењу друштвених односа.¹⁸⁵ „Целокупна листа општих људских потреба је архетипски пример диктатуре теорије: оне су метаполитичке натурализације историјски променљивих људских средстава и циљева јер затварају динамички процес у [статику] једног [историјског] тренутка. Оне занемарују две чињенице. (1) На потребама заснован референтни оквир у пракси обично није општи (теорисјки) референтни оквир, већ пре партикуларни [оквир] који одговара одређеном контексту или га мења. ...суштина ових референтних оквира су постојећи дискурси и предмети потреба и хтења, као и спектар жеља, а не теоријске потребе утврђене од стране филозофа. (2) Поред осталих институција и пракси, постојећи појединачни референтни оквири одређују садржај и облик... било ког теоријског, општег референтног оквира.“¹⁸⁶ Штавише, „постпозитивистички заокрет“ је довео до схватања потреба као „метафора, наративних средстава, моралних категорија, или само реторике“.¹⁸⁷ Критика Бартонове теорије људских потреба која је дошла од стране постпозитивиста, а посебно постмодерниста, омогућила је типологију приступа људским потребама на основу онтолошко-епистемолошког критеријума. Тако би се теоријски приступи сукобима из перспективе људских потреба могли поделити на: бартоновске (*Burtonian*), постбартоновске (*post-Burtonian*) и необартоновске (*neo-Burtonian*).

Како наводи Солон Симонс (Simmons), Бартон је основне људске потребе учинио средишњом проблематиком целокупне области решавања сукоба, али у оквиру ње никада није постигнут консензус о томе шта те потребе заправо јесу. Последње генерације теоретичара решавања сукоба су овај концепт скоро у потпуности свеле на хеуристичка средства. „Попут Маркса, Бартон је тежио

---

¹⁸⁴ Видети: P. Sites, “Needs as Analogues of Emotions”, стр. 10-11.

¹⁸⁵ Видети: K. Avruch, C. Mitchell, “Introduction”, стр. 11-13.

¹⁸⁶ L. Hamilton, *The Political Philosophy of Needs*, стр. 12-13.

¹⁸⁷ K. Avruch, C. Mitchell, “Introduction”, стр. 15.

испуњењу скоро духовног јаза свога времена „научним идејама“ које би потчинице [друштвено] деловање закључцима о непосредности људских потреба. Као и Марксови, његови закључци су били осуђени на неку врсту неуспеха, иако су откривали суштинску истину.“¹⁸⁸ Другим речима, Бартон је био у праву када је тврдио да осујећење људских потреба води насилној реакцији, али је погрешно што је изворе тих потреба сместио у скривене бихевиоралне реалности појединаца. „Укратко, бартонизам није успео јер је представљао психо-социјалну, док је требало да буде социо-културна теорија.“¹⁸⁹

Наиме, није апсолутна депривација потреба оно што наводи људе на побуну, већ релативна депривација која се одређује у односу на вредности неке политичке културе, тј. у односу на „одређење ситуације“, како су то дефинисали још утемељивачи Чикашке школе социологије. В. И. Томас (W. I. Thomas) је још двадесетих година XX века писао о „четири жеље“, које ће се, уколико се не задовоље, манифестовати као друштвене патологије. Но, оно по чему је ова Томасова теорема остала упамћена јесте идеја да ако актери (имајући на уму да није сваки појединац и актер) одреде ситуацију као стварну, она ће и бити стварна по својим последицама. Дакле, ова интерпретативистичка (конструктивистичка) претпоставка претходи и „интерпретативном заокрету“ и Бартоновој теорији потреба, али истовремено представља и основну идеју постбартоновског приступа. Симонс исправно закључује да „изазов лежи у томе да се људске потребе схвате суштински, али и да се истовремено задржи интерпретативна и конститутивна улога културе...“.¹⁹⁰

---

¹⁸⁸ Solon Simmons, "From human needs to moral imagination: The promise of post-Burtonian conflict resolution", у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs*, стр. 125.

¹⁸⁹ S. Simmons, "From human needs to moral imagination", стр. 125. Сматрамо да је свођење проблема потреба и идентитета само на социјалнопсихолошки феномен недопустив редукционизам. Како наводи Бахтин: „Још вулгарнији теоретизам јесте покушај да се свет теоријског сазнања прикључи општем бићу као психичко биће. Психичко биће је апстрактни производ теоријског мишљења и недопустиво је мислити чин-поступак живог мишљења као психички процес и онда га придодати теоријском бићу са свиме што оно садржи. [...] Овде, у чисто теоријском смислу, правимо тешку бесмислицу: велики теоријски свет (свет као предмет целокупне науке, свег теоријског сазнања) ми чинимо моментом малог теоријског света (психичког бића као предмета психолошког сазнања).“ (М. Бахтин, *Ка философији поступка*, стр. 19) Слично става био је и Е. Диркем: "...када год се друштвени феномен директно објасни као психолошки феномен, можемо бити сигурни да је објашњење погрешно." Наведено према: S. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 66.

¹⁸⁹ S. Simmons, "From human needs to moral imagination", стр. 125.

¹⁹⁰ Исто, стр. 127.

Дакле, Бартонова формулација људских потреба није наишла на добре реакције због тога што је есенцијализовала, опредметила (*reification*) људску природу баш у периоду када је академска заједница поново откривала „науку о значењу“. Његова теорија је готово у потпуности занемарила „интерпретативни заокрет“ у друштвеним наукама и постмодернистички утицај. Ипак, попут Галтунгове теорије насиља, Бартонове људске потребе најбоље изражавају основну идеју решавања сукоба, и — на одређени начин преформулисане — могу представљати веома оригиналан концепт, и у науци и у пракси. У постбартоновској (али не и антибартоновској) перспективи, људске потребе могу послужити као „нова теорија цивилизације погодна за успостављање мира и благостања на разноликој, али све мањој планети“.¹⁹¹

Такође, Бартоново схватање природе људских потреба је померило седиште моћи са система, државе, на појединца. Међутим, он није доделио улогу друштвеног делатника појединцу, већ га је представио као средство путем кога се потребе испољавају.¹⁹² Како су потребе неутуђиве и како се о њима не може преговарати (осим евентуално о њиховом задовољењу), нити се оне могу потиснути, могло би се закључити да је понашање појединца потпуно детерминисано њима, што би значило и да теорија људских потреба има статус друштвеног закона и да представља основу за предвиђање људског понашања. Управо увођење идеје о друштвеној конструисаности потреба отклања ову „позитивистичку заблуду“ и нуди могућност да се појединац посматра као делатник, а друштвена моћ као производ интеракције између делатника и друштвених структура. Ово на неки начин и реafirмише основну Бартонову идеју да фокус мора бити на односу појединца и структуре,¹⁹³ али, за разлику од бартоновске перспективе, постбартоновски приступ се лишава детерминизма и есенцијализма.

У постбартоновској перспективи, као и у бартоновској, потребе јесу у основи сукоба (бар оних које ћемо касније одредити као „сукобе дугог трајања“) и појединци ће врло вероватно тежити њиховом испуњењу без обзира на то каква им се сила супротставља. Но, њихово делатништво, примарно и секундарно,

---

¹⁹¹ Исто, стр. 126.

¹⁹² K. Avruch, "Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution", стр. 51.

¹⁹³ Видети: I. Sandole-Staroste, "Through gender lenses", стр. 61.

зависиће од доминантних наративних интерпретација кључних политичких питања и проблема, од доминантних дискурса који владају јавном сфером и друштвеном агендом. Ти садржаји су често доста комплексни — одређење потреба и процеси њиховог задовољења обично нису потпуно јасни онима који долазе из других култура или наступају са различитих дискурзивних позиција, тако да се и пред истраживачима, а и пред посредницима, као задатак намеће разумевање (својеврсно „декодирање“) ситуације. На истом трагу је и Авруш, када закључује да су основне људске потребе „средишњи чинилац, мотивишућа тематика веома важних наратива којима говоримо себи и којима други говоре нама како да разумемо тешке или смртоносне друштвене сукобе... [и] у том смислу заиста поседују моћ.“¹⁹⁴

Моћ је, у суштини, једна од кључних карактеристика људских потреба.¹⁹⁵ Ни сам Бартон није у потпуности одбацио реалистичку (или реалполитичку) парадигму моћи, иако је био њен критичар. Он ју је заправо преформулисао или проширио (парадигматско „реновирање“, пре него помак),¹⁹⁶ проналазећи изворе политичке и друштвене моћи у људским потребама. Слично њему, али опет у складу са интерпретативистичком традицијом, постбартоновци потребе лоцирају у „варијететима употребе моћи и стога у карактеристичним начинима на које су људи увек и свуда интерпретирали њене злоупотребе“, односно „у нечему што је реално и подложно емпиријској верификацији“.¹⁹⁷ На тај начин потребе постају категорије моралне имагинације и евалуације (дискурзивне праксе), основ друштвеног поретка и мерило његове нарушености.

Потребе заправо категоријално одређују простор у који се смештају друштвена питања и предмети политичке расправе. Оне им дају смисао и значај и представљају неку врсту аксиома друштвеног деловања. Другим речима, основне људске (друштвене) потребе — попут идентитета и његовог друштвеног признања, безбедности и учешћа у доминантним политичким процесима — су

---

¹⁹⁴ K. Avruch, “Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution”, стр. 55.

¹⁹⁵ „Али, када мислим на механику моћи, мислим на њен капиларни облик постојања, на тачку у којој се моћ сједињује са самим ткивом појединца, погађа њихово тело, умеће се у њихове кретње, њихово држање, њихове дискурсе, њихово стицање знања, њихов свакодневни живот.“ М. Фуко, *Моћ/знање: одабрани списи и разговори: 1972-1977*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012, стр. 47.

¹⁹⁶ Видети: K. Avruch, P. W. Black, “A Generic Theory of Conflict Resolution”, стр. 94.

¹⁹⁷ S. Simmons, “From human needs to moral imagination”, стр. 131.

основа друштвеног делатништва појединца, оно што се стиче у процесу социјализације и што је практично неутуђиво од друштвене природе јединке. Ове потребе су – како је то Хамилтон одредио – делатне (*agency needs*), оне су „неопходни услови индивидуалног и политичког делатништва које карактерише целокупно људско деловање“.¹⁹⁸ Штавише, оне су мерило хуманости, а негација потреба припадника одређене групе обично подразумева и дискурзивну дехуманизацију те групе. И обрнуто — решавање тако насаталог сукоба захтева рехуманизацију „непријатеља“,¹⁹⁹ као предуслов испуњења његових потреба.²⁰⁰

Иако се у нашем истраживачком приступу опредељујемо за постбартоновски приступ, изнећемо и основне идеје необартоновског приступа, које сведоче да расправа о овој теми није одумрла, али и да ова три приступа, заснована на теорији Џона Бартона, и нису у потпуности међусобно искључива. Необартоновски приступ је настао као реакција на критике, и као покушај реафирмација изворне Бартонове теорије потреба. Бартонов следбеник, Сендоли је указао на низ аргумената о биолошкој природи људских потреба. Тако је нпр. низ истраживања о серотонину показао да овај неуропреносник има важну улогу у обуздавању импулса агресивности код људи. Показало се да на ниво серотонина утиче на осећај самопоштовања (признања), које опет зависи од друштвеног статуса појединца (идентитет) и његовог друштвеног окружења (партиципација). Нехумано окружење, које је директно, структурно и(ли) културно насилно, са ограниченим могућностима личног развоја и напретка на друштвеној лествици, често је у корелацији са ниским личним статусом и самопоштовањем, али и ниским нивоом серотонина и значајном склоношћу насилном понашању.

---

¹⁹⁸ L. Hamilton, *The Political Philosophy of Needs*, стр. 12.

¹⁹⁹ Видети: Mohammed Abu-Nimer, “Basic Human Needs: bridging the gap between theory and practice”, у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs*, стр. 167-168.

²⁰⁰ Ерих Фром (Erich Fromm) је резимирао овај проблем на следећи начин: „Мада има извесних потреба — као што су глад, жеђ, секс — које су људима заједничке, сви они нагони који доприносе разликама у људским карактерима — као што су љубав и мржња, жудња за моћи и чежња за потчињеношћу, уживање у чулном задовољству и страх од њега — јесу производи друштвеног процеса. Најлепше, као и најружније, склоности човекове нису део утврђене и биолошки дате људске природе, већ произлазе из друштвеног процеса, који уобличава човека. Другим речима, задатак друштва није само потискивање — мада је и то — већ и уобличавање. Човекова природа, његове страсти и неспокојства јесу културни производ; у ствари, сам човек је најважнија творевина и достигнуће непрестаног људског труда, чије сведочанство називамо историјом.“ Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Напријед, Загреб, 1984, стр. 15.

Друга слична истраживања су показала да је осећај срамоте основни узрок насиља (корелације између неједнакости и насиља, или незапослености и насиља), било према другима или себи, или да одсуство привржености, љубави и осећаја припадности може водити потпуном погоршању здравља, па и смрти јединке.²⁰¹ Но, ни ова реафирмација бартоновске парадигме — у смислу да потребе заиста јесу универзалне и да функционишу по принципу хомеостазе (механизам саморегулације) — не оповргава тврдње критичара о кључној улози контекста у њиховом разумевању. Дакле, како ће појединци разумети своје потребе и на основу тога деловати зависи од културних конвенција које деле, тј. од структурно-институционалног контекста коме припадају. Или како наводи Мичел: „(1) потребе и хијерархије потреба се мењају током времена и у зависности од околности; и (2) различити људи могу имати различите хијерархије потреба, па чак и различите „концепције потреба“.“²⁰²

2.2. Политичке елите и (етнички) идентитет као делатна потреба

Најзначајнија карактеристика владајуће групе, политичке елите²⁰³ је осећај међу становништвом да је њена власт (моћ) легитимна. „Власт... је делотворна у оној мери у којој је прихваћена и сматрана ‘легитимисаном’ од стране оних над којима се спроводи“.²⁰⁴ Вертикални легитимитет: политички консензус управљача и оних којима се управља о „правилима игре“, и хоризонтални легитимитет: политичка заједница у којој појединци и групе имају једнак приступ доношењу одлука и расподелу ресурса — су оно што подупиру снагу једне државе.²⁰⁵ Но, власт се може сматрати легитимном и када не испуњава све конституционалне и изборне процесе, и обрнуто, иако их испуњава не мора се сматрати легитимном. Како смо већ наводили, мерило легитимитета је задовољење људских потреба.

---

²⁰¹ Видети: D. J. D. Sandole, “Extending the reach of Basic Human Needs”, стр. 26-31. и Р. Накарада, *Схватање људских потреба у пројекту југословенског социјализма*, стр. 89.

²⁰² С. Mitchell, “Necessitous Man and Conflict Resolution”, стр. 165.

²⁰³ Под политичком елитом овде подразумевамо носиоце друштвених улога, тј. друштвене актере, иако, наравно, нису сви актери нужно и политичка елита. Видети одређења Арчерове и Хансенове у претходном поглављу.

²⁰⁴ J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, стр. 130.

²⁰⁵ Видети: K. Holsti, *The state, war, and the state of war*, стр. 82-98. и Oliver Ramsbotham, „The analysis of protracted social conflict: a tribute to Edward Azar“, *Review of International Studies* (2005), 31, стр. 124.

Тако у случају БиХ, припадници бошњачког народа неретко власти у РС сматрају нелегитимним (често и сам ентитет РС), иако се оне бирају у складу са уставно-правним системом БиХ и РС, управо зато што их оне онемогућавају да задовоље сопствене потребе, онако како су их бошњачке елите конструисале. Слично је и са припадницима српског и хрватског народа који релативно често иситичу нелегитимност власти на нивоу БиХ или ФБиХ, па чак доводе у питање и саму државу и њен већи ентитет.

Међутим, тако одређен легитимитет није само последица одговора елита на захтеве становништва, већ и резултат обликовања тих захтева од стране елита.²⁰⁶ Фуко одређује „становништво“ као „објект, односно оно над чим и ка чему се управља механизмима како би се над њим постигао неки ефекат, [али се појављује и као] субјект јер се од њега захтева да поступа (*se conduire*) на овај или онај начин“ или као „скуп процеса којима би требало управљати на основу онога што је у њима природно“.²⁰⁷ Овде се заправо ради о Фукоовом концепту „управљаштва“, односно „склоп[у] који чине институције, процедуре, анализе и рефлексије, рачуни и тактике који омогућавају извршавање веома специфичне, мада комплексне форме моћи која за главну мету има становништво...“.²⁰⁸ У питању је тип моћи који надилази концепте попут суверености и дисциплине, и чини прави карактер државе, сматра Фуко. „Модерна држава је рођена када је управљаштво постало прорачуната и промишљена пракса.“²⁰⁹ Таква „држава управљања“ није суштински дефинисана територијом коју заузима, већ масом становништва, а територија је само његова карактеристика, компонента. Управљати, значи структурирати могуће поље деловања других.²¹⁰ У случају БиХ, управљати значи и структурирати поље идентитетских политика и садржаја.

Моћ, дакле, не лежи у установама, већ у односима са и међу становништвом (између актера и делатника и међу самим делатницима), она се не

---

²⁰⁶ Видети: William R. Potarchuk, "Processes of Governance: Can Governments Truly Respond to Human Needs?", у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 270. и Steven Lukes, *Power: A Radical View*, Palgrave Macmillan, 2005, стр. 27.

²⁰⁷ М. Фуко, *Безбедност, територија, станвништво*, стр. 61. и 88.

²⁰⁸ Исто, стр. 127.

²⁰⁹ Исто, стр. 179.

²¹⁰ Видети: М. Foucault, "The subject and power", у: J. Faubion (ed.), *Michel Foucault: power*, New York, New York Press, 1994, стр. 341.

поседује, него врши.²¹¹ Фуко, наиме, наводи да постоји један сталан елемент које становништво има, мотор који га покреће, а то је жеља. Свако делује на основу жеље, а она је предмет техника моћи и владавине. Од жеља заснованим на личним интересима, Фуко разликује жеље које су истовремено одраз природности „становништва“ и „заједничког интереса“, жеље које карактеришу могући вештачки начини управљања њима. И управо овај спој „природног“ и „вештачког“, индивидуалног и друштвеног, чини суштину друштвених потреба, бар у нашој перспективи.²¹²

Дакле, и потребе становништва, али и спектар могућих средстава њиховог задовољења, су у већој или мањој мери обликовани од стране носилаца власти и моћи, њиховим дискурсима и праксом. Циљ самог управљања је да појединац прихвати улогу која му је намењена у друштвеном поретку. „Намера нам је да покажемо да је најфундаменталнији чинилац индивидуалног и друштвеног живота – контрола; да појединац, самостално или уједињен с другима, настоји да контролише ситуациони контекст управљајући понашањем других, као и својим, тиме чинећи контролу најважнијом динамиком друштвеног и индивидуалног живота.“²¹³ Штавише, најделотворнији механизми друштвене контроле нису ни принуда, ни правне норме, нити моралност, већ сами друштвени односи, односи који за појединце имају велику вредност, тј. представљају вид задовољења њихових потреба.²¹⁴ Због тога они и избегавају антисоцијално понашање, како не би угрозили овакве друштвене односе. Штавише, када се ти односи структурирају и институционализују, појединци, примарни делатници, их веома тешко мењају. С друге стране, недостатак вреднованих друштвених односа води друштвеним „девијацијама“, јер појединци не могу да задовоље потребе у постојећем

---

²¹¹ Ту се заправо ради о „паноптицизацији“ моћи, о моделу који више не почива на локализацији моћи, већ на њеној расутости: „на односу, на узајамности, на циркуларности, на дисперзији, на њеном вршењу“. Душан Маринковић, Душан Ристић, „Геоепистемологија погледа“, у: Џереми Бентам, *Паноптикон*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2014, стр. 125-126.

²¹² Видети: М. Фуко, *Безбедност, територија, становништво*, стр. 91.

²¹³ Р. Sites, *Control: The Basis of Social Order*, наведено према: W. R. Potapchuk, „Processes of Governance“, стр. 272.

²¹⁴ То је суштина паноптицизма, како га одређује Фуко, инспирисан Бентамом: „спољашњи надзор се интериоризовао, претворио се у самоодржавајућу дисциплину, у ред, у саморегулативни поредак... [...] Јер праксе више нису казнене, оне су надзирајуће и дисциплинујуће...“. Д. Маринковић, Д. Ристић, „Геоепистемологија погледа“, стр. 134.

контексту, а због тога нема ни делотворне друштвене контроле над њима.²¹⁵ Нпр. РС не ужива лојалност већине свог бошњачког становништва, јер им не дозвољава да дефинишу свој идентитет на начин на који они то желе (рецимо, непризнавање босанског језика или ексклузивности жртве), нити признаје тако одређен бошњачки идентитет. Суштина овог проблема је у томе што би признавање бошњачког идентитета (онако како га доминантни бошњачки дискурс одређује) значило и радикално редефинисање саме РС а тиме и српског идентитета. Слична је ситуација и са односом БиХ (као државе али и идеје) и доминантне верзије српског идентитета.

Овакви односи почивају на диференцијацији моћи, структурним неједнакостима, оскудности позиција моћи и подели на привилеговане и непривилеговане. Моћ је, у суштини, контролни чинилац друштвених односа: „Сваки друштвени чин је практиковање моћи, сваки друштвени однос је једначина моћи, а свака друштвена група или систем, организација моћи“.²¹⁶ Диференцијација моћи може привремено довести до равнотеже и релативно статичног стања, али ће пре или касније изазвати реакцију и даљу диференцијацију. Како структуре моћи једне привилегују док друге потчињавају, тежња за променом је увек присутна, а њен успех у највећој мери зависи од структурне „непропустљивости“, тј. селективности. Непривилеговани, посебно они којима је задовољење потреба ускраћено, ће пре или касније покушати да заузму позиције моћи или да створе нове структуре моћи (структурна промена) које ће им омогућити да задовоље своје потребе. Немогућност структурне промене може водити „стално тињајућем сукобу“, који је често и процес дугог трајања. Када је БиХ у питању, имамо више од две деценије српског оспоравања БиХ и бошњачког оспоравања РС.

Вилијам Потарчук (William R. Rotarчук) пише о идентитету, признању, моћи и безбедности као инструменталним потребама, потребама које су готово универзално политизоване, тј. инструментализоване од стране политичких елита. Ове потребе се суштински своде, наводи он, на тежњу ка једнакости у опхођењу према сваком појединцу без обзира на његову припадност, затим, ка извесности у

---

²¹⁵ Видети: J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, стр. 89-93.

²¹⁶ Anos Hawley, "Community power and urban renewal success", *The American Journal of Sociology*, 68, 1963, наведено према: J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, стр. 133.

погледу исхода односа са другима, и ка сигурности и заштити од других у процесу испуњења индивидуалних циљева.²¹⁷ Дакле, поред борбе за задовољење друштвених потреба, јавља се и борба за управљање њиховим задовољењем, односно за управљање појединцима. У ту сврху се појединци друштвено и политички организују, постају корпоративни друштвени делатници, односно конструишу друштвени простор у коме се стиче разумевање о инструменталној природи потреба, као и политичке вештине за управљање њима. Потребе се и не могу задовољити без учешћа у овим процесима, односно без стицања политичке контроле. Становништво и његове потребе су корелат моћи и предмет знања.²¹⁸

На сличном трагу је био и Хамилтон када је увео концепт делатних потреба, у које је сврстао **интерсубјективно признање, активно и креативно изражавање и аутономију** (у смислу контроле сопственог живота, поседовања моћи да се њиме управља), тј. оно што има непосредне узрочне и последичне односе са људским функционисањем. Делатне потребе имају различите, партикуларне манифестације у различитим друштвеним контекстима (не постоји коначна листа), али заједничка им је политичка суштина. То су опште политичке тежње које имају различит изражај у зависности од средине и времена у коме се манифестују, па би се могле назвати и потребама политичке социјализације. Ове потребе се називају „делатним“ зато што њихов развој и задовољење повећавају „узрочну моћ“ друштвеног деловања. Партикуларне манифестације ових потреба заправо воде осећају (емоцијама) сигурности, самопоуздања и храбрости, који омогућавају појединцу остварење, индивидуално и друштвено-политичко.

Хамилтон овим операционализује (иако му то није била намера) концепт делатништва М. Арчер (делатништво као друштвена онтологија појединца) и смешта га у теоријски контекст људских потреба. У методолошком смислу, делатне потребе су почетне позиције контекстуалне интерпретације и разумевања настанка и вредновања искуствених потреба (и права). „Разумевање развоја потреба ће остати сиромашно ако се легитимисање потреба схвати искључиво у категоријама формалне кодификације закона, правила и уредби које се тичу потреба... Постоји широк спектар мање формалних начина легитимисања,

---

²¹⁷ Видети: W. R. Potarchuk, "Processes of Governance", стр. 273-277.

²¹⁸ Видети: М. Фуко, *Безбедност, територија, становништво*, стр. 97.

присутних у друштву, који би се најбоље могли описати као *признање потреба*. Признање потреба постаје уочљиво када поједини захтеви за потребама постану прихваћени, легитимни део општег „јавног“ дискурса.“²¹⁹

Иако Хамилтон наводи да се делатне потребе не могу свести на идентитетске политике, сматрамо да је то последица погрешног разумевања концепта идентитета (или у сваком случају другачијег разумевања од нашег). Он наводи да се потреба за признањем, као индивидуална потреба, не може превести у групну потребу за идентитетом, између осталог и због тога што идентитетске политике често укључују и институције и праксе које онемогућавају задовољење потребе за признањем. Сматра и да је потреба за признањем у стварности најчешће захтев за једнаким третманом у друштву, а не признањем посебног колективног идентитета.²²⁰

Међутим, како смо већ објаснили (у првом поглављу), само појединац може бити делатник, тако да у нашој методолошкој перспективи групне припадности представљају ништа друго до карактеристике појединачних идентитета, тј. један њихов аспект. Како је то Д. Сендоли објаснио: „индивидуа је основна јединица објашњења на свим нивоима [анализе]“.²²¹ Потреба за индивидуалним признањем и те како може бити потреба за признавањем етничког или неког другог друштвеног идентитета, јер они и јесу конструисани од појединаца и за појединце, а постбартоновска теорија је већ објаснила да испуњење потреба не мора бити нужно просоцијално (тј. може бити на штету других). Речима Мајкла Билига (Michael Billig): „‘Идентитет’ није нека ствар; то је стенографски опис начина на који човек говори о себи и заједници“.²²²

Што се тиче друге Хамилтонове примедбе, признање идентитета је најчешће и мотивисано тежњом ка једнаком друштвеном статусу, тако да једно друго не искључује. Но, не можемо категорички тврдити да је Хамилтон овде потпуно у криву, али када је у питању контекст којим се ми бавимо, контекст друштвеног сукоба дугог трајања, у идентитету се најчешће преламају све три

---

²¹⁹ L. Hamilton, *The Political Philosophy of Needs*, стр. 70.

²²⁰ Исто, стр. 42-43.

²²¹ D. J. D. Sandole, "Identity Under Siege: Injustice, Historical Griveance, Rage, and the 'New' Terrorism", у: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington Books, 2006, стр. 61.

²²² Мајкл Билиг, *Банални национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2009, стр. 114.

делатне потребе које је Хамилтон навео (што ћемо покушати и да докажемо на случају постдејтонске БиХ). Управљање потребама у оваквим етнополитичким контекстима се у пракси најчешће своди на управљање (етничким) идентитетом, па се потребе за учешћем у политичком животу, друштвеним признањем, или безбедношћу, која заправо подразумева безбедност идентитета, неретко и називају идентитетским потребама.²²³ Другим речима, идентитет је, и то најчешће етнички, централна делатна потреба.

Како указује Роџерс Брубејкер (Rogers Brubaker), етнички идентитет углавном имплицира и постојање етничке групе. Међутим, ова тенденција, да се актери етничког сукоба представе као јасно одвојене хомогене групе које конституишу друштвени живот и чине основне јединице друштвене анализе, суштински је погрешна. Третирање етничких група, нација или раса као ентитета којима се могу приписати интереси и делатништво, Брубејкер назива грешком опредемећења, есенцијализације, тј. „групизмом“.²²⁴ Од етнометодологије, преко структурализма, до постмодернизма, многе теорије су оспориле овакво схватање друштвене групе. Још је Фредрик Барт (Barth) крајем шездесетих година XX века указао да етничитет није питање поседовања културних карактеристика одређене друштвене групе, већ питање односа, интеракције с другима.²²⁵ „Отуда се фокус студија о етничкој различитости преместио с проучавања њене садржине (то јест, структуре језика, облика одређене ношње, карактера исхране) на изучавање културних граница и друштвене интеракције. Етничке границе се пре свега могу објаснити као производ друштвеног делања.“²²⁶

Поред тога, и етничка група је престала да се посматра као делатник, јер није друштвено оперативна. Наиме, етнички сукоби или, боље, етнички уоквирени, етницизовани сукоби не воде се између етничких група, већ између оних који представљају или тврде да представљају те групе — етнополитичких предузетника (*ethnopolitical entrepreneurs*), тј. етноелита. Самим позивањем на те групе и њиховим позивањем, ови предузетници их есенцијализују и даље

---

²²³ Видети: J. Rothman, *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations and Communities*.

²²⁴ R. Brubaker, „Ethnicity without groups”, стр. 164.

²²⁵ Видети: Fredrik Barth, (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Differences*, Little, Brown and Company, Boston, 1969.

²²⁶ Синиша Малешевић, *Социологија етничитета*, Фабрика књига, Београд, 2009, стр. 15.

структурализују и институционализују.²²⁷ Наравно, они користе постојеће културно-политичке садржаје и не творе етничке групе ни из чега. Међутим, то све не значи да категорије етнополитичке праксе треба усвојити као категорије научне анализе (као датост).

У случају предмета нашег истраживања, послератну ситуацију у БиХ нећемо посматрати као сукоб три етничке групе, три конститутивна народа, већ као конфликт представника три етноелите. Трудићемо се да потпуно индивидуализујемо њихове циљеве и ставове, те да их не приписујемо целокупним народима, припадницима одређених идентитета, иако смо свесни да то неће увек бити могуће, пре свега из језичких разлога, али и због непотрбног компликовања категоријалног апарата. Дакле, представници елита као друштвени актери своју моћ црпе из етничких идентитета и колектива које представљају (или бар тврде да представљају), али то не значи да су ти колективи друштвено оперативни, нити да они одлучују о политикама које се у БиХ воде.

Етничке идентитете не би требало концептуализовати у категоријама групе, ентитета, организма или агрегата јединки, већ као нешто релационо, процесно, динамично и догађајно, као „категорије праксе, културне идиоме, когнитивне шеме, дискурзивне оквире, организационе рутине, институционалне форме, политичке пројекте...“.²²⁸ „Етницитет је променљиво стање бивања; то је културни феномен утемељен на заједничким значењима; он проистиче из друштвене интеракције и од ње зависи; он је део ширег друштвеног идентитета који поседује сваки појединац и, као такав, обликује се кроз „супротност између сличности и разлике““.²²⁹ Другим речима, етницитет је процес етницизације становништва, процес идентификације појединаца са одређеним етничким садржајима (митовима, сећањима, историјским наративима) и оразличења у односу на етничке садржаје других — процес мобилизације на основу етничког

---

²²⁷ „Ако га применимо на изучавање етницитета, „гвоздени закон олигархије“ подразумева следеће: свако настојање да се институционализује припадност етничкој групи (нпр. стварање етнонационалистичког покрета, успостављање културне или територијалне аутономије или примена консоцијацијског модела управе) неизбежно ће имати за последицу институционализацију и јачање превласти елите над (формално) коетничким масама.“ С. Малешевић, *Социологија етницитета*, стр. 207.

²²⁸ R. Brubaker, „Ethnicity without groups“, стр. 167.

²²⁹ С. Малешевић, *Социологија етницитета*, стр. 130; видети: Richard Jenkins, *Social Identity*, Routledge, 2008.

критеријума. То је облик груписаности, који у великој мери зависи од друштвеног контекста. Етницитет се стиче процесом социјализације, и често се у пракси схвата као нешто „природно“, инхерентно појединцу – део примарног делатништва, али његова политизација, артикулација кроз корпоративно делатништво, зависи и од друштвених структура и актера. Кроз корпоративно делатништво и друштвено деловање, идентитет постаје структуриран и институционализован. Структурна својства му дају одређену сталност, али га не чине непроменљивим. Његова сталност, тј. променљивост, првенствено зависи од односа политичке моћи у референтном друштвеном контексту.

Веза између идентитета и политика је конститутивна. Они се међусобно конституишу у дискурсу, у процесу „наративног прилагођавања“. „...политикама је потребан исказ, или прича о проблемима и питањима којима се баве: не може бити интервенције без описа простора у коме се та интервенција одвија или народâ укључених у сукоб.“²³⁰ Политика се легитимише кроз позивање на идентитет, али се идентитет истовремено конституише и репродукује кроз формулисање политике. Идентитет је сталан у оној мери у којој је стабилан однос политика-идентитет, тј. у оној мери у којој доминантни политички дискурс успева да конструише стабилан идентитет и одбрани га од других дискурса који настоје да га дестабилизују и деконструишу.²³¹ Ове дискурзивне борбе подразумевају различите интерпретације истих догађаја и често могу идентитете око којих се споре учинити друштвено доминантним. Сукоби и осећај угрожености су свакако кључни катализатори идентитета. Тако у друштвима попут босанског, у којима доминира етнички идентитет, и појединци којима ова категорија не представља кључну детерминанту постају део етничког система, структура и институција које га чине. Колико год неко избегавао да буде дефинисан етницитетом, систем му такво одређење намеће.²³²

Етничке категорије се пропагирају, намећу, институционализују, дискурзивно артикулишу, укореењују кроз процес друштвене контроле и управљања од стране (политичких) елита. Овде се не ради толико о заједничком

---

²³⁰ L. Hansen, *Security Practice*, „Preface“.

²³¹ „Нације обично немају само једну историју, него се причају и конкурентске приче“. М. Билиг, *Банални национализам*, стр. 132.

²³² K. V. Korostelina, „Identity Saliience as a Determinant of the Perceptions of the Others“, у: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat*, стр. 101-126.

пореклу, колико о заједничком политичком искуству и организацији. Етницитет се може посматрати и као специфичан поглед на стварност, перспектива која има своје перцепције, интерпретације, представе и категоризације. Он одређује свакодневне односе, али и формализоване праксе и организационе рутине. „Стога, етничке (и друге) категорије се могу користити за доделу права, регулисање деловања, расподелу олакшица и оптерећења, конструисање категоријски специфичних институција, идентификовање нарочитих особа као носилаца категоријских особина, ‘култивисање’ популације, или, у екстремном случају, ‘искорењивање’ нежељених ‘елемената’.”²³³

Без обзира на то што је етницитет друштвени конструкт, он ништа мање није стваран, јер производи веома значајне друштвене последице. Људи делују не само да би постигли некакве материјалне добити, већ, пре свега, и да би заштитили сопствену слику о себи. Овај други облик деловања је заправо фундаменталнији, тврди Ерик Рингмар, јер тек као неко (*some-one*) можемо имати интерес за нешто (*some-thing*) — морамо знати ко смо да бисмо знали шта желимо. Односно, наш идентитет претходи нашим интересима, примарно делатништво претходи друштвеном деловању. Деловање које појединац преузима с циљем остварења идентитета, Сопства признатог од стране Другог, базичније је од интересно заснованог деловања, јер је оно последица основне (друштвене) људске потребе. Рингмар то објашњава на следећи начин: „...људи не могу сами одлучити ко или шта су, већ се свака таква одлука увек доноси заједно са другима. Потребно нам је *признање* особа којима се сматрамо, и тек као *признати* можемо коначно доћи до успостављања идентитета. [...] Сви желимо да будемо озбиљно схваћени и поштовани; сви желимо да будемо признати као особе за које тврдимо да смо. Ипак, признање је ретко аутоматско и пре него што га стекнемо често је неопходно да докажемо да нам наше интерпретације сопства одговарају. С циљем пружања таквих доказа неретко смо присиљени на *деловање* – морамо се *борити* да бисмо убедили људе у погледу применљивости нашег самоописа. Деловање преузето из ових разлога није ни рационално ни ирационално, у смислу у коме савремени аутори користе ове концепте, и оно не може бити објашњено у

---

²³³ R. Brubaker, „Ethnicity without groups”, стр. 184.

категоријама утилитаристичког прорачуна јер је само предуслов да би утилитаристички прорачун уопште био могућ²³⁴.

Ми не живимо у материјалном свету који непосредно одређује наше понашање. Живимо у материјалном свету који ми интерпретирамо и управо те интерпретације утичу на наше одлуке („софтвер“ управља „хардвером“). „Наратив... је основни начин на који људска бића свет чине смисленим: само уношењем чињенице, догађаја или особе у контекст наратива можемо разумети њен смисао, њен значај или њену улогу.“²³⁵ Стога Рингмар и предлаже *наративну теорију деловања*, која полази од тога да значење које придајемо нечему не зависи од тога како је оно унето у наш етимолошки контекст, односно речник, већ како је унето у наш животни контекст (тј. у наратив и дискурс, јер је дискурс много више од реторике, како смо објаснили у првом поглављу). Наративи нам директно или индиректно говоре о нашим идентитетима, интересима, кључним друштвеним проблемима и сукобима, актерима који у њима учествују, о томе ко заступа нас а ко њих, као и шта би требало да чинимо (што наравно не значи да сви морају прихватити доминантне наратије о идентитету). Наративи актерима дају интегритет и легитимитет, конструишу их као представнике одређеног идентитета и „идентитетских“ интереса. Актер у процесу конструисања идентитета је онај ко „прича конститутивне приче... онај ко конструише афективну географију пријатеља и непријатеља; ...ко пажљиво води рачуна о правилима друштвеног система коме... припада“.²³⁶ У овом наративном међуодносу могле би се хипотетички замислити три ситуације: да прихватимо описе које нам друга страна намеће, тј. да их интернализујемо, да преформулишено наративе о нама, тј. да их прилагодимо постојећем ширем контексту, или да наметнемо нашу слику Сопства другима.

У традицији приступа проблему Сопства и Другости, који Нојман назива „источним скретањем“, лежи идеја о одбацивању дијалектичке природе овог односа (која тежи превазилажењу, тј. асимилацији) и предлагању дијалогске перспективе. Овај приступ првенствено почива на радовима Фридриха Ничеа,

---

²³⁴ Eric Ringmar, *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, стр. 13-14.

²³⁵ Исто, стр. 41.

²³⁶ Исто, стр. 91.

Георга Зимела (Simmel), Карла Шмита (Carl Schmitt) и Михаила Бахтина. Бахтин је сматрао да је једна од кључних грешака филозофије XIX и XX века била у томе што је наметнула „реификацију (постваривање) свесног и сувереног *сопства*, потпуно одсеченог од свести *другог*“.²³⁷ Другост је епистемолошка и онтолошка неопходност, и без ње појединац не може сазнати ни себе ни свет око себе, јер се „значање ствара у дискурсу, тамо где се свести сусрећу“.²³⁸ На то је указивао и Ниче, када је наглашавао да се свет обликује у процесу сазнања, тако да Друго за Сопство представља низ различитих перспектива. Знање о Другом твори знање о Сопству, па се и оно мења заједно са перспективом Другог.²³⁹ Идентитет је суштински парадоксалан, јер нас чини и различитима и сличнима, или како је навео Емануел Левинас: „[д]руго се познаје... као неко друго *сопство*, као *alter ego*“.²⁴⁰ Зимел то објашњава увођењем концепта „странца“ као конститутивног елемента идентитета, чије је присуство заправо и отворило питање о „колективном“ Сопству и Другости.

Странац ће касније у Шмитовом *Концепту политичког* прерасти у „непријатеља“, кључни критеријум разликовања политичког од непolutичког. Ако држава, сматрао је он, пропусти да дефинише политичког непријатеља, она губи политички ауторитет (суверенитет) и њену улогу преузима нека друга јединица. Као и код Бахтина, овај непријатељ је онтолошка нужност, јер, како смо навели и у претходном поглављу, без онтолошких разлика не би било ни политике. „Политички непријатељ не мора бити морално зао или естетски ружан; он не мора изгледати као економски такмац, и чак може бити корисно пословати с њим. Али он је, без обзира на то, странац... и у екстремном случају сукоби са њим су могући.“²⁴¹ Дакле, без обзира на то што је користио вредносно негативан термин за Другога – „непријатељ“, Шмит није сматрао да су насилни сукоби с

---

²³⁷ Ивер Нојман, *Употребе другог - „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 33.

²³⁸ Исто.

²³⁹ У суштини, спознаја је суочавање субјекта сазнања са објектом сазнања. Однос који постоји између њих је само знање. Објекат овде није толико модификован субјектом, колико субјекат објектом (с тим што би требало имати на уму да су људи истовремено и субјекти и објекти сазнања). Знање се и може дефинисати као одређење субјекта објектом. Видети: Jose Ortega y Gasset, *What is Knowledge?*, State University of New York Press, 2002.

²⁴⁰ Emmanuel Levinas, *The Levinas Reader*, 1989, наведено према: И. Нојман, *Употребе другог*, стр. 37.

²⁴¹ Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, 2007, стр. 27.

њим нужни. Другим речима, не „контаминира“ овај идентитетски однос политику, не чини идентитет политику искључивом и деструктивном према Другом, већ обрнуто – политика „контаминира“ идентитет, али ни то није нужност.²⁴²

Однос према непријатељу није увек исти, а ниво поларизације и дехуманизације може варирати. Када дође до екстремних ситуација и потпуне дехуманизације Другог, узроке тога, како смо већ образложили, не би требало тражити у самој логици етничког идентитета, али ни у његовој идеологизацији у виду (етничког) национализма (односно, не само у њој). Национализам, напротив, подразумева постојање система нација, њихову међусобну сарадњу и отвореност. „Нација је увек нација у свету нација. ‘Интернационализам’ није на супротном полу од ‘национализма’, као да представља неку супарничку идеолошку свест. [...] Елемент интернационализма усмерен према спољашњем свету је саставни део национализма од самог његовог настанка.“²⁴³ Тако да се национализам не може свести на етноцентризам и аутархичност, како се то често чини. Билиг наводи да је управо „национализам... био део те историјске снаге која... је потискивала [етноцентризам]“.²⁴⁴ Узроке негативног одређења Другог пре треба тражити у историјским антагонизмима, стратешким ривалствима, конфликтној и насилној прошлости. Насиље је генеративна сила, твори садржај идентитета и чини их друштвено доминантнима.²⁴⁵ Ти антагонизми могу постати део друштвеног ткива актерâ и опстајати генерацијама.

Такође, колонијализам и империјализам играју веома значајну улогу у буђењу искључивих и екстремних националиста и у њиховом међусобном сукобљавању. Тако је нпр. Британија имала веома значајну улогу у генези сукоба између Индуса и Муслимана у Индији, Белгија је одиграла можда и кључну улогу

---

²⁴² Џудит Батлер наводи да управо политика „успоставља као политичке саме термине којима се идентитет артикулише“. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York, 1990, стр. 148, наведено према: David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, стр. 259.

²⁴³ М. Билиг, *Банални национализам*, стр. 115.

²⁴⁴ Исто, стр. 147.

²⁴⁵ Видети: Max Bergholz, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016.

у развоју антагонизама у Руанди, итд.²⁴⁶ Релативно сличну улогу је имала и Аустроугарска у БиХ (1878-1918), где је спроводила политику етничког инжењеринга, која је додуше била променљива, али је њен преваходни циљ било спречавање стварања јединствене јужнословенске државе, па је у ту сврху градила босанскохерцеговачку посебност у оквирима јужнословенског корпуса и продубљивала разлике између етноконфесионалних идентитета Бошњака, Срба и Хрвата. Француски историчар Анатол Лероа-Болије крајем XIX века тврдио је како ова политика тежи да „окупиране провинције изолује, да код њих учврсти локалне инстинкте и развије једну врсту босанске националне свијести, која их треба да учини мање приступачнима за српску или хрватску пропаганду“.²⁴⁷

Не само из овог разлога, балкански национализми су веома добар пример (нео)империјалног и (нео)колонијалног наслеђа — нису српска, хрватска и бошњачка национална посебност искључиве саме по себи (није проблем у самој релацији), већ их искључивима чине њихови специфични садржаји, посебно сећање на међусобно насиље (и колективне трауме и стигме које из њих исходе),²⁴⁸ на светске ратове, али и раније сукобе различитих империја, који су по правилу груписали припаднике ових народа у супротстављене таборе. И ратови за југословенско наслеђе с краја XX века, који данас представљају основни узрок међунационалне искључивости на Западном Балкану, су у доброј мери били одређени клијентелистичким односима локалних и међународних актера. Све то упућује на алтернативно значење појма „балканизација“, које подразумева „стално мешање страних сила... с циљем очувања и одржања својих сфера интереса“.²⁴⁹

С друге стране, узроке би требало тражити и у партикуларним интересима политичких елита, које артикулишу и инструментализују идентитете, чине их искључивим (тј. дехуманизују Другог), често с циљем очувања привилегованог положаја. Етницитет је и инструмент, ресурс у борби за моћ. Елите идеологизују етницитет као би потврдиле свој положај, задобиле подршку становништва и

---

²⁴⁶ О „империјалним етницитетима“ видети: John Darwin, „Empire and Ethnicity“, у: J. A. Hall and S. Malešević (eds.), *Nationalism and War*, Cambridge University Press, 2013.

²⁴⁷ Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, Веселин Маслеша, Сарајево. 1987, стр. 88.

²⁴⁸ Видети: M. Bergholz, *Violence as a Generative Force*.

²⁴⁹ Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд, 2006, стр. 34.

мобилисале га за своје партикуларистичке циљеве, које управо позивањем на заједнички идентитет чине општинама.²⁵⁰ Етничка нетрпељивост је у највећој мери производ симболичке репродукције коју контролишу саме елите, с обзиром на то да управљају средствима репродукције, пре свега политичким институцијама, медијима, образовним системима, итд. Самим тим што су носиоци друштвених и политичких улога, у положају су да контролишу садржај и структуру порука које се преносе јавности, односно да контролишу јавни дискурс. Елите су у ситуацији да дефинишу „етничку ситуацију“, што може укључити и репродукцију међуетничких непријатељстава. Ипак, та ситуација се не може дефинисати *ex nihilo*, већ је ограничена постојећим скупом веровања, искуством, друштвеном и политичком традицијом. Оно што елите најчешће чине јесте упрошћавање ових веровања и традиција и њихова селективна интерпретација, при чему наглашавају оно што им је у датом тренутку политички корисно. До етничке нетрпељивости и сукоба најчешће долази у условима трансформације самог друштвеног контекста, а у оквиру њега и самих идентитета, као нпр. у случајевима деколонизације или нестанка социјалистичког блока.²⁵¹

Када су такве ситуације у питању, готово по правилу долази до нарушавања еквилибријума политичке моћи, до структурних промена где нове елите ступају на власт, или старе елите заснивају легитимитет власти на новим

---

²⁵⁰ Када су у питању нације и национализми, ту углавном постоји консензус да су они савремени друштвени конструкти, међутим неки аутори порекло етничности смештају још у средњи век. Тако Патрик Гири (Patrick Geary) наводи да су владајуће елите још у раном средњем веку почеле да конструишу европске етничке идентитете, имајући на уму управо њихову инструменталну вредност: „Када су се устоличили у бившим римским провинцијама, варварски краљеви почели су да трансформишу културолошки потпуно различите припаднике својих армија у јединствен народ који има заједнички закон и заједнички осећај идентитета. [...] Идентитет који су понудили припадницима свог „народа“ вукао је корен из магловитих породичних традиција које су се, у новој ситуацији у којој су се нашли, тумачиле на нови начин и трансформисале у нови облик. Углавном су се успешни владари ових нових краљевстава позивали на своје узвишено порекло од древних краљевских или племенитих породица, без обзира на то да ли су такве тврдње биле легитимне и да ли су њихове породице у прошлости уопште заповедале већим варварским армијама. [...] Успешни краљеви пројектовали су замишљену прошлост својих породица на народ као целину, стварајући тиме заједничко осећање о пореклу целе војне елите, док су истовремено гушили све друге аспирације на легитимну власт“. (Patrick Geary, *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*, Cenzura, Novi Sad, 2007, стр. 149-150.) У суштини, етнички идентитет је од свог настанка корелат политичке елите и политичког управљања, иако се не може свести само на то.

²⁵¹ Видети: С. Малешевић, *Социологија етничности*, стр. 202-228; Abner Cohen, *Two-Dimensional Man: An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*, University of California Press, Berkley, 1974.; Teun A. Van Dijk, *Racism and the Press*, Routledge, 1991; T. A. Van Dijk, *Elite Discourse and Racism*, Sage, 1993. и Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Sage, 1991.

принципима (долази до „нове самоинтерпретације елите“).²⁵² „У таквим условима веома је повећан значај елита и вођа које су способне да инспиришу ефикасну акцију, да контролишу и управљају догађајима. Тај значај је даље повећан зато што масе становништва које су аутократски управљачи, домаћи или страни, држали у великом броју случајева у стању подређености и неактивности, немају искуство у друштвеној и политичкој организацији.“²⁵³ Неретко су то заједнице које су искусиле и масовно политичко насиље, па захтевају корениту трансформацију политичког сукоба и свеобухватну изградњу државе и друштва, што укључује и конструисање заједничког националног идентитета који би надмашио оне партикуларне. У овим транзиционим земљама често се као политичке елите устоличавају националистички покрети и вође који оправдавају своју власт прошлим подвизима (ратним заслугама, нпр.), али и обећањем да ће створити модерну државу и нацију.

Проблем настаје када одређене групе појединаца стекну моћ и наметну концепте идентитета и других потреба, као и њиховог задовољења, који не одговарају припадницима осталих група. Такође, проблем може бити и то што се као средства задовољења ових потреба често намећу ограничени политички ресурси (моћ, статус, власт, итд.), што потенцијално даље води конкуренцији и сукобу. У тим ситуацијама углавном долази до репресије и различитих врста насиља, од културног, преко структурног, до директног. Хамилтон репресију дефинише као „оне узрочне, когнитивне или институционалне услове стварања *општих* потреба које спречавају, изобличују или тривијализују развој било ког *појединачног* покушаја да се задовоље животне потребе или развију делатне потребе“.²⁵⁴

Власти користе насиље да би одбраниле стечене улоге и сопствене перцепције друштвеног поретка, док они који не могу да задовоље своје потребе у таквом контексту прибегавају различитим облицима отпора, од „симболичке и организационе политике“²⁵⁵ до оружане борбе.²⁵⁶ Када држава није способна да

---

²⁵² Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Culture*, наведено према: Томас Ботомор, *Елите и друштво*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2008, стр. 112.

²⁵³ Т. Ботомор, *Елите и друштво*, стр. 95.

²⁵⁴ L. Hamilton, *The Political Philosophy of Needs*, стр. 87, курзив додат.

²⁵⁵ Видети: Ted Robert Gurr, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, Institute for Peace Press, Washington, 2000, стр. 275-276.

задовољи потребе својих грађана, у њој долази до кризе легитимитета, а ова криза даље води потпуној ерозији способности државе да управља, тј. њеној нефункционалности. Опстајање овакве ситуације и немогућност решавања сукоба у дужем периоду, углавном ствара „менталитет опсаде“ који доводи до неизменљивости стереотипа и постојања жестоког демонизовања непријатеља“.²⁵⁷ Све то твори конфликтну формацију дугог трајања која политички и економски разара заједницу.

2.3. Од управљања потребама до сукоба идентитета: теорија друштвеног сукоба дугог трајања

Конфликтну формацију која израста из немогућности зантног броја појединаца, друштвених делатника да, углавном из разлога структурне искључивости система, задовоље сопствене потребе, посебно ону за идентитетом, Едвард Азар је препознао као „друштвени сукоб дугог трајања“ (*protracted social conflict*). Он је указивао да свет, од самог краја Другог светског рата, почиње да се суочава са сукобима чија је садржина првенствено идентитетска, тј. етничка. Његов идејни претходник, Дон Подестра, писао је да су ти сукоби, укоренењени у базичним облицима људског идентитета, одраз потребе за истицањем групног идентитета, а проистичу из једне посебне емоције — страха од истребљења групе.²⁵⁸ Луис Крисберг (Louis Kriesberg) их је назвао „нерешивим сукобима“ (*intractable conflict*), Питер Колмен (Peter Coleman) „дуготрајним, нерешивим сукобима“ (*protracted, intractable conflict*), а Едвард Рајс (Edward Rice) и Калев Холсти назвати „сукобима треће врсте“.²⁵⁹

Завршавајући своје једнодеценијско истраживање 1985. године, Азар је идентификовао преко шездесет случајева оваквих сукоба у свету. Неки од

---

²⁵⁶ Видети: Richard E. Rubenstein, “Basic Human Needs Theory: Beyond Natural Law”, у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 336-355.

²⁵⁷ М. Билиг, *Банални национализам*, стр. 149.

²⁵⁸ Видети: D. J. D. Sandole, “The Biological Basis of Needs in World Society: The Ultimate Micro-Macro Nexus”, у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 62-63.

²⁵⁹ Видети: Louis Kriesberg, „Intractable conflicts“, *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 5:4, 1993, 417-421; Peter T. Coleman, „Characteristics of Protracted, Intractable Conflict: Toward the Development of a Metaframework-I“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 9:1, 2003, 1-37; O. Ramsbotham, „The analysis of protracted social conflict“, стр. 109-111. и K. Holsti, *The state, war, and the state of war*.

поменутих били су Кореја, Либан, Шри Ланка, Северна Ирска, Етиопија, Кипар, Иран, Нигерија и Зимбабве. Управо емпиријски резултати овог истраживања послужили су му као основа за формулацију теорије о овој наизглед нерешивој врсти сукоба: „Супротно конвенционалном схватању појма рата у међународним односима као бихевиоралном, видљивом, међудржавном насиљу и сукобу, многе од ових... сукоба карактерише структурно насиље, као и унутардржавно и међудржавно насиље – феномен за који ћемо користити термин друштвени сукоб дугог трајања (ДСДТ). ДСДТ се дефинише као образац непријатељских односа међу појединцима и групама унутар једне државе, или унутар суседних држава. Узроци... се углавном не могу приписати споровима националних интереса, већ конфликтним друштвено-културно-етничким односима у условима хроничне неразвијености. [...] ДСДТ је ендемски за дато друштво и карактеришу га: (1) временска дуготрајност, (2) флукуације у интензитету и учесталости, (3) преливање сукоба из једног домена у други, (4) склоност делимичној равнотежи, (5) одсуство експлицитног окончања, (6) нејасно разграничење између унутрашњих и спољашњих извора сукоба.“²⁶⁰ Овај теоријски концепт Азар је засновао на својих десет теза,²⁶¹ које су од посебне важности за наш рад, јер ћемо, како је и наведено у општој хипотези, покушати да докажемо да је постдејтонска БиХ пример сукоба дугог трајања.

Прва теза се односи на карактеристике ових сукоба које их чине дуготрајним:²⁶² економска и технолошка неразвијеност, као и дезинтегрисаност политичког и друштвеног система. Дакле, ради се о екстремним економским и друштвеним диспаратима, посебно када је у питању политичка расподела ресурса и привилегија. БиХ је међу водећим земљама у Европи по стопи незапослености, сиромаштва, нивоу корупције, или подељености политичких

---

²⁶⁰ Edward Azar, Chung In Moon, "Managing Protracted Social Conflicts in the Third World: Facilitation and Development Diplomacy", *Millennium - Journal of International Studies*, 1986, 15, стр. 394-395.

²⁶¹ Азар својих десет теза детаљно излаже у: Е. Azar, „Protracted international conflicts”, стр. 59-70.

²⁶² Ова дуготрајност се не може нумерички изразити, у смислу минималног периода трајања који би конкретни сукоб морао да задовољи да би се сматрао дуготрајним. Дуготрајност би боље било одредити као „време неопходно да се сукоб укорени у друштву путем концепта генерације“. (М. Beaudoin, *Protracted Social Conflict*, стр. 73) Односно, сматра се да је неопходно да сукоб обележи бар једну генерацију како био култура сукоба и насиља била интернализована кроз Сопство и идентитет актерâ.

елита.²⁶³ Стога, свако решење које не узме у обзир ове чиниоце може бити само привремено и врло вероватно ће довести до поновног избијања сукоба.

Друга теза се тиче узрока сукоба дугог трајања. Наиме, ради се о дубоко укоревеним чиниоцима с чијим разумевањем (интерпретацијом) потешкоћа имају и саме сукобљене стране. У суштини, оспоравање оних друштвених чинилаца неопходних за развој свих људи и њихових заједница, тј. основних људских (друштвених, социјеталних) потреба, попут *безбедности, посебног идентитета, друштвеног признања идентитета, и делотворног учешћа у друштвеним процесима који се тичу безбедности, идентитета и развоја*, узрокује овакве сукобе.²⁶⁴ У наредном, а посебно у четвртом поглављу, покушаћемо да покажемо да је суштина послератног друштвеног сукоба у БиХ управо изазвана међусобно искључивим конструкцијама етнонационалних идентитета, које воде међусобној дискриминацији, али изазивају и осећај небезбедности међу становништвом.

Трећа теза се односи на етницитет, тј. етнички идентитет. Иако Азар наводи да је идентитет само једна од потреба, ништа важнија од безбедности или развоја, он га издваја, јер је његово оспоравање и негирање најлакше уочљиво. Лакше је уочити етничке расцепе и с њима повезане политичке структуре, него измерити субјективни осећај (не)безбедности или дистрибутивне (не)правде. Како он наводи, „[п]роучавање етницитета и порив за етничким идентитетом омогућује нам да разумемо природу конфликта уопште“.²⁶⁵ Такође, самоперцепција и то како нас други виде су витални елементи идентитета, те сходно томе могу бити снажни подстицаји за друштвено деловање и сукоб. Управо овиме ћемо се бавити у четвртом поглављу рада, конструкцијама етнонационалних Сопстава и Другости конститутивних народа у БиХ и њиховим релацијама.

Четврта теза се тиче заједничких карактеристика сукоба дугог трајања. Иако се сваки од ових сукоба чини јединственим, постоје, наводи Азар, одређене заједничке структуралне карактеристике које ове сукобе чине предвидивим. „Друштвени сукоби дугог трајања... су ситуације које проистичу из покушаја

²⁶³ Видети: Goran Tepšić, Nemanja Džuverović, „Bosnia and Herzegovina“, у: Hans-Joachim Giessmann, Roger Mac Ginty (ed.), *The Elgar Companion to Post-Conflict Transition*, Edward Elgar Publishing, 2018, стр. 39-40.

²⁶⁴ Видети: E. Azar, „Protracted international conflicts“.

²⁶⁵ E. Azar, „Дуготрајни међународни конфликти: десет предлога“, у: Р. Накарада (ур.), *Теорије и пракса решавања сукоба (reader)*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд, 2006, стр. 2.

борбе против услова перципиране виктимизације засноване на: 1. порицању посебног идентитета учесника у политичком процесу, 2. одсуству безбедности њихове културе и специфичних односа, и 3. одсуству делотворне политичке партиципације кроз коју би се виктимизација могла отклонити.²⁶⁶ У случају нашег предмета истраживања, сматрамо да интерпретације рата у БиХ (1992-1995) и на њима заснована компетитивна самовиктимизација и јесу у основи међусобно искључивих идентитета, односно сукоба дугог трајања. Овде се заправо ради о структурној неједнакости (а тиме и структурној виктимизацији) припадника различитих идентитетских група, неједнакости у приступу политичкој моћи, али и о економским разликама — приходу, богатству и статусу. У оваквим условим, доминантна идеологија (или дискурс) легитимише ове неједнакости и покушава да стабилизује постојеће структуре. Ово никада није само последица односа унутар једне државе, већ и међуодноса државе и међународног система.²⁶⁷

Азарова пета теза се односи на немогућност „трговине“ људским потребама, тј. немогућност преговора о њима. Као и Бартон, сматрао је да само интереси могу бити предмет размене и преговора, али никако потребе. Споразуми који почивају на тој трговини интересима не могу трајати, сматрао је он, јер се не дотичу суштинских проблема сукоба. Овде се само делимично слажемо са Азаром, јер сматрамо, у складу са нашим приступом, да се о потребама може преговарати, али не о томе да ли ће оне бити задовољене или не, већ о начинима њиховог одређења и задовољења. У последњем поглављу, тј. закључним разматрањима, покушаћемо да понудимо механизам којим би потребе за идентитетом сва три народа у БиХ могле да буду задовољене. Тај механизам ће се превасходно заснивати на концепту агонистичког плурализма Шантал Муф.²⁶⁸

Шеста теза се односи на динамику ових сукоба. Друштвени сукоби дугог трајања не подразумевају да се актери морају константно сукобљавати. У овим сукобима постоје и периоди сарадње, али та сарадња је углавном краткотрајна и неодржива. Овакви сукоби се не могу решити пуким политичким управљањем

---

²⁶⁶ E. Azar, „Protracted international conflicts”, стр. 61

²⁶⁷ Видети: E. Azar, C. In Moon, “Managing Protracted Social Conflicts in the Third World”, стр. 396.

²⁶⁸ Видети: C. Mouffe, „Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, *Social Research*, vol. 66, no. 3, 1999.

(*conflict regulation, conflict management*), иако их оно може увести у периоде привидног мира, наставак рата другим средствима. Ситуација у БиХ се неретко описује као „наставак рата другим средствима“, дакле борба за остварење ратних циљева политичким средствима, што свакако подразумева и срадању међу представницима три етноелите.²⁶⁹

У седмој тези Азар се враћа идентитету, односно идентитетској групи као јединици анализе. Сматрао је да је она „моћнија“ као јединица анализе од националне државе, јер моћ суштински почива у њој. Тако је идентитетска група кључ за разумевање и решавање оваквих сукоба, док је национална држава, тврди Азар, само „правна фикција међународног система, која перпетуира мит о суверености и независности као инструментима контроле.“²⁷⁰ Сматрао је да ни појединац није одговарајућа јединица анализе, јер иако се овде ради о индивидуалним потребама, оне су последица припадности одређеној групи или заједници. Како смо већ објаснили, сматрамо да се овде ради о колективним чиниоцима личног идентитета, па ћемо тако и посматрати јединицу наше анализе. У складу с тим, у четвртог поглављу анализираћемо идентитетске наративе које заступају представници три етноелите у БиХ.

Осма теза се тиче одбацивања поделе на унутрашње и међународне сукобе. Идеја о прецизној подели на државни и међународни домен је очигледно погрешна, јер у стварности друштва нису ограничени тоталитети, затворени системи, већ су, како наводи Мајкл Ман (Michael Mann): „...конституисана вишеструким преклапањима и пресецањима друштвено-просторних мрежа моћи“.²⁷¹ Постоји само једно друштвено окружење, а његово „домаће лице је убедљивије“,²⁷² с обзиром на то да су мотивације за деловање у сукобима дугог трајања унутрашње, тј. засноване на потребама. Због тога би и у процесу решавања сукоба међународни актери требало да имају секундарну улогу, с обзиром на то да је њима посебно тешко да разумеју дубинске мотивације припадника сукобљених страна. Штавише, „трећа страна“ најчешће интервенише

---

²⁶⁹ Видети: Dražen Pehar, *Peace as War: Bosnia and Herzegovina, Post-Dayton*, CEU Press, 2019.

²⁷⁰ Е. Азар, „Дуготрајни међународни конфликти“, стр. 3.

²⁷¹ М. Mann, *The sources of social power: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge University Press, 1986, стр. 1.

²⁷² Е. Азар, „Дуготрајни међународни конфликти“, стр. 5. и О. Ramsbotham, „The analysis of protracted social conflict“, стр. 114.

у оваквим сукобима с циљем заштите сопствених економских и политичких интереса, што углавном само компликује сукоб и онемогућава његово решавање. Овом поделом на спољашњи и унутрашњи домен сукоба, спољашње и унутрашње актере у случају БиХ, и њеном деконструкцијом, бавићемо се у наредном поглављу.

У деветој тези Азар објашњава корелацију централизованих политичких система и сукоба дугог трајања. Наиме, он сматра да се такви сукоби могу решити само децентрализацијом структура моћи које би одговарале психолошким, економским и социјалним потребама појединаца и група. Он наводи да западна мисао фаворизује централизовану државу и њен монопол силе, а да се концептима поделе власти (*power-sharing*) и људских права покушава решити проблем неиспуњења људских потреба. Централизоване и јединствене политичке институције нису одраз интегрисане политичке заједнице. Напротив, оне су често узрок сукоба, јер смањују могућност да се међу групама развије заједништво, међусобно их отуђујући и одузимајући им средства за остварење сопствених потреба. Како ћемо видети у наставку рада, једна од кључних оса сукоба у БиХ је управо питање (де)централизације државе.

У контексту сукоба дугог трајања и насиља (структурног и културног, не нужно и директног), друштва попут босанског имају веома мало поверења према било којој власти. Таква друштва постају „цинична“, истиче Азар.²⁷³ Она су склона деформисању и најбенигнијих политика, а карактерише их и одсуство партиципације грађана у процесима доношења одлука. Због тога је неопходно децентрализовати политичке структуре и институције, како би се појединцима дозволило да лакше и боље задовоље своје потребе. Децентрализација унапређује учешће локалног становништва и враћа им осећај контроле над процесима задовољења сопствених потреба. То пре свега укључује контролу над образовним системом и социјалним проблемима, што појачава осећај идентитета, партиципације и безбедности, али може произвести и неке негативне последице, попут пароксијализма, аутократске власти, неједнакости међу групама и неефикасности система. Без обзира на недостатке, Азар је сматрао да позитивне последице децентрализације односе превагу, и да је међународни систем добар

---

²⁷³ Видети: E. Azar, C. In Moon, "Managing Protracted Social Conflicts in the Third World", стр. 399.

пример за то. Наиме, међународни систем показује функционалност чак и у условима ратова, јер међусобна комуникација и сарадња заправо никада не престају. Дакле, по узору на међународни систем, децентрализација би требало да омогући осигурање властитог идентитета и независности, али истовремено и уважавање вредности односа са другима у држави. О овој тези на примеру БиХ ћемо такође расправљати у завршном поглављу.

Десета Азарова теза се односи на временски континуитет сукоба. Он критикује тенденцију која постоји у међународним односима, и друштвеним наукама уопште, да се сваки сукоб посматра као временски и просторно ограничена појава, са посебним актерима, циљевима и проблемима. „Конфликт се тако опажа као феномен који се налази у природном јединству акционих догађај који се могу емпиријски изоловати, формализовати и проучавати. Свака ситуација се доживљава као јединствена. Никакви обрасци или заједничке карактеристике не доводе се у везу са заједничким узроцима. Може се избројати број ратова сваке године, али се сваки узима као посебан догађај који се сам за себе проучава.“²⁷⁴ Дакле, истраживачи измишљају критеријуме на основу којих одређују који догађаји се могу сматрати конфликтним, а који не, када конфликт почиње и када се завршава, итд. „...преовлађујући оквир анализе је често заснован на функционалној диференцијацији аспеката и типова сукоба у подкатегорије психолошких, друштвених, политичких, економских и војних сукоба, као и кроз различите „нивое анализе“.“²⁷⁵

Управо се у томе крије недостатак који онемогућава сагледавање конфликта у оквиру ширег друштвеног контекста, као саставног дела људске организације, као резултата различитих чинилаца — односа сукобљавања, али и односа сарадње. Због тога, све до Азара, сукоби дугог трајања и нису посматрани као јединствени сукоби, јер они трају дужи временски период, често су прекидани ниским нивоима коегзистенције или сарадње, итд. Међутим, то их не чини ништа мање сукобима, јер противречности међу сукобљеним странама остају неразрешене. Посебна важност ових сукоба се огледа у томе што они у великој мери обликују друштва и државе у њих уплетене, а утичу и на саму међународну

---

²⁷⁴ Е. Азар, „Дуготрајни међународни конфликти“, стр. 6.

²⁷⁵ О. Ramsbotham, „The analysis of protracted social conflict“, стр. 114.

заједницу. Стога, истиче Азар, циљ и није одређење почетне и крајње тачке сукоба, већ његовог историјског домаћаја. Управо то ћемо покушати да урадимо и са сукобом у БиХ — да његов домаћај сагледамо из шире историјске перспективе, да укажемо да постоји друштвено-политички континуитет између ратног и мирнодопског периода, без амбиције да се бавимо прецизном периодизацијом сукоба.

У свом приступу сукобима, Азар предлаже четири групе променљивих које утичу на његову дуготрајност и интензитет насиља. Прво, он предлаже да фокус разумевања динамике сукоба мора бити на **групном садржају и идентитетској групи** (верској, етничкој, културној, итд.) као јединици анализе, чиме је донекле превазишао проблем неповезаности индивидуалног и друштвеног нивоа анализе (због чега је критикован Бартон). Потребне јесу индивидуалне, али их је немогуће задовољити без припадништва колективитету и ширем друштвеном контексту.²⁷⁶ У нашем случају, фокус ће бити на трима идентитетима у БиХ и њиховим садржајима (наративима о рату, жртви и држави) које конструишу доминантни политички дискурси.

Азарова друга променљива је **међугрупна динамика**, посебно активности усмерене на негирање основних људских потреба. Како су поменути наративи и дискурси у БиХ међусобно конститутивни, њихова анализа у четвртом поглављу ће неизбежно садржати и другу Азарову променљиву. Његова трећа променљива се односи на **улогу власти и државе**, и њихових капацитета да задовоље социјеталне потребе грађана. У већини сукоба дугог трајања, доминантне групе (зло)употребљавају владајуће позиције да задовоље сопствене интересе, често на уштрб других. Њихове елите неретко користе стратегију искључивих идентитета, која је готово по правилу праћена процесом контраидентификације погођених група. Све то деформише политички систем и слаби његов легитимитет и капацитет за задовољење основних потреба. Ово је посебно видљиво у односима различитих нивоа власти у БиХ, државних, ентитетских, кантоналних и локалних. Сва три идентитета, односно конститутивна народа, су на неком нивоу власти повлашћена, а на неком дискриминисана. Четврта Азарова променљива је

---

²⁷⁶ Видети: J. Galtung, "International Development in Human Perspective", у: J. Burton (ed.), *Conflict*, стр. 301-335.

међународна повезаност, тј. односи економске и политичко-војне зависности које намећу регионалне и глобалне клијентелистичке мреже и транснационални актери. Формирање унутрашњих друштвених и политичких институција је најчешће под великим утицајем међународног система и образаца који њиме доминирају. Ова променљива је од великог значаја за разумевање ситуације у постдејтонској БиХ, где је улога међународне заједнице у једном периоду била без преседана.

Потом, Азар додаје још три детерминанте друштвеног сукоба: групно деловање, државне активности и динамику (механизме) сукоба. Прва детерминанта се односи на конструисање и мобилизацију идентитетских група, што укључује генезу и карактер руководства, избор политичких циљева, тактика и стратегија, итд. Државне активности укључују читав низ различитих политика, које могу варирати од споразумевања до доминације, насилне репресије и потчињавања, док се динамика сукоба односи се на различите инхерентне механизме сукоба, као што су поларизација, дехуманизација, безбедносна дилема, идеациона формулација непријатеља итд. Дакле, према Азару, да бисмо разумели сукоб дугог трајања, морамо се бавити идентитетима сукобљених страна, њиховим међусобним односима који негирају потребу за идентитетом, његовим друштвеним признањем и безбедношћу, као и улогом државних власти и међународних актера у свему томе. Садржаји којима друштвени актери испуњавају идентитете група које заступају, њихови политички циљеви и стратегије чине динамику сукоба, односно механизме и логику одржавања сукоба и његове дуготрајности.²⁷⁷ Првим двама детерминантама када је случај БиХ у питању, бавићемо се у трећем и четвртном поглављу, а посебно трећом Азаровом детерминантом — механизмима одржавања сукоба.

Механизми одржавања сукоба, његове дуготрајности, које стране у сукобу развијају, углавном се испољавају као: **потпуна негација постојања других идентитета, надметање око улоге жртве (компетитивна самовиктимизација), негација потреба друге стране из страха од „истости“ (асимилације), и отпор**

---

²⁷⁷ Видети: E. Azar, „Protracted international conflicts”; E. Azar, *The management of protracted social conflict*, Dartmouth, 1990; C. Cook-Huffman, “The role of identity in conflict” и O. Ramsbotham, „The analysis of protracted social conflict”.

прихватању права на различитост.²⁷⁸ Одбијајући да прихвате посебан идентитет друге стране, актери истичу сопствени идентитет као једино легитиман и праведан, заснивајући ту позицију на потпуно субјективним критеријумима. Кроз негацију идентитета Другог, они успостављају моралну, националну или верску супериорност над њим и на томе темеље своје захтеве за територијом, државом или другим политичким ресурсима. Тиме улазе у „зачарани круг самоиспуњујућих пророчанстава“, јер не постоје међусобно прихваћени стандарди за фалсификацију негативних слика Другог, што доприноси одржавању антагонизама и дуготрајности сукоба. „Антагонистичке колективне историје, ексклузивни митови, демонизујућа пропаганда и дехуманизујуће идеологије служе оправдању дискриминативних политика и легитимацији нехуманости.“²⁷⁹ У таквом контексту, сваки предлог за решење сукоба се интерпретира као механизам за стицање контроле и политичке моћи, те се цео процес помирења почиње посматрати као начин за промовисање и легитимисање сопствених позиција и дела.²⁸⁰

У случају БиХ, потпуна негација идентитета конститутивних народа се не јавља тако често, али се неретко доводе у питање неки од кључних чинилаца тих идентитета, било да је то право на сопствени ентитет и политичку заједницу (српску или хрватску) или на сопствени (босански) језик и државност. На делегитимацији делова идентитета Другог се заснива и морално-друштвена супериорност сопственог идентитета, па се морални аргумент често наводи када су у питању бошњачки захтеви за укидањем РС или српски захтеви за напуштањем БиХ. У оба случаја се моралност аргумента заснива на дехуманизацији друге стране.

Међусобно оспоравање идентитета најчешће укључује и (дискурзивну) борбу око тога ко је више виктимизован сукобом. Виктимизација и признање само једне стране као жртве игра суштинску улогу у конструисању позиције моралне супериорности. Обично све стране у сукобу темеље свој идентитет и доминантан политички дискурс на томе да су они ексклузивна жртва насиља (било да је у питању Сребреница или Јасеновац). За припаднике сукобљених група готово да

---

²⁷⁸ Видети: М. Abu-Nimer, "Basic Human Needs", стр. 168-178.

²⁷⁹ О. Ramsbotham, „The analysis of protracted social conflict“, стр. 117.

²⁸⁰ Видети: Е. Azar, С. In Moon, "Managing Protracted Social Conflicts in the Third World", стр. 398.

нема дилеме да су баш они највише страдали и у ту сврху веома често прибегавају механизмима детаљизације и визуелизације сопственог страдања. Управо ти механизми доводе до социјализације актера ових сукоба дугог трајања која негира или занемарује страдање других, као мање значајно, озбиљно или болно. Оваква искључива социјализација подстиче поменуто надметање у самовиктимизацији, што онемогућава међусобно признање статуса жртве, као веома важног корака у превазилажењу сукоба.

Страх од „истости“, још један важан конфликтни механизам, заправо представља отпор припадника мањинских група концепту идентитета (и осталих потреба) који одређује и намеће већинска група. Већинска група често покушава да наметне своје виђење државног (као нпр. бошњачка елита Србима и Хрватима или српска елита Бошњацима у РС) или језичког идентитета (негирање постојања босанског језика у РС), нпр, заснивајући своју аргументацију на сличности или минималним разликама у односу на мањинску групу. Дакле, ту се ради о делимичном или лажном признању, јер већина признаје мањину као себи једнаку, али под претпоставком прихватања елемената доминантног идентитета, што представља основ за асимилацију и показује да испуњење потреба не мора бити просоцијално, конструктивно за све стране. У оваквим асиметричним односима, подређена страна обично инсистира на праву на разликовање, што је предуслов опстанка мањине и брана асимилацији. Српска и хрватска елита у БиХ се углавном и противе бошњачким политикама правдајући то страхом од асимилације или деконституисања њихових политичких субјективитета (нпр. одбијање термина „Босанац“ или „босански Србин“). Другим речима, није довољно само признати да и друга страна има одређене друштвене потребе, већ је потребно и омогућити јој да их дефинише и задовољи на њој особен начин. Сукобљене стране функционишу у различитим системима значења, политичким дискурсима (пуним емоционалног набоја, који укључује осећај неправде, издаје, неповерења, итд.) и управо то представља препреку разумевању међусобних потреба, као и средство оправдања дискриминативних и искључивих политика.

На сличан начин Ротман описује процесе „уоквирења непријатеља“ (*adversarial framing*) у сукобима идентитета, који у потпуности одговарају сукобу три етноелите у БиХ. Наиме, у питању су четири процеса: *окривљавање* других за

сукоб, *поларизација* на нас и њих, *приписивање* негативних својстава противницима и *пројектовање* неприхватљивих особина сопствене стране на друге. Окривљавање других за сам сукоб пре свега служи екстернализацији кривице и узрокâ сукоба. Овиме се конструише кључна разлика између нас и њих, повлачи јасна граница, сукоб редукује, чини искључивим, а могућност решења умањује. Поларизација је логичан след, оно што прати наметање кривице. Други се одређује као штетан, неправедан, злонамеран. Сама његова природа и понашање се намећу као узрок сукоба, док се Сопство ослобађа одговорности и кривице за сукоб. И ту заправо долази до приписивања негативних карактеристика Другом. Он се конструише тако да све оно што чини представља одраз његовог злог карактера и природе, па је, као последица, све што ми чинимо против њега — реактивно и оправдано („добро“ насиље насупротив „лошем“ насиљу). „...угрожена група дискредитује Другог као нецивилизованог, дивљег, нечовечног или демонског. [...] Повратно, такве слике дају потврду представама о унутаргрупној узвишености, мудрости и врлини.“²⁸¹ Ротманови процеси уоквирења непријатеља у потпуности одговарају ономе што се дешава у дејтонској БиХ, што ћемо покушати и да аргументујемо у наредним поглављима.

Услед њихове селективности и дискриминативности, овим процесима се сложеност односа Сопство-Други потпуно редукује. Контекст, историја сукоба и политичка мотивација оваквог деловања се, наравно, изостављају. Уместо да се суоче са сопственом кривицом и одговорношћу, актери их најчешће пројектују на друге. Тиме ослобађају себе одговорности, рационализују своје поступке, али и увећавају дистанцу у односу на супротстављену страну. Последица овога је и даља диференцијација идентитетâ сукобљених страна, јер, иако се у оваквим сукобима углавном ради о веома блиским идентитетима, сличности се одбацују, а разлике пренаглашавају. Признати сличности у овом случају би заправо значило делити кривицу, одговорност и злу природу друге стране. Све ово даље дехуманизује сукобљене стране, а сам сукоб чини врло ригидним и деструктивним.²⁸²

---

²⁸¹ Daniel Rothbart, K. V. Korostelina, "Introduction: Identity, Morality, and Threat", у: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat*, стр. 1.

²⁸² Видети: J. Rothman, *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations and Communities*, стр. 23-28.

Без обзира на све ове механизме дехуманизације Другог, људске потребе у великој мери одражавају проблематику послератних средина — они који рат преживе, своју мирнодопску будућност углавном заснивају на томе да је и „непријатељ“ људско биће, да и он има људске потребе које су им заједничке, и да се управо на томе може заснивати њихова друштвено-политичка будућност. Штавише, људске потребе могу показати „прави пут“ и када дође до потпуног застоја у изградњи послератног мира и друштва.²⁸³ Како је то Херберт Келман објаснио, у нашем истраживњу не полазимо од претпоставке да су „листе људских потреба идентификоване од стране различитих теоретичара потреба нужно универзалне“, али верујемо „да су одређене потребе широко распрострањене међу културама и друштвима“.²⁸⁴ Да ли је одређена потреба релевантна за неки сукоб можемо утврдити анализом „субјективитета“ актера тих сукоба, тј. изучавањем њихових политичких дискурса и наратива. Као носиоци политичке моћи, политичке елите су те које потребе артикулишу, али и оспоравају у својим политичким дискурсима. Бартон наводи да „[а]ко постоје универзалне потребе, њих морају искусити елите, власти, привилеговани, исто колико и било ко други“.²⁸⁵ То наравно не значи да те потребе немају дубљу основу у друштву и природи појединаца, али то је већ питање односа дискурса и емпиријске реалности или дискурзивне и бихевиоралне праксе. Тако се у случају нашег предмета истраживања издваја етнички идентитет као централна потреба (што укључује и категорије безбедности, признања идентитета и политичке партиципације носилаца идентитета), с обзиром на то да је послератно друштво БиХ (или друштва) потпуно етнички одређено и уређено, што ћемо покушати да аргументујемо у наставку рада.

---

²⁸³ Видети: Susan Allen Nan, Jacquiel L. Greiff, “Basic Human Needs in practice: the Georgian-South Ossetian Point of View process”, у: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs*, стр. 202.

²⁸⁴ Herbert C. Kelman, , “Applying a Human Needs Perspective to the Practice of Conflict Resolution: The Israeli-Palestinian Case”, у: J. Burton, John (ed.), *Conflict*, стр. 283.

²⁸⁵ J. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, стр. 73.

§§§

У овом поглављу смо покушали да теоретизујемо односе идентитета као основне људске потребе, политичких елита и политичке моћи, не бисмо ли објаснили како уопште долази до сукоба дугог трајања, односно сукоба идентитета. Настојали смо да интегришемо у првом поглављу образложену антиесенцијалистичку онтологију и интерпретативистичку епистемологију у теорије људских потреба, теорије елита и теорије етничитета, с намером да створимо кохерентан теоријски приступ проучавању конструкције и инструментализације етничких идентитета (конститутивних народа) од стране политичких елита у БиХ, тј. сукоба дугог трајања у овој држави. Изнели смо основне поставке концепта основних људских потреба Џ. Бартона и његових следбеника, као најутицајније теорије, парадигме у областима које се баве миром, сукобима и насиљем, подвргли их критици и покушали да их редефинишемо у новом, интерпретативистичком кључу (постбартоновски приступ). Наглашавајући значај друштвеног контекста, културе, доминантних дискурса и наратива за конструисање (етничких) идентитета, као и њихову флуидност, која, услед структурних разлика, може прерасти у релативну сталност и ригидност, приступили смо разматрању улога елита и политичке моћи у овим процесима.

Установили смо да иако идентитети и њихови садржаји не настају *ex nihilo*, њихову конструкцију у доброј мери контролишу носиоци политичке моћи, елите, које идентитете посматрају и као политички ресурс, средство легитимације сопствене власти, али и делегитимације и дехуманизације политичких супарника или „непријатеља“ (што објашњава и теорија наративног деловања). Узимајући у обзир њихову друштвено-културну укореењеност, али и политичку инструменталност, увели смо концепт идентитета као делатне потребе (потребе политичке социјализације), путем кога се, између осталог, и врши контрола, управљаштво, елита над становништвом. Елите, етнички предузетници, структурирају и институционализују овакве идентитетске односе, што повратно утиче на друштвено делатништво становништва, одређује друштвене улоге које појединци могу заузимати и ограничава поље њиховог политичког деловања.

Временом се ствара структурна селективност која репродукује овакве односе моћи и отежава било какву корениту политичку или друштвену промену.

Овакве ситуације најчешће воде сукобима дугог трајања, које је концептуализовао и у литературу увео Е. Азар, један од Бартонових следбеника. У овом поглављу смо образложили и овај концепт и покушали да га прилагодимо претходно изнеој методолошкој и теоријској перспективи. У суштини, настојали смо да Азаров приступ редефинишемо у складу с два парадигмама, успостављеним приступима изучавању сукоба дугог трајања, које наводи П. Колмен — реализмом и постмодернизмом. Осим њих, он наводи још три парадигме: „људске односе“, „патологију“ и системе. Азаров приступ припада парадигми „људских односа“, која полази од претпоставке да људи имају подједнаке капацитете за друштвено конструктивно и деструктивно деловање, сарадњу и насиље. Шта ће бити испољено зависи од спољашњих услова, друштвеног контекста. Његовом приступу смо покушали да додамо претпоставку реализма да сукоби дугог трајања зависе и од *реалполитике*, манипулација, односа доминације и потчињености, ширења неповерења, неспоразума и мржње зарад задовољења ускогрупних интереса и репродукције постојећих поредака моћи. Но, за наш истраживачки оквир кључна је модификација коју уводи парадигма постмодернизма, а она гласи да су овакви сукоби пре свега укорениени у начине на које свет, наше окружење, чинимо смисленим. Другим речима, сукоб почива на нескладу између различитих одређивања друштвене ситуације, интерпретације и наротивизације стварности. У постмодернизму, као и у реализму, моће је централна категорија, само је у овом случају конструисање, наметање и контрола значења њена примарна функција.²⁸⁶

Сматрамо да овако редефинисана Азарова теорија пре свега има значајан аналитички потенцијал, јер успоставља кључне критеријуме за разликовање сукоба дугог трајања од сличних друштвених појава, уводи идентитет и његов садржај као кључну променљиву ових сукоба, уз међугрупну (или међуидентитетску) динамику, улогу власти и државе и међународну повезаност.

---

²⁸⁶ Видети: Р. Т. Coleman, „Paradigmatic Framing of Protracted, Intractable Conflict: Toward the Development of a Metaframework-II“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 10(3), 2004, 197–235. и Р. Т. Coleman, „Conflict, Complexity, and Change: A Meta-Framework for Addressing Protracted, Intractable Conflicts—III“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12(4), 2006, 325–348.

Овај аутор, потом, додаје још три „помоћне“ детерминанте, од којих најважнијом сматрамо механизме сукоба. Негација идентитета (потпуна или делимична), компетитивна самовиктимизација, страх од „истости“ и одбацавање права и потребе за различитошћу су механизми који су веома чести у оваквим врстама сукоба и најодговорнији за њихову репродукцију и дуготрајност.

У наредним поглављима ћемо анализирати босански сукоб дугог трајања или сукоб идентитета, користећи претходно описане критеријуме, променљиве, детерминанте и механизме сукоба дугог трајања, прилагођене нашем истраживачком приступу. Ове аналитичке категорије ће нам послужити да што боље разумемо босанске политичке дискурсе, улогу интерпретације рата (1992-1995) у њима, наративе о рату и жртви и држави, односно, да разумемо како то све утиче на конструисање етничких идентитета конститутивних народа (Бошњака, Срба и Хрвата), структурних селективности и других чинилаца сукоба дугог трајања. Прецизније, бавићемо се „друштвеном борбом за означавање, интерпретацију и објашњење“ прошлих сукоба, пре свега оних с краја XX века, али и Другог светског рата и других ранијих сукоба. Доналд Хоровиц (Horowitz) овај „сукоб о природи сукоба“ назива и *метасукобом*, који је последица претходних сукобљавања али и њихов саставни део, њихов продужетак.²⁸⁷ Сложеност и тежину ових „компетитивних и наизглед нерешивих захтева који укључују главне чиниоце историјског искуства и идентитета... и призивају сумњу и страх од противника“ можда најбоље исказује назив који им Марк Х. Рос (Marc H. Ross) даје: *психокултурне драме*.²⁸⁸

Како год одредили ову проблематику, њен предмет су индентитети. Они су и сами одређени начинима на које ми и други интерпретирамо наше животе, а сукоби су веома често осе око којих се ти наративи групишу. Када се ови наративи препознају као претња, а у сукобима је то чест случај, делатништво се веома лако преноси са индивидуе која наратив заступа на све припаднике заједничког идентитета. Исповест индивидуалне жртве се у јавном дискурсу веома

---

²⁸⁷ Donald Horowitz, *A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society*, University of California Press, Berkley, 1991, стр. 2.

²⁸⁸ M. C. Ross, Marc H, "Psychocultural Interpretations and Dramas: Identity Dynamics in Ethnic Conflict", у: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat*, стр. 301-328.

брзо претвара у претњу по цео колектив.²⁸⁹ Што су сукоби дубљи, њихов утицај на наративе је темељнији, чиме сукоби повратно утичу на идентитете и реконструишу их. Сукоб се толико може укоренити у идентитет да се његово пролонгирање може посматрати као идентитетски императив, а његов крај као претња по идентитет.²⁹⁰

Ови сукоби су дукобоко субјективни, тако да и сами њихови актери имају проблема да их артикулишу и вербализују. Сукобљене стране често износе сасвим другачије интерпретације (што је за једне агресија, за друге је ослободилачка борба), које наравно укључују и различите наративе о Сопству и Другости. Оне су такође веома склоне редукцији сукоба, било као последица неразумевања његових дубљих чинилаца или њиховог намерног изостављања.²⁹¹ Дакле, овакве сукобе није лако разумети, јер, иако се неретко редукују на пуке сукобе интереса етнополитичких елита (што свакако јесте једна димензија овог сукоба, али не и целокупно објашњење), они су укореењени у „сложене и вишедимензионалне психолошке, историјске и културне чиниоце... обележени потешкоћама при... одређењу њихових параметара и граница... [и] веома „неопипљиви“ и тешки за дефинисање, зато што израстају из дубина људског срца пре него материјалног света.“²⁹²

Пре него што пређемо на анализу конструкције трију идентитета, у наредном поглављу ћемо се бавити друштвено-политичким контекстом нашег предмета истраживања, односно историјом послератне транзиције у БиХ. Посебну пажњу посветићемо улози међународне заједнице у изградњи мира и државе у БиХ, јер сматрамо да је деловање њених представника и њихово друштвено актерство од конститутивног значаја за босански сукоб дугог трајања. Како наводи Матеја Петер, улога међународне заједнице у изградњи мира и државе у БиХ „је без преседана у свету после Другог светског рата“.²⁹³

---

²⁸⁹ Видети: D. Rothbart, K. V. Korostelina, "Moral Denigration of the Other", у: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat*, стр. 29-57.

²⁹⁰ Видети: M. Beaudoin, *Protracted Social Conflict*, стр. 53-54.

²⁹¹ Видети: J. Rothman, *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations and Communities*, стр. 34-36.

²⁹² J. Rothman, *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations and Communities*, стр. 11.

²⁹³ Mateja Peter, "The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina", стр. 60.

3. КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ МИРА И ДРЖАВЕ У ПОСЛЕРАТНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ²⁹⁴

*Сви смо веома свесни недостатака глобалне
индустрије изградње државе и мира и... идеолошке
камуфлаже њене техничке експертизе.*²⁹⁵

Оливер Ричмонд и Џејсон Френкс

У прва два поглавља смо образложили поставке нашег методолошког и теоријског (аналитичког) приступа истраживању доминантних конструкција етничких идентитета трију конститутивних народа у БиХ, који ћемо применити у анализи прикупљене емпиријске грађе, текстова и изјава представника три етноелите. Међутим, пре него што пређемо на анализу примарних извора, сматрамо да је неопходно да се осврнемо на хронологију и опис кључних политичких догађаја у историји „дејтонске“ Босне, како бисмо могли да разумемо зашто су доминатни друштвени актери у БиХ уопште дошли у ситуацију да конструишу међусобно искључиве идентитете.

Дакле, у овом поглављу ћемо анализирати друштвено-политички контекст предмета нашег истраживања — изградњу мира и државе у БиХ, тј. њену послератну политичку транзицију. Проблему изградње мира и државе приступићемо из перспективе која почива на критици западне епистемичке хегемоније, тј. евроцентризма и последичне оријенталистичке/балканистичке перспективе. Како је Имануел Волерстин (Immanuel Wallerstein) објаснио, евроцентризам има има својих пет „аватара“: историографију, парохијалност сопственог универзализма, претпоставке о (западној) цивилизацији, оријентализам и теорију прогреса. Историографија почива на претпоставци да је

---

²⁹⁴ Ово поглавље садржи преведене делове следећих текстова: Goran Tepšić, „The Balkan ‘Metaconflicts’: Building Nations Instead of Peace(s)?“, *ISA’s 57th Annual Convention*, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/Atlanta%202016/Archive/62746982-75ae-4bda-8d23-58902c72f59e.pdf>, приступљено 02.10.2018; G. Tepšić, „Building Nations Instead of Peace(s): the Bosnian Metaconflict“, *Serbian Political Thought*, година IX, vol. 16, br. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2018. и G. Tepšić, Nemanja Džuverović, „Bosnia and Herzegovina“, у: H. J. Giessmann, R. Mac Ginty (ур.), *Research Handbook on Political Transition*, Edward Elgar, London, 2018.

²⁹⁵ Oliver P. Richmond, Jason Franks, *Liberal Peace Transitions: Between Statebuilding and Peacebuilding*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, стр. 182.

све што је друштвено-политички релевантно и вредно, настало у Европи у последњих неколико векова; универзализам подразумева да су сви ти европски концепти глобално примењиви, јер су последица људског прогреса и задовољења људских потреба; из тога логично следи да је европска цивилизација јединствена, тј. да су Европљани посебно цивилизовани; а то онда има и другу страну, насупрот Европи стоје статична, органска, традиционална друштва, што је суштина оријентализма; у складу са тим, та „неразвијена“ друштва могу побећи од своје судбине једино ако прихвате европске идеје прогреса. Тако евроцентризам функционише као нека врста самоиспуњујућег пророчанства.²⁹⁶ Мира Сабаратнам (Meera Sabaratnam) све ове „аватаре“ сврстава у три групе: културну, историјску и епистемичку. За наш приступ су посебно значајни епистемички „аватари“, који почивају на идеји да је европско (научно) разумевање друштвених феномена супериорно и високо привилеговано у односу на све остале облике знања.²⁹⁷

Управо ћемо ту сазнајну супериорност покушати да деконструишемо на примеру изградње мира и државе у БиХ. У складу са критиком позитивизма изнетој у првом поглављу, трудићемо се да укажемо како приступи проучавању либералне изградње мира засновани на позитивистичкој парадигми настоје да деполитизују и „технологизују“ ову тематику, тежећи да наметну своју перспективу као једино исправну и сазнајно супериорну. Како је то објаснио Кокс, „[к]ада се било која теорија тако представи, веома је важно истражити је као идеологију, и оголити њену прикривену перспективу“.²⁹⁸ У ту сврху, користићемо археологију (хризонтална анализа — опис формације дискурса) и генеалологију (вертикална анализа — историзовање постојећег дискурса) односа моћи и знања, како ју је Фуко одредио, проширену *longue durée* приступом (у смислу да је оријенталистичка/балканистичка перспектива структура дугог трајања), с циљем да предмет наше критике добије ширу геополитичку и историјску перспективу.²⁹⁹

---

²⁹⁶ Видети: Immanuel Wallerstein, “Eurocentrism and its avatars: The dilemmas of social science”, *New Left Review*, NLR 226, стр. 93-108.

²⁹⁷ Видети: Meera Sabaratnam, “Avatars of Eurocentrism in the Critique of the Liberal Peace”, *Security Dialogue*, June 2013, 44(3): 259-78.

²⁹⁸ R. W. Cox, “Social Forces, States and World Orders”, стр. 128.

²⁹⁹ Видети: Santiago Castro-Gomez, “The Social Sciences, Epistemic Violence, and the Problem of the “Invention of the Other””, *Nepantla: Views from South*, Volume 3, Issue 2, 2002, стр. 275. и Г. Тепшић, М. Вукелић, „Културно насиље као процес дугог трајања...

Дакле, и у овом делу ћемо се бавити анализом дискурса, али превасходно оног који је заступала међународна заједница, односно високи представник као њен главни представник у БиХ, док ћемо се дискурсима локалних политичких елита бавити у следећем поглављу.

У првом делу поглавља ћемо се бавити одређењем либералне изградње мира и државе и епистемичким изазовима са којима су се њихови градитељи сусрели на Западном Балкану, пре свега у БиХ, али и на Косову. Покушаћемо да аргументујемо нашу претпоставку да је изградња мира на овом простору сведена на симулакрум. У другом делу поглавља ћемо истражити „либерални илиберализам“ високих представника у БиХ, односно покушћемо да покажемо да су либерални и европски дискурс који су они заступали служили превасходно камуфлажи њиховог ауторитарног друштвеног деловања (археологија). Трећи део поглавља ће такође бити посвећен високом представнику генеалогии његовог управљаштва. Тачније, настојаћемо да покажемо како је високи представник у БиХ деловао као унутрашњи актер (а не спољашњи) који је у великој мери детерминисао целокупну послератну транзицију. Цело поглавље бавиће се динамиком односа међунаордних и локалних елита у БиХ, њиховим делатништвима, деловањима и структурирацијом односа, све с циљем да објаснимо како су се уопште створили услови за конструисање међусобно искључивих етнонационалних идентитета што је предмет анализе у наредном поглављу.

3.1. Западни Балкан као епистемички изазов либералној изградњи мира

Иако је тврдња Дејвида Гибса (David Gibbs) о спољашњој интервенцији као главном узроку југословенских ратова (и њихових последица) можда претерана,³⁰⁰ она заслужује много више пажње него што јој доминантне интерпретације ових ратова придају. Идеолошка и доктринарна основа деловања „међународне заједнице“ у овим сукобима био је „хуманитарни интервенционизам“, заснован на првенству људских права над правима држава,

---

³⁰⁰ Више о овој тези видети у: Дејвид Гибс, „Извори југословенског ратног сукоба“, *Социолошки преглед*, vol. XXXV (2001), по. 3–4, стр. 177-211. и Д. Гибс, *Хуманитарно разарање Југославије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2010.

тј. над суверенитетом и политичком независношћу.³⁰¹ Две најзначајније међународне интервенције, у Босни и Херцеговини и у Србији, тј. на Косову и Метохији, резултирале су претварањем бивше југословенске федералне јединице и (бивше) српске аутономне покрајине у слабе државе, које се често одређују и као неуспеле државе (у случају БиХ) или квазидржаве (у случају Косова). Оно што је почело као политичка и војна интервенција, наставило се као либерална изградња мира и државе (наставак интервенције другим средствима) по престанку оружаних борби, 1995. и 1999. године.

У оквирима критичке перспективе, изградња мира (*peacebuilding*) се углавном одређује „као „либерални“ подухват усмерен на решавање суштинских узрока сукоба, [који] у стварности... тежи... обуздавању и сузбијању сукоба зарад интереса међународног мира и стабилности уопште или зарад партикуларних хегемонских стратешких интереса“.³⁰² То је свеобухватни процес који, макар декларативно, обухвата секторе безбедности, политичког уређења, друштвено-економских односа и помирења и правде,³⁰³ а у пракси се углавном своди на агенду либералног мира која укључује демократизацију, људска права, цивилно друштво, владавину права и економску либерализацију. Либерални мир је дискурс, друштвени оквир и структура са посебном онтологијом и методологијом. Он подразумева либералну епистемологију мира и њене пројектоване реформе управе које укључују и одређену комуникативну стратегију од које зависи њихова примењивост и легитимност међу припадницима циљне групе. Либерални мир се спроводи и на друштвеном и на државном нивоу и због тога захтева знатне ресурсе. Расподела тих ресурса, способност неопходна за то и контрола расподеле постали су тако ново стециште моћи и доминације у постконфликтним друштвима.³⁰⁴

У оквирима концептуализације либералног мира могу се издвојити четири главне струје: мир победника, институционални мир, конституционални мир и

---

³⁰¹ Видети: Костас Дузинас, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник и Албатрос плус, Београд, 2009. и Р. Накарада, *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2008.

³⁰² Edward Newman, ““Liberal” peacebuilding debates”, у: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, 2009, стр. 26-27.

³⁰³ Више о секторима изградње мира видети у: Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, Hugh Miall, *Contemporary Conflict Resolution*, Polity Press, 2011, стр. 229.

³⁰⁴ O. P. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 3-4.

цивилни (грађански) мир. Први облик либералног мира почива на војној победи и хегемонији и доминацији победника у постконфликтном периоду; други на идеји укључивања постконфликтне државе у нормативни контекст у коме се државе мултилатерално договарају о сопственом понашању, међународним нормама и институцијама; трећи облик се заснива на кантовском аргументу да мир почива на демократији, трговини и космополитским вредностима које произилазе из претпоставке да је појединац сам себи циљ, пре него било какво средство; док је последњи облик либералног мира изведен из идеја о непосредном деловању, грађанском заступању и мобилизацији у сврху обезбеђивања или одбране људских права и вредности, попут социјалне правде и људске еманципације.³⁰⁵ Укратко, ове четири концептуализације одговарају принципима либералне парадигме, са свим својим унутрашњим контрадикторностима и комплементарностима.

Полазећи од ове четири струје либералног мира, Оливер Ричмонд (Richmond) и Џејсон Френкс (Jason Franks) изводе типологију, тј. степеновање пројеката либералног мира на: конзервативни, ортодоксни и еманципативни либерални мир. Конзервативни мир карактерише приступ одозго надоле обликован техникама присиле, доминације и хегемоније. Он се обично операционализује кроз војну интервенцију, политичко условљавање и наметање политичких решења. Углавном је одраз спољашњих интереса и победничког мира. Ортодоксни мир почива на изградњи државе, либералних институција и нешто је осетљивији према локалном учешћу од конзервативног модела. Суштина је у томе да се идеје, методе, циљеви и норме међународне либералне заједнице (демократија, људска права, владавина права и слободно тржиште) пренесу у постконфликтно окружење. Иако узима у обзир и иницијативе које долазе одоздо, ортодоксни мир ипак почива, као и конзервативни, на идеји о технолошкој супериорности „међународне заједнице“ и универзалности либералног мира. Насупрот конзервативном и ортодоксном моделу, еманципативни мир инсистира на локалном „власништву“ над процесима постконфликтне транзиције, на социјалној правди, људским потребама и локалном деловању. Међутим, иако придаје значај локалним дискурсима, његова основа је и даље укоренења у

---

³⁰⁵ Исто, стр. 5.

„универзално“ знање Запада. Дакле, без обзира на разлике међу овим моделима мира, сви они припадају западном, односно либералном епистемичком (сазнајном) оквиру и заједно су део „консензуса о изградњи мира“.³⁰⁶

Тај консензус подразумева и изградњу државе (*statebuilding*) као неизоставну компоненту изградње мира. Изградња државе се углавном дефинише као процес који укључује реконструкцију власти (управе), успостављање контроле над одређеном територијом, нормализацију међународне сарадње, итд. Изградња мира се у пракси најчешће и своди на изградњу државе — тј. на „мир као управљање“ (*peace-as-governance*).³⁰⁷ Основни циљ је изградња либералног модела државе као оптималног оквира за расподелу моћи, статуса, правила и права, који би потом довео до изградње самог либералног мира.³⁰⁸ Међутим, како закључују Ричмонд и Френкс, на основу анализе пет случајева изградње мира, укључујући БиХ и КиМ, процес изградње државе се не може заиста сматрати изградњом мира, пре свега зато што није локализован, зато што не може суштински да обухвати „нелибералне“ субјекте и њихове потребе, и зато што не успева да изгради хибридно, контекстом условљено разумевање мира.³⁰⁹ Изградња либералне државе је заправо дискредитовала целокупан концепт изградње мира, јер она, бар из перспективе већине њених критичара, не представља ништа друго до прикривени покушај „цивилизовања земаља трећег света“, што у великој мери подсећа на период колонизације и *mission civilisatrice*.³¹⁰ Државе у процесу либералне изградње су квазисуверене, у смислу да су признате од међународног друштва, али су неспособне за одржавање делотворне унутрашње власти. Ту долази до привремене суспензије прерогатива суверенитета од стране међународних институција или окупационе власти, праксе

---

³⁰⁶ Исто, стр. 7-9.

³⁰⁷ У питању је заправо концепт „глобалног управљања“ (*global governance*), тј. глобално управљање локалним које подразумева прописивање концепата мира и државе, њихову примену на терену и оцену успешности овог подухвата у складу са дефинисаним вредностима. Суштински се ради о либералним вредностима и њиховој глобалној репродукцији, о асимилацији или либералног света: „...мислим да људи немају избора када је у питању врста мира који желе; или је либерални мир или ништа“. David Roberts, *Liberal Peacebuilding and Global Governance: Beyond the Metropolis*, Routledge, 2011, стр. 3.

³⁰⁸ О. Р. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 6.

³⁰⁹ Исто, стр. 181-182.

³¹⁰ Видети: Е. Newman, ““Liberal” peacebuilding debates” и J. Franks, О. Р. Richmond, “Between partition and pluralism: the Bosnian jigsaw and an ‘ambivalent peace’”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 9:1-2, 2009, стр. 17-38.

која је последица грађанских ратова и спољашње војне интервенције. Раније је то називано старатељством, а у савременом међународном друштву се користи политички коректнији термин — транзициона власт.³¹¹

Како наводи Оливер Ричмонд, случајеви БиХ и КиМ су релевантни примери кризе либералног мира, која траје већ дуже од две деценије. Од Источног Тимора и Камбоџе, преко подсахарске Африке, Блиског истока и Балкана, до централне Америке, ове мисије изградње мира су произвеле ненамераване последице или нису успеле да испуне своје прокламоване амбициозне циљеве, углавном због недостатка легитимитета, контекстуалног знања и способности да успоставе вредноване односе са локалним становништвом.³¹² Неке од ових последица су и одсуство „друштвеног уговора“ између елита (међународних и локалних) и грађана, слабост државе, демократска неразвијеност и политичка „пат позиција“, корупција, непоштовање људских права, одсуство истинског грађанског друштва, одсуство владавине права, неразвијеност система социјалне бриге, пребацивање целокупне одговорности на локалне елите и становништво, занемаривање локалних захтева и, као последица, локални отпор „међународној заједници“, дуготрајност транзиције, итд.³¹³ Иако се углавном слажемо са овом критиком, сматрамо да је неопходно избећи потенцијалне замке „метатеоризације“ и „претходно формулисане критике“.³¹⁴ На пример, слажемо се с Роландом Парисом да „услови настанка“ одређују цео процес изградње мира, у смислу да ако спољашња војна интервенција претходи мировном споразуму, веома је вероватно да ће страни интервенционисти бити посматрани као окупатори, макар из перспективе једне стране, а њихове одлуке као насилно наметнуте.³¹⁵ И то јесте карактеристика изградње мира у БиХ, што ћемо образложити у наставку рада, али не нужно и либералне изградње мира уопште.

---

³¹¹ Tim Dunne, „The English School“, у: Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008, стр. 273.

³¹² Видети: O. Richmond, „Beyond liberal peace? Responses to “backsliding”“, у: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*; O. Richmond, „A Pedagogy of Peacebuilding: Infrapolitics, Resistance, and Liberation“, *International Political Sociology* (2012) 6, стр. 115–131. и O. Richmond, *Failed Statebuilding*.

³¹³ Видети: O. P. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 205-206.

³¹⁴ Видети: E. Newman, „“Liberal” peacebuilding debates“.

³¹⁵ Видети: R. Paris, „Does liberal peacebuilding have a future?“, у: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*.

Дакле, изградња мира у БиХ се претворила у „политичку пат позицију“, ситуацију која је временом све више попримала одлике сукоба дугог трајања. У „дејтонској“ БиХ развила се посебна интерна логика, облик отпора (помешан са одређеном „дозом“ прихватања и прилагођавања) концепту изградње либералног мира, заснован пре свега на деловању политичких елита и њиховим идентитетским политикама (што јесте последица људских потреба, али и манипулације њима), које заједницу, самоодређење и етнонационалност одређују као приоритете. С друге стране, напори грађана и локалних организација цивилног друштва су, у оваквим условима, углавном одбачени као нелегитимни, јер су превасходно виђени као делатништво међународне заједнице или као „подвала страних донатора“.³¹⁶ Иако изасланици међународне заједнице за овакво стање криве локалне чиниоце, елите и њихово „грабљиво и патолошко понашање“,³¹⁷ пре свега, у овом поглављу ћемо изнети ставове њихових критичара, међу којима неки тврде и да је либерална изградња државе у БиХ концептуално неуспела (*failed by design*).³¹⁸

„Заиста, интелектуални покушаји узимања у обзир локалне динамике изградње мира су често дочекивани са запрепашћењем, уз тврдњу да је то есенцијализујући потез... или да позивају на компропис са неприхватљивим праксама и непоправљивим актерима. Неспособност да се изађе на крај са таквим ситуацијама, контекстом или појмом локалног, последица је низа разлога. Они сежу од унутрашњих интелектуалних тензија либералног мира, његових материјалних ограничења, његове методолошке непримењивости, до универзалних рецепата заснованих на ограниченем западном искуству и тренутних идеолошких и архитектонских приоритета у економији, правима и институционалним концептима.“³¹⁹ Проблем је у томе што је концепт либералног мира производ јединствене епистемичке заједнице, која инсистира на универзалној применљивости својих идеја и вредности. Та епистемичка супериорност (хегемонија) и пратећа оријенталистичка, тј. у случају БиХ,

³¹⁶ Више о цивилном друштву и изградњи мира у БиХ видети у: R. Belloni, „Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Peace Research*, vol. 38, no. 2, 2001, pp. 163-180. и R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, Routledge, 2007, стр. 96-150.

³¹⁷ Видети: D. Chandler, „State-Building in Bosnia“.

³¹⁸ Преко милијарду и по становника данас живи у неуспелим државама (*failed states*), што указује на то да случај БиХ није изузетак. Видети: O. Richmond, *Failed Statebuilding*, стр. 12.

³¹⁹ O. Richmond, „A Pedagogy of Peacebuilding“, стр. 116.

балканистичка перспектива,³²⁰ системски је фактор отуђења њиховог деловања од циљне популације, која то деловање неретко посматра као имепријално или колонијално.³²¹ Све то твори феномен који Николас Леме-Ебер (Nicholas Lemey-Hebert) назива „парадоксом изградње државе“ (*statebuilding paradox*), а који подразумева да непосредна међународна управа на одређеној територији, готово по правилу, изазива неку врсту локалне реакције на страну власт, и што више међународна заједница учвршћује контролу над том територијом, њена власт постаје политички слабија и нелегитимнија.³²²

Штавише, из перспективе локалне (епистемичке) заједнице, ови напори међународне администрације обично делују као веома неетични политички и економски експерименти, процеси који занемарују дубоко укоренење проблеме и суштинске чиниоце сукоба — попут потреба, културе, обичаја, религије, итд. Уз то, либерална изградња мира индукује тензије између „универзалних“ либералних вредности и партикуларних култура и идентитета, између индивидуалних и колективних права, између либералног државног модела и локалних аутономија, а то све води даљој деформацији постојећег сукоба, чинећи га више ригидним, етнички искључивим и структурно и културно насилним. Међутим, оно што више од свега дискредитује овај модел јесте парцијално или потпуно одступање од либералнодемократских норми у пракси изградње мира и државе (што чини још један парадокс, „демократски парадокс“). Демократизација, владавина права, развој, тржишне реформе, иако нормативно наклоњени миру, што би требало да подразумева и одсуство или минимализацију различитих облика насиља, имају и своју негативну страну: ауторитаријанизам, мајоризацију, корупцију, тржишне девијације, кронизам и депривацију људских потреба, права и слобода.³²³ Све то

---

³²⁰ Упоредити: Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд, 2006. и Vjosa Musliu, Jan Orbie, “The International Missions in Kosovo: What is in a Name?”, *European Foreign Affairs Review*, 19, no. 3 (2014), 411–428.

³²¹ Видети: E. Newman, ““Liberal” peacebuilding debates” и R. Paris, “Does liberal peacebuilding have a future?”.

³²² О парадоксу изградње државе видети: Nicholas Lemay-Hebert, “State-Building from the Outside-In: UNMIK and Its Paradox”, *Journal of Public & International Affairs*, 20, 2009, стр. 65-90.

³²³ Видети: O. Richmond, “Beyond liberal peace?”; O. Richmond, *Failed Statebuilding* и E. Newman, ““Liberal” peacebuilding debates”.

чини либералну изградњу мира у БиХ, и уопште на Западном Балкану, симулакрумом.³²⁴

Да бисмо разумели ове епистемичке разлике између „међународне“ (*top-down*) и „локалне“ (*bottom-up*) перспективе, требало би, како и Ендрју Гилберт (Andrew Gilbert) наводи, узети у обзир и комуникативне и перформативне димензије, односно политичку реторику процеса изградње мира и државе.³²⁵ Политичка реторика је пероформативна у смислу да представља „политичко деловање, интервенисање у политичком процесу које тежи подстицању појединих захтева и делегитимисању осталих“,³²⁶ и због тога би је требало разумети као чиниоца сложеног друштвеног контекста чији је циљ конструисање легитимитета и придобијање одређене подршке. Другим речима, перформативност је „деловање неопходно за прибављање и одржање моћи... за мобилизацију и управљање, за повезивање и потврђивање на начине који служе сопственим циљевима“.³²⁷ Актери овог „дискурзивног предузетништва“ уносе различите комуникационе стратегије, попут самопозиционирања, уоквирења непријатеља и отварања питања од симболичког значаја.

Кључни проблем овде је, како је и Гилберт показао на случају БиХ, у томе што конвенционална методологија истраживања овог и сличних проблема има неке веома значајне пропусте, који је чине „слепом“ на проблеме легитимитета, публициитета (јавног заговарања) и разумевања пракси изградње мира и државе. „Према томе, изградња државе је углавном обликована академским дисциплинарним културама са јаким утицајем позитивизма, укључујући ту и потребу за генерализацијом, употребу појединачних случајева за верификацију или изградњу теоријских модела са трансисторијском и транскултурном примењивошћу, као и привилеговање предвиђања... Сви ови чиниоци се уклапају

---

³²⁴ Симулакрум је производ симулације стварности, како то објашњава Жан Бодријар (Jean Baudrillard). Међутим, симулација није пуко претварање, јер претварање оставља „принцип реалности“ нетакнутим, док симулација угрожава разлику између „истинитог“ и „лажног“, тј. „стварног“ и „имагинарног“. Симулација производи „стварне“ симптоме и мења реалност. Она настаје као одраз базичне реалности, потом прелази у прикривање и изопачење такве реалности, па у прикривање изостанка базичне реалности и, у крајњој форми, губи сваку везу с реалношћу, постаје чисти симулакрум. Видети: Jean Baudrillard, "Simulacra and Simulations", у: *Selected Writings*, Polity Press, Cambridge, 1989.

³²⁵ Видети: A. Gilbert, "Legitimacy Matters".

³²⁶ Gerard Toal, „Republika Srpska will have a referendum“: the rhetorical politics of Milorad Dodik“, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41:1, 2013, стр. 170.

³²⁷ Исто.

у интересе твораца политика, њихових извршилаца и утицајних елита у потрази за истраживањима са примењивим резултатима — за универзалним, преносивим „најбољим праксама“ и униформним приступом који ће учинити постојећу и будућу изградњу државе делотворнијом. Као последица, већина истраживања изградње државе дели исте концептуалне координате и категорије праксе оних који изградњу државе спроводе.“³²⁸ То је оно што Едвард Њумен (Edward Newman) назива „ужим приступом“ изградњи мира, који подразумева „опипљиве, понекад мерљиве, циљеве и критеријуме, попут броја избеглица расељених или репатрираних, оних који су обухваћени демобилизацијом и разорујањем, показатеља запослености, цифара о исхрани и здрављу, и економском развоју“, на супрот „ширем приступу“, који се супротставља приступима квантитативног стандардизовања и мерења изградње мира, формулисаном промишљању и универзалним шемама, и инсистира на решавању сукоба, помирењу и субјективним и контекстуализованим питањима попут идентитета и локалног делатништва.³²⁹

Чест превид у „ужој“ концептуализацији истраживања је усвајање логике разликовања „унутрашњег“ и „спољашњег“ (*inside/outside distinction*), што је опет последица начина на који међународна управа разуме сопствену интервенцију. Идеја о јасној разлици између државног домена и међународних односа је заснована на норми суверености, која води схватању политичког легитимитета и политичке одговорности као проблемâ искључиво локалних политичких елита и грађана који их бирају. Ова претпоставка је веома спорна, јер друштва у стварности нису ограничени тоталитети, затворени системи, већ су „конституисана од мноштва преклапајућих и пресецајућих друштвено-просторних мрежа моћи“.³³⁰ Штавише, како је историјска социологија посебно показала — међународни и државни домени су међусобно зависни и конститутивни.³³¹

---

³²⁸ A. Gilbert, “Legitimacy Matters”, стр. 4.

³²⁹ Видети: E. Newman, ““Liberal” peacebuilding debates”, стр. 28-29. и O. Richmond, “Beyond liberal peace?”.

³³⁰ Michael Mann, *The sources of social power: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge University Press, 1986, стр. 1.

³³¹ John MacMillan, “Intervention and the ordering of the modern world”, *Review of International Studies*, 39, 2013, pp. 1039-1056. и Stephen Hobden, John M. Hobson, (eds.), *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, 2012.

Даље, оно што се такође мора узети у обзир, када је изградња мира у питању, јесте делатништво и деловање „међународне заједнице“ у „унутрашњим“ политичким односима, а посебно у односима политичког легитимисања и одговорности пред циљним становништвом. Већини анализа међународног интервенционизма овог типа недостаје управо ова димензија, јер се оне спроводе у оквирима позитивистичке парадигме, где се пројекти изградње мира и њихови резултати процењују у односу на „самодефинисане намере и циљеве самих носилаца интервенције“.³³² Дискурси изградње мира се углавном заснивају на технократским терминима (планирање, инжењеринг, менаџмент, итд.), чиме се готово у потпуности деполитизује интервенција и искључују сви аспекте друштвеног живота и знања који не одговарају „универзалној“ либералној агенди мира.³³³

У пракси изградње мира, међународно особље је одговорно за одржавање либералног поретка (*status quo*) и зато су они ретко бирани због познавања локалне културе, традиције или историје (локално знање се неретко посматра као регресивно и контрапродуктивно). Додуше, БиХ је донекле изузетак од овог правила, јер су за високе представнике углавном бирани „познаваоци“ Балкана, иако је то њихово знање превасходно било редуccionистичко, стереотипно, балканистичко. Но, без обзира на то, међународни представници се пре свега бирају због њиховог универзалног знања, које наводно државама као што је БиХ недостаје, попут оног о демократији, људским правима, владавини права, реформама сектора безбедности, итд. Штавише, како се „локално“ углавном криви за неуспехе изградње мира, непоседовање локалног знања се често посматра и као врлина.³³⁴ Често реагујући на то, појединци и локалне заједнице се организују и мобилишу кроз паралелне процесе изградње мира, као вид отпора либералном моделу, конструишући тиме доминантне делатнике у виду политичких елита, идентитетских група (опет артикулисаних углавном кроз елите и њихове дискурсе и праксе), и других друштвених организација. Ови паралелни

---

³³² A. Gilbert, "Legitimacy Matters", стр. 5.

³³³ E. Newman, "'Liberal' peacebuilding debates".

³³⁴ A. Gilbert, "Legitimacy Matters".

пројекти углавном заснивају свој легитимитет на темама попут идентитета, територије, суверености, аутономије, самоодређења или рата и мира.³³⁵

У БиХ, српска и хрватска политичка елита као свој кључни циљ углавном наводе даљу политичку субјективизацију њихових нација, кроз „хрватске“ кантоне у ФБиХ (или евентуално сопствени ентитет) и „српски“ ентитет, док се бошњачка елита највише поистовећује са либералним моделом изградње мира, пошто дели један од кључних циљева међународне администрације — изградњу јединствене босанске државе. У условима веома лоше организованог „неформалног старатељства“ и „подељеног суверенитета“,³³⁶ политичке елите (укључујући и међународне) спроводе своје партикуларне интересе у међусобној ауторитарној борби за моћ и власт, која претвара босанско послератно друштво у случај хибридног мира и државе. „Хибридно“ не значи нужно да ће мир бити прогресиван или трансформативан, већ се пре односи на превлађивање тема које имају везе са потребама локалних актера и њиховим делатништвом, често испољеним кроз захтеве за „националним ослобођењем“.³³⁷ Иако ови међусобно супротстављени политички пројекти не делују претерано конструктивно, јер су често друштвено искључиви и структурно и културно насилни, то зависи од одговора на, по нашем мишљењу, кључно питање изградње мира — **мир за кога?**

Сходно томе, сматрамо да не постоји универзални, потпуно инклузивни концепт мира (осим у нормативној теорији), због тога што је логика политичке праксе логика укључења и искључења,³³⁸ па је и сам либерални мир — мир за међународну заједницу (безбедно окружење за либералну демократију), где су увек одређени локални актери привилеговани и кооптирани у тај пројекат, док су други искључени.³³⁹ У складу са овом перспективом, кључним циљем изградње мира и не би требало сматрати достизање утопијске, потпуно инклузивне заједнице (позитивни мир), већ настојање да се послератно друштво учини што мање искључивим, а та искључивост што мање насилном (и у структурном и

---

³³⁵ Видети: О. Richmond, "A Pedagogy of Peacebuilding".

³³⁶ D. Chandler, "State-Building in Bosnia".

³³⁷ Видети: О. Richmond, "Beyond liberal peace?" и О. Richmond, "A Pedagogy of Peacebuilding".

³³⁸ Како наводи Шантал Муф, „сваки консензус постоји као... резултат привремене хегемоније, као стабилизација моћи и увек захтева неки облик искључености“. С. Mouffe, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?", стр. 756.

³³⁹ Један од најпознатијих примера је тзв. косовизација (или албанизација) међународне управе на КиМ. Видети: О. Richmond, *Failed Statebuilding*.

културном смислу, не само директном). Зато би овај процес и морао да буде непрестана (институционализована) трансформација друштвеног контекста, актера и њихових односа.³⁴⁰

Политичке елите БиХ су на ово кључно питање изградње мира (мир за кога?) дале у начелу исти одговор — мир за нашу етничку групу, тј. нацију („мир као самоодређење“), што је створило ситуацију са вишеструким, понекад потпуно паралелним процесима изградње мира, државе и нације, и делатништвима, дискурсима и праксама који се у оквиру њих конструишу. Дакле, да бисмо могли да разумемо неки процес изградње мира, поред дискурзивне и бихевиоралне праксе „међународне заједнице“, међународно подржаних политичких елита и споља финансираних невладиних организација, у обзир бисмо морали узети и деловање антагонизованих политичких елита, оних које се супротстављају спољашњој интервенцији, као и грађана који их подржавају. Такви актери се у анализама изградње мира неретко посматрају као монолитне препреке, без икакве потребе за разумевањем њихове перспективе и сложености ситуације, а њихови дискурси и праксе, напротив, веома често представљају комплексне „мреже значења“ које укључују различите наративе о прошлости и садашњности, о идентитету и безбедности (тј. о људским потребама), и указују на постојање међусобно искључивих епистемичких заједница, политичких пројеката, као и идентитета.

3.2. Археологија дискурса либералне изградње мира у Босни и Херцеговини

Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, односно Дејтонски споразум (21. новембар и 14. децембар 1995. године), јесте зауставио рат у Босни, али је такође и створио оквир за структурацију и институционализацију ратних односа, ратних добити, и, што је најважније — омогућио је „наставак рата другим средствима“.³⁴¹ „Опште је мишљење да је Дејтон био формула за завршење рата, за управљање сукобом пре него за стварање самоодрживог облика мира“.³⁴² Недореченост и непрецизност

---

³⁴⁰ Видети: O. Ramsbotham, et al., *Contemporary Conflict Resolution*, Polity Press, 2011.

³⁴¹ D. Chandler, “State-Building in Bosnia”, стр. 17. и D. Pehar, *Peace as War*.

³⁴² O. P. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 54.

Дејтонског споразума, али и његова произвољна тумачења, омогућила су међународним актерима — превасходно заступницима Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину (ОХР), Савета за примену мира (ПИК),³⁴³ Европске уније (ЕУ), Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), али и представницима неких појединачних држава (као и локалних елита) — да прилагоде босанску послератну транзицију сопственим интерпретативним перспективама и интересима, што је довело до стварања међународно признате државе без суверенитета (одговорне „међународној заједници“, а не својим грађанима), и без потребе да „политички укључи босанске грађане у постконфликтни процес транзиције“.³⁴⁴ Транзиција је наметнута „одозго“ и регулисана споља,³⁴⁵ па је тако створен однос потпуне зависности државе од „међународне заједнице“.

Карл Билт, први високи представник, записао је у својим мемоарима да „[н]ико није сматрао да би било паметно изложити устав [БиХ] било каквој парламентарној или сличној процедури“³⁴⁶ — морао је бити октроисан, наметнут међународним декретом. Управо овакви примери су и навели Ричмонда да

---

³⁴³ Назив овог тела на енглеском језику је *Peace Implementation Council*, а акроним *PIC*. Како је у локалном босанском дискурсу одомаћен назив *ПИК*, и ми ћемо га користити као акроним.

³⁴⁴ D. Chandler, "State-Building in Bosnia", стр. 18.

³⁴⁵ Борба између Сједињених Америчких Држава и европских држава за „власништво“ над босанским мировним процесом, у великој мери је одредила послератну транзицију БиХ. Пошто су САД одбиле европски захтев за већим учешћем УН у мировном процесу, Европљани су одлучили да оснују Савет за примену мира (ПИК) на Лондонској конференцији у децембру 1995. године. Савет је основан као „коалиција вољних“, без икаквог правног основа или преседана у скорој међународној историји. То је био пример *ad hoc* употребе међународне политичке моћи, која је ретроспективно легализована од стране Савета безбедности УН. Током низа самита, овај Савет је продужавао мандат високог представника, прогласивши га неодређеним 1997. године („без ограничења мандата“), и ојачао улогу ОХР. Најважнији самит се одржао у Бону (у децембру 1997. године), када је високи представник присвојио неограничена овлашћења, позната као „бонска овлашћења“. На Лондонској конференцији 1995. године такође је основан и Управни одбор Савета, извршно тело, који чине Француска, Јапан, Италија, Канада, Немачка, Русија, САД, Велика Британија, Председништво Европске уније, Европска комисија и Турска, као представник Организације исламске конференције. Управни одбор предлаже кандидата за високог представника (потврђује га Савет безбедности УН) и утврђује стратегију рада високог представника. Управним одбором председава високи представник. Видети: D. Chandler, "State-Building in Bosnia"; M. Peter, "The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina"; Дражен Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника — републиканска критика“, *Политичке анализе*, број 10 — липањ 2012. и Дарко Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2014.

³⁴⁶ D. Chandler, "State-Building in Bosnia", стр. 24 и O. P. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 59.

закључи како је „...постконфликтни појединац, који је релативно беспомоћан, обавезан... да чини „либералне мировне поступке“, попут гласања, плаћања пореза, ангажовања на слободном тржишту и у области ишчекиваних права, како би задовољио међународни надзор, али се од њега не очекује да такво поступање носи било какву тежину“.³⁴⁷ Интервенционизам углавном деконструира субјективитет локалног становништва, лишавајући га друштвеног (корпоративног) делатништва.³⁴⁸

Највећи проблеми с којима се високи представник, главни актер изградње мира у БиХ, суочио, били су легитимисање сопственог присуства међу локалним становништвом и оправдање „демократског парадокса“ — подстицања демократије недемократским средствима.³⁴⁹ Суштина овог несклада између овлашћења, легитимитета и демократске одговорности, лежи у самом тумачењу Дејтонског споразума. Наиме, Анекс 10 (члан 5) Дејтонског споразума је дефинисао високог представника као „коначни ауторитет... за тумачење овог Споразума о цивилној имплементацији мировног решења“. Другим речима, он је ауторитет за тумачење Анекса 10, који је и насловљен „Цивилна имплементација мировног споразума“. И члан 2 овог Анекса указује да су овлашћења високог представника ограничена на олакшавање, координацију и друге помоћне делатности.³⁵⁰ Међутим, током Бонског самита, чалнови ПИК су потврдили самопрокламовано право ОХР да интерпретира сопствена овлашћења и цео Дејтонски споразум *ad libitum*.³⁵¹ Другим речима, извор овлашћења високог представника постао је сам високи представник, чиме су практично у једној функцији обједињена извршна, судска и законодавна власт.³⁵²

---

³⁴⁷ О. Richmond, “Beyond liberal peace?”, стр. 62.

³⁴⁸ Видети: V. Musliu, J. Orbie, “The International Missions in Kosovo”.

³⁴⁹ Видети: A. Gilbert, “Legitimacy Matters” и O. Richmond, *Failed Statebuilding*.

³⁵⁰ „Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини“, <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>, приступљено 25.09.2018.

³⁵¹ Видети: Miroslav Baros, *The High Representative for Bosnia and Herzegovina: A Requiem for Legality*, 2010, <http://www.ejiltalk.org/the-high-representative-for-bosnia-and-herzegovina-a-requiem-for-legality/>, приступљено 25.09.2018; Д. Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника“ и Д. Пехар, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину: четири рефлексције*, Институт за друштвено-политичка истраживања (ИДПИ), Мостар, 2014.

³⁵² Давор Франић, „‘Бонски сјустав’ у Босни и Херцеговини“, *Политичке анализе*, број 13, март 2013, стр. 48.

„Бонска овлашћења“ су од „дејтонске“ Босне начинила случај без преседана, уводећи политичко тело неограничене моћи, без унутрашњег легитимитета и одговорности, кршећи тиме владавину права и људска права, и што је најважније, нарушавајући саму суштину Дејтонског споразума.³⁵³ „Својом праксом, високи представник је починио најистрајнији напад на владавину права у савременој историји, такорећи“.³⁵⁴ Његов мандат почива на четири „фикције“: самоконституисању, начелној немогућности опозиције, непосредној извршности његових одлука и априорној интерпретативној супериорности. Због тога га Дражен Пехар описује као предмодерног суверена са неограниченим правима и без одговорности, који практикује тиранију на суптилан и софистициран начин. Штавише, Уставни суд БиХ и Европски суд за људска права су се прогласили ненадлежнима за одлуке ОХР, ослобађајући га тиме и *de jure* било какве одговорности.³⁵⁵ У званичном документу ОХР који се тиче примене једне одлуке Уставног суда БиХ, пише следеће: „Ова наредба даље потврђује да било који поступак, пред било којим судом... поступак који доводи у питање одлуке о кажњавању појединаца... које сам донио ја, да ће такав поступак бити неусвојив, осим ако... ја изричито не дам за то своје претходно одобрење... Осим тога, било која мјера преузета од стране било које институције или владиног тијела... мјера којом се утврђује неки унутардржавни механизам којим би... моје одлуке биле ревидиране, таква ће се мјера сматрати покушајем да се одузме моћ мени. Ова наредба ступа на снагу одмах.“³⁵⁶ Чак је и сам Педи Ешдаун, четврти високи представник, признао да је „ово што имамо сада [у БиХ] близу империјализма“.³⁵⁷

---

³⁵³ Видети: D. Chandler, “State-Building in Bosnia”; Д. Мартиновић, „Валентин Инзко — „Болесник с Миљацке““, *Политичке анализе*, број 10 — липањ 2012.

³⁵⁴ M. Varos, *The High Representative for Bosnia and Herzegovina*, стр. 6.

³⁵⁵ Видети: Д. Пехар, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину...* и Д. Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника“.

³⁵⁶ Д. Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника“, стр. 3.

³⁵⁷ Julian Glover, “King Paddy”, *The Guardian*, 11 Oct 2002, <https://www.theguardian.com/politics/2002/oct/11/foreignpolicy.uk>, приступљено 25.09.2018. Апсурдност ове ситуације можда најбоље исказују поређења високог представника са различитим историјским и фиктивним личностима популарне културе, која се могу пронаћи у академским радовима: Пехар га пореди са ликовима Кафкиних романа, потом Хитлером, Лењином и Стаљином; Мирослав Барос са Толкиновим лордом Сауроном, судијом Дредом (познатом по реченици: „Ја сам закон“), као и са лордом Вилијамом Бентинеком, некадашњим управником Индије; док га Дарко Мартиновић, конкретно високог представника Валентина Инзца, назива „болесником с Миљацке“. Видети: Д. Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника“; M. Varos, *The High*

Стога је и логично да се јавни дискурс ОХР највише бавио оправдањем својих овлашћења и одбраном од критика.

Прво, ОХР је усвојила евалуативни, педагошки и патерналистички приступ заснован на дискурсима либерализма и „европских стандарда и вредности“.³⁵⁸ Укореењен у епистемичкој хегемонији Запада, овај приступ претпоставља експертизу странаца и незрелост локалног становништва (метафора „учитељ-ученик“ је веома честа у историји оријентализма).³⁵⁹ Друго, овај приступ је поделио одговорност друштвених актера на следећи начин: ОХР је представљена као посредник и неутрални надзорник босанских политичких дешавања, док су босанске политичке елите приказане као потпуно одговорне за неуспехе процеса изградње мира и државе.³⁶⁰ Тако је ОХР конструисала себе као пасивно тело ограничених надлежности које интервениша само онда када је баш неопходно, када локални актери угрозе цео мировни процес. Циљ ове самоинтерпретације било је дистанцирање међународне заједнице од неуспеха у изградњи босанске државе и давање високом представнику и његовим „бонским овлашћењима“ разлога за постојање.³⁶¹

У суштини, две дискурзивне стратегије, међусобно конститутивне, могу се препознати у анализи деловања високих представника: прва, која се бави неизбежном „европском будућношћу“ Босне, и друга, која оправдава примену либералнодемократског модела у БиХ.³⁶² Метафора „европска будућност“ је веома честа у дискурсу европских интеграција на Западном Балкану, заједно са метафорама „заједничке европске куће (дома)“, „европске породице“ и „европеизације као пута“. Ова метафора подразумева да земље Западног Балкана

Representative for Bosnia and Herzegovina... и Д. Мартиновић, „Валентин Инзко — „Болесник с Миљацке““.

³⁵⁸ На састанку ПИК у Бриселу 2000. године усвојена је и декларација којом се јасно промовишу либерална држава и европеизација БиХ. Та декларација се сматра почетком европеизације политичког дискурса ОХР. М. Peter, „The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina“, стр. 49.

³⁵⁹ Видети: Едвард Саид, *Оријентализам*, Библиотека XX век, Београд, 2008. и И. Нојман, *Употребе другог*.

³⁶⁰ Две кључне дискурзивне стратегије интервенционизма су патологизација и објективизација Другог. Прва стратегија подразумева инхерентну моралну, културну и политичку упитност Другог, док се друга односи на одређење објекта интервенције као нечег инфериорног, безвредног и дисфункционалног. Видети: V. Musliu, J. Orbie, „The International Missions in Kosovo“.

³⁶¹ Видети: А. Gilbert, „Legitimacy Matters“.

³⁶² Исто.

живе у прошлости оптерећеној ратом, и да су европске интеграције њихова једина шанса — европска будућност или неће бити будућности. Све ове метафоре суштински подржавају тезу о „незрелости“ или недовољној европеизованости (полуцивилизованости) западнобалканских држава и призивају ауторитарни патернализам ЕУ и Запада.³⁶³ Из овога следи и друга дискурзивна стратегија, подстицање (либералне) демократије, које је постало веома важно за спољну политику ЕУ, организације која је од ОХР временом преузела улогу главног градитеља мира и државе у БиХ. Попут колонијалних сила које су имале „моралну обавезу“ да „цивилизују“ домородачка друштва, и ЕУ се сматра „морално обавезном“ да „европеизује“ и демократизује балканска друштва (што укључује и изградњу мира и државе). Из те перспективе агенда проширења ЕУ на Западни Балкан заиста делује као једина могућност. Ова идеологија мисионарства коју ЕУ испољава није ништа ново, то је само последица дуге историје западног интервенционизма коју и ЕУ баштини. А идеологија интервенционизма увек почива на бинарним супротностима: демократији насупротив диктатуре, владавини права насупротив хаосу и анархији, цивилизацији насупротив варваризму, итд.³⁶⁴

У случају Босне, ОХР је усталичила себе као врховног арбитра „европејства“ и „демократичности“ — речима Педија Ешдауна: „Хоћете ли се придружити Европи или ћете остати у устајалој бари Балкана?“³⁶⁵ И европске вредности и либерална демократија су представљени као неспорни идеали, што је потом послужило ОХР за оправдавање сопственог интервенционизма — попут наметања уставних промена и закона или уклањања из јавног живота изабраних народних представника.³⁶⁶ Када је 2002. године Педи Ешдаун истовремено изабран на две функције, за првог специјалног представника ЕУ у БиХ и за високог представника, то је и формално означило почетак „власништва“ ЕУ над

---

³⁶³ Видети: Тања Петровић, *Јуропа: југословенско наслеђе и политике будућности у постјугословенским друштвима*, Фабрика књига, Београд, 2012, стр. 37-65; Д. Мајсторовић, „Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina“ и Д. Мајсторовић, *Дискурси периферије*.

³⁶⁴ Видети: V. Musliu, J. Orbie, „The International Missions in Kosovo“ и Т. Петровић, *Јуропа*.

³⁶⁵ J. Glover, „King Paddy“.

³⁶⁶ Видети: A. Gilbert, „Legitimacy Matters“.

процесима изградње мира и државе у БиХ.³⁶⁷ Тако је ОХР, иако је њена пракса била илиберална³⁶⁸ и ауторитарна, без икаквог демократског односа са становништвом БиХ, успела делимично да легитимише своје присуство позивајући се на европски и либерални дискурс. Инсистирајући на неспособности локалних актера да створе „нормалност“ у послератном друштву, ОХР је себи доделила улогу заштитника босанског народа од „грамзивих елита“, тј. улогу вансистемског чувара система, што је једна од основних карактеристика диктаторских режима.

Поред тога што су биле нелегитимне и нелегалне, одлуке високог представника су углавном биле и неделотворне. Босанске елите, чак и кад су прихватале одлуке ОХР, најчешће су налазиле начина да их прилагоде сопственим циљевима или да их у пракси потпуно избегну. Дobar пример такве праксе је и одлука Уставног суда БиХ о конститутивности босанских народа. Дејтонски споразум, тј. његов Анекс 4 (Устав БиХ) је установио три конститутивна народа и два ентитета у БиХ, што је, у суштини, значило да су Срби конститутивни у Републици Српској, а Бошњаци и Хрвати у Федерацији Босне и Херцеговине. То је такође било утврђено и ентитетским уставима. Међутим, 2000. године Уставни суд БиХ је одлучио (на основу апелације Алије Изетбеговића, тадашњег бошњачког члана председништва, из 1998. године) да су одредбе ентитетских устава дискриминативне према одређеним конститутивним народима, Србима, у једном случају, и Бошњацима и Хрватима, у другом, те да нису у складу са Уставом БиХ. Дакле, Суд је донео одлуку да сва три народа морају бити конститутивна у оба ентитета.³⁶⁹

Потом је Волфганг Петрич, тадашњи високи представник, донео одлуку по којој ентитетске уставне комисије морају припремити имплементацију одлуке

---

³⁶⁷ Видети: D. Chandler, "State-Building in Bosnia"; M. Peter, "The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina" и D. Majstorović, "Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina".

³⁶⁸ Овде се заправо ради о „либералном илиберализму“, како га је Мајкл Деш (Michael C. Desch) назвао. То је једна од либералних традиција, која почива на Кантовом концепту „вечног мира“, односно на премисама да се слободно, просперитетно и праведно друштво не могу изградити у једној или неколико држава, већ да се одређени скуп „републиканских принципа“ мора проширити целом планетом, као и да се такав „републикански поредак“ може ширити и нерепубликанским средствима. Ова традиција је дубоко експанзионистичка и интервенционистичка. Michael C. Desch, "America's Liberal Illiberalism: The Ideological Origins of Overreaction in U.S. Foreign Policy", *International Security*, Vol. 32, No. 3 (Winter 2007/08), стр. 7-43.

³⁶⁹ Видети: D. Pehar, *Peace as War*.

Уставног суда. Међутим, ентитети су, посебно РС, пружили снажан отпор овој одлуци. Она је интерпретирана кроз перспективу босанског рата (што представља неку врсту политичког метаоквира): као претња самом постојању РС (Петрич је чак упозорио Србе да би њихово „неуставно“ понашање могло водити и укидању РС), као антисрпски интервенционизам „међународне заједнице“, и као надгласавање Срба, које увек призива сећање на референдум о независности БиХ из 1992. године, када су углавном Муслимани и Хрвати „надгласали“ Србе (што се, бар у српској перспективи, сматра уводом у рат).³⁷⁰ После неколико месеци претњи и присиле, Петрич је успео да „убеди“ босанске елите да постигну споразум, али, пошто је он једнострано промењен у Народној скупштини РС (НС РС), Петрич је ипак одлучио да искористи „бонска овлашћења“ и наметне одлуку Суда.³⁷¹

Стога, Петрич (1999-2002), заједно са својим претходником Карлосом Вестендорпом (1997-1999) и наследником Ешдауном (2002-2006), припада групи „офанзивних“ високих представника, тројцу који је донео 757 одлука, уклонио 119 званичника са њихових положаја и наметнуо 286 закона и амандмана, док последња три висока представника (сва тројица су најављени као дословно последњи, они који ће затворити ОХР), Кристијан Шварц-Шилинг (2006-2007), Мирослав Лајчак (2007-2009) и, најдуговечнији, Валентин Инцко (2009-), припадају групи „дефанзивних“ високих представника.³⁷² После Ешдауновог

---

³⁷⁰ Наиме, састав, процедуре, надлежности и одлуке Уставног суда БиХ су уређене четвртим чланом Устава БиХ, и што је најважније за нашу тему, Суд чини девет судија: два Бошњака, два Србина, два Хрвата и три странца (предлаже их председник Европског суда за људска права). Овакав састав често доводи до прегласавања и етничког груписања, као и у случају поменуте пресуде. Додатна аномалија Уставног суда БиХ и још један разлог за његово оспоравање је и непостојање закона којим се регулише његов рад. Чланови Суда су практично сами регулисали своје деловање, техничким документом „Правила Уставног суда Босне и Херцеговине“, чиме је Суд узурпирао надлежности законодавне власти, и, слично високом представнику, постао извор сопствених овлашћења. „Rules of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina“, *Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina*, <http://www.ccbh.ba/osnovni-akti/pravilasuda/uvod/?title=uvod&second=true>, приступљено 25.09.2018.

³⁷¹ Видети: А. Gilbert, „Legitimacy Matters“.

³⁷² Неке од ових смена су имале бизарна образложења. Тако је Петрич 1999. године сменио начелника општине Дрвар Милета Марчету, уз похвале његовом раду и образложење да је дао велики допринос повратку избеглих у ту општину, али да због физичког напада на њега и даљих претњи не може да извршава свакодневне дужности. Ешдаун је 2002. године сменио министра финансија ФБиХ Николу Грабовца, правдајући то његовом немогућношћу да очува поверење јавности, финансијског и комерцијалног сектора. Видети: Д. Мартиновић, „Валентин Инцко — „Болесник с Миљацке““ и Д. Франић, „‘Бонски сустав’ у Босни и Херцеговини“, стр. 49.

мандата (кога је *Гардијан* назвао „кралј Пеџи“) ³⁷³ практично долази до неутралисања „бонских овлашћења“ што се објашњава губитком подршке високог представника од стране ЕУ, тј. неких њених чланица. ЕУ је заправо почела да заговара затварање ОХР и преношење њених надлежности на сопственог специјалног представника. Године 2011. ЕУ је одлучила и да раздвоји позиције високог представника и специјалног представника ЕУ, те је за свог изасланика изабрала Петера Соренсена, док је Инцко наставио да врши функцију високог представника. Ову промену става према ОХР најбоље је изразио Оли Рен, у свом говору из 2009. године, тада као комесар за проширење: „ОХР не може одвести ову земљу тамо где ви желите... не постоји могућност да се квазипротекторат учлани у ЕУ. Нити ће апликација за чланство у ЕУ бити разматрана док год је ОХР ту... да се разумемо: држава са високим представником не може постати земља кандидат за чланство у ЕУ.“ ³⁷⁴

3.3. Генеалогичка једног управљаштва: високи представник као друштвени актер у „дејтонској“ Босни и Херцеговини

Функцију високог представника до сада су обављала седморица дипломата и/или политичара, држављана ЕУ, који су у зависности од тога из које земље и друштвеног окружења потичу (примарно делатништво), каква је била њихова политичка репутација, као и однос према БиХ и њенима актерима пре доласка на место шефа ОХР (корпоративно делатништво), изазивали различите реакције босанских политичких елита и грађана. Наравно, на то је утицала и репутација саме ОХР (друштвена улога), независно од носилаца функције високог представника. „Ријеч је о уистину широкој „палети перцепција“ на којој су високи представници приказивани као арогантни диктатори, безлични бирократи на добро плаћеној синекури, пристојни Еуропејци у немогућој мисији у немогућој земљи, просвијећени деспоти и реформатори, а неки чак и као својеврсни месије, макар на почетку њихова мандата.“ ³⁷⁵

---

³⁷³ J. Glover, "King Paddy".

³⁷⁴ M. Baros, *The High Representative for Bosnia and Herzegovina*, стр. 8.

³⁷⁵ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 2.

У овом делу рада фокус ће бити на анализи односа високих представника са политичким елитама конститутивних народа БиХ, који је, како наводи Мартиновић, био „често конфликтан, а неријетко и бизаран“,³⁷⁶ и што је најважније, имао је пресудан утицај на усмеравање послератне босанске транзиције. Покушаћемо да покажемо како је функционисало управљаштво високог преставника, тј. како је он пројектовао своју моћ на локалне друштвене актере и становништво уопште. Како наводи Фуко, управљаштво и није ништа друго до структурирање могућег поља деловања других.³⁷⁷ Управо нам генеалогски приступ³⁷⁸ омогућава да разумемо како су се кроз праксу високих представника и њиховог односа са политичким елитама формирали доминатни дискурси и контрадискурси, односно како су се формирали и мењали односи моћи у послератној БиХ. Покушаћемо, на трагу Фукоа, да доведемо у питање „историјску целину“ о управи високог представника у БиХ, да је разложимо и сместимо у шири контекст који ће нам омогућити критичко слагање нове целине.³⁷⁹

3.3.1. „Предбонски“ мандат Карла Билта

Први високи представник за БиХ, Карл Билт (1995-1997), укључио се у решавање проблема у Босни још у мају 1995. године када је наследио Дејвида Овена на месту копредседавајућег Конференције о бившој Југославији (био је копредседавајући и у Дејтону). Тако да је до доласка на место шефа ОХР (у децембру исте године) већ изградио односе са зараћеним странама, али и са другим заинтересованим представницима међународне заједнице. Први проблем с којим се Билт суочио на новој функцији био је изостанак било какве стратегије међународне заједнице за спровођење Анекса 10 Дејтонског споразума, односно мандата високог представника, а ситуацију је отежавало и деловање великог броја међународних актера у БиХ, чији рад је он требало да координише.³⁸⁰

---

³⁷⁶ Исто.

³⁷⁷ Видети: М. Foucault, “The subject and power”, у: J. Faubion (ed.), *Michel Foucault: power*, New York, New York Press, 1994, стр. 341.

³⁷⁸ Видети: М. Фуко, *Моћ/знање...* и Прво поглавље, стр. 37-38.

³⁷⁹ Видети: М. Фуко, *Археологија знања*.

³⁸⁰ Видети: Д. Франић, „‘Бонски сустав’ у Босни и Херцеговини“, стр. 47.

У таквим условима, Билтов мандат је започео великим неуспехом. Наиме, три месеца по потписивању Дејтонског споразума дошло је до егзодуса више од сто хиљада избеглица, као последица размене подручја која су по споразуму прешла из једног ентитета у други.³⁸¹ Иако је мировни споразум за један од кључних циљева прокламовао повратак избеглица, етничко чишћење се наставило и у миру. Између осталог и због тога, ОХР је пожурила са организовањем првих послератних избора, не би ли сменила ратне елите које су подстрекивале и ове послератне егзодусе. Први циљ је било уклањање Радована Караџића из јавног живота БиХ, јер је био оптужен за ратне злочине, па се због тога сматрао неприхватљивим кандидатом за било коју јавну функцију.³⁸² У настојању да изолује Караџића и руководство на Палама, Билт се дао у потрагу за противкандидатом унутар српског корпуса, и пронашао га у Биљани Плавшић, предратном члану Председништва БиХ и председнику РС од 1996. до 1998. године.³⁸³ С истим циљем, он се обратио и представницима СР Југославије, као и Русије, али је пресудна била улога Ричарда Холбрука, специјалног изасланика председника САД за Балкан, који је успео да „убеди“ Караџића да напусти места председника РС и СДС. Између осталог, било је запређено да ће бити забрањен рад целокупној СДС, уколико Караџић остане њен председник.³⁸⁴

Иако услови за одржавање избора — попут повратка избеглица, слободе кретања или гарантовања основних људских права — нису били испуњени, „међународна заједница“, на челу са шефом мисије ОЕБС у БиХ, донела је одлуку да се избори одрже како би могле да се успоставе заједничке институције. Били су предвиђени избори на свим нивоима: за Председништво и Парламентарну скупштину БиХ (ПС БиХ), парламенте ентитета, председника РС, парламенте десет кантона у ФБиХ и за општинска већа. Како је овај процес био недовољно уређен, настала је велика конфузија међу бирачима, манипулација изборним

---

³⁸¹ Тако је преко 100 000 Срба напустило Сарајево, пошто је територија под контролом Војске РС, на којој су живели, Дејтонским споразумом постала део ФБиХ. Наравно, стране у сукобу се споре и око интерпретације овог догађаја, па док једни криве искључиво бошњачку страну за овај „егзодус“, други тврде да је велика одговорност и на СДС, која је, наводе, позвала Србе на исељење. Видети: Самир Хусеиновић, „Егзодус Срба — злочин без казне“, *DW*, 19.03.2016, <https://www.dw.com/bs/egzodus-srba-zlo%C4%8Din-bez-kazne/a-19129162>, приступљено 05.10.2018.

³⁸² Видети: R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, Routledge, 2007, стр. 75.

³⁸³ Плавшић ће постати председник РС као кандидат Српске демократске странке (СДС), али ће је 1997. године напустити и основати Српски народни савез РС (СНС).

³⁸⁴ D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, Pluto Press, London, 1999, стр. 119-120.

телом (и бирачким списком) и борба за сваку општину.³⁸⁵ СДА је претила бојкотом избора, а као разлог је наводила изборне услове — тј. могућност да се гласа у месту пребивалишта које је последица избеглиштва (друга могућност је било гласање у месту пребивалиштва из 1991. године), уз услов да то пребивалиште онда постане трајно — као и бојазан да ће избори легитимисати успостављене институције РС. Алија Изетбеговић је изборне услове назвао „средством наставка етничког чишћења“, тј. „коначним решењем етничког питања у Босни“.³⁸⁶

Међународна заједница је реаговала на притужбе одлажући локалне изборе за 1997. годину, сматрајући да за њихово одржавање још увек не постоје услови, али су избори на осталим нивоима спроведени. Резултат је била убедљива победа националистичких, ратних странака — СДА, ХДЗ БиХ и СДС, док су њихови кандидати: Алија Изетбеговић, Крешимир Зубак и Момчило Крајишник постали чланови Председништва.³⁸⁷ Иако је ОЕБС утврдила бројне неправилности на изборима,³⁸⁸ а Мухамед Шаћирбеговић, тадашњи министар спољних послова БиХ, затражио од УН поништавање избора на територији РС (наводећи већ поменуте аргументе СДА), резултати избора су признати.

---

³⁸⁵ Званично је било регистровано 3 133 634 гласача, а гласало их је 2 487 997 (79,40%). Међутим, неки аутори, попут Роберта Белонија (Belloni) и Сабрине Рамет, наводе да је услед разних изборних превара и манипулација, стварна излазност била преко 100%. Рамет тврди да је према евиденцији ОЕБС било око 2 300 000 гласача, док је било око 2 600 000 гласова. Белони наводи да је излазност била 104%. Видети: Амер Осмић, „Изборне кампање и опћи избори од 1996. до 2014. године“, у: Нермина Мујагић, Суад Арнаутовић (ур.), *Политички плурализам и унутарстраначка демократија: национална студија за Босну и Херцеговину*, Центар за мониторинг и истраживање ЦеМИ, Подгорица, 2016, стр. 88; R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 91-92. и Sabrina Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, Westview Press, 2002, стр. 284.

³⁸⁶ R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 75.

³⁸⁷ Према званичним резултатима, Алија Изетбеговић је освојио 730 592 гласа, Момчило Крајишник 690 646 гласова, а Крешимир Зубак 330 477 гласова. Сва тројица су убедљиво поразили противкандидате из редова сопствених народа — Изетбеговић је добио преко 600 000 гласова више од Хариса Силајџића, а Крајишник и Зубак око 300 000 више од Младена Иванића, односно Иве Комшића. Ти избори су практично били референдумски и никада после њих није достигнута толика излазност. Един Баримац, „Све послјератне утрке за Предсједништво БиХ: Алију и Крајишника ће тешко ко достићи“, *Ослобођење*, 24.09.2018, <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei teme/sve-poslijeratne-utrke-za-predsjednistvo-bih-aliju-i-krajisnika-ce-tesko-ko-dostici-395242>, приступљено 24.09.2018.

³⁸⁸ Првобитно је било предвиђено да међународни надзор политичке транзиције у БиХ траје само до спровођења избора 1996. године, али су резултати избора послужили као оправдање да се период продужи на још две године, а касније и на неограничен временски период. M. Peter, “The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina”, стр. 44.

Међутим, формирање заједничких институција није ишло лако. Српски представник је опструисао формирање Председништва, па је тек после претњи високог представника да ће бити прекинути сви разговори о економској помоћи РС и руско-америчког притиска, пристао на успостављање заједничких институција. Но, конституисање Савета министара БиХ застало је због одбијања СДА да за председавајућег прихвати кандидата СДС, иако је ово место требало да припадне Србима, пошто су Бошњаци имали председавајућег Председништва, А. Изетбеговића. Решење је пронађено у увођењу две функције копредседавајућег Савета министара, једне за Србина и једне за Бошњака, што није било предвиђено Уставом БиХ. После отпора ХДЗ БиХ овом предлогу, уведено је и место заменика председавајућег које је припало Хрватима, па је иницијатива прихваћена.

У контексту зачетка изградње мира и државе у БиХ, Билт се суочио и са проблемима решавања статуса градова Мостар и Брчко, који су претили да земљу опет уведу у директни сукоб. Статус Брчког није решен у Дејтону, па је током 1996. године формиран Арбитражни суд за Брчко, састављен од по једног представника ентитета и једног представника „међународне заједнице“. Како су Срби очекивали да Брчко, које је све време рата припадало РС, остане део тог ентитета, а Бошњаци се томе отворено противили, донета је компромисна одлука да овај град привремено буде под директном управом ОХР, а да се коначно решење статуса донесе током 1998. године. С друге стране, у етнички подељеном Мостару дошло је уличних нереда између Бошњака и Хрвата, и етнички мотивисаних напада, који су однели и неколико живота, што је у том периоду било готово уобичајено за тај град.

Тако се ситуација у БиХ пред крај Билтовог мандата додатно закомпликовала — СДА је усвојила меморандум којим је оштро критиковала улогу међународне управе, с образложењем да она води слому БиХ; обновљена је билатерална сарадња српског и хрватског руководства у БиХ; а Крајишник и Милошевић су потписали споразум о сарадњи СРЈ и РС, изољујући председницу Плавшић. Као резултат тога, Билт је, на последњој седници ПИК којој је присуствовао, упозорио на три могуће „противдејтонске стратегије“: обнављање оружаних сукоба, поделу БиХ између Хрватске и СРЈ и бошњачку доминацију Босном. У складу са тим, предложио је и проширење овлашћења високог

представника како би могао да санкционише локалне политичаре који не би извршавали постављене захтеве. Овај предлог ПИК ће усвојити на конференцији у Синтри (мај 1997. године), где ће предложити и Билтовог наследника, Шпанца Карлоса Вестендорпа.³⁸⁹

3.3.2. „Бонски систем“ или како је високи представник постао „краљ Босне“

За разлику од Билта, Карлос Вестендорп (1997-1999) није имао никаквог претходног искуства са БиХ. У питању је био каријерни дипломата који је обављао низ функција у Шпанији и Европској заједници и био признат као стручњак за европске послове. Оно што га је дочекало у БиХ била је готово потпуна блокада институција, попут Председништва, Савета министара и Парламентарне скупштине, јер међу босанским елитама није постојао интерес за сарадњом и доношењем заједничких одлука. Вестендорп их је једном приликом упоредио са „животињама које се држе своје територије“.³⁹⁰ Због тога се опет ангажовала америчка дипломатија у мисији „спашавања Дејтона“.³⁹¹ Успостављена је функција специјалног америчког изасланика за спровођење Дејтонског споразума, предвиђена за Роберта Гелбарда, а на место заменика високог представника постављен је још један амерички дипломата, Жак Клајн (заменици су увек долазили из САД). Своју улогу је одиграо и специјални изасланик САД за Балкан, Холбрук, који је, уз посредовање СРЈ, ивршио притисак на Крајишника да откочи рад институција. Поново је пружена и подршка Биљани Плавшић, која се јавно одрекла сепаратизма РС, оличеног у М. Крајишнику и целом СДС, и пружила подршку Дејтонском споразуму.

Међународна заједница у БиХ је тако успела да утиче на раскол у српској политичкој елити, па је Плавшић, уз сталне отпужбе на рачун Караџића, Крајишника и СДС, распустила Народну скупштину РС (НС РС), која се противила њеним одлукама. Уз подршку ОХР и међународних војних снага под

---

³⁸⁹ О мандату Карла Билта видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 22-51; М. Peter, “The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina” и D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*.

³⁹⁰ D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 71.

³⁹¹ Термин који је користио председник САД, Бил Клинтон. Richard Holbrooke, *To End a War*, The Modern Library, New York, 1999, стр. 349.

командом НАТО (СФОР), она је покренула акције хапшења осумњичених за злочине над несрпским становништвом у БиХ, што је изазвало реакције чланова СДС у виду напуштња Савета министара и Председништва. Међутим, без обзира на то, уз помоћ СФОР и међународних полицијских снага (ИПТФ), из министарства унутрашњих послова РС су уклоњени сви који су били верни СДС, чиме је Плавшић стекла потпуну контролу над полицијом, а нешто раније и над Војском РС. ОХР и СФОР су такође заузели и предајнике Радио-телевизије РС (догађај познат као „Рат антена“), чиме је контрола над овим веома важним средством пропаганде прешла из руку СДС у руке председнице Плавшић.³⁹²

Крајем 1997. године одржани су одложени локални избори у БиХ, као и ванредни парламентарни избори у РС. На локалним изборима, међу српским странкама, највећи успех су постигле СДС и Српска радикална странка (СРС), али су добре резултате, посебно у бањалучкој регији, постигли и Странка независних социјалдемократа (СНСД)³⁹³ Милорада Додика и СНС Биљане Плавшић.³⁹⁴ На парламентарним изборима у РС победу је однела СДС, али је почетком 1998. године владу формирала широка коалиција (у њој су биле и СДА и Странка за БиХ (СБиХ), тј. Коалиција за цијеловиту и демократску БиХ) на челу с Милорадом Додиком, чији СНСД је имао само два посланика у НС РС. Његовом избору веома је допринело лобирање Вестендорпа, његовог заменика Жака Клајна и америчког амбасадора у БиХ, Ричарда Каузларича. Народна скупштина је, уз непосредан надзор Вестендорпа, изгласала прву владу РС без представника СДС, са 42 гласа „за“, од укупно 83 посланика.³⁹⁵ Избор за председника владе човека са „умереном и прозападном оријентацијом“ изазвао је неподељене симпатије

---

³⁹² Видети: D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 77-78.

³⁹³ Странка је променила име у Савез независних социјалдемократа после фузије са још две мање партије 2000. године.

³⁹⁴ Како наводи Дејвид Чендлер (David Chandler), Плавшић је добила велику финансијску и логистичку помоћ САД пред ове изборе. Видети: D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 127.

³⁹⁵ Пошто је парламентарна већина била минимална, било је неопходно присуство свих посланика који су подржавали владу. Чендлер наводи да је један од њих био на путу за Загреб на дан седнице, па је Ж. Клајн наредио снагама НАТО да га пресретну и доведу на заседање НС РС у Бијељину. (D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 78.) У питању је био Фрањо Мајданчић, посланик СБиХ, који је касније објаснио да је у питању био УНХЦР, а не НАТО, и да је у Загреб ишао због лечења. „Ковачевић: Положај СДС-а у Српској најбоље се провјерава на изборима“, *РТРС*, 01.08.2019, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=346260>, приступљено 04.08.2019.

међународне заједнице (и СРЈ је пружила значајну подршку). Државни секретар САД, Мадлен Олбрајт је нову владу назвала „таласом свежег ваздуха“, а Холбрук је оценио да се амерички труд у БиХ коначно исплаћује. Штавише, у својим мемоарима записао је следеће: „Резултати избора, одржаних у септембру 1997. под надзором ОЕБС, били су изванредни... Осамнаест чланова нове босанске српске скупштине били су муслимани... Ови нови законодавци заједно са присталицама Плавшићеве изабрали су премијера — са једним гласом више — тридесетдеветогодишњег бизнисмена Милорада Додика, који није био умешан у рат и који је имао само ограничене везе са ратним руководством босанских Срба. [...] Демонтажа ратне престонице босанских Срба, Пала, којој смо се дуго надали, почела је премештањем владиних канцеларија, једне по једне, у Бања Луку“.³⁹⁶ Нову владу су поздравили и Европска комисија и други донатори, скинувши ембарго на економску и финансијску помоћ РС.

Упркос овом оптимизму међународне заједнице, ситуација у БиХ се није значајно мењала. Управни одбор ПИК је то искористио као повод за проширење овлашћења и поља деловања високог представника, те је на већ поменутој конференцији у Бону усвојио „бонска овлашћења“, или како је то Вестендорп објаснио, „моћ тумачења својих моћи“.³⁹⁷ Вестендорп је свега неколико дана по завршетку ове конференције почео да користи новостечене прерогативе, па је крајем децембра 1997. године наметнуо први закон, којим је регулисано држављанство БиХ, а потом је, до краја свог мандата, наметнуо и заједничку валуту — конвертибилну марку, закон о регистарским таблицама, заставу и химну БиХ, итд. Такође је сменио више јавних функционера: градоначелнике (у Стоцу и Дрвару, на пример), шефове партија, међу којима и заменика председника СДС и будућег председника РС, Драгана Чавића. Ове смене је образложио следећим речима: „Ружно је демократизовати земљу коришћењем силе, али када имате тако ненормалан менталитет руководства, онда то морате учинити“.³⁹⁸ Основао је и ново тело, које се бавило издавањем дозвола за рад медија, прописивањем кодекса

---

³⁹⁶ R. Holbrooke, *To End a War*, стр. 356.

³⁹⁷ Д. Пехар, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину*, стр. 2.

³⁹⁸ D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 133.

рада и доделом фреквенција, чиме је успоставио контролу над добрим делом медијског сектора.

Међутим, прави изазов за Вестендорпа представљали су резултати општих избора из септембра 1998. године. Иако је међународна заједница очекивала слабљење монопола националистичких странака, узимајући у обзир и преузимање контроле над медијским сектором, то се није догодило. У Народној скупштини РС највише мандата поново осваја СДС, али влада Милорада Додика добија подршку и новог сазива, овог пута уз (или упркос) шест мандата за СНСД. Чланови Председништва БиХ постају Алија Изетбеговић (СДА), Анте Јелавић (ХДЗ БиХ) и Живко Радишић, члан Социјалистичке партије РС (СП), коалиционог савезника СНСД.³⁹⁹

Посебно разочарање за ОХР су били резултати председничких избора у РС, јер је Биљана Плавшић изгубила од Николе Поплашена (коалиција СРС и СДС). Поплашен је, пошто је победио једног фаворита Запада, желео да уклони и другог, Милорада Додика. Како није хтео да му додели мандат за састав владе, јер је, по његовим речима, „представља[о] инструмент и задаћу америчке политике“,⁴⁰⁰ Вестендорп је одлучио да смени Поплашена са функције председника РС. То је изазвало гнев дела српске политичке елите, али се она без изузетка успротивила одлуци Арбитражног суда, која је убрзо уследила. Наиме, суд је донео коначну одлуку о Брчком, проглашавајући га посебним дистриктом под суверенитетом БиХ. Оптужујући „међународну заједницу“ да тиме цепа РС на два дела, Додик је поднео оставку на место премијера (коју је касније повукао), а Радишић је „замрзнуо“ своју функцију у Председништву. Упркос свим нападима, Вестендорп је бранио свој став о целовитости БиХ, а у том контексту је оправдавао и своје одлуке.⁴⁰¹

Као први конзумент „бонских овлашћења“, Вестендорп је одиграо веома важну улогу јер је наметнуо модел деловања високог представника који ће функционисати све до доласка Шварц-Шилинга на ту функцију, 2006. године. Но,

---

³⁹⁹ Чланови Председништва су овог пута добили мандат од четири године, а не две као у претходном сазиву.

⁴⁰⁰ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 65.

⁴⁰¹ Видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*; Sumantra Bose, "Mostar: international intervention in a divided Bosnian town, 1994–2001", у: Peter Siani-Davies (ed.), *International Intervention in the Balkans since 1995*, Routledge, 2003. и Д. Франић, „Бонски састав’ у Босни и Херцеговини“.

његови наследници, Петрич и Ешдаун, даће већи допринос развоју праксе управљаштва у БиХ јер ће убедљиво највише и користити „бонска овлашћења“.⁴⁰² Избор Петрича (1999-2002) за високог представника, са претходним искуством аустријског амбасадора у СРЈ и специјалног изасланика ЕУ за Косово, изазвао је позитивне реакције, јер је сматран познаваоцем прилика на Западном Балкану, али и негативне, пошто није представљао значајнију политичку фигуру у међународној јавности, па се то тумачило и као слабљење интереса међународне заједнице за послератну транзицију у БиХ. Но, Петрич је свом новом послу приступио прилично амбициозно, промовишући нови концепт „власништва“ (*ownership*), „који ће постати својеврсни *credo* током његовог мандата“.⁴⁰³ Наиме, он је сматрао да се у Босни развио синдром превелике зависности од међународне заједнице, што је дугорочно спречавало развој политичке одговорности код домаћих политичких елита. Истицао је да би босанске елите и грађани морали да преузму потпуну одговорност за своју земљу и њене проблеме, тј. да то схвате као своје „власништво“. Због тога је као један од кључних циљева ОХР наводио јачање установа и правне државе у БиХ. Међутим, његова пракса није пратила овај дискурс, па је наставио да следи Вестендорпову политику наметања и смена.

Та политика је кулминирала свега неколико месеци по доласку Петрича на место високог представника, када је у једном дану сменио 22 функционера кантоналних и локалних власти, због ометања примене мировног споразума и повратка избеглица — и то девет Срба, седам Бошњака и шест Хрвата.⁴⁰⁴ Националне странке су наравно оштро критиковале ову одлуку, а медији су поредили Петрича са Бењамином Калајем, аустроугарским намесником Босне, што је за неке имало негативну, а за неке и позитивну конотацију. Како било, Петричев сукоб са политичким елитама се наставио, пошто је у јануару 2000. године наметнуо закон о граничним службама, а до краја године и о Суду БиХ.

---

⁴⁰² Петрич је то учинио 242 пута, Ешдаун 430 пута, а Вестендорп 80 пута. Д. Франић, „Бонски састав’ у Босни и Херцеговини“, стр. 50.

⁴⁰³ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 69-70; М. Peter, „The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina“, стр. 48.

⁴⁰⁴ Још једном се Петрич приближио овом свом рекорду, када је у септембру 2000. године сменио 15 функционера у једном дану. Поређења ради, Вестендорп је током целог свог мандата сменио 12 функционера. Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 73.

Наиме, политичари из РС су се противили овим законима, а и српски члан Председништва, Радишић је био против, иако се претходно обавезао Њујоршком декларацијом (заједно са осталим члановима Председништва) да ће „улагати напоре како би Босна и Херцеговина постала суверена, интегрирана и мултиетничка држава“.⁴⁰⁵

Из сукоба са РС, Петрич је изашао улазећи у сукоб са странкама из ФБиХ, поводом новог предлога изборног закона. СДА и Странка за БиХ (СБиХ), Хариса Силајџића, замерале су му да закон легализује етничко чишћење пошто везује бирачко право за место становања. СДП се противила третирању РС као једне целине на изборима за институције БиХ и дискриминацији мањина, тј. неконститутивних народа, а ХДЗ БиХ је била против одредбе о избору хрватског члана Председништва на територији целе ФБиХ (сматрали су да би само Хрвати требало да га бирају, а не сви грађани ФБиХ), што је укључивало и призивање трећег ентитета. После више рунди убеђивања и преговарања са овим странкама, Петрич је ипак одлучио да не наметне и овај закон, већ је његово усвајање одложено (усвојен је у августу 2001. године).

Као прилику за примену концепта „власништва“, Петрич је покушао да искористи развој ситуације који је уследио после локалних избора у априлу 2000. године. Како је СДП освојила око 30% гласова у ФБиХ и формирала власт у 15 општина, високи представник је то препознао као још једну прилику да међународна заједница пружи подршку „босанским“ странкама, насупрот националним, тј. моноетничким. Тврдио је како: „Резултати показују да је плурализам у овој земљи коначно почео хватати коријен. И то је сигуран знак демократског помака у БиХ“.⁴⁰⁶ Међутим, СДА је и даље била доминантна странка у ФБиХ (23 општине), ХДЗ БиХ је имала власт у 25 општина, а СДС у 49 општина РС (38% гласова). Стари фаворит ОХР, СНСД, упркос инжењерингу, политичкој и финансијској помоћи Запада, освојио је само 12% гласова. Због тога је, пред долазеће опште изборе у новембру 2000. године, СДС опет препозната као главна препрека циљевима међународне заједнице, а Петрич је обновио стару

---

⁴⁰⁵ Исто, стр. 75.

⁴⁰⁶ Волфганг Петрич, *Босна и Херцеговина од Дејтона до Еуропе*, 2002, стр. 160-161, наведено према: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 80.

идеју о забрани рада ове странке.⁴⁰⁷ Но, то је само хомогенизовало изборно тело СДС и додатно радикализовало саму странку, па је њен члан и председник РС (1999-2002), Мирко Шаровић, изјавио да РС има право на независност уколико се призна самосталност Косова, што је накнадно, под притиском Петрича, демантовао.⁴⁰⁸

Но, предизборни сукоби су се наставили када је ОЕБС објавио да ће чланове Дома народа Парламента ФБиХ⁴⁰⁹ бирати сви посланици кантоналних скупштина, а не клубови народа, како је било до тада. Ова одлука, позната и као „Беријево правило“ (названа по Роберту Берију, тадашњем шефу мисије ОЕБС у БиХ), изазвала је јак отпор ХДЗ БиХ, који је оптужио међународну заједницу за дискриминацију Хрвата и угрожавање њиховог опстанка, пошто би Бошњаци, као бројнији народ у ФБиХ, добили прилику да бирају хрватске представнике преглашавајући Хрвате.⁴¹⁰ Ситуација је ескалирала када је крајем октобра 2000. године основан Хрватски народни сабор Босне и Херцеговине (ХНС) — „као трајна и највиша политичка институција хрватског народа у БиХ“.⁴¹¹ ХНС је потом усвојио *Декларацију о правима и положају хрватског народа у БиХ* — којом се захтевало успостављање „пуне уставне и стварне једнакости сва три суверена и конститутивна народа у БиХ, која се једино може остварити истовјетним уставним и административно-територијалним унутарњим устројем цијеле БиХ“⁴¹² — и донео одлуку о одржавању референдума о овој декларацији,

---

⁴⁰⁷ Видети: R. Holbrooke, *To End a War*, стр. 341-344.

⁴⁰⁸ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 82.

⁴⁰⁹ Дом народа је горњи дом Парламента ФБиХ, који су, до „Петричевих амандмана“, чинили по 30 представника хрватског и бошњачког народа и 20 представника осталих, бирани у кантоналним скупштинама. После уставних промена, структура горњег дома је промењена, тако да га чине представници сва три конститутивна народа (по 17 представника) и представници осталих (седам представника). Кантоналне скупштине бирају делегате Дома народа из реда својих чланова пропорционално националној структури становништва, што је прецизирано Изборним законом. Представнике једног конститутивног народа у горњем дому бирају само чланови клубова делегата тог народа у кантоналним скупштинама. Потом делегати бошњачког и хрватског народа у Дому народа Парламента ФБиХ бирају по пет представника сопствених народа, који заједно са пет представника српског народа, изабраних у Народној скупштини РС, чине Дом народа Парламентарне скупштине БиХ. Видети: Горан Марковић, *Босанскохерцеговачки федерализам*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 254-259. и R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 73-95.

⁴¹⁰ „Беријево правило“ је касније повучено. Видети: R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 84-87.

⁴¹¹ „Референдум о положају Хрвата у БиХ 11. студеног“, *Нет.хр*, <https://net.hr/danas/referendum-o-polozaju-hrvata-u-bih-11-studenog/>, приступљено 26.09.2018.

⁴¹² Исто.

заједно са надолазећим изборима. Један од слогана ХДЗ БиХ у овој кампањи био је и „самоопредељење или истребљење“.⁴¹³

Резултати избора су показали да ипак није дошло до „преокрета“ који је Петрич прижељкивао.⁴¹⁴ СДП јесте победила у ФБиХ, али је СДА освојила незнатно мањи број гласова. ХДЗ БиХ опет односи убедљиву победу међу Хрватима, а СДС осваја већину у РС (31 мандат у НС РС). Петрич је био разочаран победом СДС и резултатом СНСД (иако је освојила 11 мандата у НС РС, највише до тада),⁴¹⁵ па је новог савезника препознао у ПДП, Младена Иванића (такође 11 мандата). Но, без обзира на то незадовољство, ОХР је успела да утемељи једну ширу коалицију, која је на нивоу БиХ и ФБиХ искључивала СДА и ХДЗ БиХ, али није успела да искључи и СДС из власти РС. Нову већину у РС је формирао Иванић, уз подршку СДС и СП, чиме је Додик постао опозиција. Заузврат, СДС је дао писано обећање Петричу да ће подржавати примену мировног споразума, економске реформе, борбу против корупције, као и реформу Устава РС (у складу са одлуком Уставног суда о дискриминативности ентитетских устава) и сарадњу са Хашким трибуналом. У другом ентитету, власт је формирала Демократска алијанса за промјене, коју су чинили СДП, СБиХ и неколико мањих хрватских и бошњачких странака. Ове странке су формирале и Савет министара заједно са ПДП и СНСД из РС. Иако је формирана под Петричевим патронатом, ова коалиција се врло брзо разишла с њим, прво поводом изборног закона, а потом и око концепта „власништва“: „Алијанса није одобравала реторику ОХР-а о томе да Босанци морају преузети ‘власништво’ над институцијама, правом и процесима које су наметнули или иницирали странци, инзистирајући умјесто тога на свом пуном ‘партнерству’ с међународним тијелима у одређивању будућег смјера дјеловања“.⁴¹⁶

Но, највећи проблем за високог представника после ових избора представљала је ХДЗ БиХ и њен референдум на коме је велика већина Хрвата

---

⁴¹³ R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 85.

⁴¹⁴ После ових избора Међународна кризна група је у свом извештају закључила: „Међународна заједница је од 1996. године погрешно перципирала изборе као симбол и доказ напретка у БиХ“. Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 84.

⁴¹⁵ Како наводи Белони, међународна заједница је увела преференцијално гласање пред изборе 2000. године, сматрајући, између осталог, да ће то погодовати „умереној опцији“ Милорада Додика. Видети: R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 83.

⁴¹⁶ Исто, стр. 88.

подржала оснивање ХНС и његове одлуке (преко 70% изашлих од којих је скоро 99% гласало „за“).⁴¹⁷ Наиме, још пре избора Петрич је забранио политичко деловање 13 представника ХДЗ БиХ и уклонио их са изборних листа, без права замене. На ово је председник ХДЗ БиХ и хрватски члан Председништва, Анте Јелавић, реаговао тврдњом да је мисија ОХР „за хрватски народ у Босни и Херцеговини прошлост“ и да они „ту администрацију међународне заједнице више не... [признају] јер је хтјела БиХ, државу три равноправна народа, претворити у грађанску државу без хрватског народа...“.⁴¹⁸ Такође, Јелавић је оспоравао и легитимност владе ФБиХ, коју је формирала Алијанса, јер није укључивала представнике највеће хрватске странке (ХДЗ БиХ), а одбио је и да подржи избор Савета министара, који је, упркос томе, ступио на дужност. ХДЗ БиХ је потом покренула бојкот свих институција ФБиХ, који је пратио и покушај њихове замене новим хрватским институцијама самоуправе: тако је ХНС замишљен као ново законодавно тело на територији БиХ, а Међужупанијско-међуопћинско вијеће које је ХНС основао у марту 2001. године, као нова влада. Но, ХНС није доводио у питање и саму БиХ, већ само ентитет, ФБиХ, покушавајући да конституише нову хрватску самоуправу као практично трећи босански ентитет. Након формирања нових органа власти, Јелавић је позвао Хрвате из Војске Федерације да скину обележја ФБиХ, јер она више не постоји и да их замене обележјима БиХ, а потом и хрватске јединице на самораспуштање (уз обећање да ће свако добијати по 500 КМ месечно). Такође је захтевано и од хрватских полицајаца и цариника да потпишу изјаву лојалности ХНС.⁴¹⁹

Међународне управа је брзо реаговала — Петрич је сменио Јелавића са места члана Председништва и председника ХДЗ БиХ, као и још тројицу потпредседника странке, уз забрану обављања јавних функција. Затим је одлучио и да заузме главни извор финансирања ХДЗ БиХ и ХНС, Херцеговачку банку у Мостару. У априлу 2001. године донео је одлуку о финансијском надзору над банком, што је подразумеавло и нову, страну управу. Он је ову одлуку правдао борбом против организованог криминала и истицао да није усмерена против

---

⁴¹⁷ Видети: М. Kasarović, „Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?“, стр. 18. и R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 85.

⁴¹⁸ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 88.

⁴¹⁹ Звонимир Јукић, „Крај хрватске самоуправе“, АИМ, <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/200111/11115-002-pubs-sar.htm>, приступљено 26.09.2018.

хрватског народа, те је заузео банку уз помоћ снага СФОР које су насилно сломиле отпор локалног становништва.⁴²⁰ Но, уследила је контрареакција — нападнуте су канцеларије и особље ОХР, а коначни биланс био је двадесет двоје повређених и вишемилионска штета.⁴²¹ Међутим, како је ХДЗ БиХ одузета и контрола над јавним предузећима, странка је остала без извора финансирања, што је, између осталог, довело до тога да Јелавић прогласи распуштање хрватске самоуправе, уз промену реторике и образложење да самоуправа „није никаква територијална јединица како се то у јавности доживљава, већ, да она представља неуспио покушај Хрвата у БиХ да изборе своју равноправност“.⁴²² Крајем 2001. године ХДЗ БиХ је прекинула и бојкот ентитетских институција, чиме је окончана још једна од великих криза у „дејтонској“ Босни.

После сукоба са хрватском елитом, Петрич је морао да се суочи са учесталим критикама дела босанске јавности, али и представника међународне заједнице, због, како су наводили, преблагог односа према опструкцијама примене мировног споразума, првенствено од стране РС и СДС. Како су се САД и УК противиле учешћу СДС у власти после избора 2000. године, решење је пронађено у влади Младена Иванића, која је ипак обухватила и чланове СДС, али као „независне експерте“ (за време учешћа у влади РС замрзли су своје чланство у СДС). Иако се од ПДП, као и од СНСД, очекивала оданост међународној заједници, испоставило се да оне на државном нивоу редовно гласају заједно са СДС и ХДЗ БиХ против проширења државних овлашћења, чиме доприносе паралисању босанских институција.

Тако су се супротставиле и примени одлуке Уставног суда о конститутивности сва три народа у оба ентитета, из јула 2000. године. Међутим, Петрич је успео да изнуди компромис дела босанских елита, па су споразум о примени ове одлуке (споразум „Мраковица-Сарајево“) потписале власти ФБиХ и РС, што није укључивало опозиционе СДА и ХДЗ БиХ. Представници ове две

---

⁴²⁰ Петрич је овде, како наводи Данијела Мајсторовић, заправо прибегао дискурзивној стратегији ОХР проглашавајући Јелавића „лошим“ Хрватом (патологизујући га), који није заинтересован за стварање „нормалне Европске државе“ од БиХ. Насупрот њему су „добри“ Хрвати који су за то заинтересовани. D. Majstorović, "Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina", стр. 636-640.

⁴²¹ Видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 91, и S. Bose, "Mostar: international intervention in a divided Bosnian town, 1994–2001".

⁴²² З. Јукић, „Крај хрватске самоуправе“.

странке, заједно са „грађански“ оријентисаним јавним личностима,⁴²³ оспоравали су овај споразум, јер је, по њиховом мишљењу, давао превелике уступке РС, не стварајући услове за њену трансформацију у мултиетнички ентитет, као и због, у случају ХДЗ БиХ, бојазни да ће Хрвати бити претворени у националну мањину. Исход овог процеса била је Петричевом одлуком наметнута концепција државе са два ентитета и три народа, конститутивна и у ФБиХ и у РС, с тим што би се могло тврдити, како је то навео Иван Ловриновић, да је у оба случаја један народ „конститутивнији“ од остала два мање „конститутивна“ народа.⁴²⁴

У мају 2002. године на место високог представника дошао је британски дипломата, Педи Ешдаун (2002-2006), који ће остати запамћен као најауторитарнији управитељ БиХ. Како се током рата у БиХ залагао за међународну интервенцију и противио подели земље, на место високог представника је дошао са пробошњачком репутацијом,⁴²⁵ што је изазвало опрез и анимозитет српске и хрватске стране. Његови приоритети су се пре свега тицали успостављања законитости поретка у БиХ, а то је укључивало оснивање Суда БиХ, обезбеђивање услова за рад Високог савета судства, стварање правног оквира за рад органа судства и безбедности, али је као своје циљеве истицао и уклањање етничких баријера у образовању и борбу против криминала. Наглашавао је и да „етнички принцип“ није препрека изградњи државе и мира у БиХ, али да мора бити стављен у функцију тога, као и да на Дејтонски споразум не би требало гледати догматски, јер је његов циљ било окончање рата, а не изградња државе.⁴²⁶ Три године по одласку из БиХ дао је изјаву у којој је још

---

⁴²³ „Резултат преговора у Сарајеву је умјетни компромис којег је Петрич хињено уважавајући одлуку Народне скупштине РС-а о усвајању уставних амандмана, додатно компромитирао, омогућавајући свећеницима опструкције у РС-у да до перфекције развију религију неприхваћања суштинске националне равноправности“. Нерзук Ђурак, *Дејтонски национализам*, 2004, стр. 115, наведено према: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 103.

⁴²⁴ Детаљније о Петричевом мандату видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 68-106.

⁴²⁵ По Ешдауновој смрти, од представника СДА стигла је иницијатива да једна од сарајевских улица понесе његово име и то баш она која носи име Стјепана Радића. „„Бриљантна“ идеја стигла је из сарајевске чаршије; заступница СДА улицу Стјепана Радића жели преименовати у улицу Paddyja Ashdowna“, *Дневник*, 26.11.2018, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/briljantna-ideja-stigla-je-iz-sarajevske-carsije-zastupnica-sda-ulicu-stjepana-radica-zeli?fbclid=IwAR3i684gLRVGDlgaYAl2mhy8VuSqelljPU14s7jvGUzTQDQH0Dp5T1z6Ciw>, приступљено 22.03.2019.

⁴²⁶ Видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 108-110.

прецизније одредио циљ свог деловања у улози високог представника: „постепено демонтирање дејтонских структура с циљем изградње ефикасних институција“.⁴²⁷

Наредни општи избори у октобру 2002. године су били специфични по томе што су их први пут спроводиле локалне власти, а не ОЕБС, као и по томе што су мандати свим органима продужени на четири године, уместо две, како је било у претходном периоду.⁴²⁸ Новитет је било и то што су у РС први пут бирања два потпредседника ентитета из редова бошњачког и хрватског народа, у складу са „Петричевим амандманима“. Предизборна ситуација није била повољна за „ненационалистичке“ странке — Алијанса се распала у унутрашњим сукобима, те су њене бивше чланице, разједињене, смањиле себи шансу за добар изборни резултат. Но, Ешдаун се готво отворено ставио на њихову страну у предизборној кампањи, па је тако ОХР послала писма у преко милион домаћинстава са поруком да гласају за „реформске странке“, а сам високи представник се појавио на конференцији за штампу Златка Лагумџије, председника одлазећег Савета министара и СДП. Упркос томе или баш због тога, победу на изборима су опет однеле „ратне странке“: кандидати СДА, СДС и ХДЗ БиХ — Сулејман Тихић, Мирко Шаровић и Драган Човић — постали су чланови Председништва, а њихове странке су освојиле највећи број гласова у својим етничким бирачким телима.

Ешдаун је био веома незадовољан овим резултатима: „Избори... потврдили су наше највеће страхове. Националисти су се вратили на власт. [...] Иако су неки од нас предвидјели да ће се то догодити, ипак је то био шок. Лежао сам будан цијелу ноћ и питао се да ли је ово крај свега што сам се надао урадити у свом мандату. Сљедеће јутро сазнао сам да је међународна заједница у паници, а новине, локалне и међународне... писале су да се БиХ вратила у прошлост и како је међународна интервенција пропала“; а на оптужбе појединих медија да није пружио довољну подршку „реформским“ странкама и да је склопио пакт са „националистима“, он је одговорио: „Не дајем подршку ни СДС-у, ни ХДЗ-у, ни СДА. Ја сам либерал. Ако би ме нетко питао која је то странка чија су ми

---

⁴²⁷ D. Pehar, *Peace as War*, стр. 150.

⁴²⁸ О изборима у БиХ од 1996. до 2002. године видети и: Florian Bieber, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, Palgrave Macmillan, 2006, стр. 86-107. и R. Belloni, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, стр. 73-95.

гледишта најближа, рекао бих да је то вјеројатно СДП. Али они нису на власти. Ја морам радити са онима који су на власти“.⁴²⁹

Ешдаун је знао да ће овакав резултат избора водити јаком отпору његовим реформама, које су имале за циљ јачање босанске државности кроз преношење овлашћења са ентитета. Поред наметања „босанске владе“ новим законом о Савету министара, његов циљ је била и реформа сектора одбране, односно стварање јединствене војске БиХ (Оружане снаге БиХ званично су успостављене 1. јануара 2006. године), од постојећих — ВРС и Војске Федерације,⁴³⁰ што је био и услов за чланство у Партнерству за мир. У ту сврху, Ешдаун је искористио две афере које су се десиле у РС током 2002. и 2003. године — аферу „Орао“, тј. кршење ембарга УН на продају оружја Ираку Садама Хусеина и аферу прислушкивања представника ФБиХ, Хрватске и међународних организација од стране обавештајних служби РС — за обрачун са противницима реформи. Поједини представници власти у РС су због ових афера поднели оставке, као и новоизабрани српски члан Председништва, Шаровића, који је био под притиском међународне заједнице због тога што је обављао функције председника РС и председавајућег Врховног савета одбране РС (а и председника управног одбора фирме која је извозила оружје) када су се ове афере одиграле. Пошто су власти РС биле у потпуној дефанзиви, Ешдаун је, између осталог, укинуо Врховни савет одбране РС, изменио уставе ентитета и законе о одбрани и војсци, избацивши из њих све елементе државности ентитета (посебно РС) и истицање њиховог примата над БиХ, што је било и у складу са захтевима НАТО и ЕУ.

Све ово је навело и међународну јавност да почне све више да реагује на одлуке Ешдауна и његову апсолутну власт. Постајало је готово уобичајено да га европски медији називају „(вице)краљем“, „махараџом“ и сличним титулама, а велики значај за академску критику имао је чланак Иницијативе за европску стабилност (*European Stability Initiative*) из јула 2003. године.⁴³¹ Суштина критике била је у томе да протекторат и апсолутна власт не могу водити изградњи

---

⁴²⁹ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 114.

⁴³⁰ Настала спајањем Армије Босне и Херцеговине и Хрватског вијећа обране.

⁴³¹ Видети: Marcus Cox, Gerald Knaus, “After the Bonn powers — Open letter to Lord Ashdown”, *European Stability Initiative*, 16. јул 2003, https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=156&document_ID=60, приступљено 01. септембра 2018. и Gerald Knaus, Felix Martin, “Travails of the European Raj”, *Journal of Democracy*, 14, no. 3 (2003).

институција и демократије и да се морају напустити „бонска овлашћења“. Но, Ешдаун је, као и његови претходници, на ово одговарао познатим аргументима либералног и европског дискурса. Наводио је да циљ ОХР није увођење протектората или диктатуре, већ подршка реформама у БиХ како би земља постала члан ЕУ и НАТО. Истицао је и да није тачно да је он лишен политичке одговорности, јер је одговоран „међународној заједници“, пре свега ПИК, СБ УН, али и грађанима БиХ. Међутим, његова перцепција одговорности грађанима заснивала се на претпоставци да они и желе „доброћудног апсолутисту“ и промене које он доноси, а не властите представнике који „су углавном безлични, просјечни, сумњиви пословни људи“.⁴³² Дакле, овај унитарни дискурс је јасно почео да показује своје линије крхкости, политичка моћ је губила своју камуфлажу, па су неке присталице међународне интервенције у БиХ кренуле отворено да заступају дискурс „либералног илиберализма“, уместо класичног либералног дискурса. Тако је Међународна кризна група у једном од својих извештаја навела и следеће: „Да би се усадила владавина закона, демократска власт и развој учинили могућим, а људе у БиХ ослободило страхова и опсесија, високи представник ће повремено морати *тиранизирати* норме законитости, транспарентности и демократије“.⁴³³

Све ове критике нису поколебале Ешдауна. Током 2004. године он се посветио решавању случаја Мостара, „црне рупе“ или „бермудског троугла“ БиХ, како га је називао. Овај етнички подељени град био је од 1994. до 1997. године под управом Администрације ЕУ за Мостар (ЕУАМ), а потом су „власништво“ над њим преузели ОХР и остале међународне агенције у БиХ. ЕУАМ је, у складу са статутом града који је сама донела, одржала локалне изборе у Мостару крајем јуна 1996. године (то су били први избори у послератној БиХ). Од тада се успоставила пракса ротације, где је у једном мандату градоначелник био Бошњак, а његов заменик Хрват, док је у следећем бивало обрнуто. То се суштински сводило на бошњачку власт у једном делу града, и хрватску у другом, које су се у доброј мери вршиле преко неформалних канала. Постојао је и институционални дуализам, где су и Бошњаци и Хрвати имали своје институције, тако да је град

---

⁴³² Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 122-123.

⁴³³ Исто, стр. 124, курзив додат.

функционисао у условима „контролисаног хаоса“.⁴³⁴ Због тога је високи представник, а у складу са уставним променама из 2002. године, решио да уједини Мостар, пре свега, доношењем новог статута. Како две комисије, због непомирљивих ставова ХДЗ БиХ и СДА о етничкој заступљености, нису успеле да се усагласе о новом статуту, Ешдаун га је наметнуо у јануару 2004. године (седам година касније Уставни суд је укинуо овај статут, па се локални избори у Мостару не одржавају од 2008. године).⁴³⁵

Проблем Мостара је поново заоштрио сукоб Ешдауна са „ратним странкама“, СДА и ХДЗ БиХ, који се наставио око питања одбране, правосуђа и унутрашњих послова, у првом случају, и образовања, у другом. Међутим, опет је најинтензивнији сукоб избио са СДС, овог пута због (не)сарадње с Хашким трибуналом. Такође, настала су и неслагања око рада Комисије РС за истраживање злочина у Сребреници, коју је Ешдаун формирао 2004. године. Његов политички притисак је довео до извештаја Комисије на основу кога је Драган Чавић, председник РС (2002-2006) и СДС, јавно признао злочин у Сребреници (без помињања речи „геноцид“).⁴³⁶ То га је учинило првим високим функционером РС који је признао овај злочин. Но, како је РС и даље опструисала сарадњу са Хашким трибуналом, те због тога БиХ није примљена у Партнерство за мир на самиту НАТО у јуну 2004. године, Ешдаун је сменио 59 њених функционера, укључујући председника НС РС, Драгана Калинића (СДС).⁴³⁷

---

⁴³⁴ Видети: S. Bose, "Mostar: international intervention in a divided Bosnian town, 1994–2001".

⁴³⁵ „Подсјетимо да Мостар 2012. није имао локалне изборе јер је Уставни суд БиХ по жалби Клуба Хрвата у Дому народа Изборни закон везан уз Мостар и Статут града прогласио неуставним. Тачније, изборне јединице проглашене су неуставним јер су постојале велике разлике у броју бирача у различитим изборним јединицама, а свака је давала исти број вијећника у Градско вијеће. Договор о рјешењу за Мостар од тада није постигнут. Док ХДЗ заговара Мостар као једну изборну јединицу, СДА тражи да Мостар буде састављен од више изборних јединица, како не би дошло до доминације једног народа.“ „Мостар безнадежан случај: Узалудан труд међународне заједнице, СДА и ХДЗ „фурају“ по свом“, *Дневни лист*, 08.06.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/06/08/mostar-beznadezan-slucaj-uzaludan-trud-medunarodne-zajednice-sda-i-hdz-furaju-po-svom/>, приступљено 08.06.2014.

⁴³⁶ „Најприје као човјек и Србин, а онда као отац, брат и син, а тек онда као председник РС морам рећи да је ових девет дана јула сребреничке трагедије црна страна историје српског народа. Учесници овог злочина не могу се оправдати никоме и ничим. Онај који је чинио овакав злочин и при томе се можда позивао на народ коме припада по имену и презимену чинио је злочин и према властитоме народу.“ Станко Смољановић, „Чавић признао масакр у Сребреници“, *DW*, 23.06.2004, www.dw.com/bs/%C4%8Davic-priznao-masakr-u-srebrenici/a-2485548, приступљено 01.09.2018.

⁴³⁷ Видети: M. Peter, "The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina", стр. 54.

Ешдаун је оптужио СДС за помагање осумњиченима за ратне злочине, укључујући и Карацића, па су јој замрзнута и финансијска средства.

Као и у случају укидања ентитетске војске, Ешдаун је планирао да искористи новонасталу ситуацију за укидање ентитетске полиције, тј. за стварање јединствене полиције БиХ. Међутим, целокупна српска политичка елита је оштро реаговала на његове одлуке, како она у БиХ, тако и она у Србији. Младен Иванић, министар спољних послова БиХ (2003-2007), чак је позвао Ешдауна да напусти место високог представника, док је председник Владе РС и члан Иванићеве ПДП — Драган Микеревић, поднео оставку. С друге стране, СДА је поздравила ове одлуке високог представника, док су их СДП и СБиХ критиковале зато што не задиру у суштину проблема — постојање РС и СДС. Тако је опет актуелизована тема укидања двоентитетске структуре БиХ, на шта је председник РС, Чавић, реаговао изјавом да би у том случају РС расписала референдум о издвајању из БиХ. Ситуација се делимично разрешила после притисака представника Русије и Србије, па је Ешдаун дао изјаву како нема намеру да укида РС.

Сукоб високог представника са руководством трију националних странака се наставио и током 2005. године, када је Суд БиХ потврдио оптужницу против Драгана Човића, хрватског члана Председништва (2002-2005, 2014-2018), теретећи га за кривична дела организованог криминала — злоупотребе службеног положаја, примања мита, итд. — почињена током вршења функције министра финансија Владе ФБиХ (1998-2001). Ешдаун га је прво позвао да одступи са функције, али како је Човић то одбио, уследила је смена. Био је то други члан Председништва из хрватског народа кога је високи представник сменио, па је то изазвало огорчену реакцију хрватске политичке елите у БиХ и Хрватској, као и представника католичке цркве. Ешдаунова одлука је окарактерисана као велика неправда, угрожавање равноправности хрватског народа у БиХ, нетрпељивост према католицима, итд.

Све то је навело и друге политичаре да пруже значајнији отпор политици високог представника, те је тако отворен и сукоба са СДА, иако је Ешдаун имао репутацију неког ко је наклоњен бошњачким интересима, макар делимично, по питању оснажења босанске државе. Сукоб Ешдауна и Сулејмана Тихића, председника СДА (2001-2014) и бошњачког члана Председништва БиХ (2002-

2006), почео је због неслагања око реформе сектора одбране (СДА је била против етничке структуре нове јединствене војске), а наставио се око укључивања бивших Караџићевих сараданика у обавештајне структуре и Ешдаунове суспензије одлуке да се сарајевски аеродром назове по Алији Изетбеговићу, који је преминуо 2003. године. Тако је Ешдаун успео да уједини све три националне елите против себе,⁴³⁸ што је било очигледно када је Парламентарна скупштина БиХ постигла консензус о захтеву за редефинисањем улоге високог представника и смањењем његових овлашћења.

Крај Ешдауновог мандата обележио је још један значајан сукоб, сукоб око „реформе свих реформи“, реформе полиције. ЕУ је поставила три услова БиХ, која су се тичала ове реформе, како би БиХ могла да започне преговоре о стабилизацији и придруживању: пренос законодавних и буџетских овлашћења на државни ниво, стварање полицијских регија (пресецајући ентитетске границе уколико је потребно) које би повећале њену ефикасност, и одстрањивање политичког утицаја из полиције. На основу тога Ешдаун је формулисао предлог реформе који је предвиђао девет полицијских подручја. Но, српске странке су биле јединствене у отпору Ешдауновом предлогу. За њих је то било прворазредно национално питање, последња линија одбране „државности“ РС, пошто су војска и обавештајне службе већ биле пренете на ниво БиХ. Поред преношења надлежности, биле су им неприхватљиве и границе регија које би прелазиле ентитетске, што је тумачено као напад на саму РС. Овај Ешдаунов предлог је изазвао и масовне демонстрације у Бањалуци, а њему се успротивила и хрватска политичка елита, одбацујући могућност укидања кантоналних министарстава унутрашњих послова. На крају је усвојен споразум који је пролонгирао реформу на пет година и чија је недореченост оставила простора свим странама да га тумаче по сопственој вољи, па су га усвојили и ентитетски и државни органи, на задовољство ОХР и ЕУ. Опет је деловало да се назире излазна стратегија за БиХ, посебно када су се представници осам највећих босанских странака, на

---

⁴³⁸ Поводом тога, Ешдаун је изјавио за хрватски Глобус: „Напада ме Слободна Босна — да сам пријатељ Радована Караџића, Глас српски каже да сам бошњачки шпијун, хрватски медији тврде да сам „утјеловљење врага“, а бискуп ме прозвао Понцијем Пилатом. Не осврћем се на то — имам посла.“ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 142.

десетогодишњицу потписивања Дејтонског споразума, сагласили да су неопходне уставне реформе које би БиХ учиниле функционалном државом.⁴³⁹

3.3.3. Неутралисање високог представника: од „краља Босне“ до „болесника с Миљацке“

Развој ситуације за време Ешдауновог мандата, навео је Кристијана Шварц-Шилинга (2006-2007), његовог наследника, да најави минимализацију употребе „бонских овлашћења“ (остају само због могућег угрожавања мира и несарадње са Хашким трибуналом) и затварање ОХР.⁴⁴⁰ Међутим, убрзо се показало да је оптимизам „међународне заједнице“ с краја Ешдауновог мандата био неоснован. Реформа Устава, коју је иницирао Амерички институт за мир у Вашингтону и која се превасходно односила на јачање босанских институција (председник уместо Председништва, претварање Савета министара у владу, итд.),⁴⁴¹ одбачена је у Парламентарној скупштини БиХ, у априлу 2006. године („Априлски пакет“). Реформу су подржале СДА, СДП, СДС, СНСД, ПДП и ХДЗ БиХ, али су им за двотрећинску већину, неопходну за промену Устава, фалила два гласа. „Дејтонска“ БиХ никада у својој краткој историји није била толико близу усвајања уставних реформи, а оне су пропале због противљења СБиХ, чији представници су тврдили да су реформе само козметичке и да потврђују двоентитетску структуру (и ентитетско гласање), и представника Хрватске демократске заједнице 1990 (ХДЗ 1990),⁴⁴² који су имали већ уобичајену примедбу о неравноправности хрватског народа.

Ситуација се даље закомпликовала када је РС, овог пута под вођством Додика који се вратио на место премијера у фебруару 2006. године, наставила блокаду реформе полиције, па се поред отпора полицијским регијама, почела противити и преношењу буџетских овлашћења на БиХ. Посланици из РС су

---

⁴³⁹ О Ешдауновом мандату видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 107-148.

⁴⁴⁰ Шварц-Шилинг је Ешдаунову политику описао као „колонизаторску“. Д. Франић, „Бонски састав у Босни и Херцеговини“, стр. 50.

⁴⁴¹ Тања Топић, „Устав из Вашингтона“, *Време*, бр. 776, 17.11.2005, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=433887>, приступљено 05.09.2018.

⁴⁴² Странка је настала 2006. године отцепљењем од ХДЗ БиХ. „Одлука о утемељењу“, *ХДЗ1990.org*, 08.04.2006, <https://www.hdz1990.org/odluka-o-utemeljenju/>, приступљено 01.09.2018.

напустили ПС БиХ и блокирали њен рад, а Додик је запретио, као и Шаровић и Чавић пре њега, да ће расписати референдум о независности РС, посебно ако Црна Гора и Косово постану независни, и ако се наставе позиви из ФБиХ на укидање РС. Шварц-Шилинг је успео колико-толико да неутралише ове сецесионистичке претње, за шта је добио подршку и Србије и Русије. Упркос новој дестабилизацији БиХ, УО ПИК је донео одлуку о престанку рада ОХР у јуну 2007. године. Одлуку је требало потврдити почетком 2007. године, а потом се обратити СБ УН за одобрење затварања ОХР. Било је предвиђено и да специјални представник ЕУ замени високог представника као координатора активности „међународне заједнице“ у БиХ.

Међутим, оно што је такође обележило Шварц-Шилингов мандат, а било је од великог значаја за даљу босанску политичку транзицију, јесте и „трансформациј[а] Додика од некадашњег умјереног савезника Запада, „једног од добрих момака“, до тврдог националиста који доводи у питање опстанак Босне и Херцеговине“.⁴⁴³ Наиме, Додик је наставио да заговара референдуме о враћању надлежности ентитетима (посебно кад су у питању Суд и Тужилаштво БиХ) и о независности РС, као и да инсистира на очувању полиције РС.⁴⁴⁴ Иако је постојао притисак „међународне заједнице“, посебно САД, на Шварц-Шилинга да смени Додика, он је одбио то да учини. Тако је Додик на општим изборима у октобру 2006. године изашао као апсолутни победник: његова СНСД је освојила чак 41 мандат у НС РС (од укупно 83), он је опет постао премијер РС, а његови кандидати су заузели и функције председника РС (Милан Јелић), српског члана Председништва БиХ (Небојша Радмановић) и председавајућег Савета министара БиХ (Никола Шпирић). СДА и ХДЗ БиХ су однеле убедљиве победе међу бошњачком и хрватском популацијом, али су чланови Председништва из ова два народа ипак постали Харис Силајџић (СБиХ) и Жељко Комшић (СДП). Како је Комшић изабран углавном бошњачким гласовима,⁴⁴⁵ то је изазвало оштре протесте хрватских представника.

---

⁴⁴³ Како је то описано у часопису *Тајм*. Видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 156.

⁴⁴⁴ Видети: G. Toal, "Republika Srpska will have a referendum".

⁴⁴⁵ Наиме, могућност свих грађана ФБиХ да гласају било за бошњачке, било за хрватске кандидате за Председништво БиХ, довела је до „феномена Комшић“. Комшић је, као Хрват и члан СДП, био члан Председништва у два мандата (2006-2010 и 2010-2014), али је оба пута изабран гласовима

Нови развој догађаја, а посебно сецесионистичке претње, утицао је на одлагање затварања ОХР за још годину дана, тј. за јун 2008. године (само је Русија у УО ПИК била против), о чему би се још расправљало током 2007. и 2008. године. Иако је мандат Канцеларије продужен, одлучено је да се мандат Шварц-Шилинга заврши у јуну 2007. године и да он превремено напусти место високог представника. Био је то преседан, изазван општим незадовољством његовим радом, како у БиХ, тако и у „међународној заједници“. Крај Шварц-Шилнговог мандата обележила је пресуда Међународног суда правде која је установила да је у Сребреници 1995. године почињен геноцид и да је СРЈ била одговорна за неспречавање геноцида и некажњавање починилаца.⁴⁴⁶ Ово је изазвало сукоб бошњачке и српске елите, у коме је наравно учествовао и сам високи представник.

Бошњачки представници су били незадовољни пресудом јер није осудила СРЈ за учешће у самом злочину, па је Силајџић, члан Председништва БиХ, изјавио да је пресуда на штету Бошњака, да изједначава кривце и жртве, као и да је „Европи ближи великосрпски фашизам, него демократија Бошњака у БиХ“.⁴⁴⁷ Овакве изјаве су биле праћене захтевима за преустројством земље или променом ентитетских граница. Тако је општинско руководство Сребренице у априлу 2007. године донело одлуку о издвајању ове општине из уставно-правног поретка РС и о оснивању посебног дистрикта. Бошњачка политичка елита, предвођена Силајџићем, Тихићем и Лагумџијом, једногласно је подржала овај предлог, док су власти РС понудиле овој општини посебан статус и знатна материјална средства из буџета РС, одбацујући било какве промене граница, у чему их је подржао и Шварц-Шилинг. Но, овај проблем је ипак навео Шварц-Шилинга да се сукоби и са РС, јер је пред сам одлазак са места високог представника употребио „бонска

које је освојио у бошњачким срединама. На изборима 2010. године је у општинама са хрватском већином освојио 19 756 гласова (далеко иза Борјане Кришто из ХДЗ, која је освојила 80 751 глас и Мартина Рагуџа из ХДЗ 1990 са 40 809 гласова), а у општинама са бошњачком већином 331 588 гласова. Крајем 2018. године, Комшић је освојио и трећи мандат као члан Председништва из реда хрватског народа. Видети: М. Kasarović, “Lijphart and Horowitz in Bosnia and Herzegovina”, стр. 174-190

⁴⁴⁶ “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Summary of the Judgment of 26 February 2007”, *International Court of Justice*, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/13687.pdf>, приступљено 26.09.2018.

⁴⁴⁷ „Харис Силајџић: Европи ближи српски фашизам од бошњачке демократије“, *Независне новине*, 28.02.2007, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Haris-Silajdzic-Evropi-blizi-srpski-fasizam-od-bosnjacke-demokratije/6577>, приступљено 01.09.2018.

овлашћења“ и наметнуо Закон о Меморијалном центру Сребреница-Поточари,⁴⁴⁸ чиме је управа над овим центром пренета на државни ниво.⁴⁴⁹

Шварц-Шилинга је у јулу 2007. године наследио словачки дипломата, Мирослав Лајчак (2007-2009), бивши амбасадор Словачке у СРЈ и специјални изасланик високог представника ЕУ за спољну политику и безбедност за референдум у Црној Гори, 2006. године. Опет је у питању био високи представник који је имао претходног искуства са регионом, па је и оптуживан од стране бошњачке политичке елите да је просрпски оријентисан. Но, показаће се да је почетак његовог мандата највише обележио сукоб са властима РС. Одмах по ступању на дужност, дочекао га је агресиван став Додика да РС ни по коју цену неће прихватити повратак „бонским овлашћењима“ (осим у случајевима несарадње са Хашким трибуналом и тероризма).⁴⁵⁰ Међутим, једна од првих Лајчакових одлука била је примена ових овлашћења — сменио је више десетина запослених у полицији РС, образложивши то опструкцијом сарадње с Хашким трибуналом, одузео путне исправе лицима за која се сумњало да су умешана у злочин у Сребреници и изменио низ закона ради лакшег процесуирања ратних злочина. Ово није било у потпуности супротно ставу РС, јер су „бонска овлашћења“ примењена у областима које је управо Додик навео као изузетке. Но, Лајчак није посегао за „бонским овлашћењима“ када је питању реформа полиције (услов ЕУ за потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању), која је, после још једне рунде преговора, опет остала без епилога. ОХР је тим поводом саопштила да је превасходна одговорност за овај неуспех на политичарима из РС,

---

⁴⁴⁸ Овим законом је установљен Меморијални центар Сребреница-Поточари као наследник Фондације Сребреница-Поточари која је основана 2001. године, такође одлуком високог представника, Петрича. *Закон о Меморијалном центру Сребреница – Поточари спомен обиљежје и мезарје за жртве геноцида из 1995. године*, http://www.podaci.net/_gViH/propis/Zakon_o_memorijalnom/Z-mcssom02v0749.html, приступљено 12.09.2018. и *Statue of the Foundation of Srebrenica – Potocari Memorial and Cemetery*, http://www.ohr.int/?ohr_archive=statute-of-the-foundation-of-srebrenica-potocari-memorial-and-cemetery-3., приступљено 12.09.2018.

⁴⁴⁹ Више о Шварц-Шилинговом мандату видети у: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 149-165. и М. Peter, “The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina”.

⁴⁵⁰ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 167.

али не и сва одговорност, пошто је било и других (углавном бошњачких политичара) који су се противили овом процесу.⁴⁵¹

Лајчаков сукоб са РС се ипак разбуктао другим поводом. Како су извршна и законодавна власт на нивоу БиХ бивале често блокиране због правила о кворуму и консенсуалном доношењу одлука, која су прописивала и минималан број припадника конститутивних народа или представника ентитета као услов рада, Лајчак је одлучио да промени та правила и тиме смањи утицај ентитета, а ојача централну власт. Ово је изазвало отпор у РС, који ни сам високи представник није очекивао. Отпор се манифестовао претњом СНСД да ће сви њени чалнови у босанским органима поднети оставке уколико се ове одлуке усвоје, митинзима и штрајковима у РС, као и Декларацијом НС РС којом се органи РС овлашћују да поднесу жалбу СБ УН јер, како се наводи, Лајчак крши Дејтонски споразум, уставни поредак БиХ, нарушава равноправност конститутивних народа и угрожава постојање саме РС.⁴⁵² Уз СНСД су стале и остале спрске странке, а и Србија, па је опет дошло до повезивања РС са случајем Косова и помињања права на референдум о независности. До сукоба је дошло и на седници УО ПИК, где се руски представник успротивио одлукама Лајчака.

Управо под притисцима представника западних земаља, али и Русије и Србије, Лајчак и Додик су ублажили своју реторику и успели да постигну компромис. Додик је изјавио да неће расписати референдум о независности РС, и ако Косово постане самостално, а Лајчак је пристао на одређене корекције када је у питању план реформе државних органа, па је ПС БиХ усвојила Лајчаков предлог. Компромис се односио и на реформу полиције, те је потписана „Мостарска декларација“ којом се шест највећих странака у БиХ обавезало да ће спровести реформу у складу са захевима ЕУ, али да ће јединствена полиција бити

---

⁴⁵¹ Марија Таушан, „ОХР дигао руке од реформе полиције“, *Независне новине*, 12.10.2007, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/OHR-digao-ruke-od-reforme-policije/15616>, приступљено 26.09.2018.

⁴⁵² „Декларација поводом најновијих мјера и захтева Високог представника у Босни и Херцеговини“, *Народна скупштина Републике Српске*, 30.10.2007, http://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/zakoni/lat/ostali_akti/Deklaracija_povodom_najnovijih_mjera_i_zahteva_Visokog_predstavnika_u_BiH.pdf, приступљено 26.09.2018.

формирана тек након завршетка процеса уставне реформе. Тако је БиХ успела да парафира ССП у децембру 2007. године, као последња земља региона.⁴⁵³

Новонастало „примирје“ између Лајчака и Додика није пореметило ни проглашење независности Косова у фебруару 2008. године. Реагујући на то, НС РС је усвојила *Резолуцију о непризнавању једнострано проглашене независности Косова и Метохије и одређењима Републике Српске*, којом се позивају институције БиХ да не признају ову независност и износи став да, у случају признања Косова од стране већег броја чланица УН и ЕУ, и РС „сматра да има право да став о свом државноправном статусу утврди путем непосредног изјашњавања грађана на референдуму“.⁴⁵⁴ Иако су неке земље осудиле ову Резолуцију, САД пре свега, Лајчак је похвалио Додика због очувања стабилности и мира у РС и БиХ после проглашења независности Косова и подржао његов захтев да у ПС БиХ буде потврђена РС као „трајна категорија“. „Додик је у праву када каже да би желио чути од својих коалицијских партнера, странака из Федерације БиХ, да признају РС, јер онда они имају право казати: „Ево признајемо РС и доста је приче о референдуму и одцјепљењу...“ [...] Ако је политички неприхватљиво за бошњачке политичке лидере да кажу да је РС реалност, онда нешто није у реду... [...] Не видим спремност бошњачких политичара да искористе Додиков позитиван утјецај, већ се ослањају највише на ОХР, чему је допринијела и међународна заједница својом робусном политиком која је утјецала на стварање “политичке културе овисности“.⁴⁵⁵ Ово је опет Лајчака увело у сукоб са појединим политичарима из ФБиХ, који му до краја мандата неће опростити овакав однос према Додику.

У оваквим условима, УО ПИК је у фебруару 2008. године донео одлуку о укидању рока за престанак рада ОХР (уз противљење Русије) и заменио га испуњавањем пет циљева и два услова, који су укључивали расподелу државне и

---

⁴⁵³ „БиХ парафирала Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ“, 04.12.2007, *Дирекција за европске интеграције*, <http://www.dei.gov.ba/aktuelnosti/vijesti/default.aspx?id=1298&langTag=bs-BA>, приступљено 30.09.2018.

⁴⁵⁴ “Резолуција о непризнавању једнострано проглашене независности Косова и Метохије и одређењима Републике Српске“, 22.02.2008, *Народна скупштина Републике Српске*, <http://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/ostali-akti/rezolucija-o-nepriznavanju-jednostrano-progla%C5%A1ene-nezavisnosti-kosova-i-metohije-i-opredjeljenjima-republike-srpske>, приступљено 26.09.2018.

⁴⁵⁵ „Додик је за Лајчака најјачи лидер у БиХ“, *Вјесник*, 16.03. 2008, наведено према: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 177.

војне имовине, попуно спровођење арбитражне одлуке о Брчком, фискалну одрживост, учвршћивање владавине права, као и потписивање ССП и повољну оцену стања у БиХ од стране УО ПИК. Два месеца након тога Лајчак је успео да допринесе разрешењу проблема око „реформе свих реформи“, па су коначно усвојени закони о полицији. Тесну већину чинили су СНСД, ПДП, ХДЗ БиХ, ХДЗ 1990 и СБиХ, док су СДА и СДП биле против, пре свега због тога што је реформом очувана полиција РС и нису пресечене ентитетске границе. Бошњачка јавност је због овога прозвала Лајчака „Додиковим асистентом“, а појавила се и фраза „и последије Шилинга Шилинг“.⁴⁵⁶

Лајчаков статус се погоршао и због сукоба међу чланицама УО ПИК о будућности и функционалности ОХР, јер су и Француска, Немачка и Италија почеле да се супротстављају чврстом ставу САД о неопходности наставка рада високог представника. Тако је „Прудски процес“, низ разговора о уставним реформама у БиХ,⁴⁵⁷ између председника СДА, СНСД и ХДЗ БиХ, био практично последњи важан политички догађај у Лајчаковом мандату, који је истекао у марту 2009. године. Иако је овај процес у почетку најављиван као историјски компромис, он заправо није дао никакве резултате, а прекинут је када су органи БиХ објавили да воде истрагу против Додика због финансијских малверзација. Влада РС је на то реаговала подношењем тужбе Тужилаштву БиХ против појединих представника међународне заједнице због „злочиначког удруживања против РС“. И ово је био показатељ слабљења ОХР, па је Лајчаку једино остало да јавно осуди ово „изазивање међународне заједнице“.⁴⁵⁸

Мандати Шварц-Шилинга и Лајчака су били прилично кратки, а њих двојица релативно неприметни, али је зато Инцко (2009-), током свог деветогодишњег мандата (и даље се не зна колико ће мандат још трајати), улазио у отворене сукобе са босанским политичким елитама, често и без међународне подршке. Инцков долазак у БиХ, у марту 2009. године, дочекан је са различитим

---

⁴⁵⁶ Исто, стр. 180.

⁴⁵⁷ Помињало се и ново територијално уређење БиХ која би била подељена на четири федералне јединице. „Љубић: Не желимо се отцијепити, али БиХ мора имати најмање три ентитета“, *Хрватска ријеч*, 17.11.2012, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/11/ljubic-ne-zelimo-se-otcijepiti-ali-bih-mora-imati-naјmanje-tri-entiteta/>, приступљено 18.11.2012.

⁴⁵⁸ О Лајчаковом мандату видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 166-183. и М. Peter, "The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina".

очекивањима: већина чланова Управног одбора ПИК је сматрала да би он морао да буде последњи високи представник; бошњачка политичка елита је очекивала да буде активнији у босанском политичком животу од своја два претходника; хрватски политичари су сматрали да је прерано за затварање ОХР док год се не спроведу уставне реформе и измене изборног закона које би Хрватима обезбедиле политичку равноправност са осталим конститутивним народима; српска политичка елита, превасходно њен најмоћнији представник, Милорад Додик, дочекао је Инцка оптужбама да је он највећа претња стабилности Босне, да узурпира и окупира земљу, као и да ће намерно наставити да тумачи и примењује Дејтонски споразум на погрешан и неприхватљив начин.⁴⁵⁹

Штавише, НС РС је на почетку Инцковог мандата усвојила неколико декларација којима је оспорила овлашћења ОХР и ПИК, описујући њихов рад као континуирани процес неуставног преношења надлежности са ентитета на босанску државу и позвала високог представника да се одрекне „бонских овлашћења“ као нелегитимних и недемократских. Инцко, са претходним дипломатским искуством стицајем у Србији, БиХ (био аустријски амбасадор од 1996. до 1999. године) и Словенији, брзо се привикао на босанску дускурзивну борбу, па је на то узвратио противоптужбама — именујући Додика основним узроком стагнације Босне у процесу европских интеграција и поништавајући декларације РС, што је подсетило на праксу „офанзивних“ високих представника. Иако ЕУ није благонаклоно гледала на Додиков политички дискурс и праксу, одлучила је да не подржи употребу „бонских овлашћења“, па се и овај сукоб Инцка и Додика уклопио у целокупну босанску „пат позицију“.

Сукоб се наставио и када је високи представник покушао поново да покрене „Прудски процес“, пошто је по спровођењу реформе полиције, уставна реформа постала приоритет. Додуше, поред опструкције која је долазила из РС, и Тихић, председник СДА, одбио је наставак преговора, у знак протеста против понашања РС и изостанка санкција високог представника. Потом је уследио отпор РС и по питању поделе државне имовине између централне власти и ентитета, као и поводом управљања веома важним државним предузећем, „Електропријеносом“. Из ове ситуације, Инцко и његов заменик, амерички

---

⁴⁵⁹ Видети: Д. Мартиновић, „Валентин Инцко — „Болесник с Миљацке““.

дипломата Рафи Грегоријан, одлучили су да изађу наметањем девет закона у једном дану. НС РС је брзо реаговала и одбацила ове законе, проглашавајући их претњом по овај ентитет, а по први пут је директно оспорен и рад ПИК као „недејтонске“ категорије. Влада РС је усвојила и документ од 43 стране под насловом *Босна и Херцеговина — непроглашени протекторат и заробљена држава*, којим се критикује целокупан рад ОХР и закључује, између осталог, да Босном, „једном сувереном земљом управља једна узурпаторска канцеларија“, као и да је то случај „незабиљежен у европској и свјетској историји“.⁴⁶⁰

Како Инцко није добио подршку УО ПИК за санкционисање представника РС, међународна заједница је покушала да изађе из ове ситуације покретањем новог процеса преговора о уставним реформама, који би, уколико би се успешно завршио, водио убрзању евроатлантских интеграција БиХ и укидању ОХР. Тако је у октобру 2009. године почео „Бутмирски процес“, назван по сарајевском насељу Бутмир, у коме се налази база Снага Европске уније (ЕУФОР, наследник СФОР). Иницијатори овог својеврсног „Дејтона 2“ били су Џејмс Стајнберг, заменик државног секретара САД, Карл Билт, министар спољних послова Шведске, која је тада председавала ЕУ и Оли Рен, тадашњи комесар за проширење ЕУ. То је био покушај оживљавања „Априлског пакета“, који је подразумевао увођење функције председника БиХ, јачање Савета министара и Представничког дома ПС БиХ, уз очување двоентитетске структуре државе. Но, све три стране су одбиле овај предлог — бошњачка због опстанка ентитетског гласања, хрватска због недовољних гаранција равноправности са два бројнија народа, а српска јер је овај предлог препознала као напад на сопствени ентитет. Како је „Бутмирски процес“ даље маргинализовао високог представника, пошто га је ЕУ готово искључила из преговора, неуспех овог процеса је био и гарант опстанка ОХР.

Током 2010. године Инцково деловање се свело на јавне позиве и критике босанских елита, без готово икаквог значајнијег мешања у политички живот. То је навело медије да закључе како високи представник никада није био у инфериорнијем положају, како му се тактика своди на „гледај, слушај, процјењуј

---

⁴⁶⁰ „Босна и Херцеговина — непроглашени протекторат и заробљена држава“, *Влада Републике Српске*, 2009, стр. 6, www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Documents/KOMPLETAN%20TEKST.doc, приступљено 26.09.2018.

и — ништа не подузимај“, а почели су и да га називају „енглеском краљицом“. ⁴⁶¹ Ситуацију су делимично променили избори у октобру 2010. године, који су донели победу СДП у бошњачким срединама, уз тријумфе ХДЗ БиХ и СНСД међу хрватским, односно српским изборним телом. ⁴⁶² Иако је Инцко изразио оптимизам поводом победника избора, убрзо су уследили нови сукоби. Прво опет са РС, јер је НС РС сву имовину Социјалистичке Републике БиХ на територији тог ентитета прогласила власништвом РС — на шта је реаговао Тихић, жалбом Уставном суду БиХ, а потом је и Инцко, почетком 2011. године, искористио „бонска овлашћења“ и суспендовао закон РС о имовини. Но, Додик је, овог пута са ауторитетом председника РС (2010-2018), одбацио ову одлуку уз тврдњу да она нема никакву важност на територији РС.

Још већи Инцков пораз била је одлука РС из априла 2011. године да одржи референдум са следећим питањем: подржавате ли наметнуте законе од стране ОХР, посебно о Суду и Тужилаштву БиХ, и њихову неуставну верификацију у Парламентарној скупштини БиХ? Овај захтев је био заснован на доминантном српском дискурсу који инсистира на томе да су правосудне установе БиХ пристрасне и да имају селективан приступ процесуирању ратних злочина, углавном на штету српског народа. Новонастала криза, „најозбиљнија од потписивања Дејтонског споразума“, ⁴⁶³ разрешена је тек после посредовања високог представника Уније за спољне послове и политику безбедности, Кетрин Ештон, која је обећала да ће ЕУ покренути дијалог о структурним реформама правосуђа у БиХ ако РС повуче одлуку о референдуму. ⁴⁶⁴ Споразум Ештонове и Додика додатно је маргинализовао високог представника, а став ЕУ према овој функцији најбоље је показало њено раздвајање од функције специјалног представника ЕУ, које се десило у септембру исте године.

Инцко није успео да примора РС на поштовање његових одлука, али је имао нешто више „успеха“ у ФБиХ. Наиме, тамо је искористио своја овлашћења да поништи одлуку Централне изборне комисије (ЦИК) и да прогласи нову власт Федерације, подржану од стране мањих хрватских странака (Хрватска странка

---

⁴⁶¹ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 195.

⁴⁶² У Председништво су ушли Бакир Изетбеговић (СДА), Жељко Комшић (СДП) и Небојша Радмановић (СНСД).

⁴⁶³ Д. Мартиновић, „Валентин Инцко — „Болесник с Миљацке““, стр. 14.

⁴⁶⁴ Видети: G. Toal, „Republika Srpska will have a referendum“.

права и Народна странка „Радам за бољитак“), легалном, што га је довело у сукоб са две највеће хрватске партије — ХДЗ БиХ и ХДЗ 1990. Проблем је био у томе што су три доминантно хрватска кантона (Посавски, Западнохерцеговачки и Кантон 10)⁴⁶⁵ одбила да у својим скупштинама изаберу делегате Дома народа Парламента ФБиХ, чиме је формирање институција Федерације и БиХ било блокирано. Због тога се Дом народа конституисао уз присуство делегата из седам кантона (од десет) и у том саставу донео одлуке о избору председавајућег и потпредседавајућих Дома, о избору председника и потпредседника ФБиХ и о потврди именовања председника, заменика председника и министара Владе ФБиХ (бира их Представнички дом Парламента ФБиХ).⁴⁶⁶ Пехар и Мартиновић објашњавају да су ове одлуке имале подршку само пет хрватских посланика, а то је мање од једне трећине (етничка квота) хрватских представника у Дому народа Парламента ФБиХ, којих је укупно 17.⁴⁶⁷ Стога је ЦИК поништио ову одлуку,⁴⁶⁸ али је Инцко онда поништио одлуку ЦИК (до одлуке Уставног суда ФБиХ),⁴⁶⁹ па је испало да је пет ипак трећина од 17. Представници ХДЗ БиХ и ХДЗ 1990 су Инцкову одлуку одредили као „политички етноцид над Хрватима“, и приближили се позицији РС у сукобу са ОХР.⁴⁷⁰ Ове странке су такође обновили и рад ХНС,

---

⁴⁶⁵ Кантон 10 (такође Ливањски кантон) је до 1998. године носио назив Херцегбосански кантон/жупанија, али је Уставни суд ФБиХ прогласио назив, заставу и грб кантона неуставним. Наиме, Суд је то образложио чињеницом да кантон територијално не припада регији Херцеговине, а да су његови симболи дискриминативни према Бошњацима, јер је грб била модификована хрватска шаховница, а застава веома слична застави Хрватске. Власти кантона никада формално нису примениле ову одлуку Суда, па и даље користе неуставни назив и обележја. „Пресуда, број У-11/97“, *Уставни суд Федерације Босне и Херцеговине*, 19.02.1998, http://www.ustavnisudfbih.ba/bs/open_page_nw.php?l=bs&pid=158, приступљено 30.09.2018.

⁴⁶⁶ Видети: Г. Марковић, *Босанскохерцеговачки федерализам*, стр. 264-267.

⁴⁶⁷ Видети: Д. Пехар, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину...* и Д. Мартиновић, „Валентин Инцко — „Болесник с Миљацке““.

⁴⁶⁸ Прецизније, ЦИК је донео одлуку да избори за Дом народа Парламента ФБиХ нису спроведени у свих десет кантона у складу са законом, тако да нису испуњени услови за његово конституисање, а самим тим ни одлуке које је Дом донео у „крњем“ саставу нису важеће. Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 198.

⁴⁶⁹ „Налог којим се привремено суспендирају одређене одлуке Централне изборне комисије Босне и Херцеговине донесене на њеној 21. сједници, одржаној 24. марта 2011. године, као и сви поступци у вези с претходно наведеним одлукама“, 28.03.2011, *ОХР*, <http://www.ohr.int/?p=66683>, приступљено 30.09.2018.

⁴⁷⁰ Бошњачке странке су подржале Инцкову одлуку, док су српске странке подржале аргументе ХДЗ, ХДЗ 1990 и ЦИК. „Инцко суспендовао одлуке ЦИК-а о формирању власти у ФБиХ“, 28.03.2011, *Вијести*, <https://vijesti.ba/clanak/35527/incko-suspendovao-odluke-cik-a-o-formiranju-vlasti-u-fbih-reakcije>, приступљено 30.09.2018.

као парадржавне организације, ембриона трећег ентитета.⁴⁷¹ У њиховом заједничком саопштењу истакнуто је да Инцкова одлука „потврђује већ етаблирану политику свођења уставне позиције хрватског народа на разину нижу од разине националне мањине те до краја разобличује политику дијела међународне заједнице која од ФБиХ прави ентитет само бошњачког народа, а од БиХ државу са два ентитета и два народа, и никаквим шансама за њен опстанак“.⁴⁷²

После ових догађаја током 2011. године, Инцко је у наставку свог мандата свео употребу „бонских овлашћења“ искључиво на амнестирање функционера чији рад су забранили његови претходници.⁴⁷³ Наставио је да износи своје ставове, да критикује домаће политичке елите, најчешће Додика, али је његово деловање остајало на реторичком нивоу. Оно се готово потпуно свело на вербалне осуде позива на отцепљење РС или других облика угрожавања суверенитета БиХ. У том смислу, парадигматична је његова изјава из септембра 2012. године: „Изјаве из РС су координиране и оркестриране. Јасно је да је то више од реторике. Те изјаве су одраз политике. Вјерујем да је некима циљ цијепање БиХ и њихове активности и изјаве су усмјерене ка гурању земље у том правцу. Други не дијеле исте циљеве, али нису у стању да крену даље од ускополитичких интереса и раде у интересу цијеле БиХ. Будите увјерени да међународна заједница остаје привржена БиХ и да даје пуну подршку апсолутном суверенитету и територијалном интегритету БиХ и да ће то и даље чинити. Мој мандат односи се на provedбу Дејтонског мировног споразума, а он не предвиђа могућност отцјепљења“.⁴⁷⁴

Инцко је покушавао и да посредује у преговорима поводом ситуације у Мостару, у коме се од 2008. године не одржавају избори, пошто политичке странке не могу да се договоре о новом статуту и изборном закону, као и поводом повремених криза у ФБиХ, али без значајнијег учинка. Током 2013. године

---

⁴⁷¹ Видети: Д. Мартиновић, „Валентин Инцко — „Болесник с Миљацке““.

⁴⁷² Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцегови*, стр. 199.

⁴⁷³ Према званичном сајту ОХР, последњу одлуку високи представник је донео 19.08.2014. године и она се тицала амнестије лица која су раније била санкционисана. „Одлуке виоког представника“, ОХР, http://www.ohr.int/?page_id=1202, приступљено 30.09.2018.

⁴⁷⁴ „Инцко: БиХ ће бити, све ће друго проћи“, *ТАНЈУГ*, 10.09.2012, <http://www.tanjug.rs/novosti/58481/incko-bih-ostaje-nedeljiva-i-medjunarodno-priznata.htm#.UE3enS-cWMc.facebook>, приступљено 10.09.2012.

организовао је и низ састанака поводом случаја „Сејдић-Финци“,⁴⁷⁵ али ни то није дало значајније резултате. И док је у ФБиХ још и имао некакву улогу, његово деловање у РС је било потпуно онемогућено. Тако је главна активност високог представника постао годишњи извештај СБ УН о стању у БиХ, али је РС и то почела да оспорава, па је увела и праксу слања паралелног извештаја генералном секретару УН. На пример, Инцков извештај СБ УН из маја 2014. године, у коме је стајало и „да је БиХ наставила да иде силазном путањом, на којој се налази већ осам година“ и да су све учесталије „изјаве званичника из РС којима се оспоравају суверенитет и територијални интегритет БиХ“, представници РС су окарактерисали као „стереотипан и нетачан“ и као потврду „пропаст[и] политике међународне заједнице у БиХ“.⁴⁷⁶

Можда и највећи изазов за Инцка у овом периоду, био је референдум о Дану Републике Српске (09. јануар) у септембру 2016. године. Овај празник је оспорио Уставни суд БиХ — на основу апелације Бакира Изетбеговића,⁴⁷⁷ председника СДА (2015-) и бошњачког члана Председништва БиХ (2010-2018), из 2010. године — прогласивши га дискриминативним према Бошњацима и Хрватима (јер се њиме обележава проглашење Републике Српског Народа у БиХ,

---

⁴⁷⁵ Случај „Сејдић-Финци“ се односи на пресуду Европског суда за људска права из 2009. године, којом је установљено да је БиХ прекршила *Европску конвенцију о људским правима*, тј. њен четрнаести члан — забрану дискриминације. Наиме, Дерва Сејдића и Јакуба Финција, као припаднике ромске и јеврејске националности, Устав БиХ је онемогућио да се кандидују за Дом народа Парламентарне скупштине и Председништва БиХ јер су ова тела резервисана само за представнике конститутивних народа. Видети: Marko Milanovic, “Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina”, *American Journal of International Law*, Vol. 104, September 6, 2010.

⁴⁷⁶ „Инцко брани плату од 25.000 евра“, *Новости*, 11.05.2014, http://www.novosti.rs/вести/насловна/република_српска.652.html:491101-Инцко-брани-плату-од-25-000-евра, приступљено 12.05.2014.

⁴⁷⁷ На општим изборима 2014. године у Председништво БиХ су ушли Бакир Изетбеговић (СДА), Драган Човић (ХДЗ) и Младен Иванић (ПДП). Победу на изборима за ПС БиХ односе СДА, СНСД и ХДЗ БиХ, док у РС Додик осваја други председнички мандат, а СНСД већину у НС РС. Четири године касније у Председништво опет улази кандидат СДА, Шефик Џаферовић (Б. Изетбеговић није имао право да се кандидује за трећи узастопни мандат), али се странке представника остала два народа мењају — овог пута су то биле СНСД и Демократска фронта (ДФ), коју је основао Жељко Комшић 2012. године, по иступању из СДП. Српски члан постаје Милорад Додик, који није имао право да се опет кандидује за председника РС, а хрватски, после четворогодишње паузе, опет Жељко Комшић. Победу на изборима за ПС БиХ поново односе СДА, СНСД и ХДЗ, док СНСД тријумфује и у РС. „Потврђени резултати опћих избора у БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 10.11.2014, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/potvrdeni-rezultati-opcix-izbora-u-bih>, приступљено 09.10.2018. и „СДА и СНСД добили највише гласова на изборима у БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 09.10.2018, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sda-i-snsd-dobili-najvise-glasova-na-izborima-u-bih>, приступљено 09.10.2018.

09.01.1992. године).⁴⁷⁸ Међутим, упркос одлуци суда, НС РС је расписала референдум на коме су грађани подржали прославу Дана републике (55,78% изашлих, од којих је 99,81% гласало „за“). У међувремену је Уставни суд и референдум прогласио неуставним, али се РС опет оглушила о његову одлуку. Иако су многи очекивали и позивали Инцка да прибегне „бонским овлашћењима“ (Б. Изетбеговић, нпр.), то се није десило, а његови позиви „западној заједници“ да смени председника РС, Додика, остали су без резултата.⁴⁷⁹ Но, ово „повлачење“ високог представника је можда имало и једну, из међународне перспективе, позитивну последицу. Наиме, допринело је, макар делимично, политичкој диференцијацији и плурализацији унутар три етничке заједнице, па су се тако отворили унутаретнички сукоби између СДА, СДП и Савеза за бољу будућност БиХ (СББ),⁴⁸⁰ између ХДЗ БиХ и ХДЗ 1990, и између СНСД и СДС (уз коју је и ПДП).⁴⁸¹

3.3.4. Последице друштвеног деловања високих представника

Две главне последице интервенционизма ОХР у БиХ биле су реформа ФБиХ тако да постане ентитет којим доминирају Бошњаци (бар из хрватске перспективе), што је само продубило сукоб између Хрвата и Бошњака (борба за „једнакоправност“ Хрвата), и пренос надлежности са ентитета на централну власт што је допринело даљој поларизацији и ескалацији српско-бошњачког сукоба (сукоб суверенизма/централизма и сецесионизма).⁴⁸² Међутим, ОХР је донекле успела ово да замаскира својом дискурзивном праксом, која је превасходно имала

---

⁴⁷⁸ Slobodanka Kovačević, Putnik Dajić, *Chronology of the Yugoslav Crisis (1942-1993)*, Institute for European Studies, Belgrade, 1994, стр. 49.

⁴⁷⁹ „Инцко тражио од међународне заједнице да смени Додика, протест Српске УН“, *Спутник Србија*, 05.11.2016, https://rs.sputniknews.com/regioni/201611051108738412-RS-Incko-Dodik/?utm_source=short_direct&utm_medium=short_url&utm_content=cBSV&utm_campaign=URL_shortening, приступљено 22.03.2019.

⁴⁸⁰ Странку је 2009. године основао Фахрудин Радончић, власник листа Аваз. На изборима за Представнички дом РС 2010. године усталичила се као трећа бошњачка странка по броју гласова, иза СДП и СДА, а на изборима 2014. године била је друга. Видети: Амер Осмић, „Изборне кампање и опћи избори од 1996. до 2014. године“.

⁴⁸¹ О Инцковом мандату видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 184-206.

⁴⁸² Видети: Д. Пехар, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину*.

две друштвене функције: функцију дисциплиновања и ауторизације и функцију структурирања неједнакости између „локалних“ и „међународних“ актера. Намећући поделу на унутрашње и спољашње, локално и међународно, међународна заједница је настојала да конструише себе као спољашњег посматрача, надзорника демократских и европских реформи у БиХ, као актера који није суштински одговоран за босански послератни процес. Ова, наизглед, категорија разликовања (спољашње/унутрашње) је у БиХ претворена у категорију власти, и то апсолутне, без потребе за легитимитетом и било каквом демократском одговорношћу (неодговорни/одговорни грађанима). Другим речима, међународна заједница је себе конструисала као носиоца апсолутне власти у БиХ, без одговорности према босанским грађанима (практично је била одговорна сама себи). Међутим, та подела је произвела и неке ненамераване последице — босанске политичке елите су искористиле овако конструисану фигуру „странца“ као самодовољан разлог да се супротставе одлукама ОХР, али и за легитимисање других политика. Из њихове перспективе, самоодређење ОХР углавном није било прихватљиво, па су се бавиле његовом деконструкцијом, истичући „колонијално“, „антисрпско“ или „антихрватско“ (ређе „антибошњачко“) деловање међународне заједнице.

Деловање ОХР неспорно је у великој мери утицало на унутрашње односе моћи у БиХ и на процесе политичке легитимације и демократизације, и, што је још важније, изазвало је многе сукобе са локалним елитама, креирајући тиме нове циклусе непријатељства и тензија.⁴⁸³ Дакле, и високи представник, као начелно спољашњи, а суштински унутрашњи актер (што деконструкција поделе на спољашње/унутрашње показује),⁴⁸⁴ постао је талац босанског послератног

---

⁴⁸³ Видети: А. Gilbert, "Legitimacy Matters"; Karin Aggestam, Annika Bjorkdahl, "The study of just and durable peace", у: Karin Aggestam, Annika Bjorkdahl (eds.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*, Routledge, 2013, стр. 1-15. и О. Richmond, *Failed Statebuilding*.

⁴⁸⁴ Овакво тумачење даје и Уставни суд БиХ у својој одлуци из 2000. године: „Једна власт једног правног састава интервенира у другом правном саставу, чиме њене функције постају дуалне. Исто вриједи и за Високог представника међународне заједнице: међународна заједница му је повјерила посебне овласти и његов мандат је међународног карактера. У конкретном случају, Високи представник — чије овласти... нису подложне контроли Уставног суда, као ни вршење тих овласти — је интервенирао у правни састав Босне и Херцеговине, супституирајући домаће власти. У том погледу он је, стога, дјеловао као власт БиХ, а закон, који је донио, је природе домаћег закона, те се мора сматрати законом БиХ.“ Д. Франић, „‘Бонски састав’ у Босни и Херцеговини“, стр. 48.

друштва, чијем стварању је у великој мери и сам допринео. Високи представник заправо представља веома важну друштвену улогу у послератном босанском друштву, а сви појединци који су биле носиоци ове улоге, од Билта до Инцка, представљали су веома моћне друштвене актере.⁴⁸⁵ Без обзира на њихове личне карактеристике и способности, ова улога била је извор друштвене моћи којом су располагали и детерминанта њиховог деловања. Та моћ почиње да опада променом структурних услова, тј. јачањем улоге Русије, али и појавом отпора политици САД код појединих чланица ЕУ, што је и отворило простор за озбиљније супротстављање босанских политичких елита високом представнику.

Наравно, носиоци ове улоге су имали и одређено примарно и корпоративно делатништво. У примарном смислу, пре свега били су Европљани, држављани неке од чланица ЕУ, а у корпоративном — припадници међународне (транснационалне) административне класе или елите,⁴⁸⁶ што подразумева и одређени идеолошки поглед на свет и на сам концепт изградње мира и државе. Међутим, поред великог значаја овог корпоративног делатништва, које би се најкраће могло описати као заступање „либералног и европског консензуса“, на деловање високих представника утицале су и посебности њиховог примарног делатништва. Тако је, на пример, Педи Ешдаун рођен у Индији у породици колонијалног официра, а потом је и као војник служио на Борнеу и у Персијском заливу, што га чини добрим познаваоцем „британске“ Азије и колонијалне перспективе.⁴⁸⁷ Његова перцепција Босне у којој је он „доброћудни апсолутиста“ и „либерал“, а босански политичари „безлични, просјечни, сумњиви“ националисти („ненормалног менталитета“, према Вестендорпу), у великој мери одсликава оријенталистички (и балканистички) дискурс, што му је и донело надимке попут „вицекраља“ или „махараџе“.

Како наводи Едвард Саид, у оријенталистичком дискурсу Западњаци су увек „рационални, мирољубиви, либерални, логични, способни да се придржавају истинских вредности, лишени природне сумњичавости“, док су Оријенталци све

---

⁴⁸⁵ О друштвеној улози и друштвеном актеру видети прво поглавље.

⁴⁸⁶ Ричмонд и Френкс то називају „међународном цивилном службом за изградњу мира и државе“. О. Р. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 181.

⁴⁸⁷ Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, стр. 107.

супротно.⁴⁸⁸ Оно што је такође кључно за оријентализам, а присутно је и у Босни, јесу идеје да домицилно становништво није способно да управља само собом, као и да се управа Запада заснива на знању о Оријенту (неодвојивим од моћи над њим), односно, у нашем случају, о Босни.⁴⁸⁹ Тако су сви високи представници — с изузетком Вестендорпа, који је јасно потврдио овај оријенталистички приступ БиХ, изјављујући „да ово није тренутак за постколонијалну осећајност“⁴⁹⁰ — сматрани добрим познаваоцима Балкана и БиХ.

Штавише, овај оријенталистички дискурс су у мањој или већој мери заступали и високи представници који немају непосредне везе са колонијалном политиком и Оријентом. Тако је Аустријанац Петрич говорио о Дејтонском споразуму као „лудачкој кошуљи“,⁴⁹¹ која је очигледно неопходна ако је босанска елита већ „ненормална“, и чији мандат је поређен с Калајевим режимом у БиХ (1882-1903).⁴⁹² Он је такође, позивајући се на аустријског филозофа Карла-Маркуса Гауса, као суштину европеизације БиХ одредио бекство од „балканске прљавштине, корупције и мржње“.⁴⁹³ Овде делује релевантно објашњење Тање Петровић, која истиче да је колонијализам, „као историјско наслеђе западноевропских држава, на неки начин постао историјско наслеђе читаве ЕУ“,⁴⁹⁴ па тако и чланице ЕУ које немају сопствено колонијално наслеђе могу стварати колонијални дискурс. Она као примере наводи Аустрију⁴⁹⁵ и Словенију, које су „експерти за Западни Балкан“, а то макар делимично потврђује и случај

---

⁴⁸⁸ Едвард Саид, *Оријентализам*, Библиотека XX век, Београд, 2008, стр. 69.

⁴⁸⁹ Исто, стр. 47-48.

⁴⁹⁰ D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 201.

⁴⁹¹ Д. Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника — републиканска критика“, стр. 6.

⁴⁹² Краљачић наводи да је окупација Босне од стране Аустроугарске била део њене целокупне политике према Балкану, чији је основни циљ био „да Хабсбуршка Монархија под плаштом европског мандата оствари политичку и економску доминацију на балканском простору“, а у основи тог плана је „лежала атомизација Балкана и међусобно супротстављање балканских национализам“. Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, стр. 24-25.

⁴⁹³ Видети: D. Majstorović, „Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina“, стр. 631. и Д. Мајсторовић, *Дискурси периферије*, стр. 71.

⁴⁹⁴ Т. Петровић, *Југора*, стр. 68.

⁴⁹⁵ Не можемо се овде у потпуности сложити са Тањом Петровић, јер сматрамо да Аустрија, поред империјалног, има и колонијално наслеђе, управо захваљујући управи над Босном, иако веома скромно у поређењу са неким западноевропским земљама.

БиХ, јер су два висока представника од њих седам, Петрич и Инцко, Аустријанци словеначког порекла.⁴⁹⁶

Као носиоци веома моћне друштвене улоге, вођени сопственим примарним и секундарним делатништвом, високи представници су у доброј мери структурирали послератну транзицију у БиХ, и тиме конструисали и сопствену „пат позицију“. Та позиција се огледа у практично беизлазној ситуацији у коју је ОХР сама себе довела — јер би, с једне стране, демократизација улоге високог представника била бесмислена, како му је мандат заснован на принципима недемократске владавине, док би, с друге стране, његово укидање подразумевало и признање међународне заједнице, макар имплицитно, да су њена интерпретација Дејтонског споразума и установљење „бонских овлашћења“ били екстремни, неразумни и неделотворни. То све чини ОХР и пожељном и непожељном за чланове међународне заједнице, а даљи развој Босне своди практично на две могућности: да настави своје постојање као „празна“ држава под ауторитарним старатељством ОХР (или неког другог „високог представника“) или да се „власништво“ над изградњом државе попуно препусти локалним елитама, што би могло произвести негативне последице, како међу њима не постоји базични консензус о босанској држави, нити о осталим кључним питањима.⁴⁹⁷

Када је босанска држава у питању, међународна заједница има веома важну улогу због одржања фикције суверености, али та фикција је сама по себи генератор сукоба у БиХ. Наиме, како наводи Пехар, управо због те фикције и међународног присуства, локалне елите се никада нису заиста суочиле са последицама рата, нити се упустиле у процесе истинске транзиције, јер су знале да ће се странци бавити тиме, тако да су они могли да наставе са својим максималистичким и етнички искључивим захтевима.⁴⁹⁸ Како је деловање међународне администрације стекло пробошњачку или пробосанску репутацију

---

⁴⁹⁶ Такође, на Косову је специјални представник ЕУ од 2009. до 2016. године био словеначки дипломата и политичар, Самуел Жбогар.

⁴⁹⁷ Видети: Д: Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника — републиканска критика“.

⁴⁹⁸ Или како је то Вестендорп објаснио: „...дат ћу им један рок да донесу неку одлуку, односно да се сложе о некој одлуци. Уколико то не учине, ја ћу им рећи да не брину, да ћу ја одлучити за њих“. Д. Пехар, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину*, стр. 6.

(пре свега због инсистирања на јачању државности БиХ),⁴⁹⁹ посебно из српске и хрватске перспективе, оно је у доброј мери ограничило и опсег друштвених идентитета које грађани БиХ могу да изаберу.⁵⁰⁰ Наиме, противљење међународној управи, као некој врсти империјализма или колонијализма, се у српском (а донекле и хрватском) дискурсу скоро потпуно изједначило са противљењем босанској држави и идентитету, који су се почели опажати као нешто наметнуто силом, спољашње, странао, тј. Друго.

§§§

У овом поглављу покушали смо да укажемо на сложеност и слојевитост друштвено-политичког контекста у коме се босанска послератна транзиција одвијала и у коме су се формирали идентитети, дискурси и наративи којима ћемо се бавити у наредном делу. Критички смо анализирали епистемичку, културно-цивилизацијску, међународнополитичку и локалнополитичку димензију контекста у коме функционише босанско послератно друштво. Покушали смо и да деконструирамо ову дихотомију међународно/локално и да покажемо на примеру високог представника како је она коришћена као средство управљања. Такође, настојали смо да покажемо да је примењени концепт изградње мира и државе неодговарајући и да укажемо на његову камуфлажу либералним и европским дискурсом.

Прокламована универзалност либералне изградње мира је оспорена у готово свим случајевима у којима је примењена, између осталог и због сопствене нелибералне праксе, што потврђује Волерстинов став да је свака универзалност пароксијална. Мало шта од прокламованих циљева либералне изградње мира је успело да се оствари у реалности, па су се ови подухвати углавном свели на друштвено-политичке експерименте који су у многоме подсетили на некадашњу праксу колонијализма и империјализма. Тако је било и у БиХ, где су се развиле етнополитичке стратегије отпора „међународној заједници“, посебно њеном

---

⁴⁹⁹ Алија Изетбеговић је, на пример, оценио усвајање „бонских овлашћења“ као нешто што је у интересу БиХ и Бошњака. Д. Пехар, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника — републиканска критика“, стр. 8.

⁵⁰⁰ Видети: D. Majstorović, „Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina“, стр. 648.

главном актеру — високом представнику. Ово је само радикализовало већ постојећи сукоб у БиХ, продубљујући јаз међу босанским елитама: бошњачком, с једне стране, и српском и хрватском, с друге. Сматрамо да последице деловања високог представника нису сагледиве у потпуности, али смо настојали да деконструишемо његов дискурс и укажемо на то колико је његова ауторитарна пракса утицала на обликовање послератне транзиције у БиХ. Због тога смо анализирали кључне одлуке свих високих представника и закључили, слично Уставном суду БиХ, да су они деловали као унутрашњи друштвени актери у БиХ, који су својом ауторитарном праксом прекршили многе принципе либералне демократије које су заговарали. Указали смо и на значај њиховог примарног и корпоративног делатништва које је, између осталог, условило њихову перспективу и приступ, али и на значај структура дугог трајања које су детерминисале њихово понашање.

Одређујући се према политици међународне заједнице у БиХ, босанске политичке елите су у великој мери одредиле и свој однос и према самој држави БиХ, посебно српска елита, која је временом, супротстављајући се и критикујући политику међународне заједнице, све више радила на делегитимацији државе БиХ међу циљним становништвом. Наравно, узроци те делегитимације не леже само у политици међународне заједнице у БиХ, већ превасходно у босанском рату (1992-1995) и доминантним наративима о њему. Управо ћемо анализом босанских политичких дискурса у наредном поглављу покушати да покажемо како су незадовољавајући резултати послератне транзиције, тј. изградње мира и државе у БиХ, последица постојања непомирљивих концепата државе и нације — а они су непосредно повезани са међусобно искључивим интерпретацијама босанског рата, тј. агресора и жртве — који захваљујући свом континуитету стичу структурна својства и постају део етнонационалних идентитета. Како Гилберт наводи, заговорници одређених ексклузивистичких државних пројеката увек намењују своје наративе популацији пред којом желе да се легитимишу и чијој подршци теже. Чинећи то, они репродукују осећај припадности и одређени друштвени идентитет, док деконструишу остале, алтернативне идентитете: „Укратко, историјски наративи намењени легитимисању државне идеје или државног пројекта играју важну улогу у обликовању идентитета група или заједница, а

према томе и деловања која се могу предузети... Они су чиновни стварања и разарања политичких могућности.⁵⁰¹ Предмет следећег поглавља ће управо бити идентитетски наративи у БиХ: они о рату, жртви и држави.

---

⁵⁰¹ A. Gilbert, "History, War, and the Poverty of the Political Imagination in Bosnia-Herzegovina", у: Marko Zivkovic and Srdja Pavlovic (eds.), *Transcending Fratricide. Political Mythologies, Reconciliations, and the Uncertain Future in the former Yugoslavia*, McGill/Queens University Press, 2013, стр. 11.

4. КОНСТРУКЦИЈА ЕТНОНАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА У ДИСКУРСИМА БОСАНСКИХ ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА: НАРАТИВИ О РАТУ, ЖРТВИ И ДРЖАВИ⁵⁰²

*Рат је извор свих њихових успјеха.*⁵⁰³

Дејан Јовић

Политичке елите, као дискурзивни предузетници и носиоци институционалне и структурне моћи, одређују правила производње и перцепције дискурса у јавној сфери, што укључује и критеријуме друштвене укључивости и искључивости, разликовања између истинитог и неистинитог („режими истине“) и морално доброг и лошег.⁵⁰⁴ У случају БиХ, то би значило да политичке елите као носиоци власти конструишу етничке идентитете, њихове доминантне садржаје (што је условљено делатништвима и друштвеним улогама које припадници елита врше, као и друштвеним структурама), при чему делегитимишу и маргинализују алтернативне неетничке идентитете или алтернативне садржаје етничких идентитета (као морално лоше, лажне, итд.). Вишедеценијско деловање етнополитичких елита у послератној БиХ довело је до (ре)конструисања етнонационалних идентитета тако да они делују међусобно искључиво, односно до етничке поларизације друштва и дискриминације припадника других етничких група. Овакви идентитетски односи су се временом структурирали и институционализовали, те је створено друштвено-политичко окружење које практично онемогућава вођење инклузивније међуетничке политике.

Другим речима, није проблем у томе што је мир институционализовао партикуларне етничкосте, већ што су они постали друштвено нормативни и тиме

---

⁵⁰² Ово поглавље садржи преведене делове следећих текстова: Goran Tepšić, „The Balkan ‘Metaconflicts’: Building Nations Instead of Peace(s)?“, *ISA’s 57th Annual Convention*, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/Atlanta%202016/Archive/62746982-75ae-4bda-8d23-58902c72f59e.pdf>, приступљено 02.10.2018; G. Tepšić, „Building Nations Instead of Peace(s): the Bosnian Metaconflict“, *Serbian Political Thought*, година IX, vol. 16, br. 2, Institut za političke studije, Beograd, 2018. и G. Tepšić, Nemanja Džuverović, „Bosnia and Herzegovina“, у: H. J. Giessmann, R. Mac Ginty (ур.), *Research Handbook on Political Transition*, Edward Elgar, London, 2018.

⁵⁰³ Д. Јовић, *Рат и мит*, стр. 325.

⁵⁰⁴ Видети: Katy Hayward, „Introduction: Political discourse and conflict resolution“, у: Katy Hayward and Catherine O’Donnell (eds.), *Political Discourse and Conflict Resolution: Debating Peace in Northern Ireland*, Routledge, Abingdon, 2011, стр. 1-15.

затворили простор другим облицима друштвеног бивања (примарног делатништва) и другим видовима политичког деловања (корпоративног делатништва), другачијим облицима политичког сукоба.⁵⁰⁵ Тако конструисана међузависност идентитета и друштвених структура која подстиче етнополитику и маргинализује политичке алтернативе, превасходно почива на супротстављеним перцепцијама и интерпретацијама Рата у БиХ — његових узрока, улога које су зарађене стране имале у њему (ко је био жртва, а ко злочинац) — али и међусобно искључивих наратива о држави, која је, између осталог, и била предмет овог оружаног сукоба. „Босна није само подељено друштво већ друштво поларизовано на најосновнијем питању — питању легитимитета државе, њених заједничких институција и њених граница.“⁵⁰⁶

Ове етнополитике превасходно служе као средства одржавања идеологије и принципа једне етничке групе, потврђујући њен историјски интегритет, рационализујући актуелне ставове политичких представника те групе и одређујући будући правац њиховог деловања.⁵⁰⁷ Послератни политички дискурси су одржали конструкцију непријатеља из ратног периода, претварајући ратне ривале у идентитетске Друге — делимичну или потпуну негацију колективног Сопства. То је водило стварању паралелних етничких заједница (и реалности), а тиме и губљењу потребе да се политичке елите легитимишу пред целокупним грађанством Босне. Наиме, елите су се, уз одређене изузетке, углавном обраћале само свом етничком електорату, па су тако само њему и биле одговорне. Тиме је етнички идентитет постао кључна детерминанта њихове политике. Како се наводи у једном извештају УН: „Систем [у БиХ] промовише територијално засновану етничку доминацију... цео систем — институције државног нивоа, ентитети, кантони, општине, па чак и Дистрикт Брчко — структуриран је тако да је једини предуслов за функционисање ових институција, и за заштиту људских права, заснован на етничкој припадности.“⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁵ Andrew Finlay, *Governing Ethnic Conflict: Consociation, identity and the price of peace*, Routledge, 2011, стр. 10.

⁵⁰⁶ Sumantra Bose, "Mostar: international intervention in a divided Bosnian town, 1994–2001", у: Peter Siani-Davies (ed.), *International Intervention in the Balkans since 1995*, Routledge, 2003, стр. 3.

⁵⁰⁷ K. Hayward, "Introduction: Political discourse and conflict resolution", стр. 5.

⁵⁰⁸ O. P. Richmond, J. Franks, *Liberal Peace Transitions*, стр. 62.

Етницитет је један од чинилаца примарног делатништва, које, како је то објаснила М. Арчер, представља почетну позицију појединца у друштвеној расподели оскудних ресурса.⁵⁰⁹ Примарно делатништво чине наше различите припадности (етничка, верска, родна, итд.) и оно се увек користи у „множини“, док једино друштвени актер (носилац друштвене улоге) заиста постоји у „једнини“ и задовољава критеријуме поседовања јединственог идентитета.⁵¹⁰ Другим речима, примарни делатници у политичком дискурсу постоје као неиздиференцирано мноштво, као становништво, док се тек корпоративни делатници, организовани у политичке партије и друге друштвене организације, и друштвени актери препознају као индивидуални носиоци и заступници друштвених идентитета. Но, примарно делатништво одређује које друштвене улоге можемо вршити, па тако у случају БиХ једино онај ко се, на пример, изјасни као етнички Србин може вршити функцију српског члана Председништва БиХ. Однос је двосмеран, делатништво конституише актера, али актер повратно утиче својом дискурзивном и бихевиоралном праксом на делатништво, одржавајући или мењајући његов садржај.⁵¹¹

У БиХ, етнички и верски идентитети доминирају примарним делатнишвом становништва. Они одређују његово друштвено деловање и друштвену покретљивост. Ако је припадник једне групе етнички дискриминисан — на пример, Бошњак у РС — то ће врло вероватно одредити његове друштвене циљеве и усмерити његово деловање против система. Кроз друштвену и политичку артикулацију циљева заснованих на интересима и потребама, појединци артикулишу своје корпоративно делатништво не би ли променили или очували структурне услове постојећег друштвеног контекста. Корпоративно или секундарно делатништво се, како смо већ поменули, углавном јавља у облику интересних група, друштвених покрета, удружења или политичких партија. Када је БиХ у питању, партије су кључни корпоративни делатници, тј. њихова руководства. Она одржавају овај етос искључивости који неетничке актере практично лишава било какве могућности за структурну промену. И док контрахегемони напори углавном остају маргинализовани због немогућности да

---

⁵⁰⁹ М. Archer, *Being Human: The Problem of Agency*, стр. 261.

⁵¹⁰ Исто, стр. 61.

⁵¹¹ Видети: С. Wight, *Agents, Structures and International Relations*.

задобију ширу друштвену подршку, хегемоне елите остају заробљене у својим дискурсима, процењујући да би њихова промена била потенцијално погубна по сопствени привилеговани друштвени статус. Како је то објаснио Џерард Тоал (Gerard Toal): „Политичка географија Босне одржава ратне поделе живима и награђује ексклузивистичке захтеве више него било које друге.“⁵¹²

Целокупна босанска послератна транзиција је веома слична „премодерном сценарију“ односа међу структурама и делатницима, који је изнела Маргарет Арчер.⁵¹³ То је систем у коме су корпоративни и примарни делатници статусно раздвојени, али функционално међузависни, и управо та функционалност раздвојеност чини дуготрајном. Постоји релативно малобројна елита корпоративних делатника на врху политичке и друштвене хијерархије и огромна већина примарних делатника на њеном дну. У таквом систему, елите одржавају хегемонију кроз клијентелистички систем — расподелу материјалних и нематеријалних добара (попут идентитета, безбедности, итд.) засновану на етнополитичкој погодности, одржавајући тиме подршку својих сународника и политички *status quo*. Клијентелистички систем такође подстиче укључивање примарних делатника у постојећа корпоративна делатништва (што је и начин преживљавања), политичке партије пре свега, и тиме слаби артикулацију политичких алтернатива. Политичке алтернативе су наравно могуће, али овакав систем чини да оне за већину популације делују политички безначајно и нелегитимно. У томе и јесте кључ репродукције етнополитичких елита.

Хегемони дискурси ових елита не представљају „власништво“ било ког актера, нити се могу у потпуности контролисати. Они су уграђени у структуре и не могу једноставно бити искључени када неко од њихових заступника напусти политичку сцену. Како смо већ поменули, када је СНСД и дефинитивно сменила СДС с власти у РС, она није уклонила њен етнополитички дискурс из јавног простора, већ га је преузела, иако није важила за националистичку странку. Тако се њен председник, М. Додик, од политичара који је тврдио да „Република Српска није држава“, да је „боље бити ентитет у БиХ, него провинција у Србији“, да су „кривци за дешавања у БиХ националистичке странке“, да „Радован Караџић мора

---

⁵¹² G. Toal, „Republika Srpska will have a referendum“, стр. 199.

⁵¹³ Видети: M. Archer, *Being Human: The Problem of Agency*.

одговарати“ и да је у Сребреници почињен геноцид, претворио у своју супротност, макар у дискурзивном смислу.⁵¹⁴ Босанске елите су доживеле одређене кадровске промене током нешто више од две деценије послератне транзиције, али су политички дискурси и праксе задржали континуитет. Етнополитички дискурси су тиме постали део политичке традиције или „политичке формуле“⁵¹⁵ у Босни, где сваки покушај стицања политичког легитимитета и народне подршке мора да узме у обзир ову формулу, или да се суочи са друштвено-политичком маргинализацијом. Примарни елемент ове политичке формуле јесу интерпретације Рата у БиХ (1992-1995), које неретко обухватају и Други светски рат и даљу историју, као и неизбежну тему жртве.

Сходно наведеном, ово поглавље је подељено у четири дела: први део се бави методолошким и теоријским оквиром анализе доминантних политичких дискурса у БиХ, други обухвата наративе о рату, трећи — наративе о жртви, и четврти — наративе о држави, а све с циљем закључивања о томе шта чини доминантне садржаје (свакако не и једине) три етнонационална идентитета.

4.1. Методолошки и теоријско-аналитички оквир

Како смо објаснили у првом поглављу, наш приступ реконструкцији идентитетских садржаја на основу анализе три доминантна политичка дискурса у БиХ, односно њихових наратива о рату, жртви, и држави, заснива се на монистичко-интерпретативистичкој методологији. Приступ је, дакле, херменеутички (двострука херменеутика), почива на нашој анализи и интерпретацији интертекстуално повезаних исказа трију политичких елита који творе етнонационалне идентитете. Покушали смо да разумемо значења идентитета која им сами друштвени актери придају и да објаснимо како њихови дискурси одржавају одређени ниво регуларности ових значења, чиме одређују и опсег могућих политичких исхода, тј. поље политичког деловања.

---

⁵¹⁴ „Тако је говорио Додик: Република Српска је "република шумска". Боље бити ентитет у БиХ, него провинција у Србији“, *Ослобођење*, 03.10.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/republika-srpska-je-republika-sumska-bolje-biti-entitet-u-bih-nego-provincija-u-srbiji>, приступљено 04.10.2012.

⁵¹⁵ Гаetano Моска (Mosca) одређује „политичку формулу“ као скуп принципа на којима почива моћ владајуће (управљачке) класе. Gaetano Mosca, *The Ruling Class*, McGraw-Hill Book Company, Inc, New York, 1939, стр. 70-71.

У складу са основним циљевима (критичке) анализе дискурса,⁵¹⁶ настојали само да прикупимо што више исказа политичких елита који се тичу три наведене теме (рат, жртва, држава), односно примарних извора у које су сами дискурзивни догађаји уграђени, као и да установимо разлоге континуитета и непроменљивости ових дискурса у одређеном периоду босанске послератне транзиције. Применили смо већ поменуте Фукоове приступе — археологију и генеалогiju — односно, покушали смо да опишемо три дискурзивне формације, да анализирамо њихове кључне дискурзивне догађаје (оне који имају улогу конститутивних чинилаца друштвене стварности), да установимо односе међу њима и регуларности у тим односима (укључујући и процедуре забране, поделе и одбацивања и разликовања између истинитог и лажног), као и да укажемо на историјску генезу ових дискурса (историзација дискурса кроз анализу односа моћи и знања), на међусобну конститутивност садашњих политичких прилика и интерпретација прошлости.

Наш приступ анализи дискурса заправо у великој мери одговара једном од аналитичких модела Лене Хансен. У питању је модел који се фокусира на политичке лидере, са званичним ауторитетом и могућношћу да санкционишу политике које се спроводе, као и на носиоце кључних улога у процесу спровођења тих политика. Овај модел подразумева идентификацију текстова чији су они аутори, укључујући говоре, званичне документе, политичке дебате, интервјуе, књиге (све оно што се може подвести под званични политички дискурс), као и текстове који су имали интертекстуални утицај на њих. Циљ модела је, како објашњава Хансенова, да се истражи како интертекстуални односи стабилизују дискурс и како га чине отпорним на критику и деконструкцију.⁵¹⁷

За јединицу анализе, у складу са интерпретативистичким приступом, али и наративном теоријом деловања,⁵¹⁸ изабрали смо исказ/говорника (*speaker/statement unit*),⁵¹⁹ чиме смо у ствари само операционализовали Азарову идеју да би јединица анализе у сукобима дугог трајања требало да буде етничка група или етнички идентитет. Наш аналитички узорак обухвата око две хиљаде текстова, који су углавном прикупљени из босанских медија, али и из медија

---

⁵¹⁶ Видети: R. Wodak, et al., *The Discursive Construction of National Identity*, стр. 7-8. и G. Weiss, R. Wodak, "Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis", стр. 1-11.

⁵¹⁷ Видети: L. Hansen, *Security Practice*, стр. 53-57.

⁵¹⁸ Видети: E. Ringmar, *Identity, interest and action...*

⁵¹⁹ Видети: Linda M. Johnston, „Narrative Analysis”, у: D. Druckman, *Doing research*, стр. 277-291.

других држава (Србије и Хрватске, пре свега). Полазна намера нам је била да анализирамо исказе у периоду после 2011. године, када се високи представник практично повлачи из политичког живота БиХ и престаје да санкционише политичке дискурсе и праксе три етноелите, али је, услед интертекстуалности ових дискурса и позивања на исказе и текстове из претходног периода, ово временско ограничење прилично релативизовано. С обзиром на то да смо изабрали да се бавимо доминантним дискурсима трију етнонационалних елита, говорници су бирани на основу њихове националне припадности (која је у БиХ углавном јавно позната, јер сам политички систем то захтева), друштвене улоге коју су вршили, али и на основу већ поменуте интертекстуалности њихових исказа. На пример, Жељко Комшић се изјашњава као Хрват и три пута је биран за представника хрватског народа у Председништву БиХ, али се његови искази много више уклапају у доминантни бошњачки дискурс, него у хрватски.

Етнонационални идентитет, како смо објаснили у другом поглављу, овде посматрамо као делатну потребу, потребу изазвану друштвеном социјализацијом, тј. делатништвом. Потребу чије задовољење (признање) је претпоставка друштвеног деловања. Такав идентитет је релациони, интеракциони, представља однос између Сопства и Другости, који суштински карактеришу постојање идентитетске границе и идентитетског садржаја. И границе и садржај могу опстајати у дугом периоду, бити дугог трајања, али се могу и мењати, што зависи од друштвеног контекста њиховог постојања, пре свега од друштвених структура и актера. Тако и политичке елите у БиХ, као што ћемо и видети у наставку, делимично репродукују предранте идентитетске границе и садржаје, а делимично их реконструишу, углавном под утицајем различитих наратива о Рату у БиХ. На пример, српски дискурс је претрпео корениту промену у погледу предраног односа према Босни, од потпуног присвајања до потпуне негације њеног постојања. У сваком случају, идентитет као делатна потреба и у БиХ представља „средишњи чинилац, мотивишућ[у] тематик[у]“ друштвених сукоба.⁵²⁰

Но, идентитет овде посматрамо и као средство легитимације власти и управљања циљним становништвом (средство друштвене контроле), односно — као средство репродукције политичке моћи. Проблем са оваквом репродукцијом

---

⁵²⁰ K. Avruch, "Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution", стр. 55.

моћи у БиХ лежи у томе што се она заснива на три партикуларна, етничка идентитета, па подразумева и повлашћеност оних који деле доминантну верзију сопственог идентитета и дискриминацију оних који се са њом не слажу, али још више искљученост присталица осталих етничких и неетничких идентитета (Други). Како идентитет, да би био успостављен, захтева признање нашег Сопства (самоперцепције) од стране Другог, његово непризнавање може водити сукобу (или постати чинилац већ постојећег сукоба), из чега смо и извели једну од хипотеза овог рада о сукобу дугог трајања у БиХ.

У нашој анализи дискурса у БиХ, настојимо да применимо Азаров аналитички модел сукоба дугог трајања. Примарни фокус нам је на идентитетском садржају, бавимо се међуидентитетском динамиком, улогом власти и државе у овим процесима, док је утицај међународне заједнице обрађен у претходном поглављу. Посебну пажњу смо обратили на механизме одржавања сукоба: негацију идентитета, компетитивну самовиктимизацију, страх од асимилације, отпор различитости, међусобно окривљавање, поларизацију и приписивање и пројектовање негативних особина на Другог (дехуманизацију).

4.2. Наративи о рату

У овом делу рада обухватићемо три доминантне интерпретације рата у БиХ и сукобе које оне изазивају. Ове интерпретације садрже квалификацију рата, одређење његових узрока, дефинисање сопствене улоге у рату, али и формулацију непријатеља. Укључују и успостављање интертекстуалних односа са другим историјским догађајима или периодима, али и са тренутним политичким збивањима и будућим политикама. Њихова последица су и метасукоби, тј. сукоби о природи сукоба, који се воде међу босанским елитама, и то пре свега међу бошњачком и српском, с једне стране, и бошњачком и хрватском, с друге. Важно је напоменути да срско-хрватски метасукоб у периоду који смо у овом раду анализирали, готово потпуно изостаје. Иако хрватски наратив, попут бошњачког, као кључни узрок рата одређује „великосрпску агресију“ (пре свега на Хрватску), а српски наратив инсистира на злочинима НДХ над Србима за време Другог светског рата и Рата у Хрватској (1991-1995), сукоби о овим темама између српске

и хрватске елите у БиХ најчешће изостају. То је посебно карактеристично за период „српско-хрватског приближавања“ који је обележен доминацијом Човићеве ХДЗ БиХ и Додиковог СНСД међу хрватским и српским бирачким телом (од 2006. године). На крају овог потпоглавља ћемо се бавити и тумачењем улога и значаја ратних вођа у доминантним политичким дискурсима и њиховом политичком заоставштином.

4.2.1. Бошњачко-српски метасукроб: између „српске агресије“ и „грађанског рата“

За бошњачку елиту рат је био „херојско вријеме када с[у], последице 500 година, направили своју војску“, како је то објаснио Бакир Изетбеговић, а на истоветан начин рат је описао и Жељко Комшић — као херојску борбу АРБиХ. Иако Комшић не припада бошњачкој елити, пошто се у етничком смислу изјашњава као Хрват, он је био члан АРБиХ и за своје деловање у њој добио највише војно одликовање — „Златног љиљана“, те је његова интерпретација рата готово истоветна бошњачком нарративу о рату.⁵²¹ Сличног става је и реис-ул-улема Исламске заједнице у Босни и Херцеговини, Хусеин Кавазовић (2012-), који је истакао да је ово ратно раздобље било и време када је „исковано витештво“ бошњачке нације: „Овдје у Сарајеву, горе у Бихаћу, доље у Мостару и на свим другим бедемима наше домовине исковано је витештво нашег народа. На Ковачима и бројним другим шехитлцима, бијели нишани су ускличници нашег памћења на то витештво. Најбољи наши синови су сачували нашу земљу“.⁵²² З. Лагумџија, бивши председник СДП (1997-2014), је у изјави из 2014. године упоредио босански рат са сиријским, додајући да су они тада „стали у одбрану земље, части, живота људи, демократије, права на живот у демократији и

---

⁵²¹ „Изетбеговић: Храбри Бошњаци и рахметли Алија сачували су Босну“, *Радио Сарајево*, 02.09.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/124024/nosache>, приступљено 02.09.2013; „Жељко Комшић: Заборављамо херојску борбу Армије БиХ“, *Радио Сарајево*, 08.08.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/121580/nosache>, приступљено 10.08.2014; „БиХ није земља за коју су се њезини најхрабрији синови борили“, *Ослобођење*, 07.05.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bih-nije-zemlja-za-koju-su-se-njezini-najhrabriji-sinovi-borili>, приступљено 07.05.2014.

⁵²² „Дан шехида: Завјет бошњачког народа шехидима је да их неће изневјерити и издати“, *Ослобођење*, 09.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dan-sehida-zavjet-bosnjackog-naroda-sehidima-je-da-ih-nece-iznevjeriti-i-izdati>, приступљено 09.08.2013.

различитостима“,⁵²³ док је претходник Б. Изетбеговића на месту председника СДА, Сулејман Тихић, окарактерисао рат као славни оптор „великосрпској агресији“: „Бошњаци су се 1992. супротставили агресији на Босну и Херцеговину и осујетили планове сљедбеника идеје тзв. велике Србије”.⁵²⁴

Теза о „великосрпској агресији“ је кључна за бошњачку интерпретацију рата и о њој постоји јасан консензус међу припадницима бошњачке елите. Према бошњачком наративу циљ босанских Срба и Србије било је уништење босанске државе (Б. Изетбеговић): „Све су учинили да БиХ нестане. [...] Није Сребреница напала Србију већ обратно.”⁵²⁵ Стога, „[у] БиХ није било грађанског рата“, већ се радило о „агресији сусједних земаља и удруженим злочиначким потхватима који су сезали до Милошевића и Туђмана“.⁵²⁶ Према овом наративу, Бошњаци нису хтели рат, већ су на њега били присиљени: „Алија није бирао рат. Учинио је све да до њега не дође. Кад је дошао, дијелиле су се територије, Југославија се распадала. Било је питање ко ће шта од тога узети. Покушали су да цијепају БиХ, ми смо се супротставили. Дакле, кад је био присиљен на један неправедан рат, он га је добро водио.”⁵²⁷ Б. Изетбеговић је објаснио и да је његов отац желео „да се то завађање етничких група у БиХ заустави, да крене процес помирења и да што мање жртава у томе свему буде“, као и да би требало да га памте као „човјека мира, а не човјека рата“.⁵²⁸

Детаљнију интерпретацију Босанског рата Б. Изетбеговић је изнео приликом предавања у Центру за исламске студије Универзитета у Оксфорду (2013): „Подсјетио је да је у бруталном четворогодишњем рату у БиХ извршено свирепо етничко чишћење становништва и темељито уклањање трагова

---

⁵²³ „Лагумџија: Асад ће завршити као Милошевић“, *Ослобођење*, 24.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/lagumdzija-assad-ce-zavrstiti-kao-milosevic>, приступљено 24.01.2014.

⁵²⁴ „Тихић: Много сличности у прогону Бошњака 1862. и 1992. године“, *Ослобођење*, 08.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/tihic-mnogo-slicnosti-u-progonu-bosnjaka-1862-i-1992-godine>, приступљено 08.09.2012.

⁵²⁵ „Најважнији су односи унутар БиХ“, *Радио Сарајево*, 27.12.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/98501>, приступљено 29.12.2012.

⁵²⁶ „Бакир Изетбеговић: Хрватска и Србија су извршиле агресију на БиХ“, *Дневник*, 02.05.2018, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/bakir-izetbegovic-hrvatska-i-srbija-su-izvrsile-agresiju-na-bih?fbclid=IwAR0xUI6Jpkdcy-1hNhgvGlvQdKigndPwrqHJ0AZ8ouCLQ8paigOrVmMYNLE>, приступљено 02.05.2018.

⁵²⁷ „Бакир Изетбеговић: Алија би желио да га памте као човјека мира, он недостаје Босни“, *Ослобођење*, 19.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-alija-bi-zelio-da-ga-pamte-kao-covjeka-mira-on-nedostaje-bosni>, приступљено 22.10.2013.

⁵²⁸ Исто.

муслиманске културе и традиције. Изетбеговић је уз остало подсјетио како је Сарајево издржало једну од најдужих опсада у историји ратовања изгубивши скоро десетину становништва које се затекло у окружењу, а да је кулминација рата био геноцид извршен у Сребреници. Рат није изгубљен. Армија БиХ која је требала да издахне под ударцима десетероструко јачег удруженог непријатеља је зачудо почела да јача, расте, узвраћа. Са скоро заустављеном привредом, одвојени у потпуности од остатка свијета, браниоци Босне су успјели да изграде један комплексан систем који је одбранио земљу и народ. [...] Отпор босанских патриота, претежно Бошњака, је био успјешан и из њега се могу повући неке важне лекције. [...] Мислим да су два највриједнија ослоња били вјера и знање. Морална и интелектуална снага. Бошњаци су већином вјернички и већином образован народ...⁵²⁹ Или како је другом приликом изјавио, АРБиХ је зауставила „покољ над нашим народом“, „дијепане наше државе“ и „омогућила да се у Дејтону постигне мир“.⁵³⁰

Овакву интерперетацију рата која има полазну претпоставку „да постоји једна страна која је крива, односно српска страна, и да та страна нема право ништа другима да говори“, М. Иванић је назвао „болесном“ и „погрешном“ и додао да „док буде тако неће бити помирења у региону“.⁵³¹ Када је у питању српски нарратив о рату, Народна скупштина РС је 2013. године усвојила *Декларација о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године*, у којој је осудила бошњачку интерперетацију рата и навела да: „...у оцјењивању догађаја из претходног рата, нема довољно објективног, уравнотеженог и уједињеног приступа свих страна у Босни Херцеговини и ван ње, а посебно када је у питању кршење међународног ратног и хуманитарног права и однос према узроцима, карактеру и посљедицама ратног сукоба. Негативна квалификација појединих догађаја била је основа бројних облика сатанизације српског народа. [...] ...“трагични ратни сукоб“ у

---

⁵²⁹ „Изетбеговић у Лондону: Цијела Босна је мезаристан невино побијених муслимана“, *Ослобођење*, 28.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-u-londonu-cijela-bosna-je-mezaristan-nevino-pobijenih-muslimana>, приступљено 30.10.2013.

⁵³⁰ „Бакир Изетбеговић одговорио на иницијативу Додика“, *BH-index*, 13.04.2017, <http://www.bh-index.com/bakir-izetbegovic-odgovorio-na-inicijativu-dodika/>, приступљено 14.04.2017.

⁵³¹ „Иванић: За Вучићеву иницијативу потребни неки нови лидери“, *РТС*, 11.08.2015, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/Регион/2003462/Иванић%+Сарајево+нема+воље+да+реш+и+напад+на+Вучића.html>, приступљено 14.08.2015.

Босни и Херцеговини изазван [је] мајоризацијом српског народа у БиХ, те [је] на основу научних, стручних и историјских критеријума и стандарда имао карактер грађанског рата с примјесама међуетничког, са високим степеном укључености међународног фактора. [...] ...пресуде изречене од стране Међународног кривичног суда за бившу Југославију (МКСБЈ) нису допринијеле помирењу и утврђивању истине о ратним сукобима у региону. Народна скупштина истиче да МКСБЈ у свом мандату суди само појединцима за почињена кривична дјела, а не може изрицати колективне пресуде народима, организацијама или владама.“⁵³²

С. Тихић, тада председник СДА, одбацио је ову декларацију као покушај фалсификовања историје: „Декларација је неутемељена, дискриминаторска и фалсифицира историју БиХ у периоду од ’92. до ’95. године...“,⁵³³ а његовој осуди су се придружиле и друге бошњачке странке.⁵³⁴ Клуб Бошњака у Вијећу народа РС је отишао и даље од тога и уложио вето на *Декларацију* НС РС, сматрајући да угрожава витални национални интерес бошњачког народа, „јер се дају неприхватљиве и једностране оцјене рата у БиХ, укључујући узрок, карактер и посљедице“⁵³⁵ и додао да „прихвата одлуке и правне квалификације Међународног суда правде у Хагу и Међународног кривичног суда за бившу Југославију, као и пресуде Суда БиХ, да је рат у БиХ током 1992-1995. године био међународни оружани сукоб у коме су почињени тешки ратни злочини, укључујући и геноцид у Сребреници“.⁵³⁶ Касније је Б. Изетбеговић овај и друге

---

⁵³² „Декларација Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ“, *Бигпортал*, 19.06.2013, <http://bigportal.ba/deklaracija-narodne-skupstine-rs-o-uzrocima-karakteru-i-posljedicama-tragicnog-oruzanog-sukoba-u-bih/>, приступљено 22.06.2013; „НСРС: У БиХ се десио грађански рат због мајоризације Срба“, *Ослобођење*, 27.06.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/nsrs-u-bih-se-desio-gradjanski-rat-zbog-majorizacije-srba>, приступљено 29.06.2013.

⁵³³ „Тихић: Попис становништва не можемо одгађати“, *Радио Сарајево*, 02.07.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/117617/tihic-popis-stanovnistva-ne-mozemo-odgadati>, приступљено 03.07.2013.

⁵³⁴ „НС РС: У БиХ се десио грађански рат због мајоризације Срба“.

⁵³⁵ „Клуб Бошњака у НС РС ставио вето на Декларацију о рату“, 08.07.2013, *БХРТ*, [http://www.bhrt.ba/82.html?&no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=1865&tx_ttnews\[backPid\]=82](http://www.bhrt.ba/82.html?&no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=1865&tx_ttnews[backPid]=82), приступљено 09.07.2013.

⁵³⁶ Исто.

сличне напоре српске стране осудио као „покушај изједначавање страна, релативизирање истине о агресији на БиХ...“.⁵³⁷

Српски наратив о Рату у БиХ одређује Бошњаке као кривце за започињање рата. Често се истиче да је А. Изетбеговић крив за рат јер је у марту 1992. године одбио Кутиљеров план (Лисабонски споразум), што је убрзо увело БиХ у оружани сукоб. Наводи се да је његов циљ било рушење „баланс[а] три народа на којем је почивала Босна и Херцеговина“, тј. укидање Србима и Хрватима стечених „права које признавао и комунизам, како би створили унитарну БиХ с бошњачком влашћу“.⁵³⁸ Додик одређује А. Изетбеговића као исламисту који је покушавао да спроведе своју „Исламску декларацију“, „у којој је писао о томе да муслимани тамо где су већина требају увести своју власт и шеријатско право, а бити мирни док не постану већина“.⁵³⁹ Често се у српском наративу помиње и реченица А. Изетбеговића о жртвовању мира зарад суверености, па је тако и М. Крајишник, на суђењу Р. Караџићу 2013. године, у својству сведока, навео то као један од кључних аргумената „бошњачке кривице“: „Муслиманска и хрватска страна залагале су се за издвајање из Југославије на неуставан начин, а српска страна за поштовање Устава и изналагање компромиса... [...] ...у јануару 1991. предсједник Странке демократске акције (СДА) Алија Изетбеговић у Скупштини [је] дао „запањујућу изјаву“ да ће „жртвовати мир за суверену БиХ“.⁵⁴⁰

Ненад Кеџмановић, српски члан ратног Председништва БиХ (1992), бивши сенатор РС и бивши саветник М. Додика (називају га и његовим идеологом),⁵⁴¹ додатно је појаснио ово објашњење о кривици за рат: „СДС, СДА и ХДЗ су на изборе 1990. изашле као неформална коалиција и добиле толику подршку

---

⁵³⁷ „Муслимани су превазишли диктаторе и туђе рецепте“, *Ослобођење*, 08.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/muslimani-su-prevazisli-diktatore-i-tudje-recepte>, приступљено 08.08.2013.

⁵³⁸ „Додик: За рат крив Изетбеговић“, *Б92*, 09.04.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=04&dd=09&nav_category=64&nav_id=703288, приступљено 11.04.2013.

⁵³⁹ Исто.

⁵⁴⁰ „Крајишник на суђењу Караџићу: Муслиманска и хрватска страна залагале су се за издвајање из Југославије“, *Ослобођење*, 07.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/krajisnik-sudjenju-karadzicu-muslimanska-i-hrvatska-strana-zalagale-su-se-za-izdvajanje-iz-jugoslavije>, приступљено 08.11.2013.

⁵⁴¹ „Додиков идеолог тврди: Човић ближи Бањалуци него Загребу и сукобу са католичком црквом“, *Вујести*, 10.02.2017, <https://vijesti.ba/clanak/347388/dodikov-ideolog-tvr-di-covic-blizi-banjaluci-nego-zagrebu-i-u-sukobu-sa-katolicnom-crkvom>, приступљено: 30.07.2019.

Муслимана, Срба и Хрвата да се већ тада могло говорити о три национална покрета. Затим су исто тако, према унапријед припремљеном плану, без икаквих трзавица подијелиле власт. Неких годину дана је то функционисало, а запело је на питању о будућем статусу БиХ. Тада је пропуштена прилика да се постигне базични консензус. Међутим, стари Изетбеговић је изиграо не само Карацића и Бобана (Лисабонски споразум), него и Зулфикарпашића и Филиповића (Историјски споразум). Услиједио је грађански рат на национално-вјерској основи, који је три народа удаљио од консензуса о било каквој добровољној заједници. Зато је њен облик дизајниран у иностранству и одржан међународним протекторатом. Али зато и данас Бошњаци оспоравају РС, Хрвати — Федерацију, Срби — државни оквир.⁵⁴²

У српском нарративу о рату, који се одређује као „одбрамбено-отаџбински“, наводи се и да је главни циљ српске стране била одбрана РС, тј. одбрана српског народа од бошњачке мајоризације, због чега се Додик редовно захваљује њеном ратном руководству јер није „пристајало на труле компромисе, на рјешења која су се нудила и била усмјерена ка томе да РС-а на крају нема“ и наглашава да је његово политичко деловање — борба за исте (ратне) циљеве.⁵⁴³ Додик је истицао и да: „Никада не смијемо да заборавимо чињеницу да је командант ВРС-а Ратко Младић снажном енергијом водио нашу војску и да никада није одступио, као што не одступа ни данас. Могу да замислим каквим притисцима су били изложени Младић и тадашњи предсједник Српске Радован Карацић. Упркос свему, наша војска је остала часна и усправна у свим тешкоћама.“⁵⁴⁴ Нагласио је и континуитет идеје слободе, која је, како он тврди, постојала кроз историју и у другим армијама у којима су Срби били доминантни,⁵⁴⁵ истакавши жаљење због укидања ВРС и оснивања ОС БиХ.⁵⁴⁶

---

⁵⁴² „Кецмановић: Без сагласности три народа БиХ представља само топоним“, *Ослобођење*, 13.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/kecmanovic-bez-saglasnosti-tri-konstitutivna-naroda-bih-predstavlja-samo-toponim>, приступљено 17.07.2013.

⁵⁴³ „Додик мјерка самосталност: БиХ ћемо једног дана да видимо леђа“, *Ослобођење*, 28.06.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-mjerka-samostalnost-bih-cemo-jednog-dana-da-vidimo-ledja>, приступљено 30.06.2013.

⁵⁴⁴ „Додик: Војска Републике Српске одбранила српски народ“, *Глас Српске*, 11.05.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Vojska-Republike-Srpske-odbrnila-srpski-narod/153297.html, приступљено 11.05.2014.

⁵⁴⁵ Исто.

⁵⁴⁶ Исто.

ВРС има веома значајно место у српском наративу, као и АРБиХ у бошњачком. Наводи се да је ВРС настала „хтијењем народа да одбрани своја огњишта, а њено формирање... дало је нову снагу српском народу у отпору против оних који су жељели да угрозе његову слободу“; да је захваљујући „борби [ВРС] од 1991. до 1995. године Република Српска... установљена и очувана“; као и да се морају „његовати све вриједности и... [преданост] ономе што су баштинили и што баштине наши војници“.⁵⁴⁷ То, наводи се, наставља да баштини и Трећи пјешадијски /Република Српска/ пук у оквиру ОС БиХ. Како је његов командант објаснио, униформа јесте промењена, али нису промењене „глава и душа“: „Остајемо још јаче одани свом народу и његовању његове и традиције ВРС“.⁵⁴⁸

Такође, добар пример сукоба бошњачког и српског наратива о рату јесте и интерпретација интервенције НАТО у БиХ. Коментаришући ту интервенцију против српских снага, Харис Силајџић, ратни председник владе БиХ и бивши члан Председништва БиХ (2006-2010), изјавио је да је тада уживао и да су Срби то заслужили: „Они који убили толико голоруких људи, који су циљали дјечије болнице и дјецу која су се играла, напосматрајући како је бити мета и како је бити беспомоћан. Они су то заслужили“.⁵⁴⁹ Један од блиских сарадника А. Изетбеговића, Мефид Мумија, истом приликом је додао: „Наступило је огромно олакшање и одушевљење. Након толиког исцрпљивања, људи у БиХ су НАТО интервенцију на положаје Војске РС доживјели као чин правде. Закашњеле, али, ипак, правде. По стандардима савремене политичке културе, не може се дозволити да лоши момци на крају буду побједници, они морају бити кажњени“.⁵⁵⁰ Српска елита, очекивано, има сасвим другачије виђење ових догађаја — тако је М. Додик о улози НАТО у Босанском рату изјавио следеће: „Наравно да имамо проблем са НАТО-ом, јер НАТО је бомбардовао Србе и

---

⁵⁴⁷ „Додик: Војска један од кључних фактора стварања РС“, *Независне новине*, 11.05.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Vojska-jedan-od-kljucnih-faktora-stvaranja-RS-244173.html>, приступљено 15.05.2014.

⁵⁴⁸ „Кнежевић: Чувати РС и успомену на славну РС“, *Независне новине*, 07.05.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Knezevic-Cuvati-RS-i-uspomenu-na-slavnu-VRS-243693.html>, приступљено 07.05.2014.

⁵⁴⁹ „18 година од НАТО интервенције у БиХ: Да је свијет раније реагирао, геноцид у Сребреници не би се догодио“, *Ослобођење*, 30.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/18-godina-od-nato-intervencije-u-bih-da-je-svijet-ranije-reagirao-genocid-u-srebrenici-ne-bi-se-dogodio>, приступљено 30.08.2013.

⁵⁵⁰ Исто.

Републику Српску, бацао је овдје осиромашени уранијум, и то је директно довело до повећања болести од карцинома и леукемије код нашег народа. Имамо о томе егзактне податке, ми смо били мјесто за експерименте НАТО-а. НАТО је стао на страну једних, а против других у рату у БиХ”.⁵⁵¹

Понекад се ова дискурзивна борба протеже и на даљу прошлост, попут Првог и Другог светског рата, где се успоставља интертекстуални континуитет са ратовима из деведесетих година ХХ века. Поводом обележавања стогодишњице почетка Првог светског рата у Сарајеву 2014. године, М. Додик, тада председник РС, издао је следеће саопштење: „С обзиром на то ко је главни организатор, и гдје се ова манифестација одржава, нема сумње да ће она, као и у више наврата до сада, имати за циљ да прекраја историју, што ће без сумње представљати нови пропагандни напад на Србе, посебно на Србе у Републици Српској, односно БиХ. [...] Као слободарски народ, који је за слободу поднио толике жртве и увијек у својој историји био на страни правдољубивих а против окупатора и фашизма, имамо обавезу да не дозволимо да се наше колективно сјећање и историја промијене и обришу. [...] Треба ли подсјећати да се, након што су Хитлерове фашистичке хорде приликом уласка у Сарајево 1941, прво скинуле плочу у знак сјећања на Гаврила Принципа, деценијама касније, с Принципом се обрачунао Алија Изетбеговић и његови сљедбеници, који су плочу поломили и бацили у Миљацку, његове стопе залили бетоном, а мосту дали друго име.“⁵⁵²

Иако је суштина овог спора различита интерпретација (не)дела Гаврила Принципа („Ми сматрамо да је то било прилично херојско дјело, али друга страна сматра да је то било дјело тероризма.“),⁵⁵³ она производи шире политичке последице, јер се интертекстуално уклапа у супротстављене наративе о рату, па тако саопштење о Првом светском рату успоставља историјски континуитет са Другим светским ратом и Ратом у БиХ, те пореди А. Изетбеговића и његове

---

⁵⁵¹ „Додик: Босна и Херцеговина је ђаво држава“, *Аваз*, 26.05.2013, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-bosna-i-hercegovina-je-djavo-drzava>, приступљено 01.06.2013.

⁵⁵² „100-годишњица атентата: Французи одговорили Додик“, *Радио Сарајево*, 19.04.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/109974/100-godisnjica-atenata-francuzi-odgovorili-dodiku>, приступљено 19.04.2012.

⁵⁵³ „Додик: РС жели да се отцијепи“, *Независне новине*, 30.04.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-RS-zeli-da-se-otcijepi-od-BiH-242827.html>, приступљено 05.05.2014.

следбенике са Хитлером. Уопште, овај *reductio/argumentum ad Hitlerum* је често средство дискурзивне борбе на свим странама.⁵⁵⁴

Додиков став је подржао и Н. Радмановић, тада члан Председништва БиХ, који је оптужио Бошњаке да злоупотребљавају ову манифестацију како би „изигравали жртве“ пред међународном заједницом, тј. како би истакли да су они ексклузивна жртва: „Пошто не могу бити жртве у вези са Сарајевским атентатом, Бошњаци могу да повезују Први светски рат и претходни сукоб у БиХ, па да искористе долазак великог броја страних званичника да изигравају жртве.“⁵⁵⁵ Додао је и да је циљ ове манифестације проглашавање српског народа „кривим за све ратове“, тј. „злочиначки[м] и терористички[м] народ[ом]“.⁵⁵⁶ С овом оценом се делимично сложио и један од представника бошњачке интелектуалне елите, Мухамед Филиповић, који је изјавио да „антисрпски дух у Сарајеву“ покушава да изврши ревизију историје која би Принципа и „Младу Босну“ (у којој је било и доста муслимана) прогласила теорористима.⁵⁵⁷

Када је у питању Други светски рат, Б. Изетбеговић је на седамдесетогодишњицу ЗАВНОБиХ, 25. новембра 2013. године, изјавио да „је Босна и 1943. и 1992. браћена од фашиста, од оних који мисле да могу свој ригидни поглед на свијет провести силом“, додавши да је „сваки фашизам... супротстављен ономе што је душа и матрица Босне и Херцеговине“.⁵⁵⁸ Овим је такође успостављен континуитет између двају ратова, где су овога пута Срби изједначени са фашистима: „Одбрана Босне и Херцеговине увијек је одбрана од неког вида фашизма, неког ригидног система, ксенофобичног, шовинистичког, једноумног, који то имплементира насиљем. ...јасно можемо повући паралелу

---

⁵⁵⁴ Термин је смислио Лео Страус (Leo Strauss), амерички филозоф немачко-јеврејског порекла. Leo Strauss, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, 1965, стр. 42.

⁵⁵⁵ „Бошњаци спречили слање поруке мира“, *Пресс РС*, 14.06.2014, http://pressrs.ba/sr/vesti/vesti_dana/story/62748/Во%С5%A1njaci+spre%С4%8Dili+slanje+poruke+mira%21.html, приступљено 14.06.2014.

⁵⁵⁶ „Годишњица Првог свијетског рата подијелила и посвађала БиХ“, *Дневни лист*, 16.05.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/06/14/godisnjica-prvog-svjetskog-rata-podijelila-i-posvadala-bih/>, приступљено 16.05.2014.

⁵⁵⁷ „Дијагноза академика Филиповића: „Антисрпски дух проглашава „младобосанце“ терористима““, *Слободна Босна*, 23.06.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/14827/dijagnoza_akademika_filipovica_antisrpski_duh_proglasava_mladosance_teroristima.html, приступљено 23.06.2014.

⁵⁵⁸ „Комшић и Изетбеговић положили вијенце на спомен обиљежје „Вјечна ватра““, *Ослобођење*, 25.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/komsic-i-izetbegovic-polozili-vijence-na-spoменobi-ljezje-vjesna-vatra>, приступљено 28.11.2013.

између онога за шта су се наши преци борили од 1942. до 1945. па онда 50 година касније њихови унуци од 1992. до 1995.“⁵⁵⁹ Ову тврдњу подржао је и Ж. Комшић, приликом обележавња Дана Сарајева, 6. априла 2014. године (тог датума 1945. године је Сарајево ослобођено у Другом светском рату). Он је изјавио да овај дан памти и по добру и по злу: „По добру, што је то дан ослобођења Сарајева, а по злу што је 1992. године на тај дан почео оружани сукоб, односно рат у БиХ. На неки начин, увијек тај дан обиљежава борба против фашиста, било оних из Другог свјетског рата, било ових модерних фашиста с краја 20. стољећа.“⁵⁶⁰ Другом приликом, Комшић је одредио „фашисте“ као оне који „желе одвајати људе, групе људи цртајући мапе, нон стоп инститирајући на већем праву за своју етничку или вјерску групу“.⁵⁶¹

На Дан победе над фашизмом и Дан Европе, 9. маја 2014. године, у Сарајеву је отворена обновљена зграда „Вијећнице“, која је била уништена од стране ВРС током рата 1992. године. То је био згодан повод да се опет успостави интертекстуални континуитет између Другог светског и Рата у БиХ. Б. Изетбеговић је тим поводом истакао да је свет био „занијемно пред размјерама и ужасом планираног злочина који је почео паљењем Оријенталног института, Вијећнице...“.⁵⁶² У свом обраћању навео је и следеће: „Вјеровали смо да се на крају 20. стољећа у срцу цивилизоване Европе не могу поновити опсаде градова, терор и снајперске егзекуције недужних цивила и дјеце и ломаче књига. Повампирени фашизам, у свој својој наказности показао нам је те 1992. године да смо се преварили.“⁵⁶³

Истовремено је и у РС обележен Дан победе над фашизмом, а Додик је том приликом поручио да ће РС „наставити и даље да гаји слободарске и цивилизацијске вриједности“ и да се на овај дан „требамо се подсетити и на

---

⁵⁵⁹ Исто.

⁵⁶⁰ „Изетбеговић и Комшић на мезарју Ковачи: Почаст погинулим поводом Дана Сарајева“, *Радио Сарајево*, 06.04.2014, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/147270>, приступљено 08.04.2014.

⁵⁶¹ „Комшић: Изетбеговић ће Човићу дати другу изборну јединицу и тиме заокружити трећи ентитет“, *Патрија*, 25.11.2015, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=18729>, приступљено 25.11.2015.

⁵⁶² „Изетбеговић: Тријумф цивилизације над барбарством“, *Ослобођење*, 09.05.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-trijumf-civilizacije-nad-barbarstvom-komsic-evropske-vrijednosti>, приступљено 09.05.2014.

⁵⁶³ Исто.

велику историјску улогу нашег [српског] народа у стварању слободне Европе“.⁵⁶⁴ Српска страна у БиХ обележава и друге догађаје из Другог светског рата и износи сопствене интерпретације, које су готово по правилу супротстављене бошњачким. Тако је Додик обележаваће седамдесет и две године од „Битке на Козари“ искористио да успостави континуитет између те борбе и борбе за независност РС: „Слободарски дух Козаре прослављен је широм региона и важно је да ми, потомци тих славних бораца, погинулих у антифашистичкој борби, чувамо сјећање на те дане. [...] Та борба за слободу у континуитету некад је била оружана, а некад борба за слободу и самосталност кроз политички процес. Данас смо у једној новој фази борбе за слободу. [...] Република Српска и српски народ нису слободни у БиХ. Они су стављени у оквире који су готово неиздрживи. Мораћемо једног дана да се ријешимо те неслободе која се зове БиХ.“⁵⁶⁵ Годину дана касније, истим поводом, истакао је и да су антифашистички устанци подизани само тамо где су Срби били већина („устанак није дигнут у Сарајеву“) и додао да се годишњица „Битке на Козари“ не би ни обележавала да није РС, „јер се не може очекивати да би то организовао Бакир Изетбеговић, будући да му је отац био у Ханџар дивизији“.⁵⁶⁶

Када је у питању бошњачко-српски метасукоб, присутна је јасна поларизација и дехуманизација Другог, било кроз међусобно приписивање фашизма, приписивање исламизма бошњачкој страни, или међусобно окривљавање да је циљ друге стране било уништење босанске државе и бошњачког народа, односно мајоризација и асимилација српског народа. Оба наратива имају изражену идентитетску конотацију, у смислу да је рат и за једне и за друге од кључног значаја за очување њиховог етнонационалног идентитета. У једном случају, ратом је сачувана БиХ као матица Бошњака, што је од онтолошког значаја за њихов идентитет, док је с друге стране створена и одбрањена РС као кључни предуслов опстанка Срба у БиХ и очувања њиховог идентитета.

---

⁵⁶⁴ „Додик: Опозиција се служи лажним конструкцијама“, *Глас Српске*, 08.05.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Opozicija-se-sluzi-laznim-konstrukcijama/lat/153101.html, приступљено 08.05.2014.

⁵⁶⁵ „Ријешити се неслободе зване БиХ“, *СРНА*, 04.07.2014, <http://www.srna.rs/novosti/219467/rijesiti-se-neslobode-zvane-bih.htm>, приступљено 04.07.2014.

⁵⁶⁶ „Додик: Устанке против фашиста дизали само Срби“, *Независне новине*, 05.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Ustanke-protiv-fasista-dizali-samo-Srbi/313860>, приступљено 05.07.2015.

Обе стране макар делимично негирају идентитет Другог, успостављајући моралну, верску и националну супериорност (сви који су се борили против БиХ су фашисти, српска политика је била геноцидна или Изетбеговић је био фашиста, а његова политика исламистичка), праћену идејом о себи као ексклузивној жртви (на основу чега ће изводити и захтеве за територијом, сопственом државом или другим политичким ресурсима). Посебно српски наратив препознаје наметање негативне слике („сатанизацију“) као нешто против чега Срби морају да се боре како би одбранили сопствени идентитет. Поларизација и међусобна дехуманизација су у овим наративима веома изражене, што онемогућава приближавање две стране (страх од „истости“), јер је тешко бити близак (или у добрим односима) с фашистима или онима који су починили/негирају геноцид. Како ћемо видети у наставку, овај јаз који стварају наративи о рату се репродукује и у случају остала два наратива.

4.2.2. Бошњачко-хрватски метасукоб: између „удруженог злочиначког подухвата“ и „Домовинског рата“

Када су у питању бошњачко-хрватски односи током рата у БиХ, бошњачки наратив је двосмислен. С једне стране, Хрвати се сматрају починиоцима „организованог злочиначког подухвата“ усмереног против Бошњака, док се с друге стране сматрају савезницима који су допринели стварању и одбрани босанске државе. Б. Изетбеговић је, коментаришући пресуду Хашког трибунала Јадранку Прлићу и осталим челницима ХРХБ, која је установила да су учествовали у „удруженом злочиначком подухвату заједно с тадашњим челницима Хрватске“, објаснио ову подвојеност на следећи начин: „Хрватска политика је она која се креирала у Загребу и у БиХ, предомишљала се, лутала, борила се сама са собом и имала два лица. Једно лице је неуспјели удружени злочиначки подухват који је нанио страховите патње и направио губитницима и Бошњаке и Хрвате. Друго, свијетло лице хрватске политике је оно које се борило и изборило за престанак сукоба, које се бринуло о протјераним Бошњацима и у времену рата, омогућило постизање Вашингтонског споразума и борбу постројби Армије РБиХ и ХВО-а раме уз раме до краја рата. [...] Било је што је било. Био је

покушај цијепање Босне и Херцеговине. Хрватска је извршила агресију на БиХ, помогла у етничким чишћењима. То је прошлост. Такођер у тој прошлости Хрватска је и помогла и БиХ и Бошњацима и ми смо спремни да појачамо ту свијетлу страну тих односа и покушамо направити односе на обострану корист Хрватске и БиХ.⁵⁶⁷

С друге стране, хрватски наратив управо на заслугама и жртви хрватске стране за одбрану Босне и темељи своје политичке захтеве и одбацује тврдње о „злочиначком подухвату“, које им приписује бошњачка страна због Муслиманско-хрватског сукоба (1992-1994). Кључни спор, када су ова два наратива у питању, води се око улоге ХВО и ХЗ/ХРХБ, које хрватски наратив афирмише као ослободилачке творевине, док бошњачки наратив то оспорава.

Крајем фебруара 2015. године ХНС је усвојио изјаву о Домовинском рату, чиме је у БиХ формализован доминантни хрватски наратив о рату.⁵⁶⁸ Наводи се да је Домовински рат „једна од највећих светиња хрватскога народа“, да ће се ХНС „снажно и одлучно успротивити сваком искривљавању повијесних чињеница и истине о Домовинском рату те угрожавању угледа и достојанства хрватских бранитеља“, што је и његова „трајна обвеза“. Даље се наводи и да се ХНС одлучно супротставља „учесталим покушајима криминализације Домовинскога рата, проглашавањем легитимних оружаних снага хрватскога народа (ХВО) агресорским снагама, те селективним и тенденциозним оптужницама, у правилу, по заповједној одговорности према заповједницима ХВО-а“, као и да „одбацује квалификацију хашкога тужитељства о удруженом злочиначком потхвату који се неосновано и неоправдано приписује Хрватској Републици Херцег Босни и ХВО-у, јер је то опасна политичка манипулација и није у функцији правде већ пројектираних ратних циљева оних који су, најприје ратом а затим неправедним Уставом и његовим насилним ревизијама, намјеравали елиминирати хрватски народ из Босне и Херцеговине као уставног конституента и политичког субјекта“. У документу се закључује да је „[п]овијесна... истина да је ХЗ и ХР Х-Б, као и њезина оружана сила Хрватско вијеће обране, одлучујуће допринијела очувању и

---

⁵⁶⁷ „Изетбеговић: Било је што је било, Хрватска је извршила агресију на БиХ, *Дневник*, 29.11.2017, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/izetbegovic-bilo-je-sto-je-bilo-hrvatska-je-izvrsila-agresiju-na-bih>, приступљено 29.11.2017.

⁵⁶⁸ Слично је учинила и Република Хрватска 2000. године, усвајајући у Сабору *Декларацију о Домовинском рату*. Видети: Д. Јовић, *Рат и мит*, стр. 196-197.

обрани БиХ те да је је уграђена у темеље Вашингтонског и Дејтонског мировнога споразума.⁵⁶⁹

Како се деловање ХВО сматра делом Домовинског рата („неовисност и територијална цјеловитост Хрватске бранила се на ратиштима не само у Хрватској већ и диљем БиХ“),⁵⁷⁰ и представници Хрватске дају значајан допринос конструкцији овог наратива. Они редовно присуствују обележавању важних историјских датума за хрватску заједницу у БиХ, попут Дана оснивања ХР ХБ или годишњице операције „Маестрал“, коју су 1995. године спровеле снаге Хрватске војске, ХВО и АРБиХ против ВРС. Ове прилике се обично користе да се нагласи значај Хрвата за одбрану БиХ од „српског агресора“ и „великосрпске политике“, али и да се истакне незадовољство положајем хрватског народа у БиХ: „Наша је обвеза изборити се за једнакоправност хрватског народа у БиХ“ (Т. Карамарко); „хрватски народ у БиХ мора бити равноправан“ (К. Грабар-Китаровић).⁵⁷¹

Слично бошњачком и српском наративу о рату, који борби АРБиХ и очувању БиХ, односно борби ВРС и очувању РС, дају онтолошки значај, у смислу биолошког и политичког опстанка Бошњака и Срба, и хрватски наратив опстанка хрватског народа у БиХ везује за деловање ХВО и ХЗ/ХРХБ. Како је навео Човић, попис становништва из 2013. године је показао да „гдје год није било организованости и дјеловања ХРХБ у било којем облику, Хрвата више нема“.⁵⁷² Приликом обележавања двадесетпетогодишњице оснивања ХЗХБ, у новембру 2016. године, изјавио је и „[д]а ХЗХБ тада није основана, тешко да би ми данас говорили о овоме свему и можда би и нама неко палио свијеће“.⁵⁷³ Годину дана

---

⁵⁶⁹ „Декларација 6. засједања ХНС-а“, *ХНС БиХ*, 28.02.2015, <http://hnsbih.org/deklaracija-6-zasjedanja-hns-a/>, приступљено 01.03.2015.

⁵⁷⁰ „На влади данас ново министарство, а расправљат ће се и о ухићењима у БиХ“, *Вечерњи лист*, 03.11.2016, <https://www.vecernji.hr/vijesti/na-vladi-danas-novo-ministarstvo-a-raspravljat-ce-se-i-ohicenjima-u-bih-1125730>, приступљено 03.11.2016.

⁵⁷¹ „Наша је уставна обавеза мијешати се када је једнакоправност Хрвата у БиХ угрожена“, *Вечерњи лист*, 19.09.2014, <http://www.vecernji.ba/nasa-je-ustavna-obveza-mijesati-se-kada-je-jednakopravnost-hrvata-u-bih-ugrozena-960864>, приступљено 19.09.2014; „Грабар-Китаровић: За рат је крива Милошевићева политика“, *Независне новине*, 13.09.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Grabar-Kitarovic-Za-rat-je-kriva-Miloseviceva-politika/325361>, приступљено 13.09.2015.

⁵⁷² „Човић: Реорганизацијом БиХ до равноправности Хрвата“, *Независне новине*, 28.08.2016, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Reorganizacijom-BiH-do-ravnopravnosti-Hrvata/384879>, приступљено 28.08.2016.

⁵⁷³ „Човић: Хрвата не би било без Херцег-Босне“, *Независне новине*, 17.11.2016, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Hrvata-ne-bi-bilo-bez-Herceg-Bosne/398362>, приступљено 17.11.2016.

касније додао је и да ХЗХБ представља „вријеме поноса“ и да има „превелик значај“.⁵⁷⁴

Бошњачки дискурс одбацује овакву интерпретацију као ревизију историје, како је то објаснио Б. Изетбеговић: „ХДЗ односно ХНС је одлучио да ради на ревизији историје те покушава да хрватску заједницу Херцег Босну представи у позитивном свјетлу, а ХВО позиционира као војну снагу која је бранила БиХ.“⁵⁷⁵ Други критичатри хрватског наратива чак интерпретирају улогу ХБ као подстицај српској политици, односно као део „великосрпског пројекта“. Д. Бећировић (СДП, историчар по образовању) је, нпр, обележаваће годишњице оснивања ХРХБ назвао „антидемократским, антицивизацијским, антиуставним и неморалним поступком, који велича масовне злочине и етничко чишћење, а вређа жртве“. Он се у свом саопштењу позвао и на фра Иву Марковића, професора на Фрањевачкој теологији у Сарајеву, који је објаснио како је политика ХБ била „великосрпски пројекат који је прихватио Фрањо Туђман“. Бећировић је даље закључио да Човић води перфидну политику која се начелно залаже за целовитост БиХ, а заправо тежи њеној подели.⁵⁷⁶ Са хрватске стране су узвратили да су то ставови „великобошњачке опције“.⁵⁷⁷

Када је у питању бошњачко-хрватски метасукоб, ситуација је нешто другачија у односу на конфликт бошњачког и српског наратива о рату. Поларизација и међусобна дехуманизација су знатно мањег интензитета, јер се бошњачка и хрватска страна препознају и као савезници у рату, а не само као непријатељи. Наративи се заправо слажу када је у питању природа и узрок самог Рата у БиХ, али се споре око Муслиманско-хрватског сукоба. Из тога спора произлази и делегитимација хрватског ентитета у БиХ (ХЗ/ХРХБ), који је

---

⁵⁷⁴ „Да није било Херцег-Босне, Хрвати не би опстали у БиХ, *Бљесак.инфо*“, 18.11.2017, <https://www.bljesak.info/vijesti/politika/covic-da-nije-bilo-herceg-bosne-hrvati-ne-bi-opstali-u-bih/219137>, приступљено 18.11.2017.

⁵⁷⁵ „Изетбеговић: Додик већ деценију зауставља и слаби БиХ, а СДА зауставља и слаби Додика“, *Независне новине*, 26.05.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/lzetbegovic-Dodik-vec-deceniju-zaustavlja-i-slabi-BiH-a-SDA-zaustavlja-i-slabi-Dodika/427935>, приступљено 26.05.2017.

⁵⁷⁶ Хамдо Чамо, „Бећировић: Херцег-Босна је злочиначка творевина и пројекат злочиначке политике“, *хамдочамо (блог)*, 19.11.2017, <https://hamdocamo.wordpress.com/2017/11/19/becirovic-herceg-bosna-je-zlocinacka-tvorevina-i-projekat-zlocinacke-politike/>, приступљено 05.03.2019.

⁵⁷⁷ Вера Солдо, „Хрватски или антихрватски пројекат, *DW*, 29.08.2015, “<http://www.dw.com/sr/hrvatski-ili-antihrvatski-projekat/a-18679618>, приступљено 29.08.2015.

постојао до потписивања Вашингтонског споразума (1994), али и саме хрватске армије у БиХ (ХВО), иако јој се повремено одаје и признање за одбрану БиХ.

Хрватски наратив то препознаје као напад на Домовински рат, „једну од највећих светиња хрватског народа“, на темељ самог хрватског идентитета. ХЗ/ХРХБ и ХВО у хрватском наративу имају одбрамбену и ослободилачку улогу, када је у питању БиХ, као и егзистенцијалну, онтолошку улогу, када је у питању хрватски народ у БиХ. Као и у српском наративу, и овде се јавља страх од асимилације и бошњачке мајоризације, што се испољава кроз захтеве за трећим ентитетом и кроз рад ХНС. Трећи ентитет и евентуално цртање нових етничких граница у БиХ, видећемо касније, у бошњачком дискурсу се препознаје као претња по опстанак БиХ, а посредно и по сам бошњачки идентитет. Ову линију поделе прате и остали наративи (о жртви и држави), али је јаз између бошњачког и хрватског дискурса далеко мањи него у бошњачко-српском случају, што оставља знатно већи простор за сарадњу и превазилажење сукоба.

4.2.3. Ратне вође и њихова заоставштина

Личност Алије Изетбеговића, који се сматра оснивачем савремене босанске државе и „оцем“ нације, има посебно место у бошњачком политичком дискурсу. Наводи се да му је сам Холбрук одао признање да без њега „Босна не би опстала, нити би, као држава, била спашена“.⁵⁷⁸ Како наводи М. Шаћирбеговић, ратни министар спољних послова Републике БиХ, амерички државници су А. Изетбеговића видели као „босанског Џорџа Вашингтона“ и „истински одраз европских вриједности“.⁵⁷⁹ Но, поједини европски и амерички посредници, истиче Шаћирбеговић, покушали су и да га представе као „ратног лидера Бошњака или босанских муслимана“, како би им „било лакше оправдати непринципијелне компромисе који су... постигнути“ и како би се то уклопило у „концепт да се у

---

⁵⁷⁸ „Алија Изетбеговић најзначајнији Бошњак у 20. стољећу“, АА, 08.08.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/71437--alija-izetbegovic-najznacajnij-bosnjak-u-20-stoljecu?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 08.08.2012.

⁵⁷⁹ „Десет година од смрти Алије Изетбеговића: Човјек без којег не би било Босне“, *Ослобођење*, 19.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/-deset-godina-od-smrti-alije-izetbegovica-covjek-bez-kojeg-ne-bi-bilo-bosne>, приступљено 19.10.2013.

Босни радило првенствено о етничком или чак вјерском грађанском рату, умјесто о БиХ као мултиетничком друштву попут Америке“.⁵⁸⁰

Његов син, Б. Изетбеговић је изјавио да су „до 1992. године Бошњаци живјели у оквиру разних империја, државних асоцијација, били су мањина... док данас живе у једној држави гдје чине 50 посто становништва, заједно са осталим грађанима БиХ“.⁵⁸¹ То је објаснио тиме што су: „Млади, храбри Бошњаци, ратници по генетици, имали... повјерење у једног старог човјека. То је та спрега и то лидерство које је омогућило опстанак Босне и Херцеговине.“⁵⁸² Међу Бошњацима легендарни командант Петог корпуса АРБиХ, А. Дудаковић, објаснио је да је А. Изетбеговић извео „немогућу мисију“: „увео нас је међу ред народа, омогућио је да створимо државу“.⁵⁸³

Мустафа Спахић, бивши просефор Гази-Хусрев бегове медресе, је свог некадашњег саборца, А. Изетбеговића, описао као човека слободе, исламске културе и традиције, „реда, закона, поретка, визије и отворености за свако добро и затворености за свако зло“.⁵⁸⁴ Приписао му је и стурктурну и институционалну моћ: „Као лидер нације, Алија је био човјек с толико визије да је својом укупном појавом надокнађивао многе институционалне форме код Бошњака, форме које су већ 200 година прекинуте и које немају традицију. Нестанком Алије као лидера, државника и човјека који познаје дух и идеју Устава и закона, то се осјећа кроз институционалне форме. Алија Изетбеговић је човјек који у великој мјери недостаје у именовану ствари, макар то биле и најтеже ситуације. Када би се Алија обратио нацији, више нико није питао је ли тако требало и морало бити.“⁵⁸⁵ За Спахића, Изетбеговић је био човек који је „именовао ствари, дефинирао појаве, процесе и односе“, односно утемељио бошњачке дискурзивне позиције. А. Изетбеговић је, тврди он, био најзначајнија личност бошњачког народа у двадесетом веку, уз Мехмеда Спаху и Али-бега Фирдуса.⁵⁸⁶

---

⁵⁸⁰ Исто.

⁵⁸¹ „Изетбеговић: Храбри Бошњаци и рахметли Алија сачували су Босну“, *Радио Сарајево*, 02.09.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/124024/nocache>, приступљено 02.09.2013.

⁵⁸² Исто.

⁵⁸³ „Десет година од смрти Алије Изетбеговића“.

⁵⁸⁴ „Алија Изетбеговић најзначајнији Бошњак у 20. стољећу“.

⁵⁸⁵ Исто.

⁵⁸⁶ Исто.

Слично Спахићу, и Б. Изетбеговић, обраћајући се јавности на годишњицу смрти свога оца 2013. године, нагласио је да Бошњацима и БиХ недостаје такав лидер: „Недостаје човјек тог капацитета и посвећености, таквог повјерења код народа да се тешке одлуке доносе и да му људи готово наслијепо вјерују. У смислу да је Алија размислио, промислио и кад он каже да то треба урадити, онда то треба урадити. Нема данас ниједног на политичкој сцени, од мене па надаље, у којег народ има такво повјерење. [...] Нема данас политичара који ми могао рећи да пола државе треба назвати Република Српска, онај дио који је очишћен од несрба. Али Алија је цијенио да је то мање зло него наставак убијања. Људи су му вјеровали. Вјеровали су му на свакој политичкој раскрсници. То недостаје.“⁵⁸⁷ Том приликом је додао и да је циљ бошњачких лидера, скоро двадесет година након рата, спровођење Алијиног аманета и идеје да „Срби буду Срби, Бошњаци — Бошњаци, Хрвати — Хрвати, али да сви будемо мало више Босанци“: „Ми наслједници Алије Изетбеговића покушавамо провести једну такву идеју. Јер, не можете имати цијело из три дијела. Народ не дише истом душом, нема исте циљеве, немате један национални консензус... Али, вријеме, ипак, води у том смјеру. [...] Истини за вољу, овај пут је народ сегреиран као никад у 1000 година историје БиХ. Овај пут су ране дубље него икада. Не знам да ли ће све моћи да зарасту... Наше је да се трудимо. На линији онога што је рахметли Алија нама оставио у аманет.“⁵⁸⁸

Заоставштина Алије Изетбеговића је неретко и предмет спора међу босанским политичким елитама, па и унутар саме бошњачке елите. Тако Додик прокламовану мултиетничност А. Изетбеговића назива „подвалом“: „Замислите Алија Изетбеговић и мултиетничност! Али неки су то прогутали без обзира што је Алија написао „Исламску декларацију“ у којој је позвао на стварање исламске државе и шеријат у БиХ. Онда се у рату створила слика о Бошњацима као јединим жртвама, а никада нису процесуирали стотине случајева злочина над Србима или Хрватима.“⁵⁸⁹ Такође, Додик оптужује старијег Изетбеговића да је био члан Ханцар дивизије, „која је клала и убијала Србе“ током Другог светског рата. Ову

---

⁵⁸⁷ „Бакир Изетбеговић: Алија би желио да га памте као човјека мира, он недостаје Босни“.

⁵⁸⁸ Исто.

⁵⁸⁹ „Додик: Нисам ни руски ни амерички играч“, *Новости*, 30.11.2013, <http://www.tanjug.rs/novosti/108060/dodik--nisam-ni-ruski-ni-americki-igrac.htm#.UpnX7rcJil4.facebook>, приступљено 30.11.2013.

изјаву Б. Изетбеговић је окарактерисао као клевету и навео да је његов отац био једино члан партизанског покрета, као и да је увек „био посвећен борби за универзалне хуманистичке вриједности — антифашизам, демократију, слободу и једнакост свих људи без обзира на вјерску или националну припадност, политичко опредјељење или идеолошку оријентацију“.⁵⁹⁰ Додао је и да је поносан на политику свога оца, али и да политика В. Изетбеговића није „Исламска декларација“.⁵⁹¹

У оквиру самог бошњачког корпуса заоставштина А. Изетбеговића се најчешће критикује из два разлога — прво, зато што је пристао (неки тврде и да се залагао) на етничку поделу Босне, и друго, због стварања коруптивног апарата око СДА, који функционише и двадесет пет година након рата. Дobar пример овога је и једна расправа о искључењу СДА из власти током 2012. године. Б. Изетбеговић је ту могућност назвао веома опасном, јер би то значило да власт остаје следбеницима Јосипа Броза, Фрање Туђмана и Радована Караџића. Ту изјаву је критиковао представник Наше странке, Дино Мустафић, који ју је назвао историјским фалсификатом: „...управо је Алија Изетбеговић 1990. године склопио предизборну коалицију с Радованом Караџићем, као што је у рату склапао и споразум с Туђманом. Босна и Херцеговина и данас плаћа цијену његове идеје о вршењу власти као договору народâ, чији је једини резултат био што је СДА добила доживотну апанажу на власт и створила највећу корупцијску хоботницу у земљи“.⁵⁹²

У српском дискурсу посебно место имају личности Радована Караџића и Ратка Младића, тј. личности оснивача РС. У поређењу са статусом А. Изетбеговића у бошњачком наративу, овде је однос нешто другачији с обзиром на то да су Караџић и Младић оптужени, а потом и осуђени за ратне злочине. Иако Додик прави отклон од злочина за које су осуђени, он обично наглашава њихов значај за конституисање РС: „То су људи које ја знам из ранијег живота. [...]

---

⁵⁹⁰ „Додик треба да се извини због изношења бруталних неистина о Алији Изетбеговићу“, *Ослобођење*, 27.11.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-treba-da-se-izvini-zbog-iznosenja-brutalnih-neistina-o-aliji-izetbegovicu>, приступљено 27.11.2014.

⁵⁹¹ „Вучић и Николић се труде, поносан сам на политику оца“, *Б92*, 03.05.2016, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=05&dd=30&nav_category=167&nav_id=1137844, приступљено 03.05.2016.

⁵⁹² „Тито, Туђман и Караџић нису исто“, *Радио Сарајево*, 08.08.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/87054/tito-tudman-i-karadzic-nisu-isto>, приступљено 08.08.2012.

Имали су значајан допринос стварању РС. Њихова одговорност за кршење закона је њихова, не Републике Српске“.⁵⁹³ Но, наводио је и да Радовану Караџићу и осталим Србима оптуженима пред Хашким трибуналом „није могуће доказати оптужницу за учешће у удруженом злочиначком подухвату“, као и да је та квалификација „резервисана искључиво за Србе и политички естаблишмент српског народа у Републици Српској и Србији, док други нису били процесуирани ни за злочине које су починили“.⁵⁹⁴ За Момчила Крајишника, али и остале ратне руководиоце РС, изјавио је да су оптуживани по инерцији — да се „сви из РС осуде на дугогодишње казне, како би се доказао већ намјештени стереотип о томе како су само Срби криви“.⁵⁹⁵ Додао је и да је Крајишник био „тврђ политичар и преговарач и у том погледу је веома важна улога не само њега већ и Биљане Плавшић, Радована Караџића и других политичких лидера тог времена“.⁵⁹⁶

На дочеку Крајишника по пуштању из затвора, крајем августа 2013. године, М. Босић је, испред СДС, изјавио „да су грађани РС дошли да одају поштовање Момчилу Крајишнику, али не само њему већ и Радовану Караџићу и Ратку Младићу чији је „гријех“ стварање РС“ и истакао да „Хашки трибунал и „мали Хашки трибунал“ у Сарајеву не смију нашу дјецу учити да су они који су стварали РС злочинци“.⁵⁹⁷ Босићев наследник на месту председника СДС, Вукота Говедарица, током кампање за изборе 2018. године, изјавио је да му је Караџић узор, и да ће, ако постане председник РС, личити на њега.⁵⁹⁸

Дакле, две кључне српске странке у БиХ, имају веома сличан поглед на улогу и значај оснивача РС. Тако Додик наводи да „првом руководству [РС] дугује захвалност зато што данас грађани имају своју Републику и што могу да

---

⁵⁹³ „Додик: Бирам Београд, не Сарајево“, *Б92*, 15.10.2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=15&nav_category=11&nav_id=651785, приступљено 15.10.2012.

⁵⁹⁴ „Додик: Хаг путем пресуда материјализује Србима наметнуту кривицу“, *Ослобођење*, 14.04.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-haag-putem-presuda-materijalizuje-srbima-nametnutu-krivicu>, приступљено 14.04.2012.

⁵⁹⁵ „Додик: Крајишника је добро дошао да се врати у РС“, *Ослобођење*, 30.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-krajisnik-je-dobro-dosao-da-se-vrati-u-rs>, приступљено 30.08.2013.

⁵⁹⁶ Исто.

⁵⁹⁷ „Страшне националистичке поруке на дочеку Крајишника“, *Радио Сарајево*, 30.08.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/123794/strasne-nacionalisticke-poruke-na-doceku-krajisnika>, приступљено 30.08.2013.

⁵⁹⁸ „Алтернатива Додик: Вукота Говедарица на Караџићевом путу“, *Патриа*, 18.09.2018, <https://nar.ba/news/48462>

живе у миру и слободи заједно са другима“, исто као и свима онима који су се борили и погинули за РС.⁵⁹⁹ Једном приликом признао је и да није био у праву када се супротстављао Караџићевом одбијању мировних споразума (мислећи пре свега на Венс-Овенов план): „Сада ми је драго да то није прихваћено, јер не бисмо имали овакав степен заштите својих права.“⁶⁰⁰ Изјављивао је и како се „[н]е смије... заборавити јунаштво наших најбољих синова“,⁶⁰¹ па у том контексту исказивао поштовање Р. Караџићу и Р. Младићу, што ће, како је навео, чинити и ако их осуде: „...Младић и Караџић [су] људи који су у једном историјском тренутку били на челу покрета који се борио за слободу, прије свега, српског народа и у том погледу српски народ ће у будућности морати и Ратку Младићу и Радовану Караџићу и плејади многих да ода одређено признање и да се одужи на пристојан начин за њихов допринос.“⁶⁰² Називао је Младића „легенд[ом] у српском народу“,⁶⁰³ а његов страначки колега, С. Кошарац, херојем, додавши „да тако сви мисле из СНСД-а“.⁶⁰⁴ У октобру 2014. године, руководство РС је у Источном Сарајеву отворило студентски дом „Радован Караџић“, уз присуство супруге првог председника РС. Додик је том приликом изјавио да то није његова лична „прича“, већ народна и похвалио визионарство Р. Караџића, који је

---

⁵⁹⁹ „Додик: Српска једина гаранција нашег идентитета“, *Независне новине*, 09.01.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Srpska-jedina-garancija-naseg-identiteta-225654.html>, приступљено 09.01.2014.

⁶⁰⁰ „Додик: За рат крив Изетбеговић“.

⁶⁰¹ „Додик: Пробој коридора најзначајнија војна акција“, *Глас Српске*, 22.06.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Probaj-koridora-najznacajnja-vojna-akcija/156327.html, приступљено 22.06.2014.

⁶⁰² „Додик: РС има потенцијала да оде из БиХ“, *Независне новине*, 09.07.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-RS-ima-potencijala-da-ode-iz-BiH-252792.html>, приступљено 09.07.2014. Нагласио је и да ће њихова имена носити тргови, улице и владине институције. „Додик: РС видимо као државу обједињену са Србијом, тргови и улице ће носити имена Караџића и Младића“, *Ослобођење*, 04.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-rs-vidim-kaao-drzavu-objedinjenu-sa-srbijom-trgovi-i-ulice-ce-nositi-imena-karadzica-mladica>, приступљено 04.09.2014.

⁶⁰³ „Ратко Младић остаје легенда у српском народу“, *Ослобођење*, 21.11.2017, <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ratko-mladic-ostaje-legenda-u-srpskom-narodu>, прситупљено 21.11.2017.

⁶⁰⁴ „СНСД показао како се бране интереси Српске“, *Независне новине*, 27.03.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/SNSD-pokazao-kako-se-brane-interesi-Srpske-237366.html>, приступљено 27.03.2014.

иницирао оснивање Универзитета у Источном Сарајеву: „Он је знао да без универзитета нема ни будућности.“⁶⁰⁵

Сувишно је и наводити да све ово изазива веома негативне реакције бошњачке стране, која ратно руководство РС сматра „злочиначким“, а њихову политику „фашистичком“ и „геноцидном“. Ратно руководство се често поистовећује са целокупном РС, па се њихова (не)дела користе као основ њено укидање. Коментаришући хапшење Караџића 2008. године, Х. Силајдић је изјавио да РС његов пројекат и да је потребно „ухапсити и тај пројект“, док је С. Тихић истакао како је „дјело Радована Караџића, Република Српска, још увијек жива и постоји“, па се нада „да ће међународна заједница смоћи снаге да и ту неправду исправи“.⁶⁰⁶ Неколико година касније, Тихић је оптуживао власти РС да „конзистентно проводе фашизоидну политику Радована Караџића и Ратка Младића“,⁶⁰⁷ Б. Изетбеговић је величање Караџића и Младића прогласио „расистичком увредом“,⁶⁰⁸ а Ф. Радончић то назвао „великосрпском памећу“.⁶⁰⁹ СДА је после коначне пресуде Р. Караџићу, којом је осуђен на доживотни затвор, позвала власти РС да пониште „срамотне и нецивизацијске одлуке“ о додели одликовања Караџићу и другима члановима ратног руководства РС и „тима скину терет масовне одговорности са српског народа и ентитета РС“.⁶¹⁰

Хрватски наратив о рату такође има прилично афирмативан однос према хашким осуђеницима који су заступали хрватску страну током Рата у БиХ. ХНС је заузео званични став да „су Хрватску заједницу Херцег Босну и Хрватску Републику Херцег Босну утемељили хрватски демократски изабрани представници те да те територијалне организације нису биле организоване као

---

⁶⁰⁵ „Отворен студентски дом који ће носити назив по злочинцу Радовану Караџићу“, *Аваз*, 06.10.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/139191/otvoren-studentski-dom-koji-ce-nositi-naziv-pozlocincu-radovanu-karadzicu>, приступљено 06.10.2014.

⁶⁰⁶ Д. Мајсторовић, *Дискурси периферије*, стр. 57-58.

⁶⁰⁷ „СДА: Студенти из Београда требају обићи Томашицу, Црни врх и Меморијални центар Поточари“, *Ослобођење*, 21.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-studenti-iz-beograda-treba-ju-obici-tomasicu-crni-vrh-i-memorijalni-centar-potocari>, приступљено 21.11.2013.

⁶⁰⁸ „Бакир Изетбеговић у Лондону: Додик пријети, Европа шути“, *Ослобођење*, 08.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-u-londonu-dodik-prijeti-evropa-suti>, приступљено 08.07.2014.

⁶⁰⁹ „Нико не смије пријетити жртвама геноцида“, *Аваз*, 31.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/niko-ne-smije-prijetiti-zrtvama-genocida>, приступљено 31.01.2014.

⁶¹⁰ „У БиХ и Хрватској поздрављају доживотну пресуду Караџићу“, *Радио 021*, 20.03.2019, <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/210575/U-BiH-i-Hrvatskoj-pozdravljaju-dozivotnu-presudu-Karadzicu.html>, приступљено 20.03.2019.

удружени злочиначки потхват, него као нужан правни оквир за одбрану хрватског народа и БиХ док нису дјеловале средишње државне институције БиХ“, као и да су „Хрвати у Домовинском рату у БиХ водили обрамбени рат те како ХВО није била злочиначка војска, већ војна сила хрватског народа која је у рату у БиХ осигурала у добром дијелу опстанак хрватског народа суоченог с агресијом на његове животне просторе у БиХ“. ⁶¹¹ Додаје се и да су пресуде руководиоцима ХБ „резултат манипулација, како бошњачких парадржавних структура у БиХ, тако и дијела међународних структура које на тај начин производе кризу у овом дијелу свијета“. ⁶¹² Човић је појаснио да: „Они већ годинама одговарају за пројект који неки покушавају приказати као злочиначки, али сигуран сам да у томе неће успјети. За злочине требају одговарати они који су их починили, али исто тако не може се прихватити било каква колективна одговорност, а посебно не оних који су својим дјеловањем штитили БиХ и хрватски народ у БиХ.“ ⁶¹³

Да хрватски представници делују у складу са ставовима ХНС, видело се и када је Дарио Кордић, (потпредседник и члан Председништва ХЗ ХБ, а касније ХР ХБ, и бивши председник ХДЗ БиХ), по пуштању из затвора, дочекан у хрватским деловима БиХ као херој. ⁶¹⁴ ХДЗ БиХ је том приликом издала саопштење у коме се наводи: „Иzasланство ХДЗ БиХ предвођено предсједником странке проф. др. Драганом Човићем, боравило је данас 22. липња 2014. године на свечаностима у поводу доласка Дарија Кордића, бившег предсједника ХДЗ БиХ који је недавно, након двије трећине одлежане казне по пресуди Суда у Хагу, пуштен на слободу. [...] Иzasланство ХДЗ БиХ најприје се сусрело с Кордићем у жупном уреду у Бусовачи, потом су назочили заједничкој миси те након мимохода улицама Бусоваче били на скупу достојанства на ногометном стадиону у Бусовачи.“ ⁶¹⁵

---

⁶¹¹ „ХНС јединствен око федерализације и бранитеља, статус изазвао пријепоре“, *Дневни лист*, 01.03.2015, <http://dnevni-list.ba/web1/hns-jedinstven-oko-federalizacije-i-branitelja-statut-izazvaoprijerore/>, приступљено 01.03.2015.

⁶¹² Исто.

⁶¹³ „Хрватска тражи да Хрвати у БиХ буду равноправни“, *Вечерњи лист*, 28.08.2014, <http://www.vecernji.ba/hrvatska-trazi-da-hrvati-u-bih-budu-ravnopravni-957772>, приступљено 28.08.2014.

⁶¹⁴ „Чекамо те Дарио: Добродошлица за хашког осуђеника“, *Слободна Босна*, 03.06.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/14491/chekamo_te_dario_dobrodoslica_za_haskog_osudjenika.html, приступљено 03.06.2014.

⁶¹⁵ „Апсурдистан: Делегација ХДЗ-а срдасно дочекала ратног злочинца Дарија Кордића у Бусовачи“, *Радио Сарајево*, 22.06.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/156040/apsurdistan-delegacija-hdz-a-srdacno-docekala-ratnog-zlocinca-darija-kordica-u-busovaci>, приступљено 22.06.2014.

Дакле, целокупно руководство странке је дочекало Кордића, а ХДЗ БиХ је саопштила и да „Хрвати пресуду Кордићу сматрају политичком и неправедном“.⁶¹⁶ Кордић је узвратио речима да не зна „зашто не бисмо клицали Херцег-Босни“. „За њу су гинули наши очеви и браћа. Ово је и наша земља. Не тражимо ништа што је туђе.“⁶¹⁷

Дочек су критиковале многе бошњачке странке, а посебно се издваја једно саопштење које прилично добро сумира бошњачки став о овом питању: „Странка демократске акције је констернирана организирањем свечаног дочека правоснажно осуђеном ратном злочинцу Дарију Кордићу у Бусовачи и присуством највиших дужносника ХДЗ-а том догађају. Јавна подршка злочинцима на најгрубљи начин вријеђа породице жртава као и све антифашистички опредељене грађане Босне и Херцеговине, без обзира на њихову националну припадност. Слављење злочинаца као националних хероја је противно духу јавно декларираних опредељености највиших хрватских дужносника у БиХ за уважавање демократских принципа, сарадњу и европски реформски пут. Сматрамо да је оно потпуно неприхватљиво, ретроградно и антиевропско и да озбиљно угрожава процес помирења и обнове повјерења међу народима у БиХ.“⁶¹⁸ Наша странка је понашање представника ХДЗ БиХ назвала „клерофашизмом“.⁶¹⁹

Интерпретације улоге и значаја ратних вођа у велокој мери одсликавају целокупне наративе о рату. Оно што се приписује странама у рату, целокупним народима, приписује се и ратним вођама. Тиме вође постају персонификација народа које су заступали и идентитета којима су припадали. Њихови ратни циљеви се структурирају, претварају у вредности, у идентитетске садржаје и тиме постају и детерминанте послератне политике у БиХ. Само довођење у питање и

---

⁶¹⁶ „Славо Кукић претучен на Свеучилишту у Мостару“, *Al Jazeera Balkans*, 23.06.2014, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/slavo-kukic-pretucen-na-sveucilistu-u-mostaru>, приступљено 23.06.2014.

⁶¹⁷ „Апсурдистан: Делегација ХДЗ-а срдечно дочекала ратног злочинца Дарија Кордића у Бусовачи“.

⁶¹⁸ „СДА: Јавна подршка ратним злочинцима вријеђа породице жртава, *Ослобођење*, 23.06.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-javna-podraska-ratnim-zlocincima-vrijedja-porodice-zrtava>, приступљено 23.06.2014.

⁶¹⁹ „Наша странка: Клерофашизам је све што ХДЗ има да понуди грађанима, *Радио Сарајево*, 23.06.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/156143/nasa-stranka-klerofasizam-je-sve-sto-hdz-ima-da-ponudi-gradanima>, приступљено 23.06.2014.

негирање заоставштине ратних вођа се често препознаје као напад на идентитет, као његова негација.

4.3. Наративи о жртви

Наративи о жртви су у великој мери одраз наратива о рату. Из саме интерпретације рата, следи ко је жртва а ко насилник, починилац злочина. Но, наративи о жртви се не баве само страдањима у ратовима, већ и дискриминацијом и репресијом током послератне транзиције. Хрватски наратив о жртви је посебно концентрисан на жртву хрватског народа у послератном периоду, што се такође доводи у везу са Ратом у БиХ, јер се интерпретира као последица одустајања Хрвата од сопственог ентитета, за који су се ратом изборили. У овом делу ћемо анализирати интерпретацију жртве у сва три политичка дискурса, а потом и однос ових дискурса према суђењима за ратне злочине, раду тужилаштва и судова, како домаћих, тако и међународних. Доминантна тема наратива о жртви у политичким дискурсима босанских елита јесте несумњиво злочин у Сребреници из јула 1995. године. Иако окарактерисан као геноцид у неколико пресуда Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију и Међународног суда правде, квалификација овог злочина представља главну тачку спорења међу бошњачом и српском елитом. Друштвено-политичке последице различитих интерпретација овог злочина, артикулисаних кроз наративе о жртви су веома важан чинилац овог сукоба дугог трајања.

4.3.1. Бошњачки наратив о жртви: Сребреница — „злочин планетарних размјера“

Градећи слику о Бошњацима као главној (ексклузивној) жртви, доминантни бошњачки дискурс неретко покушава да изједначи злочин у Сребреници са холокаустом, а његове починиоце с нацистима/фашистима. Тако је Б. Изетбеговић једном приликом изјавио да су сребреничке „[н]евине и беспомоћне жртве биле... суочене с хладном и немилосрдном мржњом

криминалаца, налик онима у нацистичким камповима Хитлерове Немачке“.⁶²⁰ „Геноцид у Сребреници је злочин планетарних размјера“,⁶²¹ изјавио је потом. Слично су сребренички злочин окарактерисали и З. Лагумџија и Ахмет Давутоглу, као министри спољних послова БиХ и Турске, у коауторском тексту у Вашингтон посту (*The Washington Post*) из августа 2013. године: „Тако је Сребреница постала синоним не само бруталности трогодишњег конфликта у бившој Југославији, него и симбол зла и неправде за цијело човјечанство“.⁶²² Касније се Лагумџија, коментаришући рат у Сирији, запитао да ли је потребно да савремени свет и цивилизација поново кажу: „Никад више!“, пошто су то, како он наводи, први пут урадили 1945. године после холокауста, а други пут 1995. године после злочина у Сребреници.⁶²³ Ж. Комшић је објаснио да су невини људи „изгубили главу само зато што су се звали тако како су се звали“ и то приписао „фашистима и фашистичкој идеологији“.⁶²⁴

Овакве интерпретације се често користе и као аргумент за делегитимисање РС. Тако је Кавазовићев претходник на месту реис-ул-улеме, Мустафа Церић (1993-2012), изјавио следеће: „Морално је неодрживо, а политички нефункционално да Сребреница као мјесто геноцида буде у саставу оних који су одговорни за тај геноцид. То би било исто као да музејом у бившем концентрационом логору Аушвицу управљају нацисти и да вас они данас тамо дочекују“.⁶²⁵ Када је у јулу 2013. године полиција РС почела да приводи припаднице организације „Мајке Сребренице“, приликом њихове посете стражишту у Кравици, Ђамил Дураковић, тадашњи начелник Сребренице, изјавио

---

⁶²⁰ „Bosnia Reburies Srebrenica Dead 18 Years After Massacre“, *VOA news*, 11.07.2013, <http://www.voanews.com/content/bosnia-reburies-srebrenica-dead-18-years-after-massacre/1700099.html>, приступљено 11.07.2013.

⁶²¹ „Обиљежена 11. годишњица Меморијалног центра Сребреница-Поточари: Истином опомињати и подсјећати на геноцид који се догодио“, *Ослобођење*, 21.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/obiljezana-11-godisnjica-memorialnog-centra-potocarisrebrenica-istinom-opominjati-i-podsjecati-na-genocid-koji-se-dogodio>, приступљено 24.09.2014.

⁶²² „Лагумџија и Давутоглу за *The Washington Post*: Хисторија се понавља ако не научимо лекцију“, *Anadolu Agency*, 02.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/svijet/lagumdzija-i-davutoglu-sirija-rokazuje-da-jos-uvijek-ne-mislimo-nikada-vise>, приступљено 02.08.2013.

⁶²³ „Лагумџија: Assad ће завршити као Милошевић“.

⁶²⁴ „Жељко Комшић у Поточарима: Злочинцима је мјесто у затвору, морају бити процесуирани“, *Ослобођење*, 11.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/zeljko-komsic-u-potocarima-zlocincima-je-mjesto-u-zatvoru-moraju-biti-procesuirani>, приступљено 14.07.2014.

⁶²⁵ „Реис Церић: Бошњацима се спрема нови геноцид“, *Радио Сарајево*, 29.05.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/82328/reis-ceric-bosnjacima-se-sprema-novi-genocid>, приступљено 29.05.2012.

је да „[и]мамо позицију да се „гестапо“ РС-а односи према жртвама управо како је то било у периоду холокауста“.⁶²⁶

Дураковића је том приликом подражо и Емир Суљагић, бивши члан СДП и ДФ и тренутни члан Грађанског савеза БиХ, а тада лидер бошњачке коалиције невладиних организација „Први март“. Наиме, он је изјавио „да Влада РС проводи окупаторску политику према несрбима“ и додао да РС „заузимајући 49 посто територије БиХ представља окупирану зону“, а потом и упоредио РС са Вермахтом.⁶²⁷ На то је реаговала Жељка Цвијановић, тадашња премијерка РС, осуђујући Суљагићеву изјаву као „језик мржње који може да изазове озбиљне поремећаје у односима између етничких заједница, односно конститутивних народа у БиХ“ и као „напад на уставни поредак не само РС, већ и БиХ у цјелини“, запретивши му кривичном пријавом.⁶²⁸ Суљагић је одговорио да „не постоји људско лице геноцида и [да] не постоји људско и прихватљиво лице РС“, као и да РС води политику апартхејда према грађанима несрпске националности.⁶²⁹

Присутно је и објашњење злочина у Сребреници као кулминације вишевековног насиља над Бошњацима (М. Церић): „У последњих сто година, од Балканских ратова на овамо, ми смо имали стотине Сребреница. Стотине јама у БиХ гдје су наши дједови, браћа, мајке, сестре, невини људи убијани, силовани и мучени“.⁶³⁰ У новембру 2013. године, С. Тихић, потомак ужичких муслимана, учествовао је на округлом столу посвећеном обележавању 150 година од прогона Бошњака из Србије: „...између осталог, казао [је] да је било много сличности у прогону Бошњака из њихових домова 1862. године с оним што се у Босни и Херцеговини догађало 1992. године. Међутим, за разлику од 1862... Бошњаци су

---

⁶²⁶ „Дураковић: Нећемо дозволити привођење „Мајки Сребренице“, тако је било и 1992.“, *Ослобођење*, 15.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/durakovic-necemo-dozvoliti-privodjenje-majki-srebrenice-tako-je-bilo-i-1992>, приступљено 15.07.2013.

⁶²⁷ „Суљагић: Изнијет ћу доказе да влада РС проводи окупаторску политику према несрбима“, *Ослобођење*, 16.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/suljagic-iznijet-cu-dokaze-da-vlada-rs-provodi-okupatorsku-politiku-prema-nesrbima>, приступљено 16.07.2013.

⁶²⁸ „Цвијановић: Припремљена кривична пријава против Емира Суљагића“, *Ослобођење*, 16.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/cvijanovic-pripremljena-krivicna-prijava-protiv-emira-suljagica>, приступљено 16.07.2013.

⁶²⁹ „Суљагић: Не може се преговарати с људима који воде политику апартхејда и дискриминације“, *Ослобођење*, 30.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/suljagic-ne-moze-se-pregovarati-s-ljudima-koji-vode-politiku-aparthejda-i-diskriminacije>, приступљено 03.07.2014.

⁶³⁰ „Реис Церић: Извршитељи геноцида су награђени територијем“, *Anadolu Agency*, 11.07.2012, <http://www.islambosna.ba/izvritelji-genocida-su-nagraeni-teritorijem-anadolu-agency/>, приступљено 14.07.2012,

се 1992. супротставили агресији на Босну и Херцеговину и осујетили планове слѣдбеника идеје тзв. велике Србије. Бошњаци су 1992. коначно схватили да се могу поуздати само у сопствене снаге, те да без државе БиХ не би било ни бошњачкога народа.“⁶³¹

Б. Изетбеговић је објаснио да су Бошњаци били жртве како током прве Југославије: „У времену прве Југославије, којом су доминирали Срби, Бошњацима је одузето преко милион хектара земље, забрањено је име Бошњак, укинут назив босански за језик, чак је и вјера називана мухамеданском умјесто исламом. Напади на животе и имовину су били тако интензивни, читава села су поклана у времену мира, да су морале реаговати силе побједнице у Првом свјетском рату и посебним споразумом обавезати Србију да гарантује престанак напада“; тако и током друге Југославије: „Немају право на етничко име, на пописима се воде као „неопредијељени“, њихов језик је српско-хрватски, немају академију наука, националне и културне институције. Затварају се џамије, медресе, текије, мектеби. Реису-л-улему фактички именује Централни комитет Комунистичке партије. Забрањен је рад политичких партија, укинути слободни медији, сви који су пружали отпор идеолошком терору су позатварани. Отпор младих бошњачких интелектуалаца организованих у илегалну организацију „Млади муслимани“ је скршен драконским казнама. Вође су стријељане или осуђене на вишедеценијске казне.“ На крају овог предавања је закључио да је: „Цијела Босна... мезаристан невино побијених муслимана, а ријека Дрина на граници са Србијом... њихова највећа масовна гробница.“⁶³²

Наводи се такође да су Бошњаци у Сребреници били и жртва међународне заједнице. Ово је можда и најбоље образложено у једној изјави М. Шаћирбеговића, који је учествовао у преговорима у Дејтону, у којој је истакнуто да је међународна заједница „дала жуто светло“ руководствима РС и СРЈ за освајање Сребренице: „Извршен је огроман притисак да направимо замјену територије. Они су тражили да такозване источне зоне буду дио српске територије ако се жели споразум до којег је касније дошло у Дејтону. Они су тражили од нас

---

⁶³¹ „Тихић: Много сличности у прогону Бошњака 1862. и 1992. године“, *Ослобођење*, 08.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/tihic-mnogo-slicnosti-u-progonu-bosnjaka-1862-i-1992-godine>, приступљено 04.09.2013.

⁶³² „Изетбеговић у Лондону: Цијела Босна је мезаристан невино побијених муслимана“.

у врху власти, дакле, од рахметли председника Алије Изетбеговића, Хариса Силајџића и мене да направимо замјене територија... У љето 1994. године Контакт група је на стол ставила финалну карту БиХ. Та карта је предвиђала да нама припадну територије Сребренице, Жепе и Горажда, које су, као три прста, улазиле у српску територију. Слободан Милошевић, Радован Караџић и Ратко Младић нису хтјели прихватити такву карту. Њихов захтјев да почну нове преговоре 1995. године подразумијевао је да се три енклаве размјене или елиминирају. Ми то нисмо прихватили, па су Србима из међународне заједнице дали жуто свјетло за освајање тих територија. Но, оно је на терену много више изгледало као зелено свјетло“.⁶³³ По његовом мишљењу, међународна заједница мора и да преузме одговорност за Сребреницу како би сребреничке жртве добиле некакву сатисфакцију: „Нема разлога да Сребреница сада буде дио Федерације БиХ, али јесте неправда ако остане под контролом оних који су били дио оних који су чинили геноцид“.⁶³⁴

Оптужбе на рачун међународне заједнице изно је и Б. Изетбеговић приликом посете Бан Ки-Муна (2012), тада генералног секретара УН, Меморијалном центру „Поточари“: „Дошли сте да се суочите са оним што је резултат грешака и кукавичлука ваших претходника, јер према Резолуцији 1999 УН су признале грешку у Сребреници. Резолуција УН-а је показала срамни ембарго на увоз оружја и неправедно изједначавање свих страна у рату. Резолуција је показала да су Уједињене нације затвориле очи пред димензијама зла које се дешавало овдје“.⁶³⁵ Он је објаснио и да је Сребреница двапут издата: „Први пут кад се десио геноцид, а други пут у Дејтону кад јој није дат посебан статус“.⁶³⁶ Две године касније је позвао УН да 11. јул прогласе Даном сећања на Сребреницу и оптужио Европу да „затвара очи и уши, остаје глуха на ужасне изјаве лидера из ентитета РС“: „Нажалост, у дијелу моје земље који се зове РС, још се негира геноцид у Сребреници... председник РС-а јавно [је] казао да су

---

⁶³³ „Шафирбеговић: Свијет одобрио масакр у Сребреници“, *Независне новине*, 06.07.2012, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Sacirbegovic-Svijet-odobrio-masakr-u-Srebrenici/148572>, приступљено 06.07.2012.

⁶³⁴ Исто.

⁶³⁵ „Изетбеговић Ban Ki-moonu: Ово је резултат кукавичлука ваших претходника“, *Anadolu Agency*, 20.07.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/67897--izetbegovic-ban-ki-moonu-ovo-je-rezultat-gresaka-i-kukavicluka-vasih-prethodnika?utm_source=dvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 20.07.2012.

⁶³⁶ Исто.

Радован Караџић и Ратко Младић хероји“.⁶³⁷ Он је то назвао претњом и расистичком увредом. Сличног става био је и Денис Бећировић из СДП, који се на деветнаестогодишњицу злочина запитао „[д]а ли је могуће да међународна заједница 19 година послје толерира негирање чињеница које је утврдио највиши правни орган Уједињених нација“ и затражио од ње да Сребреницу прогласи посебним дистриктом у оквиру БиХ, чиме „би била послана планетарна порука да злочиначки пројекти (РС, прим. Г.Т.) не смију бити награђени те да постоји барем минимум правде на овом свијету“.⁶³⁸

Такође, бошњачки наратив одбацује било какву одговорност бошњачке стране и тезу о издаји Сребренице,⁶³⁹ и наглашава да се геноцид над Бошњацима догодио и у другим градовима, попут Приједора и Фоче, али да је међународна заједница одбила то да призна (плашећи се могућих последица).⁶⁴⁰ На овоме можда највише инсистира СДА, па Б. Изетбеговић редовно истиче да се геноцид над Бошњацима десио „диљем БиХ“, где посебено место има Приједор, јер, како се наводи, представља место бошњачког страдања са највећим бројем жртава после Сребренице.⁶⁴¹ Наравно, веома значајно место у бошњачком наративу о жртви има и опсада Сарајева, што је детаљније образложено у претходном делу овог поглавља о интерпретацијама рата.

Иако је М. Додик био један од ретких политичара из РС који су јавно признали геноцид у Сребреници (2008. године),⁶⁴² он је променио своје мишљење

---

⁶³⁷ „Бакир Изетбеговић у Лондону: Додик пријети, Европа шути“.

⁶³⁸ „Бећировић: 19 година послје нема правде за жртве геноцида“, *Ослобођење*, 09.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/becirovic-19-godina-poslije-nema-pravde-za-zrtve-genocida-u-srebrenici>, приступљено 09.07.2014.

⁶³⁹ Овакве тврдње су веома присутне у српском дискурсу. Наводи се да су А. Изетбеговић и бошњачко ратно руководство у више наврата жртвовали свој народ, укључујући и Сребреницу. „Додик: Геноцида није било, град је жртвовао Алија Изетбеговић“, *Радио Сарајево*, 14.08.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/dodik-genocida-nije-bilo-grad-je-zrtvovao-alija-izetbegovic/235156>, приступљено 14.08.2016; „Додик: Удариће нам у темеље“, *Новости*, 26.03.2016, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:597417-Dodik-Udarice-nam-u-temelje>, приступљено 26.03.2016.

⁶⁴⁰ Шаћирбеговић: Свијет одобрио масакр у Сребреници“.

⁶⁴¹ „Изетбеговић и Кавазовић обишли локалитет Томашице: Ово су урадили људи који нису имали ништа од човјечности“, *Ослобођење*, 07.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-i-kavazovic-obisli-lokalitet-tomasice-ovo-su-uradili-ljudi-koji-nisu-imali-nista-od-čovjecnosti>, приступљено 07.11.2013.

⁶⁴² „Ја знам савршено добро шта је било, био је геноцид у Сребреници. То је пресудио суд у Хагу и то је неспорна правна чињеница“. „Милорад Додик — од признања до негатора геноцида“, *ТВ1*, 12.07.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=tEzX54p5d0s>, приступљено: 27.01.2019.

и изјавио да је „немогуће... прихватиту квалификацију „геноцида“ на начин како то мисли Бакир Изетбеговић или неки од странаца који су пожурили да дају ту врсту квалификације“.⁶⁴³ Објаснио је и да је геноцид политички наметнут: „Ја овдје тврдим да није почињен геноцид! Није било геноцида! Постојао је план по којем су одређени странци и бошњачки политичари хтјели да нам наметну кривњу и одговорност за нешто што нисмо учинили“.⁶⁴⁴ Наводио је и „да је Сребреница кључни проблем у БиХ, јер је наметнута стереотипно као мјесто злочина, односно геноцида и у међународној заједници то посматрају на веома острашћен начин“,⁶⁴⁵ те да представља „највећу пријевару у 20. стољећу“⁶⁴⁶ и „политизовану неистину“.⁶⁴⁷ НС РС је 2018. године одбацила извештај Комисије за Сребреницу из 2004. године, а Додик је објаснио да је то био „лажни извештај који је направљен да би се вршила тортура над Србима и променио карактер рата у БиХ“.⁶⁴⁸ Потом су власти РС формирале две међународне комисије, од којих је једна надлежна за злочине у Сарајеву (1991-1995), а друга за злочине у Сребреници (1992-1995).⁶⁴⁹ Странке попут СДА и ДФ су ово окарактерисале као интернационализацију негирања геноцида.⁶⁵⁰

---

⁶⁴³ „Додик: РС има потенцијала да оде из БиХ“.

⁶⁴⁴ „Додик: Ја овдје тврдим да није почињен геноцид! Није било геноцида!“, *Ослобођење*, 24.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/izbori-2012/dodik-ja-ovdje-tvrdim-da-nije-pocinjen-genocid-nije-bilo-genocida>, приступљено 24.09.2012.

⁶⁴⁵ „Додик: Одлука Владе РС о пребивалишту прворазредно политичко питање“, *Глас Српске*, 29.04.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Odluka-Vlade-RS-o-prebivalistu-prvorazredno-politicko-pitanje/152554.html, приступљено 29.04.2014.

⁶⁴⁶ „Додик: Сребреница „највећа превара 20. стољећа“, *Слободна Европа*, 25.06.2015, <http://www.slobodnaevropa.org/archive/news/20150625/500/500.html?id=27093445&nocache=1>, приступљено 25.06.2015.

⁶⁴⁷ „Додик: Нећу ићи на комеморацију у Поточаре, Сребреница је полтизована неистина“, *Искра*, 26.06.2015, <http://iskra.co/republika-srpska/dodik-necu-ici-na-komemoraciju-u-potocare-srebrenica-je-politizovana-neistina/>, приступљено 26.06.2015.

⁶⁴⁸ „Српска покреће тешку историјску битку: доказати истину о Сарајеву и Сребреници, *Спутник*, 14.08.2018, https://rs-lat.sputniknews.com/komentari/201808141116882525-stradanje-srba-u-sarajevu-i-srebrenici/?utm_source=short_direct&utm_medium=short_url&utm_content=jsaH&utm_campaign=URL_shortening, приступљено 14.08.2018,

⁶⁴⁹ „Влада РС именовала чланове комисије за Сребреницу и СА“, *Б92*, 07.02.2019, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=02&dd=07&nav_category=167&nav_id=1503061, приступљено 07.02.2019.

⁶⁵⁰ „Салкић: Покушај Владе РС да негира судски доказане чињенице“, *Ослобођење*, 07.02.2019, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/salkic-pokusaj-vlade-rs-a-da-negira-sudski-dokazane-cinjenice-431930?fbclid=IwAR1olhtWRLOfI3s1T160IzoN4Svmxj_2PQunLI589KfcOB0hD8qa2SAOL3U, приступљено 07.02.2019; „Демократска фронта: Монструозан покушај Владе РС да интернационализира негирање геноцида“, *Ослобођење*, 07.02.2019, <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/demokratska-fronta-monstruoazan-pokusaj-vlade-rs-a-da-internacionalizira-negiranje->

Сличан став према злочину у Сребреници су заузеле и власти Србије, које су скупштинском декларацијом осудиле злочин, али без помињања његове квалификације. Томислав Николић, у својству председника Србије, образложио је то на следећи начин: „У Сребреници се није десио геноцид. Ријеч је о појединачној кривици припадника српског народа. Српски парламент је осудио овај злочин, али није казао да је ријеч о геноциду. Ниједан Србин не признаје геноцид у Сребреници, па ни ја“.⁶⁵¹ На ово је Б. Изетбеговић реаговао називајући Николићеву изјаву нехуманим, суштински антицивизацијским чином и додао да „[Т]акво јавно дјеловање није пут сарадње, него управо супротно — могући извор нових неспоразума и тензија“,⁶⁵² као и да нема помирења са „онима који негирају геноцид и истину“.⁶⁵³ СДА је касније покушала да поново покрене тужбу за геноцид против Србије пред Међународним судом правде, објашњавајући да се геноцид није десио само у Сребреници, већ и у другим босанским градовима, али је иницијатива била безуспешна.⁶⁵⁴ Између осталог и због тога што су представници РС бурно реаговали, називајући овај потез СДА „путем ка нестанку БиХ“, „хладним ратом“, „спремношћу Б. Изетбеговића да жртвује мир, као и његов отац“, „покушајем уништења РС и Срба у БиХ“, итд.⁶⁵⁵ Члан СНСД,

---

genocida-431948?fbclid=IwAR2qGuBVMkMRP-ECQW4pToHYOI_hEePyRvFT7cREp1Vak6PdZHXPoCDB
y8, приступљено 07.02.2019.

⁶⁵¹ „Ко су највећи негатори геноцида у Сребреници“, *Anadolu Agency*, 12.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/90026--ko-su-najveci-negatori-genocida-u-srebrenici?utm_source=divr.it&utm_medium=twitter, приступљено 12.10.2012. А. Вучић се о овом питању изјаснио на следећи начин: „Од када сам председник Владе нисам рекао ни да јесте ни да није, нисам желео да повредим ниједног Бошњака да им кажем то није то.“ „Изетбеговић: Разочаран сам јер Вучић не прихвата оно што је рекао суд, *Искра*, 04.11.2015, “<http://iskra.co/srbija/izetbegovic-razocarar-sam-je-r-vucic-ne-prihvata-ono-sto-je-rekao-sud/>, приступљено 04.11.2015.

⁶⁵² „Николићу, подсјећате на Караџића и дрско вријеђате жртве“, *Радио Сарајево*, 22.10.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/92789/nikolicu-podsjecate-na-karadzica-i-drsko-vrijedate-zrtve>, приступљено 23.10.2012.

⁶⁵³ „Изетбеговић: Нема помирења са онима који негирају геноцид“, *Б92*, 01.07.2017, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=07&dd=01&nav_category=167&nav_id=1278107, приступљено 05.07.2017.

⁶⁵⁴ „Додик: СДА задире у статус Српске“, *РТРС*, 27.05.2015, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=151705>, приступљено 27.05.2015; „Додик: СДА не жели помирење Срба и Бошњака“, *Независне новине*, 30.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-SDA-ne-zeli-pomirenje-Srba-i-Bosnjaka-307751.html>, приступљено 30.05.2015.

⁶⁵⁵ „Чубриловић: Ревизија тужбе је пут ка нестанку БиХ“, *Независне новине*, 08.02.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Cubrilovic-Revizija-tuzbe-je-put-ka-nestanku-BiH/412015>, приступљено 08.02.2017; „Говедарица: Изетбеговић отвара хладни рат у институцијама БиХ“, *Независне новине*, 08.02.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Govedarica-Izetbegovic-otvara-hladni-rat-u-institucijama-BiH/412063>, приступљено 08.02.2017; „Сада је дефинитивно јасно

Радован Вишковић (од 2018. године премијер РС), прокоментарисао је иницијативу СДА следећим речима: „Тамо гдје престаје разум почиње БиХ“.⁶⁵⁶

Овај сукоб око квалификације тзлочина у Сребреници навео је СДА да унесе „јавно порицање и оправдање геноцида“ у Кривични закон ФБиХ и да га тиме учини кривичним делом. У Закону стоји да онај ко кривично дело „изазивањ[а] народносне, расне и вјерске мржње, раздора и нетрпељивости“ учини „јавним порицањем или оправдавањем геноцида, злочина против човјечности или ратних злочина утврђених правоснажном одлуком Међународног суда правде, Међународног кривичног суда за бившу Југославију или домаћег суда, казниће се казном затвора од три мјесеца до три године“.⁶⁵⁷ Предлагач ове измене Кривичног закона ФБиХ, Јасмин Дувњак, посланик СДА у Представничком дому Парламента ФБиХ, објаснио је да ће се овим „свако националистичко и шовинистичко дјеловање оштро кажњавати“ и „заштитити достојанство жртава геноцида“.⁶⁵⁸ Оваква одредба никад није усвојена на нивоу БиХ јер је неприхватљива за представнике РС. Додик је, реагујући на измене Кривичног закон ФБиХ, изјавио „да свој закон могу да ‘окаче мачку о реп’“ и да се „ни у ком погледу... не осећа... одговорним према законима које доноси ФБиХ“.⁶⁵⁹ Додао је и да се Сребреницом „манипулише ради јачања унитарног концепта [БиХ] и слабљења Српске“.⁶⁶⁰

Ова подела на оне који признају геноцид и оне који га негирају често је изазивала политичке сукобе и поделе у БиХ, а одражавала се и на друге политичке теме. ПС БиХ је више пута покушавала да усвоји декларацију којом би се осудио злочин у Сребреници. Током 2013. године таква иницијатива је дошла од посланика СБиХ, који су навели „да би овај Парламент усвајањем оваквог

да је политичко Сарајево антисрпско“, *РТРС*, 18.02.2017, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=242956>, приступљено 22.03.2019.

⁶⁵⁶ „Чубриловић: Ревизија тужбе је пут ка нестанку БиХ“.

⁶⁵⁷ „Посланик СДА предложио измјене Кривичног закона БиХ: Затвор за национализам и шовинизам“, *Ослобођење*, 24.06.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/poslanik-sda-predlozio-izmjene-krivicnog-zakona-fbih-zatvor-za-nacionalizam-i-sovinizam>, приступљено 24.06.2014.

⁶⁵⁸ „Посланик СДА предложио измјене Кривичног закона БиХ: Затвор за национализам и шовинизам“.

⁶⁵⁹ „Додик: Политичари ФБиХ да закон окаче мачку о реп“, *Новости*, 12.07.2014, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:500466-Dodik-Politicari-FBiH-da-zakon-okace-macku-o-rep, приступљено 12.07.2014.

⁶⁶⁰ „Додик: У Сребреници се десио велики злочин, не геноцид“, *РТРС*, 26.05.2015, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=151400>, приступљено 26.05.2015.

једног документа, на неки начин, извршио своју обавезу, једну врсту дуга према жртвама злочина геноцида који се десио у Сребреници и њиховим породицама“. Док су СДА и СДП без двоумљења подржале овај предлог, хрватски представник Б. Љубић је изјавио да ће и он гласати за декларацију уз објашњење да ни на који начин неће сматрати оне који другачије гласају „мање хуманим“ од њега. Српски посланици су били против, уз образложење М. Босића, тадашњег председника СДС, „да је неморално да се на жртвама праве политички поени“ и да су комеморације у БиХ постале „спортска дисциплина“.⁶⁶¹

Добар пример репродукције ове поделе је и одлука СДП и СББ да после локалних избора 2012. године уђу у коалицију са српским странкама (СНСД и СДС) у парламенту Сребренице, која је веома брзо међу Бошњацима проглашена националном издајом и увредом сребреничких жртава.⁶⁶² Пред наредне локалне изборе у Сребреници, 2016. године, реис Кавазовић је, обраћајући се бошњачкој дијаспори, дао изјаву, која је изазвала оштре реакције српских представника: „Нећемо халалити никоме ко буде могао, а не буде хтио. Нећемо никоме халалити. Свако ко може дати свој глас, свако ко може се регистrirати, свако ко може дозволити да ‘влах’ не влада у Сребреници. Бит ћу потпуно овдје отворен, да ‘влах’ не влада у Сребреници. Нек’ му је харам ако то не учини, нек’ му је харам. Ми то морамо заштитити, морамо то чувати. То је наше и то не можемо оставити.“ После осуда Додика и Иванића, Кавазовић је посјаснио да под ‘власима’ подразумева све Србе, већ само оне који негирају геноцид.⁶⁶³

---

⁶⁶¹ „Представнички дом ПСБиХ разматрао приједлог резолуције о осуди геноцида у Сребреници“, *Ослобођење*, 23.05.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/predstavnicki-dom-psbih-razmatrao-prijedlog-rezolucije-o-osudi-genocida-u-srebrenici>, приступљено 23.05.2013.

⁶⁶² „Издајничка коалиција СДП, СББ, СНСД, СДС у Сребреници“, *Радио Сарајево*, 05.12.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/96442/izdajnicka-koalicija-sdp-sbb-snsd-sds-u-srebrenici>, приступљено 05.12.2012; „Јерлагих: Мехмедић и Пинцо искључени због преговарања о скупштинској већини“, *Ослобођење*, 06.12.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/jerlagic-mehmedic-i-pindzo-iskljuceni-zbog-pregovaranja-o-skupstinskoj-vecini>, приступљено 06.12.2012.

⁶⁶³ „Порука реиса Кавазовића да „влах“ не влада у Сребреници“, *Радио Сарајево*, 24.05.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/poruka-reisa-kavazovica-da-vlah-ne-vlada-u-srebrenici/226846>, приступљено 24.05.2016; „Додик: Изјава Кавазовића скандалозна и изненађујућа“, *РТРС*, 25.05.2016, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=203175>, приступљено 25.05.2016; „Иванић: Кавазовићева изјава показује да морамо чувати РС“, *Слободна Европа*, 25.05.2016, <http://www.slobodnaevropa.org/a/27756918.html>, приступљено 25.05.2016; „Реис Кавазовић: „Власи“ и „балије“ су они који негирају геноцид и злочине“, *Радио Сарајево*, 26.05.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/reis-kavazovic-vlasi-i-balije-su-oni-koji-negiraju-genocid-i-zlocine/227013>, приступљено 26.05.2016.

Неретко се овај наратив о жртви користио и за делегитимисање политика и деловања српских представника, па је тако СДА пред попис становништва 2013. године саопштила да се раслојавање бошњачког етничког корпуса на Бошњаке, Муслимане и Босанце, које је стављано на терет српској страни, врши „с истим циљем с којим је извршен геноцид над Бошњацима“.⁶⁶⁴ Слично је било и са Законом о пребивалишту и боравишту грађана, који је предложен 2013. године. Суљагић је објаснио да ће се овим законом „ограничити... слобода кретања, за најмање 100 до 200 хиљада грађана БиХ који су 1991. године живјели на територији ентитета РС-а, обновили своје куће те пријавили пребивалиште“, тј. „да ће бити уклоњени из евиденције пребивалишта, односно с бирачких спискова, јер је то досад био основ за гласање из одсуства“.⁶⁶⁵ Касније је додао и да је то „дovршење посла који су започели Радован Карацић и Ратко Младић“ и осудио странке попут СДП, СББ и СДА, што су убеђивали народ „да је МУП РС независна агенција за провођење закона, а не институција која је судјеловала у геноциду.“⁶⁶⁶ Међутим, и представници СДА су целокупну ситуацију окарактерисали као потпуно етничко чишћење (или „наставак етничког чишћења у миру“) и дефинитивну поделу БиХ.⁶⁶⁷

Слично је окарактерисано и противљење власти РС да допусте бошњачкој деци похађање наставе на босанском језику. Наиме, власти РС одбијају да признају овај назив матерњег језика Бошњака и тврде да се он једино може звати „бошњачки језик“. Проблем је кулминирао током 2013. године када су родитељи повукли децу из школа у неколико општина РС и организовали протесте. Б. Изетбеговић је то назвао „гажењем права конститутивних народа“, а Амер

---

⁶⁶⁴ „СДА: Бошњаци и Муслимани иста етничка група“, *Ослобођење*, 23.05.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-bosnjaci-i-muslimani-ista-etnicka-grupa>, приступљено 23.05.2013.

⁶⁶⁵ „„Први март“ о Закону о пребивалишту: СДП и СББ су лагали, ово је крај једни илузије“, *Ослобођење*, 22.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/prvi-mart-o-zakonu-o-prebivalistu-sdp-i-sbb-su-lagali-ovo-je-kraj-jedne-iluzije>, приступљено 22.07.2013.

⁶⁶⁶ „Суљагић: Зар су наши очеви изгинули да њихову жртву продају они који мисле да је странка важнија од државе“, *Слободна Босна*, 21.01.2014, <http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/12271/suljagic-zar-su-nasi-ocevi-izginuli-da-njihovu-zrtvu-prodaju-oni-koji-misle-da-je-stranka-vaznija-od-drzave.html>, приступљено 21.01.2014.

⁶⁶⁷ „Шемсудин Мехмедовић: Спреман сам да будем председник СДА“, *Ослобођење*, 25.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/semsudin-mehmedovic-spreman-sam-da-budem-predsjednik-sda>, приступљено 25.07.2013; „СДА: Нереални захтеви ХДЗ-а БиХ блокирају европски пут Босне и Херцеговине“, *Ослобођење*, 21.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-nerealni-zahhtjevi-hdza-bih-blokiraju-evropski-put-bosne-i-hercegovine>, приступљено 22.01.2014.

Јерлагић из СБиХ је том приликом изјавио да РС спроводи дискриминацију, сегрегацију и апартхејд над 370 бошњачке деце.⁶⁶⁸ Нешто касније се и С. Тихић својим саопштењем придружио овој реторици: „Случај дјеце из Коњевић-Поља, негирање државе Босне и Херцеговине и напад на њене институције, негирање ратних злочина и геноцида почињеног над несрпским становништвом диљем РС јасно доказују да Милорад Додик и актуално вођство ентитета РС конзистентно проводе фашизоидну политику Радована Караџића и Ратка Младића те да од ње немају намјеру одустати!“⁶⁶⁹

Додик је одбацио ове оптужбе и назвао их „чистом политичком инструментализацијом од [стране] СДА, првенствено Бакира [Изетбеговића]“.⁶⁷⁰ Тадашњи министар просвјете и културе РС, Горан Мутабџија, објаснио је да неће бити уведена група националних предмета за бошњачку децу, док се тај проблем не реши на нивоу целе БиХ: „То подразумијева једнообразно рјешење на територији цијеле БиХ. Ми никоме нисмо одузели то право, али га и не дајемо никоме док се то исто право не обезбиједи за дјецу српске националности у Федерацији БиХ.“⁶⁷¹

Поред унутрашњих политичких сукоба тема „геноцида у Сребреници“ је успела да изазове и међународни сукоб током 2015. године, када је Велика Британије предложила СБ УН резолуцију о Сребреници, а Русија на њу уложила вето. У резолуцији је, између осталог, писало да је „на свим странама током сукоба у Босни и Херцеговини било невиних жртава“, да се „[н]ајоштрије осуђује злочин геноцида у Сребреници онако како је утврђено пресудама Међународног кривичног суда за бившу Југославију и Међународног суда правде и сви други доказани ратни злочини и злочини против човечности почињени током сукоба у Босни и Херцеговини“, да је „прихватање трагичних догађаја у Сребреници као

---

⁶⁶⁸ „Суљагић: Мутабџија није сигуран ни да је то што ради законито“, *Ослобођење*, 13.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/suljagic-mutabdzija-nije-siguran-da-je-to-sto-radi-zakonito>, приступљено 13.11.2013.

⁶⁶⁹ „СДА: Студенти из Београда требају обићи Томашицу, Црни врх и Меморијални центар Поточари“.

⁶⁷⁰ „Додик: Санкције родитељима ако се дјеца у понедељак не врате у школе“, *Ослобођење*, 20.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-sankcije-roditeljima-ako-se-djeca-u-ponedjeljak-ne-vrate-u-skole>, приступљено 20.11.2013.

⁶⁷¹ „Мутабџија: За бошњачке ученике неће бити уведена група националних предмета“, *Аваз*, 26.08.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/132430/mutabdzija-za-bosnjacke-ucenike-nesce-bitu-uedena-grupa-nacionalnih-predmeta>, приступљено 26.08.2014.

геноцида предуслов за помирење“, те да резолуција „позива политичке лидере на свим странама да признају и прихвате чињеницу доказаних злочина као што су утврдили судови, и у том контексту осуђује порицање овог геноцида као ометање напора ка помирењу, а признаје такође да је континуирано порицање дубоко болно за жртве“.⁶⁷²

Руководство РС је, реагујући на ово, у извештају послатом СБ УН, навело да се мора одбити свака резолуција „која издваја патњу само једног народа у рату у БиХ“, као и „да би таква резолуција подрила помирење у БиХ“.⁶⁷³ Додик је навео да је циљ резолуције „да политизује трагедију и наметне квазиистине о страдањима у Сребреници“ и замерио јој што се не помињу српске жртве,⁶⁷⁴ док је његов страначки колега, Н. Шпирић, навео да је њен циљ „да се и нерођена српска дјеца ставе на стуб срама“, тј. да се цео народ прогласи геноцидним.⁶⁷⁵ Тадашњи председник РС је такође предложио да се у резолуцији наведе да је Сребреница „мјесто геноцида и над Србима и над Бошњацима“.⁶⁷⁶ Но, како текст није измењен, целокупно српско руководство је осудило резолуцију као „антисрпску“ и позвало Русију да уложи вето у СБ УН.⁶⁷⁷ Министар спољних послова Русије, Сергеј Лавров, придружио се њиховој осуди, јер је, како је навео, „тон резолуције апсолутно антисрпски“, па би њено усвајање изазвало „нова међуетничка трвења

---

⁶⁷² „Ево шта пише у британској резолуцији о Сребреници“, *Независне новине*, 07.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Evo-sta-pise-u-britanskoj-rezoluciji-o-Srebrenici/314227>, приступљено 07.07.2015.

⁶⁷³ „Одбити резолуцију која издваја патњу само једног народа“, *Независне новине*, 10.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Odbiti-rezoluciju-koja-izdvaja-patnju-samo-jednog-naroda-304331.html>, приступљено 10.05.2015.

⁶⁷⁴ „Буна код Мостара — Сјећање на српске жртве“, *РТРС*, 16.06.2015, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=154601>, приступљено 16.06.2015.

⁶⁷⁵ „Нерођену српску дјецу желе да ставе на стуб срама“, *СРНА*, 12.06.2015, <http://www.srna.rs/novosti/312441/nerodjenu-srpsku-djecu-zele-da-stave-na-stub-srama-.htm>, приступљено 12.06.2015.

⁶⁷⁶ „Додик: Сребреницу прогласити местом геноцида и над Србима“, *Независне новине*, 16.06.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Srebrenicu-proglasiti-mjestom-genocida-i-nad-Srbima-310479.html>, приступљено 16.06.2015.

⁶⁷⁷ „Црнадак: Српске жртве не помињу се ни на једном мјесту“, *Глас Српске*, 15.06.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Crnadak-Srpske-zrtve-ne-pominju-se-ni-na-jednom-mjestu/185959.html, приступљено 15.06.2015; „Црнадак: Бесмислено и даље инсистирати на резолуцији“, *Независне новине*, 04.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Crnadak-Besmislenu-i-dalje-insistirati-na-rezoluciji/313686>, приступљено 04.07.2015.

на Балкану“.⁶⁷⁸ С друге стране, Б. Изетбеговић је послао писмо председавајућем СБ УН у коме је навео да у потпуности подржава резолуцију.⁶⁷⁹

Поред тога што се Бошњаци сматрају жртвом српске политике у БиХ, у њиховом дискурсу присутна је и перцепција хрватске стране као агресора и злочинца. Како смо већ објаснили у претходном делу, та перцепција се заснива на тумачењу улоге коју су ХБ и ХВО имали у рату. Тако Б. Изетбеговић наводи да „[с]вако има право да Херцег-Босну доживљава како хоће“, али она је за Бошњаке „синоним једне патње и беспотребног сукоба“, јер су претрпели „огромне жртве“ због стварања ове „парадржаве“.⁶⁸⁰ Изјављивао је и да је једна од последица тог хрватског „злочиначког подухвата“ претварање Мостара у „град случај“, и да је то почело протеривањем Бошњака из овог града и отварањем концентрационих логора за њих (наводећи и да би се Исус Христос постидео хрватских дела). Тај „злочиначки подухват“ и даље траје, тврди Изетбеговић, кроз залагање за трећи ентитет.⁶⁸¹

Овде се такође две стране међусобно оптужују за злочине, попут страдања бошњачког становништва у Ахмићима или хрватског у Трусини (или Крижанчевом Селу). Међутим, овде је бошњачки аргумент исти као у случају отпујби за злочине које долазе са српске стране: „Покушава се направити један баланс. Ако је било стотину пута више злочина против Бошњака него од стране Бошњака, не можете изједначити. Један или два посто злочина је направила Армија БиХ и они су систематски заустављани. С друге стране су систематски планирани и охрабривани. Не можете те ствари изједначити.“⁶⁸²

---

⁶⁷⁸ „Предложена резолуција о Сребреници апсолутно антисрпска“, *СРНА*, 19.06.2015, <http://www.srna.rs/novosti/314496/predlozena-rezolucija-o-srebrenici-apsolutno-antisrpska-.htm>, приступљено 19.06.2015.

⁶⁷⁹ „Изетбеговић подржао британску резолуцију“, *ТАНЈУГ*, 05.07.2015, http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=187890#.VZmkyFX_59I.facebook, приступљено 05.07.2015.

⁶⁸⁰ „Изетбеговић: Хрвати су највећа жртва Херцег-Босне“, *Независне новине*, 16.11.2016, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/izetbegovic-Hrvati-su-najveca-zrtva-Herceg-Bosne/398166>, приступљено 16.11.2016.

⁶⁸¹ „Изетбеговић: Додик ускоро одлази“, *Независне новине*, 16.06.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/izetbegovic-Dodik-uskoro-odlazi-196518.html>, приступљено 16.06.2013.

⁶⁸² „Крижанчево село се не може изједначавати са Ахмићима“, *Н1*, 04.02.2018, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a241428/Krizancevo-selo-se-ne-moze-izjednacavati-sa-Ahmicima.html>, приступљено 29.03.2019.

Када је у питању бошњачки наратив о жртви, али и српски и хрватски наратив, механизам који је најприсутнији, логично, јесте компетитивна самовиктимизација. Средишњи чинилац бошњачког наратива, али и целокупног бошњачког идентитета је страдање Бошњака у Сребреници. Ту долази до интертекстуалног следа са наративом о рату, јер се геноцидна природа овог злочина интерпретира као логична последица великосрпске агресије и фашистичке идеологије. Препознавање злочина у Сребреници као геноцида практично постаје мерило признања целокупног бошњачког идентитета.

Ова линија поделе, која почива на различитим интерпретацијама рата и спорењу око тога да ли се геноцид догодио или не, свеprisутна је у босанској послератној политици и веома лако се учитава и репродукује и кроз друге друштвене теме. Сребренички случај се тако користи као основ за делегитимацију РС, али и за дехуманизацију српског Другог, јер се у доминантном бошњачком дискурсу негација геноцида и дискриминативна политика РС према Бошњацима виде као наставак геноцида, који тиме, макар у дискурзивном смислу, постаје перманентан. С друге стране, у доминантном српском дискурсу евентуално признање геноцида се препознаје како подривање темеља РС и самог српског идентитета, као спољашње наметање нежељене слике Сопства. За бошњачки наратив, перманентан је и злочиначки подухват који су над Бошњацима спроводили ХБ и ХВО, јер су његови послератни настављачи ХНС и ХДЗ БиХ и њихова политика трећег ентитета.

4.3.2. Српски наратив о жртви: „Да смо 1941. године имали РС, не бисмо доживели Јасеновац“

Поред негирања саме квалификације злочина у Сребреници, српски доминантни дискурс тврди и да су Срби били истинске жртве, не само у ратовима деведестих година XX века, већ и у светским ратовима: „Страдање у Јасеновцу, где је страдало стотине хиљада људи, и злочин у Сребреници је неупоредив и немерљив. То је њихов проблем што настоје да одрже принцип жртве.“⁶⁸³ Српски

---

⁶⁸³ „Додик: Путин од мене није тражио сецесију РС“, Б92, 18.05.2017, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=05&dd=18&nav_category=167&nav_id=1262028, приступљено 18.05.2017.

наратив о жртви успоставља континуитет између ових ратова, те дешавања у босанском рату објашњава и оним што се дешавало током Другог светског рата, пре свега страдањем Срба у НДХ. М. Додик је једном приликом објаснио како: „они [Бошњаци] врше самогеноцид сталним тврдњама како су жртве, ово или оно... Нико им не пријети. РС и српски народ нису вршили геноцид ни у прошлости, над нама је вршен геноцид у Јасеновцу и на другим мјестима, што су масовно идеолошки подржавали претходници Мустафе Церића”.⁶⁸⁴

На комеморацијама страдалима у Доњој Градини, стратишту јасеновачког логора које припада БиХ, односно РС, Додик је изјављивао да се злочини НДХ не смеју заборавити, јер су управо заборав и некажњавање оних који су злочине починили и довели до понављања ратова.⁶⁸⁵ Истицао је и да такав злочин „никада није виђен“, као и да је допринос Срба у борби против фашизма, а за слободу, немерљив: „Важно је да се разумије да се овдје ријеч о слободи, да је она кључна ријеч нашег постојања. Слобода је слобода да се живи, да се преживи овај холокауст и да се преживи геноцид у Јасеновцу. Слобода је била и остала главна ријеч у нашем народу. [...] Слобода је [и] данас једина жеља свих нас и слободу морају да разумију сви они који данас покушавају да креирају начин нашег живота овдје. Слобода је била на уснама оних који су страдали, јер су је жељели и нама су некако довикнули да бранимо наша национална обиљежја, наш језик, писмо и нашу крсну славу. [...] Ми желимо мир, али не желимо да изгубимо себе. Ако губимо Републику Српску, губимо себе. Ако нема Републике Српске, нема ни нас овдје. Ако нема Српске, нема ни сјећања на ово мјесто и ово страдање. Ако нема наше љубави према Србији, онда нема ни српског народа.”⁶⁸⁶ НС РС је у октобру 2015. године, на предлог Д. Чавића, усвојила *Декларацију о геноциду НДХ над Србима, Јеврејима и Ромима*, у којој се геноцид у НДХ изједначава са холокаустом („раван холокаусту“), захтева се од Хрватске да „прихвати

---

⁶⁸⁴ „Додик: Реис Церић врши 'самогеноцид'", *Радио Сарајево*, 02.06.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/82664>, приступљено 02.06.2012.

⁶⁸⁵ „Додик: Зашто се ћутало о Јасеновцу?", *Б92*, 12.05.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=05&dd=12&nav_category=64&nav_id=713134, приступљено 12.05.2013; „Додик: Злочин је злочин без обзира ко га је починио“, *Радио Сарајево*, 27.04.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/149640>, приступљено 27.04.2014.

⁶⁸⁶ „Додик: Не смијемо из душа избрисати страдање у Доњој Градини“, *Независне новине*, 19.04.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Dodik-Ne-smijemo-iz-dusa-izbrisati-stradanje-u-Donjoj-Gradini-300594.html>, приступљено 19.04.2015.

историјску и сваку другу одговорност за геноцид“ и да обештети жртве геноцида.⁶⁸⁷

Дакле, успоставља се јасан интертекстуални однос између страдања Срба у Другом светском рату и оснивања РС у последњем рату, као гаранције српског опстанка и идентитета на територији БиХ: „Да смо 1941. године имали РС, не бисмо доживели Јасеновац. Зато је РС и створена и опстаје у готово немогућим условима у којима се налази“.⁶⁸⁸ Но, починиоци овог злочина, пре свега усташе, али и друге војне формације, се мање доводе у везу са садашњим хрватским руководством у БиХ, док се више истиче њихова веза са бошњачким руководством, како посредством већ поменутих „претходника М. Церића“, тако и кроз наглашавање улоге „Ханцар“ СС дивизије у страдању Срба. Н. Радмановић је тако приликом посете Израелу поредио страдање Срба са страдањем Јевреја током Другог светског рата и навео да су починиоци злочина исти, „Ханцар“ СС дивизија, и нагласио да ова два народа и данас имају заједничке претње (алудирајући на муслимане).⁶⁸⁹ Додик је више пута изјављивао да је и сам Алија Изетбеговић био члан ове дивизије, која је „клала и убијала Србе“, доводећи опет у везу Изетбеговићеву политику и заоставштину са нацизмом.⁶⁹⁰ Бакир Изетбеговић је због тога тужио Додика за клевету, али је његова тужба одбачена.⁶⁹¹

---

⁶⁸⁷ „Окончан први дио Седме редовне сједнице НС РС: Усвојена Декларација о геноциду НДХ-а над Србима, Јеврејима и Ромима“, *НСРС*, 22.10.2015, <http://www.narodnaskupstinars.net/?q=ci/vijesti/okonchan-prvi-dio-sedme-redovne-sjednice-ns-rs-usvojena-deklaracija-o-genocidu-ndh-a-nad-srbima-jevrejima-i-romima>, приступљено 12.08.2018.

⁶⁸⁸ „Додик: Србија има право да одбрани слободу свог народа“, *Искра*, 23.04.2017, <https://iskra.co/region/dodik-srbija-ima-pravo-da-odbrani-slobodu-svog-naroda/>, приступљено 23.04.2017.

⁶⁸⁹ „Радмановић: Централизација гура Србе и Хрвате у отцјепљење“, *Глас Српске*, 21.02.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Radmanovic-Centralizacija-gura-Srbe-i-Hrvate-u-otcjepjenje/147426.html, приступљено 21.02.2014.

⁶⁹⁰ „Додик треба да се извини због изношења бруталних неистина о Алији Изетбеговићу“, *Ослобођење*, 27.11.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-treba-da-se-izvini-zbog-iznosenja-brutalnih-neistina-o-aliji-izetbegovicu>, приступљено 27.11.2014.

⁶⁹¹ Суд је 2019. године одбацио тужбу уз образложење „да је „Алија Изетбеговић историјска личност“, те да се расправа о активностима таквих личности не може водити у судници, већ да је то предмет оцјена историјске науке и јавности“. „Бакир Изетбеговић са сестрама тужио Додика, Опћински суд у Сарајеву донио пресуду“, *Радио Сарајево*, 01.03.2019, <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/bakir-izetbegovic-sa-sestrama-tuzio-dodika-opcinski-sud-u-sarajevu-donio-presudu/328615?fbclid=IwAR1zNfHXKeFEib5kdARXCMYW-fH2kW2KMxeIA8nxHtPCmGdDU6bQ7PV67Zc>, приступљено 01.03.2019.

Српски наратив о жртви иде и даље у прошлост, па овој историјској вертикали додаје и страдање Срба у Првом светском рату. Иако је Н. Радмановић оптуживао бошњачку страну да су стогодишњицу почетка Првог светског рата искористили како би себе приказали као жртве, то је исто учинила и српска страна: „...овај дан [је] пре сто година неким био повод да отпочну већ планирани рат, први велики рат, у коме су Срби страдали масовно и највише. ...српски народ је био страдалник и кад је био на страни победника. Ишао је до краја, да би на самом крају препознао једну ствар, а то је слобода. [...]. Слободарске идеје тог времена вукле су нас кроз све ово време и дошли смо, ево, у 2014. годину, у којој се понавља већ неколико пута оно што није успело Аустроугарској, а што покушавају разни овде међународни окупатори: да нам наметну кроз ону причу коју је сам Калај као управник Аустроугарске хтео да нам уради, да овде направи једну земљу Босну и Херцеговину, да направи један народ Босанце, један језик босански, једно писмо босанско. Желели су то пре 100 година и хоће опет то да нам ураде, али ми то не желимо, хоћемо нашу слободу, хоћемо у њој да живимо. На бази те упорности српског народа створена је Република Српска, као одраз воље српског народа да на овим просторима буде свој на своме.“⁶⁹² Дакле, и страдање Срба у Првом светском рату се наводи као аргумент у прилог стварања РС, 1992. године.

Иако је, бар према овом наративу, РС створена да спречи злочине над Србима, истиче се и страдање Срба у Рату у БиХ (које је према Додик у „кумулятивно највеће“, узимајући у обзир све сукобе у бившој Југославији),⁶⁹³ па се тако наводи и да се над Србима на територији ФБиХ, посебно у Сарајеву („град српских стратишта и логора смрти“),⁶⁹⁴ „десио својеврсни геноцид“, који „не подразумејева само убијање, већ и системско расељавање становништва“, као и „да је Федерација БиХ „празнија“ од Срба, него Република Српска од Бошњака, а

---

⁶⁹² „Вучић: Андрићградом чувамо своје име“, *Политика*, 28.06.2014, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/vucic-andricgradom-cuvamo-svoje-ime.sr.html>, приступљено 28.06.2014.

⁶⁹³ „Додик: Свако подаништво води у нова понижавања“, *Независне новине*, 23.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Svako-podanistvo-vodi-u-nova-ponizavanja-306677.html>, 23.05.2015.

⁶⁹⁴ „Сарајево: Град српских стратишта и логора смрти“, *СРНА*, 20.04.2015, <http://www.srna.rs/novosti/296953/sarajevo---grad-srpskih-stratista-i-logora-smrti.htm>, приступљено 20.04.2015.

што Бошњаци упорно негирају”.⁶⁹⁵ То, поред протеривања народа, подразумева и брисање његове културе и историје, како наводи М. Додик: „Из Сарајева су... истерали Србе, отели им станове, куће, имања, школе, улице, а онда су почели да отимају историју. Било је логично да смо морали одатле да одемо и повучемо историју за собом.“⁶⁹⁶ Додик је додао и да је то што је учињено у Сарајеву производ фашистичке идеологије и упоредио један од сарајевских логора за Србе са Аушвицом („логор ‘Силос’ имао је све елементе злогласног логора ‘Аушвиц’“).⁶⁹⁷

Тема страдања Срба у Сарајеву је веома значајна за српски наратив о жртви и на њој, поред политичке, инсистира и српска црквена елита. Патријарх српски Иринеј је у више наврата истицао да је хришћанство у Сарајеву, „древном хришћанском граду“, веома угрожено и да је српски народ, који је био „главнина Сарајева“, готово потпуно нестао: „То је посебан проблем, како наш тако и целога света, посебно Европе, да се исправи велика неправда да они који су силом прилика напустили домове да могу да се врате својим домовима, храмовима и својим гробљима и местима где је српски народ вековима живео“.⁶⁹⁸

Страдање Срба у БиХ од стране хрватских снага се знатно ређе помиње у српском наративу о жртви. То се донекле променило када је установљен Дан сећања на страдање и прогон Срба, који је први пут обележен 8. августа 2015. године, у организацији РС и Србије. Но, и ту се углавном помињу хрватски злочини над Србима у Хрватској, али не и у БиХ, док се Додикови говори по правилу баве бошњачком страном.⁶⁹⁹ Он је чак изјавио „да се Хрватској не може оспорити да обиљежава шта мисли да треба“, уз ограду да је „[п]омало... несхватљиво да се обиљежава дан када је истјерано 250.000 људи и убијено 2.000

---

⁶⁹⁵ „Милорад Додик: Попис ће показати да је Сарајево без Срба“, *Радио Сарајево*, 15.07.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/119002/nocache>, приступљено 15.07.2013.

⁶⁹⁶ „Вучић: Андрићградом чувамо своје име“.

⁶⁹⁷ „Додик: Логор „Силос“ у Сарајеву имао је све елементе злогласног Аушвица“, *Независне новине*, 27.01.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Logor-Silos-u-Sarajevu-imao-je-sve-elemente-zloglasnog-Ausvica/410156>, приступљено 27.01.2017.

⁶⁹⁸ „Патријарх: Хришћанство у Сарајеву веома угрожено“, *ТАНЈУГ*, 10.09.2012, <http://www.tanjug.rs/novosti/58475/patrijarh--hriscanstvo-u-sarajevu-veoma-ugrozeno.htm>, приступљено 10.09.2012; „Патријарх апеловао на опстанак хришћана у Сарајеву“, *ТАНЈУГ*, 09.09.2012, <http://www.tanjug.rs/novosti/58280/patrijarh-apelovao-na-opstanak-hriscana-u-sarajevu.htm>, приступљено 09.09.2012

⁶⁹⁹ „Додик: Не негирајте РС као што ми не негирамо БиХ“, *Независне новине*, 04.08.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Dodik-Ne-negirajte-RS-kao-sto-mi-ne-negiramo-BiH-VIDEO-FOTO/318916>, приступљено 04.08.2015.

цивила“.⁷⁰⁰ Изузетак од овога су три општине са српском етничком већином у ФБиХ, Грахово, Гламоч и Дрвар. Оне припадају Ливањском кантону, у коме Хрвати чине апсолутну већину, па је он и јако упориште ХДЗ БиХ. Иако је ХДЗ БиХ практично помогао СНСД да се организује у овим градовима, освоји локалну власт (уђе и у кантоналну власт) и оснује „Савез српских општина у ФБиХ“;⁷⁰¹ из СНСД повремено долазе критике када је у питању однос кантоналне власти према локалном српском становништву. Тако је било и поводом одлуке Ливањског кантона о прослави 13. септембра као дана ослобођења Дрвара (13.09.1995. године су хрватске снаге заузеле Дрвар, који је до тада припадао српској страни): „Важно је подсетити се да је у прошлом рату операцију етничког чишћења тог простора уз локалне јединице изводила регуларна војска Хрватске и да су удруженим снагама покушали да истерају Србе са вековних огњишта. Било би у најмању руку пристојно да преостали народ тог краја, а то су Срби вековима, коначно оставе на миру да живе тамо где су одувек живели.“⁷⁰²

Без обзира на ове критике, примарни актери компетитивне виктимизације у БиХ су представници бошњачке и српске политичке елите. Српски наратив о жртви, поред деконструкције геноцидне квалификације злочина у Сребреници, истиче и да су Срби били права жртва геноцида, превасходно у Другом светском рату, али и у ратовим деведесетих година XX века. Наводи се да Срби нису чинили геноцид, већ је геноцид почињен над њима у НДХ. Често се наглашава да су муслимани били починиоци тог геноцида и да су подржавали НДХ, док довођење у везу усташких злочина из Другог светског рата са данашњим хрватским руководством у БиХ углавном изостаје. Страдање у Јасеновцу не само да има кључни значај за српски наратив о жртви, већ постаје један од кључних аргумената за оснивање и одбрану РС. Улога РС се пројектује ретроспективно, па се наводи и да би такав један ентитет у Другом светском рату заштитио Србе од геноцида, а у Првом светском рату и периоду пре њега (Калајев режим) од

---

⁷⁰⁰ „Додик: Вучићеву иницијативу треба подржати“, *Независне новине*, 07.08.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Vucicevu-incipijativu-treba-podrzati/319485>, приступљено 07.08.2015.

⁷⁰¹ „Савез српских општина у ФБиХ“, *РТРС*, 05.03.2013, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest/savez-srpskih-opstina-u-fbih-82162>, приступљено 14.08.2019.

⁷⁰² „Додик: Недопустиво да се због нечијег плана исели српски народ који ту одувек живи“, *Б92*, 14.08.2019, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=08&dd=14&nav_category=167&nav_id=1577526, приступљено 14.08.2019.

наметања босанске нације и језика, што, према овом наративу, РС и сада чини. Истиче се и страдање Срба у последњем рату, и то на територији ФБиХ, тамо где РС није могла да их заштити. Наводи се и да је у Сарајеву над Србима почињен геноцид, као и да је то производ фашистичке идеологије. Тиме се РС успоставља као гарант биолошког и културног опстанка Срба у БиХ, темељни чинилац њиховог идентитета.

4.3.3. Хрватски наратив о жртви: Хрвати као „коллатерална штета преслагивања балканског повијесног нереди“

Када је у питању хрватски наратив о жртви, он се пре свега заснива на малобројности Хрвата и страху од остала два бројнија конститутивна народа, посебно Бошњака, и фрустрацијама изазваним чињеницом да нису успели да се изборе за сопствени ентитет у оквирима БиХ. То је такође формулисано у једној од декларација ХНС: „Држава Босна и Херцеговина, како је устројена у Дејтону, посебице због наметнутих ревизија устава, није задовољила тежње хрватског народа, којима смо дали глас за њезино осамостаљење. Како не успијева задовољити нити тежње и потребе својих грађана за достојанствен живот на разини Еуропе с почетка 21. стољећа, овако уређена држава губи сваки смисао... јер је њезин дејтонски устрој озаконио неправду, нанесену ратним освајањима и прогон становништва, што је највеће посљедице оставило по положај Хрвата као једног од њезина три конститутивна народа...“⁷⁰³ Божо Љубић, председник Главног вијећа ХНС, образложио је суштину овог наратива на следећи начин: „...рекао [бих] да се ствара перцепција да су Хрвати у БиХ коллатерална штета преслагивања балканског повијесног нереди. На начин, Хрватска је остала цјеловита у границама, Срби су напустили територије које су настањивали у Хрватској, Србија је „изгубила“ Косово, Бошњаци су једини народ који нема националну државу на Балкану. Компензација једнима је Република Српска, а другима бошњачки доминантна Федерација. Чак и као перцепција, то мора бити

---

⁷⁰³ „Декларација 6. засједања ХНС-а“, ХНСБиХ, 01.03.2015, <http://hnsbih.org/deklaracija-6-zasjedanja-hns-a/>, приступљено 11.06.2018.

фрустрирајуће. Ми Хрвати у БиХ, наравно, то никада нећемо прихватити као рјешење, а тврдим да би било погубно и за Босну и Херцеговину“.⁷⁰⁴

Када је у априлу 2014. године, Б. Љубић одлучио да напусти ХДЗ 1990, странку коју је основао, због, како је навео, раздора који ново руководство странке уноси у хрватски блок, он је у свом саопштењу тим поводом изнео кључне неправде и проблеме који су Хрватима нанети у постдејтонској БиХ: прво, то је избор Ж. Комшића на место хрватског члана Председништва БиХ бошњачким гласовима (као и избор хрватског потпредседника РС српским гласовима 2010. године); затим, наметање нелегитимних хрватских представника у владама ФБиХ (2001. и 2011. године); потом, покушај спровођења пресуде из случаја „Сејдић-Финци“ на начин који би Хрвате онемогућио да имају било какав утицај на избор чланова Председништва БиХ; па немогућност Хрвата да изабере све легитимне представнике у горњим домовима ФБиХ и БиХ, због опструкције бошњачке стране; покушаји бошњачке стране да „зацементирају“ ФБиХ као бошњачки ентитет; и на крају, економско занемаривање и исцрпљивање жупанија и општина са хрватском већином.⁷⁰⁵ Или како је то Д. Човић интерпретирао приликом обележавања годишњице операције „Маестрал“ (коју су заједно спровеле ХВ, ХВО и АРБиХ), 2014. године, „хрватски бранитељи нису могли ни слутити како ћемо 19 година послје још говорити о једнакоправности Хрвата у БиХ, о одласку Хрвата из БиХ, о ревизији хрватских бранитеља, праву на свој РТВ канал којег у ЕУ имају све националне мањине, праву на језик и културу“.⁷⁰⁶

И католичка црква у БиХ је на сличном становишту. Врхбосански надбискуп, кардинал Винко Пуљић објаснио је да је циљ мировног решења за БиХ био да се трећи народ, тј. Хрвати, лише политичког значаја, али је нагласио и да кривица за то није само на међународној заједници, већ и хрватским представницима: „Истина је да је положај Хрвата у БиХ све тежи кривњом оваквог мировног споразума и његовог провођења са стране међународних снага. Исто је кривња и на судионицима у власти који не признају једнака права иако би оно што желе свом народу, морали признати и другима с којима дијеле ово

---

⁷⁰⁴ „Љубић: Не желимо се отцјепити, али БиХ мора имати најмање три ентитета“.

⁷⁰⁵ „Љубић напустио ХДЗ 1990“, *Слободна Босна*, 09.04.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/13894/ljubic_napustio_hdz_1990.html, приступљено 29.04.2014.

⁷⁰⁶ „Наша је уставна обавеза мијешати се када је једнакоправност Хрвата у БиХ угрожена“.

поднебље. Тко год се овако поставља подржавајући неједнакоправност, ради против БиХ. Мој интервент је упућен Хрватима који морају схватити да се сви требају заузети у изградњи једнаких права и заузето се борити за свој опстанак и живот у овој земљи и држави у једнаким правима.“⁷⁰⁷

У хрватском политичком дискурсу присутна је и тема страдања Хрвата у РС, али пре свега код мањих хрватских странака и дела католичке цркве. ХДЗ БиХ често изоставља ову тему, због веома блиских односа са властима РС и подршке коју им оне пружају у сукобу са бошњачким елитама. Бивши потпредседник РС из реда хрватског народа, Иван Томљеновић је критиковао ХДЗ БиХ због овакве политике и изјавио да: „Њих искључиво занима да се територијално и политички заокруже на подручју Херцеговине...“⁷⁰⁸ Слично је чинио и Звонко Јуришић, некада члан Хрватске странке права БиХ, који је навео да не само да је ХДЗ БиХ дискриминисала Хрвате који су остали у РС, већ их је и шиканирала и прогласила издајницима.⁷⁰⁹ Кардинал В. Пуљић је навео да се Хрватима у РС крше многа права,⁷¹⁰ а бањалучки надбискуп, Фрањо Комарица, додао је да се током рата у РС догодио „геноцид над Хрватима“ и упоредио Бањалуку са Блајбургом.⁷¹¹ Живко Будимир, председник ФБиХ (2011-2015) из реда хрватског народа (кога ХНС и ХДЗ БиХ сматрају нелегитимним представником), отишао је и даље у критици и затражио укидање „геноцидне творевине“ РС.⁷¹²

---

⁷⁰⁷ „Кад сам говорио да ћемо се морати или иселити или асимилирати, нитко ме није слушао“, *Ослобођење*, 18.04.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/kad-sam-govorio-da-cemo-se-morati-ili-iseliti-ili-asimilirati-nitko-me-nije-slusao->, приступљено 18.04.2014.

⁷⁰⁸ „Хрвати у РС политички маргинализовани“, *Anadolu Agency*, 12.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/90020--hrvati-u-rs-politicki-marginalizovani?utm_source=dLvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 12.10.2012.

⁷⁰⁹ „Тешко је бити Хрватом и Бошњаком у Републици Српској“, *Бљесак.инфо*, 11.05.2014, <https://www.bljesak.info/vijesti/flash/tesko-je-bit-hrvat-om-i-bosnjakom-u-republici-srpskoj/84763>, приступљено 13.02.2019.

⁷¹⁰ „Кад сам говорио да ћемо се морати или иселити или асимилирати, нитко ме није слушао“.

⁷¹¹ „Тешко је бити Хрватом и Бошњаком у Републици Српској“; „Бискуп Комарица: Над Хрватима у РС-у је почињен геноцид“, *Al Jazeera Balkans*, 13.07.2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/biskup-komarica-nad-hrvatima-u-rs-u-je-pocinjen-genocid>, приступљено 13.07.2015; „Комарица позива: Људи дођите у Бањалуку, овде је Блајбург“, *Слободна Босна*, 18.05.2016, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/31995/komarica_poziva_ljudi_dodjite_u_banjaluku_ovdje_je_blajburg.html#VztU6c8EWzk.facebook, приступљено 18.05.2016.

⁷¹² „Будимир: Зашто шутимо Додик, Република Српска је геноцидна творевина“, *Ослобођење*, 05.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/budimir-zasto-sutimo-dodiku-republika-srpska-je-genocidna-tvorevina>, приступљено 05.09.2014.

Б. Љубић је донекле одговорио на ове оптужбе у већ наведеном саопштењу: „...о положају Хрвата у Републици Српској не треба шутјети, али нема превелике користи ни говорити јер је темељито етнички очишћена од Хрвата, а све више функционира као „држава“ у „држави“, што политичком Сарајеву изгледа превише и не смета све дотле док нема „трећега ентитета“.⁷¹³ Јосип Јерковић, потпредседник РС од 2014. године и члан ХДЗ БиХ, изнео је другачију аргументацију, која још више релативизује оптужбе дела хрватске заједнице на рачун РС: „Да су Хрвати политички маргиналици у РС-у, засигурно не стоји. Набројат ћу само неколико дужносника у РС-у, што доказује да можемо и више, а то и очекујемо од предстојећих и сваких сљедећих избора. Хрвати имају министра у Влади РС-а, три изасланика у Вијећу народа РС-а, предсједника Опћинског вијећа Босански Брод, предсједника Опћинског вијећа Дервента, предсједника ОВ-а Модрича, предсједника Опћинског вијећа Вукосавље, замјеника предсједника ОВ-а Босански Шамац, двадесет вијећника у опћинским вијећима у РС-у, као и у бројним одборима у тим опћинама. Све то обнашају Хрвати легално изабрани на изборима.“⁷¹⁴

Хрватски наратив о жртви је мање фокусиран на страдање хрватског народа у рату, а више на његов положај у послератној БиХ. Наиме, наводи се да су Хрвати свесно жртвовали свој ратни ентитет (ХБ), а да су заузврат добили гаранције сопствених права, које нису испуњене. Истиче се и да су Хрвати у БиХ колатерална штета (попут Срба у Хрватској) политичког договора БиХ, Хрватске и Србије, којим су Бошњаци добили националну државу, Срби ентитет, а Хрвати остали незаштићени. Како Хрвати нису добили засебну заједницу, то, наводи се, представља стални извор фрустрација, односно перципира се као непризнавање хрватског идентитета у потпуности. Хрвати су у овом наративу представљени примарно као жртва бошњачке мајоризације (наметање представника, економска дискриминација, итд.) и репресије. Када је у питању страдање Хрвата у РС, доминантни хрватски дискурс се тиме углавном не бави. С времена на време, о томе говоре представници мањих хрватских партија које нису чланице ХНС или

---

⁷¹³ „Љубић напустио ХДЗ 1990“.

⁷¹⁴ „Хрвати ће имати свог предсједника РС-а“, *Дневни лист*, 01.09.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/09/01/hrvati-ce-imati-svog-predsjednika-rs-a/>, приступљено 01.09.2014.

представници католичке цркве. Међутим, то више изазива трвења унутар хрватског политичког корпуса, него хрватско-српски сукоб.

4.3.4. Наративи о судству и тужилаштву: „злочини морају бити кажњени“ или „кадија те тужи, кадија ти суди“

Српски политички дискурс инсистира и на томе и да су Срби жртва послератне транзиције у БиХ, а једна од кључних тема је рад Хашког трибунала и босанског тужилаштва и судства. Честе су изјаве, попут Додикове из априла 2012. године, које наводе да суд у Хагу све „вријеме ради тако да путем пресуда материјализује Србима наметнуту кривицу“.⁷¹⁵ Додик је оценио и да Суд и Тужилаштво БиХ „нису мјесто правде, већ неправде и да зато не треба ни да постоје“,⁷¹⁶ као и да врше „егзекуцију над Србима“.⁷¹⁷ То је једном приликом објаснио „старом традицијом муслимана на овим просторима“, који „делују по систему ‘кадија те тужи, кадија ти суди’“. Па ако си још „према њиховој терминологији ‘влах’, онда си најбољи за осуду“, истакао је Додик.⁷¹⁸ Слична саопштења давале су и остале српске странке, пре свега СДС,⁷¹⁹ а став о овим темама заузела је и НС РС.

НС РС је званично тражила од Генералне скупштине УН „да изврши ревизију... рада [Хашког трибунала] који је својим чињењем или нечињењем омогућио (1) да неправда у Суду има етничке карактеристике; (2) да нестану и докази или да се на доказима не инсистира, (3) да буду убијени свједоци или да се свједоцима (одбране) онемогући да својим исказима поремете процес, (4) да српске жртве немају сатисфакцију и (5) да се не чини довољно да би се разобличила позадина ратног сукоба и учесника у њему, односно да се утврди

⁷¹⁵ „Додик: Нааг путем пресуда материјализује Србима наметнуту кривицу“.

⁷¹⁶ „Додик: Суд и Тужилаштво БиХ не треба да постоје“, *Глас Српске*, 29.08.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Sud-i-Tuzilastvo-BiH-ne-treba-da-postoje/161623.html, приступљено 29.08.2014.

⁷¹⁷ „Додик: Суд и Тужилаштво формиран за егзекуцију над Србима“, *Глас Српске*, 01.09.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Sud-i-Tuzilastvo-formirani-za-egzekuciju-nad-Srbima/161817.html, приступљено 01.09.2014.

⁷¹⁸ „Додик: У Сарајеву делују по систему „кадија те тужи, кадија ти суди““, *РТС*, 20.07.2017, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2811473/dodik-u-sarajevu-deluju-po-sistemu-kadija-te-tuzi-kadija-ti-sudi.html>, приступљено 29.03.2019.

⁷¹⁹ „СНСД и СДС против Суда и Тужилаштва БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 22.11.2012, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/snsd-i-sds-protiv-suda-i-tuzilastva-bih>, приступљено 29.03.2019

истина“.⁷²⁰ Такође, НС РС је изразила „незадовољство радом Суда и Тужилаштва Босне и Херцеговине на случајевима почињених ратних злочина из разлога што... Тужилаштво Босне и Херцеговине до сада, и поред поднесених пријава и полицијских извјештаја, није подигло оптужнице за многобројне почињене злочине над српским становништвом у Босни и Херцеговини“, и затражила „ревизију свих изречених судских пресуда, примјеном Кривичног закона БиХ из 2003. године у процесима суђења за ратне злочине“.⁷²¹ Током 2015. године НС РС је донела одлуку о одржавању референдума на коме би се грађани изјаснили да ли подржавају рад Суда и Тужилаштва БиХ, која је касније повучена јер је постигнут начелни договор о реформама судства, те референдум није ни одржан.⁷²²

Насупрот српском дискурсу, бошњачки има далеко позитивнији однос према суђењима за ратне злочине и посебно раду Хашког трибунала. Он похваљује кажњавање ратних злочина, али истиче и да нису сви који су у злочинима учествовали кажњени. Ставовe бошњачког дискурса је прилично веродостојно изнео Б. Изетбеговић на Конференцији посвећеној двадесетој годишњици Хашког трибунала у новембру 2013. године. Он је истакао „како се не може отети дојму да, заправо, постоје два Хашка трибунала: први, установљен резолуцијом 827 Уједињених нација из 1993. године, који су афирмирали тужиоци и судије с ентузијазмом и пуном свијешћу да раде нешто посебно историјски вриједно, који је тада цијелом свијету слао охрабрујућу поруку да злочини морају бити кажњени и да смо дужни према жртвама и који је донио неке историјски важне пресуде за Босну и Херцеговину, прије свега оне којима се ставља печат на истину о опсади Сарајева и геноциду у Сребреници, и други који се, иза завјесе и у тишини, како тврде многи аналитичари, под притиском интереса великих сила и моћника, уморио и себи за циљ поставио само то да заврши посао и чијим

---

⁷²⁰ „Декларација Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ“.

⁷²¹ Исто.

⁷²² „Босић пита Додика: Шта последице референдума?“, *Патрица*, 01.07.2015, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=13645>, приступљено 01.07.2015; „Ако се у питање доведе Дејтонски споразум, прво нестају ентитети“, *Ослобођење*, 08.07.2015, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ako-se-u-pitanje-dovede-dejtonski-sporazum-prvo-nestaju-entiteti>, приступљено 08.07.2015.

пресудама измичу они с врха пирамиде одговорности, планери, наредбодавци и организатори злочина“.⁷²³

Овај бошњачко-српски наративни сукоб о томе ко је жртва, а ко злочинац, веома добро илуструје и случај Насера Орића. Када је почетком 2014. године Тужилаштво за ратне злочине Републике Србије обзнанило да води истрагу против Насера Орића, СДА је реаговала следећим саопштењем: „Покушавајући засјенити хашка суђења Радовану Караџићу и Ратку Младићу, Србија је управо лансирала најновији у низу дводеценијских покушаја да дискредитира браниоце Сребренице и изједначи агресоре и злочинце са жртвама њиховог крвавог похода на нашу земљу у периоду 1992-1995. Након др. Ејупа Ганића, генерала Јована Дивјака итд., на мети сљедбеника Ратка Младића, Радована Караџића и креатора пројекта агресије на Босну и Херцеговину и истребљења њеног неспрског становништва, сада је поновно Насер Орић којег је Хашки трибунал правоснажном пресудом ослободио оптужби за злочине наводно почињене 1992. године.“⁷²⁴ Осуди Србије су се придружиле и остале бошњачке и пробосанске странке, пре свега СДП и СББ. Ф. Радончић, председник СББ, потез Србије је објаснио тиме што „великосрпска памет и агресивност нису извукле лекцију из случаја „Ганић“, нити правну лекцију из случаја „Дивјак““ и назвао то малтретирањем босанских грађана и патриота, као и жртава геноцида и њихових породица.⁷²⁵ Слично је било и приликом покретања истрага или хапшења и других представника бошњачке стране у рату, попут Шефика Џаферовића или Атифа Дудаковића. Бошњачке странке, као и СДП и ДФ, редовно износе аргумент да је то покушај стварања „етничког баланса у извршењу злочина“, изједначавање одговорности АРБиХ са другим армијама, односно изједначавање жртве и агресора.⁷²⁶

---

⁷²³ „20 година шутње“, *Ослобођење*, 09.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/kolumne/20-godina-sutnje->, приступљено 29.11.2013.

⁷²⁴ „СДА: Наставак праксе и циљева режима Слободана Милошевића“, *Ослобођење*, 30.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-nastavak-prakse-i-ciljeva-rezima-slobodana-milosevica>, 30.01.2014.

⁷²⁵ „Нико не смије пријетити жртвама геноцида“.

⁷²⁶ „Вал осуда хапшења генерала Дураковића: Прочитајте шта су поручили Изетбеговић, Никшић, Комшић, Јерлагич, Радончић“, *Слободна Босна*, 27.04.2018, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/79066/val_osuda_hapsenja_generala_dudakovica_prochitajte_sta_su_poruchili_izetbegovic_niksic_komsic_jerlagic_radonchic.html?fbclid=IwAR1DLjb5_mRam3gtcm308kDWUfxYYKdphh_YUQvVsduLa97_QHKJuP2Nmnc, приступљено 27.04.2018.

Српске странке у БиХ оштро реагују на овакве изјаве, па је Додик, коментаришући случај Н. Орића, поручио да се „чак ни сумња... овдје не дозвољава“ када су злочини над Србима у питању, као и да је то доказ „да се Лагумџија, Радончић и Изетбеговић могу ујединити само онда када је ријеч о одбрани злочина над Србима које су починили припадници бошњачког народа“: „Свједок сам њихових размимоилажења, али је фрапантна чињеница да их је окупио Насер Орић у јединственом настојању да осуде било какав покушај тражења одговорности за злочине над Србима.“⁷²⁷ Такође, истакао је и да је ово „доказ да је правосуђе БиХ моделирано да би искључиво процесуирало Србе и кроз пресуде покушало да напише историју“ и да лидери ове три највеће бошњачке странке промовишу „сваког ко је починио злочине над Србима као јунака“, што га наводи на закључак да немају шта да траже „у истој земљи са таквим људима и политикама“.⁷²⁸

И у хрватском наративу о жртви инсистира се на томе да су Хрвати жртва међународног и босанског правосуђа (слично српском наративу). Истиче се да се ратни злочини селективно третирају, да се игноришу злочини почињени над Хрватима, да се наметањем формулације „удружени злочиначки подухват“ настоји судити колективитету, чиме се мењају историја и истина о Домовинском рату.⁷²⁹ Борјана Кришто, заменица председника ХДЗ БиХ и бивша председница ФБиХ (2007-2011), оценила је да се преко Тужилаштва БиХ спроводи „једна врста ратне политике, на начин да се један народ представи у негативном свијетлу“ и навела да се то чини с циљем кривотворења истине „да се овдје ради о људима који су судјеловали у Домовинском рату обрамбеног карактера, а не о злочинцима“.⁷³⁰ ХНС је декларацијом и званично одбацио „квалификације Међународног казненог суда за бившу Југославију о удруженом злочиначком потхвату које се неутемељено и неправедно приписују Републици Хрватској,

---

⁷²⁷ „Додик: Бошњачки функционери бране злочинце над Србима“, *Глас Српске*, 31.01.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Bosnjacki-funkcioneri-brane-zlocince-nad-Srbima/lat/145616.html, приступљено 31.01.2014.

⁷²⁸ Исто.

⁷²⁹ „Док се не промијени устав, ХНС постаје трећи ентитет“, *Дневни лист*, 08.09.2015, <http://dnevni-list.ba/web1/dok-se-ne-promijeni-ustav-hns-postaje-treci-entitet/>, приступљено 08.09.2015.

⁷³⁰ „Кришто: Немамо повјерења у функционисање БиХ као правне државе“, *Хрватски медијски сервис*, 03.11.2016, <http://hms.ba/kristo-nemamo-povjerenja-u-funkcioniranje-bih-kaao-pravne-drzave/>, приступљено 03.11.2016.

Хрватској Републици Херцег Босни и Хрватском вијећу одбране“. У декларацији се наводи и да овај суд није позван да „одлучује о питањима државне одговорности, јер је његова надлежност казнена и протеже се само на појединце“. Такође, негира се и одбацује концепт „удруженог злочиначког подухвата“ као „идеолошки и политички конструкт који нема утемељење у међународном праву, поготово ако се има у виду чињеница да се теза о УЗП жели користити од стране великог броја бошњачких политичких и медијских галамција као импликација за колективну кривњу хрватског народа, ХРХБ и ХВО-а“.⁷³¹

На ово су реаговали представници СДА и других бошњачких странака, наводећи „да негирање правоснажних пресуда УН-овог Међународног суда за бившу Југославију у Декларацији ХНС-а представља насртај на истину о агресији на Босну и Херцеговину, увреду жртава удруженог злочиначког подухвата и покушај да се ревидира историја“, као и да би ХНС морао да се одрекне „наслијеђа УЗП-а, који је, како је пресуђено, имао за циљ стварање етнички чистог ентитета“ и „политика које су за циљ имале покушај разбијања БиХ, уз чињење масовних ратних злочина“, уколико жели изградњу међусобног поверења.⁷³²

У суштини, све три политичке елите су незадовољне радом босанског и међународног судства. Међутим, док бошњачка елита није задовољна тиме што нису сви злочини процесуирани, нити сви злочинци осуђени, уз признање да су донете неке историјски важне пресуде за БиХ, српска и хрватска елита готво у потпуности одбацују рад судства и проглашавају га антисрпским или антихрватским. НС РС и ХНС су усвајали резолуције и декларације којима се критикује рад судства, захтева ревизија његових одлука или се оне потпуно одбацују. Целокупну ситуацију око судства, Додик је објаснио настојањем међународне заједнице да дисциплинује Србе и Хрвате, што је, тврди он, створило „патолошку ситуацију“: „То је Бошњаке увјерило да су они жртве и да имају право на више од друга два народа. То није истина, било је жртава на свим

---

⁷³¹ „Невладина организација ХНС и негирање злочина“, *Патрија*, 27.01.2019, <https://nar.ba/news/51953>, приступљено 27.01.2019,

⁷³² „СДА и СДП оштро осудили одлуку Хрватског народног сабора о одбацивању хашких пресуда“, *Klix.ba*, 26.01.2019, https://www.klix.ba/vijesti/bih/sda-i-sdp-ostro-osudili-odluku-hrvatskog-narodnog-sabora-o-odbacivanju-haskih-presuda/190126070?fbclid=IwAR1I2QSpGiPt-jCovccnX_RNSuMQDt6YvyRODjq1SGSv4zkJD0D5kN22U-8, приступљено 26.01.2019.

странама, а код Бошњака је тај број већи с обзиром на бројност тог народа“.⁷³³ И с бошњачке стране су стизала признања да су и припадници других народа били жртве, али по правилу уз ограду да су највећа жртва били Бошњаци — као у случају изјаве Б. Изетбеговића, коју је дао 2013. године: „Свака невина жртва је једнака“, али „када се саберу сви злочини Армије БиХ, нису равни једном сату злочина у Сребреници“.⁷³⁴

4.4. Наративи о држави

Наративи о држави су у великој мери одраз интерпретација рата (укључујући и наративе о жртви и злочинцу), с којима су у односу међусобне конститутивности, међузависности. Интерпретације рата одређују наративе о држави, али онда ови наративи повратно утичу на интерпретацију рата. У овом делу рада обухватићемо три доминанте концепције државе у БиХ, бошњачку, српску и хрватску, као и српско-бошњачки и хрватско-бошњачки дискурзивни сукоб о преуређењу БиХ. На крају ћемо анализирати и ставове ова три дискурса о државним и националним празницима које обележавају представници конститутивних народа у БиХ, као илустрацију њиховог односа према БиХ, РС или ХБ.

4.4.1. Бошњачки наратив о држави: наставак борбе за целовитост Босне и Херцеговине

Чланови бошњачке политичке елите углавном се слажу да је независна и суверена босанска држава била њихов циљ, како у рату, тако и миру; као и да Дејтонски споразум није задовољио њихове интересе и тежње. Тако је Алија Изетбеговић одмах након потписивања овог споразума изјавио: „Ово није праведан мир, али је праведнији од наставка рата. У оваквој ситуацији као што

---

⁷³³ „Додик: Ја не живим у БиХ, она ми се гади. Живим у Р. Српској“, *Вечерњи лист*, 17.09.2012, <http://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-ja-ne-zivim-bih-ona-mi-se-gadi-zivim-r-srpskoj-clanak-453871>, приступљено 17.09.2012.

⁷³⁴ „Сва председничка извињења“, *Б92*, 25.04.2013, http://www.b92.rs/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=04&dd=25&nav_category=11&nav_id=708359, приступљено 25.04.2013.

јесте, и оваквом свијету какав је, бољи мир и није могао бити постигнут”.⁷³⁵ Кључни разлог њиховог незадовољства била је „подела“ Босне и „легализација“ Републике Српске. Они најчешће критикују РС због њене, како наводе, „геноцидне природе“. Алија Изетбеговић је објаснио да је у септембру 1995. године прво одбио Холбрукову мировну понуду, јер је она подразумевала и признање РС: „У први мах, због „Републике Српске“, енергично сам одбио. Ову „републику“, о којој је ријеч, створио је Карацић на геноцидним основама. Услиједило је наизмјенично убијеђивање Холбрука и Роберта Овена, уз потезање најразличитијих аргумената”.⁷³⁶ М. Шаћирбеговић је изјавио како им је Холбрук отворено „пријетио да... [ће] бити проглашени кривим за пропаст преговора”: „То је био блеф и зато се стално позивам на чињеницу да је Дејтон више био партија покера него преговори. [...] Америка није добила у Дејтону, него је изгубила. Издава је и своје вриједности и стратешке интересе. [...] Осјећао сам да нас јефтино продаје. Заправо да издаје Босну, али и моје вриједности као Американца.”⁷³⁷

Но, бошњачки наратив о држави делегитимише РС и због дискриминације не-Срба после рата: „Бошњачки народ је преживео геноцид и наметнут му је дејтонски устав који у себи има елементе апартхејда и дискриминације”.⁷³⁸ РС се одеђује и као облик окупације босанске или бошњачке земље: „...Влада РС-а се на територији половине државе БиХ „понаша као окупаторска власт“”.⁷³⁹ Често се наводи и да РС не може бити само српски (и православни) ентитет, а то је посебно случај приликом прослава Дана РС, 9. јануара. СДА је више пута наводила да

---

⁷³⁵ „17 година од окончања рата у БиХ“, *Радио Сарајево*, 21.11.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/95171/17-godina-od-okoncanja-rata-u-bih>, приступљено 21.11.2012.

⁷³⁶ „Алија Изетбеговић – Љубав бошњачког и турског народа“, *Anadolu Agency*, 08.08.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/71484--alija-izetbegovic-ljubav-bosanskog-i-turskog-naroda?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 08.08.2012.

⁷³⁷ „Мухамед Шаћирбеговић: Holbrooke је у Dayton-у јефтино продао Босну“, *Ослобођење*, 24.06.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/muhamed-sacirbegovic-holbrooke-je-u-daytonu-jeftino-prodao-bosnu>, приступљено 24.06.2013; Према наводима Данијела Сервера (Daniel Serwer), и сам Холбрук је касније признао да је погрешно што је пристао на назив „Република Српска“. „Daniel Serwer: Република Српска – погрешно одабрано име“, *Ослобођење*, 04.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/daniel-serwer-republika-srpska--pogresno-odabrano-ime>, приступљено 04.10.2013.

⁷³⁸ „Церић: Укинути Дејтонски споразум“, *Б92*, 04.09.2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=09&dd=04&nav_category=167&nav_id=640317, приступљено 04.09.2012.

⁷³⁹ „Суљагић: Изнијет ћу доказе да Влада РС проводи окупаторску политику према несрбима“.

прослављање овог дана доводи у питање опстанак саме РС.⁷⁴⁰ Наравно, српски наратив одбацује ове оптужбе, тј. било какав аргумент за укидање РС, па је одговор на њих унет и у *Декларацију Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ* из 2013. године: „Народна скупштина Републике Српске најоштрије осуђује и одбацује све позиве на укидање Републике Српске и оспоравање њеног имена и постојања“.⁷⁴¹

Једно од могућих решења овог „проблема“, бар из перспективе бошњачких и пробосанских странака, јесте и унитаризација БиХ, тј. претварање БиХ у грађанску државу. ДФ је једна од странака које отворено заговарају ову идеју, како је то Ж. Комшић објаснио: „БиХ... не може бити национална држава ни једних ни других ни трећих, већ грађанска, секуларна држава, у којој за све има мјеста.“⁷⁴² СДА и СДП су на својим конгресима, током 2015. године, прокламовале веома сличне планове уставних промена којима би се БиХ претворила у државу без ентитета и кантона, подељену на регије. Према плану СДП, то би биле мултиетничке регије, које се не би заснивале на етничким целинама. СДА је навела и да ће се залагати да Сребреница добије специјални статус, па су српске странке то препознале као директан напад на РС.⁷⁴³ Заједно су поручиле да се такав план не може спровести на територији РС.⁷⁴⁴

Друго решење „проблема“ које се наводи у бошњачком наративу о држави јесте остваривање стварне конститутивности сва три народа, што би укључило и промену имена Републике Српске, пошто се оно односи само на један

---

⁷⁴⁰ „СДА: РС није ентитет само једног народа“, *Ослобођење*, 09.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-rs-nije-entitet-samo-jednog-naroda>, приступљено 09.01.2014.

⁷⁴¹ „Декларација Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ“.

⁷⁴² „Комшић: БиХ не може бити национална држава ни једних ни других ни трећих“, *Радио Сарајево*, 10.10.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/128120/nocache>, приступљено 10.11.2013. У српском и хрватском дискурсу, Комшићева идеја грађанске државе се своди на бошњачку доминацију, пошто су Бошњаци већински народ у БиХ, па би у грађанској држави, наводи се, имали и одлучујућу улогу у бирању политичких представника.

⁷⁴³ „Бакирова република без ентитета“, *СРНА*, 27.05.2015, <http://www.srna.rs/novosti/307665/bakirova-republika-bez-entiteta-.htm>, приступљено 27.05.2015; „Дан послје конгреса: СДП-ов сан о Босни и Херцеговини – држава регија без ентитета и кантона“, *Ослобођење*, 05.10.2015, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dan-poslije-kongresa-sdpov-san-o-bosni-i-hercegovini-drzava-regija-bez-entiteta-i-kantona>, приступљено 05.10.2015.

⁷⁴⁴ „Додик: СДА задире у статус Српске“; „Оштре реакције у РС: Распакивање Дејтона апсолутно неприхватљиво“, *Независне новине*, 27.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ostre-reakcije-u-RS-Raspakivanje-Dejtona-apsolutno-neprihvatljivo-307330.html>, приступљено 27.05.2015.

конститутивни народ, а искључује остала два. У том контексту, Б. Изетбеговић је на деветнаестогодишњицу Дејтонског споразума изјавио да би неке ствари у Дејтону урадио другачије од свог оца, А. Изетбеговића: „Мало сам био разочаран тиме што је остао тај назив РС. Мислим да је то обесправило друге конститутивне народе и грађане у том дијелу БиХ. То је једна онако баш неправда направљена у Дејтону.“⁷⁴⁵ СДА је почетком 2019. године и озваничила ову иницијативу и најавила да ће покренути пред Уставним судом БиХ процедуру за „усклађивање назива РС са Уставом БиХ, а на основу важеће одлуке Уставног суда БиХ о конститутивности народа“, ⁷⁴⁶ додајући да се Бошњаци и Хрвати у РС третирају као „грађани четвртог и петог реда“. ⁷⁴⁷ Ш. Џаферовић је навео и да је „сам назив Републике Српске системски кориштен за дискриминацију свих оних који нису Срби у том бх. ентитету“. ⁷⁴⁸

Реагујући на ову иницијативу, представници свих српских парламентарних странака у БиХ су усагласили заједничку изјаву у којој је потез СДА окарактерисан као „антисрпско и антиуставно дјеловање, те директан удар на интегритет и суверенитет Босне и Херцеговине“, подсетивши да је назив РС потврђен Дејтонским споразумом и Уставом БиХ. ⁷⁴⁹ Додик је навео и да би укидање имена РС било укидање саме РС, и најавио да ће НС РС донети одлуку о самосталности РС, уколико ова иницијатива буде и формално упућена Уставном

---

⁷⁴⁵ „Изетбеговић о Дејтону: Оставио бих више Србима у Сарајеву, а Бошњацима око Дрине“, *Аваз*, 22.11.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/147950/izetbegovic-o-dejtonu-ostavio-bih-vise-srbima-u-sarajevu-a-bosnjacima-okolo-drine>, приступљено 22.11.2014.

⁷⁴⁶ „СДА жели промену имена Републике Српске“, *Б92*, 23.01.2019, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=01&dd=23&nav_category=167&nav_id=1497107, приступљено 23.01.2019.

⁷⁴⁷ „Ако се ствари поправе, одустат ћемо од захтјева за промјеном имена“, *Дневник*, 23.01.2019, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/izetbegovic-ako-se-stvari-poprave-odustat-cemo-od-zajtjeva-za-promjenom-imena-rs?fbclid=IwAROXQo7WLnMaaQQzYGsn323rooVRbXha6ayRWFQIIdjRGEkiSqlReNsJgT4>, приступљено 23.01.2019.

⁷⁴⁸ „Огласио се Шефик Џаферовић: Не знам чему драма, није у реду дио БиХ звати по једном од народа“, *ВН-индекс*, 23.01.2019, http://www.bh-index.info/oglasio-se-sefik-dzaferovic-ne-znam-cemu-drama-nije-u-redu-dio-bih-zvati-po-jednom-od-naroda/?fbclid=IwAR3MuvHAj512XDI_1JjDp60aysOMkS4-4j0sPfyGTe1Y31RJ2g4IWpkwRio, приступљено 23.01.2019.

⁷⁴⁹ „Подношење апелације СДА је директан удар на интегритет и суверенитет БиХ“, *Ослобођење*, 24.01.2019, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/pratite-uzivo-dodik-o-inicijativi-sda-za-promjenu-imena-republika-srpska-428044?fbclid=IwAR1aVZPz31oZ3MsMnzLXr2wjlLqIUoxAHhMA_LzC8BqzH1NeZP2qMzNkcBQ, приступљено 24.01.2019.

суду БиХ.⁷⁵⁰ Касније је додао и да једина промена назива РС може да буде у „Република Српска — Западна Србија“.⁷⁵¹

Управо због овог политичког сукоба са властима РС (али и због сукоба са ХНС), бошњачки политичари истичу да иако су одређени циљеви током рата и послератне транзиције испуњени, борба за њихову визију БиХ није завршена. Б. Изетбеговић је сумирао бошњачки наратив о држави у свом предавању из 2013. године: „Вјерујем да су Босна и Бошњаци прошли своју голготу. Као што послје великог земљотреса слиједи мања потресања тла, тако се и послје рата јављају политичке кризе и повремене тензије, али њихов интензитет је све слабији и, увјерен сам, да оне воде коначном смиривању и стабилизацији.“⁷⁵² Међутим, упозорио је и на „тамнију страну“ БиХ, додавши „да је земља сегрегирана као никад у историји, да је дејтонска структура државе копмлицирана, да процедуре доношења одлука пружају превише могућности блокаде“, итд.⁷⁵³ За то је оптужио српску и хрватску страну: „Снаге и актери који су разарали Босну и Херцеговину оружаним средствима су и даље снажно присутни, и увијек постоји опасност да своје планове покушају довршити политичким средствима, блокадама државног система. Морају бити спријечени.“⁷⁵⁴

Приликом обележавања двадесет прве годишњице победе Армије Републике БиХ (АРБИХ) над Југословенском народном армијом (ЈНА) код Мостара, Б. Изетбеговић је посебно истакао потребу да се борба за БиХ настави: „Ушли смо у треће десетљеће борбе за опстанак цјеловите БиХ, за њезино унапређење, за унапређење положаја нашег народа у њој. Ту борбу, војну и политичку, води иста врста људи. Брани слободу, јединство, али прије свега достојанство нашег човјека. И та борба није завршена“.⁷⁵⁵ Касније је додао и да је то „пут који је јасно трасирао Алија Изетбеговић, а наш циљ је снажна,

---

⁷⁵⁰ „Додик позвао на доношење одлуке о осамостаљењу Републике Српске“, *ВН-index*, 23.01.2019, http://www.bh-index.info/dodik-pozvao-na-donosenje-odluke-o-osamostaljenju-republike-srpske/?fbclid=IwAR1HAspJlnqJnJ5VcVDz1FznyUcgUf3a8VHwQiQyqU6xi_7469koj7jcfq, приступљено 23.01.2019.

⁷⁵¹ „Додик: покренути ћемо иницијативу да се поред назива Република Српска стави цртица и допише – западна Србија“, *Ослобођење*, 17.02.2019, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-pokrenuti-cemo-inicijativu-da-se-pored-naziva-republika-srpska-stavi-crtica-i-dopise-zapadna-srbija-434339?fbclid=IwAR3XJmVyNW70ghhDpj4Jdad2bUvNCjf1JTS1g_zpv8qXRV4j2eIMqgJjjJ4, приступљено 17.02.2019,

⁷⁵² „Изетбеговић у Лондону: Цијела Босна је мезаристан невино побијених муслимана“.

⁷⁵³ Исто.

⁷⁵⁴ Исто.

⁷⁵⁵ „Изетбеговић: Додик ускоро одлази“.

демократска држава Босна и Херцеговина, земља правде и једнаких шанси за све, пуноправна чланица Европске уније и НАТО савеза“.⁷⁵⁶ У случају отцепљења РС или стварања хрватског ентитета, Б. Изетбеговић је навео да би он радио што и „све патриоте у овој земљи“, бранио „оно на шта смо стекли право борбом од 1992-1995. па и самим Дејтонским мировним споразумом“ (што је навело Додика да га прогласи „српским непријатељем бр. 1“).⁷⁵⁷

Визија босанске државе Жељка Комшића веома је блиска бошњачком наративу о држави, па је тако више пута изјавио како би угрожавање целовитости БиХ извесно водило у нови рат, те да у том случају БиХ не би бранили само Бошњаци, већ и многи други, укључујући и њега лично: „Свако коме је стало до Босне и Херцеговине узеће оружје и бранити државу уколико би се Република Српска покушала од ње отцјепити... [...] Све може, о свему можемо разговарати али о томе остаје ли БиХ цијела не можемо никако.“⁷⁵⁸ Сличне изјаве су давали и други, углавном бошњачки политичари, попут Златка Лагумџије, који је изјављивао како „нема мирног разлаза БиХ“: „Људи који би то покушали завршили би као злочинци. С друге стране, за рат је потребан један насилник или неко ко је довољна будала да поведе рат и онај ко би то урадио завршио би као они који су данас у Хагу.“⁷⁵⁹

Бошњачки наратив о држави јасно следи наративе о рату и жртви — из великосрпске агресије и фашистичке идеологије следи геноцидна намера, а из чина геноцида морална и политичка упитност постојања РС („створио је Караџић на геноцидним основама“). Овим се поларизација између Бошњака и Срба даље

---

⁷⁵⁶ „Бакир Изетбеговић: Наставит ћу путем који је трасирао Алија“, *Klix*, 26.07.2014, <http://www.klix.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-nastavit-cu-putem-koji-je-trasirao-alija/140726071>, приступљено 26.07.2014.

⁷⁵⁷ „Ако РС крене путем Каталоније, радићу оно што ће радити све патриоте у овој земљи“, *Независне новине*, 13.11.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/lzetbegovic-Ako-RS-krene-putem-Katalonije-radicu-ono-sto-ce-raditi-sve-patriote-u-ovoj-zemlji/451433>, приступљено 13.11.2017; „Додик за РПС: Изетбеговић је српски непријатељ број један“, *РПС*, 14.11.2017, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=277868>, приступљено 23.03.2017; „Хрвати не могу добити ентитет у БиХ без рата“, *Политика*, 04.02.2018, http://www.politika.co.rs/scc/clanak/397743/lzetbegovic-Hrvati-ne-mogu-dobiti-entitet-u-BiH-bez-rata?fbclid=IwAR2z17mC7nvWZpP_xFhZPG4FUzqXkQn0dWqpyzeXjNbAkqKQl89cZJeEwEM, приступљено 04.02.2018.

⁷⁵⁸ „Комшић: Биће рата покуша ли се Република Српска одцијепити од БиХ“, *Глас Српске*, 17.08.2013, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Komsic-Bice-rata-pokusa-li-se-RepublikaSrpska-odcijepiti-od-BiH/lat/130826.html, приступљено 17.08.2013.

⁷⁵⁹ „С Лагумџијом имам договор о рушењу БиХ“, *Радио Сарајево*, 04.09.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/89142/s-lagumdzijom-imam-dogovor-o-rusenju-bih>, приступљено 04.09.2012.

продубљује и преноси са тема које се тичу прошлости на актуелна политичка питања, попут уређења заједничке државе. Слика о Србима као Другоме (непријатељу) се наративом о држави додатно утемељује кроз перцепцију РС као претње по БиХ, а тиме и по идентитет и опстанак бошњачког народа (једино је постојање државе БиХ гарант да се геноцид неће поновити). Слична је ситуација и за хрватским захтевима за стварање трећег ентитета, који се такође тумаче као претње по опстанак, идентитет и безбедност бошњачког народа.

4.4.2. Српски наратив о држави: „изворни Дејтон“, унија три ентитета или независна Република Српска

За разлику од бошњачке, српска елита је задовољна дејтонском Босном и сматра да је једино таква БиХ могућа: „Народна скупштина Републике Српске сматра да Босна и Херцеговина може опстати само договором њена три конститутивна народа и два ентитета, поштујући Дејтонски мировни споразум”.⁷⁶⁰ Међутим, како је деловањем високог представника извешан број надлежности пренет са ентитета на државу, она се залаже и за даљу децентрализацију БиХ (повратак „изворном” тексту Дејтонског споразума или унија три ентитета), или, ако то не успе, за независност РС: „Од тога да ли ћемо се вратити на дејтонску БиХ зависи и наша даља подршка БиХ. Ми не желимо да видимо БиХ изван Дејтонског споразума. Ми смо за БиХ у складу са Дејтонским споразумом, а насилну и арогантну БиХ не желимо. Зато у свијести наших људи, па и нас политичара, све више егзистира та врста приче о самосталности Српске, која је национални циљ, а треба да буде и политички.”⁷⁶¹ Односно, за српску страну је неприхватљива „БиХ која је створена политичком силом високог представника“.⁷⁶²

---

⁷⁶⁰ „Декларација Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ“.

⁷⁶¹ „Додик: Институције Српске кључно мијесто за њено очување“, *Независне новине*, 30.12.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Institucije-Srpske-kljucno-mjesto-za-njeno-ocuvanje-224611.html>, приступљено 30.12.2013.

⁷⁶² „Додик: РС остаје у БиХ док сви не схвате да је БиХ неодржива“, *Аваз*, 02.02.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-rs-ostaje-u-bih-dok-svi-ne-shvate-da-je-bih-neodrziava>, приступљено 02.02.2014.

На учестале позиве српских представника да се БиХ врати „изворном Дејтону“, Б. Изетбеговић је једном приликом узвратио да је тако нешто немогуће: „Нема назад. Никакав изворни Дејтон, никакав изворни Вашингтонски споразум, јер ако се будемо враћали назад, онда ћемо ми Бошњаци тражити да вратимо Републику БиХ из 1991. године.“⁷⁶³ На његову изјаву реаговао је Додик, истичући да би се онда могли вратити и неколико векова уназад, „па би се испоставило да је Бакир Изетбеговић Србин“.⁷⁶⁴

Ове наизглед различите гласове који долазе са српске стране, када је тема државности у питању (децентрализација, независност), Н. Кеџмановић је објаснио као фазе кроз које РС мора да прође: „Прва опција српског народа био је остатак БиХ у скраћеној Југославији. Затим је српска страна већ у Лисабону направила уступак и прихватила самосталну БиХ, под условом да у њој добије територијално-етничку аутономију, што је и потврђено Дејтонским споразумом. Касније је српско вођство, иако под притиском ОХР-а, направило нови уступак: редукцију изворних ентитетских надлежности. Е, пошто бошњачким политичарима ни то није било довољно па сада хоће и централизовану државу БиХ, и да још буде без ентитета, природно је да српски политичари будућност Републике Српске потраже изван БиХ. Да ли са Србијом или без ње, представља изведено питање. Сигурно је да народ са обје стране Дрине прижељкује јединствену националну државу, али не бих рекао да политичке елите у Српској и Србији раде на том пројекту. Ако могу да постоје двије албанске државе, зашто не могу и двије српске.“⁷⁶⁵

Додик је то сумирао на доста поједностављен начин: „Једно је сигурно: све што се буде догађало, може да буде само у циљу јачања потенцијала РС! Шта год то значило. И у ком год систему и организацији то било. Ни педаљ мање од оног што имамо. А увијек више. Да ли ће бити у лававој федерацији, самосталности

---

⁷⁶³ „Изетбеговић: Нема повратка на изворни Dayton-ски или Washington-ски споразум јер тада би Бошњаци тражили повратак РБиХ“, *Поскок*, 23.11.2016, <https://poskok.info/izetbegovic-nema-povratka-na-izvorni-daytonski-ili-washingtonski-sporazum-jer-tada-bi-bosnjaci-trazili-povratak-rbih/>, приступљено 23.11.2016.

⁷⁶⁴ „Додик: Изетбеговић је Србин који бежи од свог порекла“, *Б92*, 26.11.2016, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=11&dd=26&nav_category=167&nav_id=1203575, приступљено 22.03.2019.

⁷⁶⁵ „Кеџмановић: Без сагласности три народа БиХ представља само топоним“.

или некој другој интеграцији, показат ће будућност.⁷⁶⁶ Но, другом приликом је и он изјавио да се у случају отцепљења РС не би ујединила са Србијом, „јер не жели да стечену независност уручи Србији“.⁷⁶⁷ Додуше, изјављивао је и да РС види као „државу обједињену са Србијом“.⁷⁶⁸ Одговарајући на претње ратом уколико дође до отцепљења РС, он је изјавио да то само потврђује исправност његових тежњи, као и да сматра да се оне могу остварити и без рата.⁷⁶⁹

Идеје о јачању РС и слабљењу БиХ, иако су све време послератне транзиције биле присутне у српском политичком дискурсу, посебан замајак добијају другим доласком на власт М. Додика и СНСД, 2006. године. Сличну оцену изнео је и потпредседник РС (2014-) из реда бошњачког народа и члан СДА, Рамиз Салкић: „Након 2006. власт у овом ентитету кренула је једним путем радикализације, развијања осјећаја у јавности да је овај ентитет друга српска држава на Балкану, кренуле су у негирање активности свега што је босанско, државе Босне и Херцеговине, негирања босанског језика па и негирања назива Бошњаци.“⁷⁷⁰ Председник СНСД је то образложио тиме што су бошњачки политичари инсистирали на укидању РС („Од њеног потпуног нестанка делило нас је само неколико корака“),⁷⁷¹ па је СНСД, реагујући на то, почела да заговара укидање БиХ.⁷⁷² Касније је изјавио и да је РС „и данас... спремна да прихвати БиХ, али одбијање Бошњака да прихвате РС показује да је то чак више

---

⁷⁶⁶ „Додик: Нема Босне ако нам не врате отето“, *Радио Сарајево*, 10.08.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/87209/dodik-nema-bosne-ako-nam-ne-vratite-oteto>, приатупљено 10.08.2012.

⁷⁶⁷ „Додик: Једино трајно рјешење дисолуција“, *Независне новине*, 12.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Jedino-trajno-rjesenje-disolucija-230801.html>, приступљено 12.02.2014.

⁷⁶⁸ „Додик: РС видим као државу обједињену са Србијом, тргови и улице ће носити имена Караџића и Младића“, *Ослобођење*, 04.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-rs-vidim-kaao-drzavu-objedinjenu-sa-srbijom-trgovi-i-ulice-ce-nositi-imena-karadzica-mladica>, приступљено 04.09.2014.

⁷⁶⁹ „Додик: Самосталност РС-а оствариће се политиком, не оружјем“, *Ослобођење*, 18.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-samostalnost-rsa-ostvarice-se-politikom-a-ne-oruzjem>, приступљено 18.08.2013; „Додик: РС тражи одузете надлежности“, *Независне новине*, 20.11.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-RS-trazi-oduzete-nadleznosti-218969.html>, приступљено 20.11.2013.

⁷⁷⁰ „Салкић: Након 2006. власт у Републици Српској кренула је путем радикализације“, *Патриа*, 29.01.2019, <https://nar.ba/news/52011?fbclid=IwAR2T8JamUfleiGV1GDILGzfu1mwATl7c93i2a4qBQKmwDn2UjBf2ZjNb3c>, приступљено 30.01.2019.

⁷⁷¹ „Додик: Разумевање и јединство сачували Српску“, *Пресс*, 03.03.2014, http://pressrs.ba/sr/vesti/vesti_dana/story/56403/Dodik%3A+Razumevanje+i+jedinstvo+sa%C4%8Duvaili+Srpsku.html, приступљено 03.03.2014.

⁷⁷² „Додик: Ја овдје тврдим да није почињен геноцид! Није било геноцида!“.

бесмислено и говорити“, и додао „да не треба онда... Бошњаци [да се] чуде што људи из РС не желе да прихвате БиХ“. ⁷⁷³

Изнето је мноштво изјава које доводе у питање државност БиХ и призивају њен крај. Већина је дошла од стране М. Додика. Он упорно понавља да Босна не представља интерес српског народа: „Срби истински никада нису прихватили Босну. БиХ после распада Југославије није политички и историјски интерес српског народа. Босна није доживела судбину бивше Југославије јер је снажан међународни фактор желео да је очува на једној ирационалној причи како сте могли да очувате нешто што се звало Југославија у малом, а нисте могли да очувате велику Југославију...“; ⁷⁷⁴ као и да БиХ није ништа друго до велики трошак, јер има „генетску грешку свог постојања“. ⁷⁷⁵ БиХ је у „перманентној кризи“ и неспособна је да преживи, тврди Додик. ⁷⁷⁶ Свој лични однос и осећања према Босни, он је описао у једном од интервјуа: „...не волим БиХ. [...] Ја живим у Републици Српској... [...] А Босна и Херцеговина не изазива ми никакав други осјећај осим гађења“. ⁷⁷⁷ Његов анимозитет према БиХ вероватно најбоље описује његова следећа реченица: „Ово је враг земља, овдје нема демократије, нема ничега“; ⁷⁷⁸ а једном приликом јој је пожелео: „дао Бог да се распадне, што је могуће прије“. ⁷⁷⁹

У случају српског политичког дискурса, наратив о држави такође прати наративе о рату и жртви. Како се као узрок рата истичу исламистичке тежње муслиманског/бошњачког руководства, укидање права Србима (мајоризација) и централизација БиХ, а Срби се сматрају главном жртвом рата (само захваљујући

---

⁷⁷³ „Додик: Ми прихватамо БиХ, али Бошњаци провоцирају и негирају Српску“, *Моја Херцеговина*, 07.01.2014, <http://mojahercegovina.com/dodik-mi-prihvatamo-bih-ali-bosnjaci-provociraju-i-negiraju-srpsku/>, приступљено 07.01.2014.

⁷⁷⁴ „БиХ можда неће бити за 10 година“, *Б92*, 08.01.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=01&dd=08&nav_category=167&nav_id=675607, приступљено 08.01.2013.

⁷⁷⁵ „БиХ сваким даном показује своју неспособност да постоји“, *Радио Сарајево*, 20.07.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/85876/bih-svakim-danom-pokazuje-svoju-nesposobnost-da-postoji>, приступљено 20.07.2012.

⁷⁷⁶ „Додик: Покренућемо разрешење Лагумџије“, *Anadolu Agency*, 08.08.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/71490--dodik-pokrenucemo-razrjesenje-lagumdzije?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 08.08.2012.

⁷⁷⁷ „Додик: Ја не живим у БиХ, она ми се гади. Живим у Р. Српској“.

⁷⁷⁸ „Додик: Босна и Херцеговина је ђаво држава“.

⁷⁷⁹ „Милорад Додик: Дао бог да се БиХ распадне што прије“, 30.09.2012, *Вечерњи лист*, 30.09.2012, <http://www.vecernji.hr/vijesti/milorad-dodik-dao-bog-da-se-bih-raspadne-sto-prije-clanak-458677>, приступљено 30.09.2012.

оснивању РС и ВРС су успели да избегну геноцидни сценарио из НДХ), тако се и у наротиву о држави, БиХ описује као сметња, као главна претња српском политичком субјективитету, па и самом идентитету. У овом дискурсу негација босанске државности, језика и уопште идентитета, чији носиоци су Бошњаци, али и остали пробосански оријентисани актери, намеће се као императив.

4.4.3. Српско-бошњачки дискурзивни сукоб око државности: између укидања Републике Српске и распада Босне и Херцеговине

Типичан пример овог дискурзивног сукоба око државности БиХ јесте и изјава Т. Николића из октобра 2012. године, тада председника Србије. Његова реченица: „Босна полако нестаје пред нашим очима“, изазвала је реакцију Б. Изетбеговића, који му је у отвореном писму поручио да грубо насрће на БиХ и вређа њене грађане, као и да: „Босна и Херцеговина, суверена, независна и међународно призната држава, неће нестати. Ни брзо, ни полако!“.⁷⁸⁰ Изетбеговић је додао и да нестају они који су Босни такву судбину наменили: „...они који су починили геноцид и злочине против Босне и Херцеговине и њених народа. И Милошевић и Шешељ и Карацић и Младић, као и многи други злочинци... Истина о њиховим злочинима одавно је планетарно позната, а рука међународне правде, будите увјерени, ставит ће коначни печат на њихова недјела.“⁷⁸¹ Он је ову Николићеву изјаву упоредио са изјавом Р. Карацића из 1991. године, када је између осталог поручио и да муслимански народ може нестати.⁷⁸²

Николић је касније своју изјаву о нестајању Босне објаснио као сопствену забринутост „због лошег функционисања институција државе БиХ, што је... неподјелељено мишљење цијеле међународне заједнице“.⁷⁸³ Међутим, у сукоб се умешао и М. Додик који је поручио Изетбеговићу да „не представља Србе, нити државу БиХ“: „Република Српска није бирала Изетбеговића, он није представник Републике Српске нити има право говорити у име грађана БиХ, јер је он

---

⁷⁸⁰ „Николићу, подсјећате на Карацића и дрско вријеђате жртве“.

⁷⁸¹ Исто.

⁷⁸² Исто.

⁷⁸³ „Николић одговорио Изетбеговићу“, *Anadolu Agency*, 24.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/93698--nikolic-odgovorio-izetbegovicu?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 24.10.2012.

искључиво бошњачки члан Предсједништва БиХ“, и додао како је Николић „изнио точну констатацију да БиХ нестаје као држава“. ⁷⁸⁴

Уобичајену бошњачку реакцију на оваква негирања државности БиХ, прилично веродостојно одсликава једно саопштење СДП — „Што се тиче државног нивоа БиХ, ријеч је о чистој замјени теза: Додикови парламентарци блокирају сваки проеуропски закон и одлуку на државном нивоу која би значила функционалнију државу на еуроатлантским трачницама, а онда „поентирају“ како је „договор немогућ“. Њихови захтјеви су да држава БиХ не постоји, него да постоје два-три пашалука од којих би један био устоличен по демократској бјелоруској рецептури. [...] Ако је БиХ трула држава, то је зато што је Милорад Додик један од њених црва.“⁷⁸⁵ Сличне изјаве су долазиле и од представника СДА, који су наводили да БиХ јесте „немогућа мисија“ када углавном српске и хрватске странке „на све могуће начине опструирају, дезинтегрирају, руше сваку институцију која је направљена у реформском замаху од 2002. до 2006. године“.⁷⁸⁶ Бошњачки наратив се, у зависности од тога ко га заступа, разликује по томе кога именује Додиковим саучесницима. Тако СДП обично за то окривљује СДА, и обрнуто, а заједно окривљују ХДЗ БиХ.

Све то не смета Додику, али и другим српским политичарима, да користе сваку прилику за истицање државности РС: „Срби као народ имају двије државе, Србију и Републику Српску. РС има све критерије државе: власт, територију, народ. И то су критерији из Монтевидеа“;⁷⁸⁷ и спремности да одрже референдум о независности чим се за то створе услови: „Република Српска је изабрала дугорочну борбу за своја права. Једног дана ћемо сигурно расписати референдум, али тај моменат треба пажљиво бирати без политичког волунтаризма и уз разумијевање ко су наши савезници у том процесу. Наша ситуација је веома

---

⁷⁸⁴ „Радмановић и Додик приговарају Изетбеговићу због критике упућене Додику“, *Хрватска ријеч*, 25.10.2012, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/10/radmanovic-i-dodik-prigovaraju-izetbegovicu-zbog-kritike-upucene-nikolicu/>, приступљено 25.10.2012.

⁷⁸⁵ „СДП: Ако је БиХ трула, Додик је један од њених црва; Додик поновио: БиХ је трула и у распаду“, *Хрватска ријеч*, 30.09.2012, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/09/sdp-ako-je-bih-trula-dodik-je-jedan-od-njenih-crva-dodik-ponovio-bih-je-trula-u-raspadu/>, приступљено 30.09.2012.

⁷⁸⁶ „Шемсудин Мехмедовић: Спреман сам да будем председник СДА“.

⁷⁸⁷ „Додик у Београду: Без разлога дајете већу улогу Сарајеву него Бањој Луци“, *Ослобођење*, 15.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-srbi-imaju-dvije-drzave-srbiju-i-republiku-srpsku>, 16.02.2014.

деликатна — треба трпјети, чекати, знати одређи се много чега.⁷⁸⁸ Уколико до политичког договора не дође, тврди Додик, референдум ће им „пасти као крушка у руке“: „Ми сада чекамо примере како то раде у Европи... да нам сутра не би могао нико ништа да приговори.“⁷⁸⁹ Он често питање независности РС доводи у везу са статусом Косова и наводи да су то два најважнија национална питања Срба и Србије,⁷⁹⁰ која се не могу одвојити: „Ако Косово има право на отцепљење, има и РС.“⁷⁹¹ Други високи функционер СНСД и српски члан Председништва БиХ у два мандата, Небојша Радмановић, објаснио је како референдум није само одраз воље појединца, већ одлука НС РС, а уз то „треба знати да је већина српског народа хтјела неку врсту самосталности и да то никада није потпуно превазиђено“.⁷⁹²

Челници СДС дају сличне изјаве, па је Младен Босић, током дочека Момчила Крајишника по одслужењу казне за ратне злочине, изјавио да „[н]ишта не може да уздрма РС... ни олује, а ни НАТО бомбардирања, провукавши да ће РС сигурно дочекати свој коначни циљ“⁷⁹³ — независност. Касније је нешто ублажио овај став, па је током свог предавања на Факултету политичких наука у Сарајеву (март 2014. године) изјавио да се РС не може укинути, али не може постати ни самостална, иако би то, како је навео, „скоро 90 посто становника РС-а...

---

⁷⁸⁸ „Додик: Ако постане неподношљиво, РС ће тражити независност“, *Аваз*, 10.03.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-ako-postane-nepodnosljivo-rs-ce-traziti-nezavisnost>, приступљено 10.03.2014.

⁷⁸⁹ „Додик: „Отцијепит ћемо се“ од БиХ кад нам Шкотска или Каталонија покажу како се то ради“, *Аваз*, 08.11.2012, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-otcijepit-cemo-se-od-bih-kad-nam-skotska-ili-katalonija-pokazu-kako-se-to-radi>, приступљено 08.11.2012..

⁷⁹⁰ „Гарантујем, независна Српска ће нам пасти у крило као зрела јабука, Милорад Додик о својим сновима и плановима“, *Недељник*, 13.11.2017, <http://www.nedeljnik.rs/politiko/portalnews/garantujem-nezavisna-srpska-ce-nam-pasti-u-krilo-kao-zrela-jabuka-milorad-dodik-o-svojim-snovima-i-planovima/>, приступљено 13.11.2017.

⁷⁹¹ „Додик: Ако Косово има право на отцепљење, има и РС, а имају и Хрвати у БиХ“, *Новости*, 26.02.2019, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:779757-Dodik-Ako-Kosovo-ima-pravo-na-otcepljenje-ima-i-RS-a-imaju-i-Hrvati-u-BiH, приступљено 30.03.2019.

⁷⁹² „Радмановић: РС има право да се одвоји од БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 24.04.2013, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/radmanovic-rs-ima-pravo-da-se-odvoji-od-bih>, приступљено 24.04.2013.

⁷⁹³ „Крајишник по доласку у Бању Луку: Ја сам ратни злочинац!“, *Радио Сарајево*, 30.08.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/123786/krajisnik-po-dolasku-u-banju-luku-ja-sam-ratni-zlocinac>, приступљено 30.08.2013.

жељело“.⁷⁹⁴ Неколико дана касније, Босић је позвао Додика да распише референдум о независности, додавши да ће он подржати самосталност РС, али га је упитао и да ли може гарантовати да ће Србија и Русија бранити границе РС. СНСД је то оценила као „лицемјеран покушај преваре српског народа“⁷⁹⁵ и додала да „[з]а разлику од СДС-а, чији су се челници бојали сопствене сјенке и нису смјели да помену самосталност Републике Српске, СНСД је у потпуности неутралисао негативан утицај странаца и ОХР-а, промовисао могућност расписивања референдума и донио закон који то омогућава“.⁷⁹⁶

Бошњачке странке редовно реагују на изјаве о референдуму и независности РС. Тако је Бакир Изетбеговић искористио посету Београду 2013. године оспори такве изјаве: „Дошао сам да појасним и подсјетим да постоји само једна држава БиХ, са два ентитета и да не постоје никакве двије српске државе на Балкану“.⁷⁹⁷ Изјављивао је и да: „Републике Српске никада неће бити нигдје друго него у БиХ. Никаква отцјепљења ни референдуми то не могу промијенити. Ми никада нећемо прихватити да прелазимо границу како бисмо поручили Фатиху нашој убијеној браћи и сестрама“;⁷⁹⁸ а његова СДА је саопштила и да „[т]ај сан нису остварили ни Слободан Милошевић са подршком цијеле ЈНА и меморандумима САНУ, као ни сви други прије њега, па неће ни Милорад Додик“.⁷⁹⁹ Када је на сабору СНСД у априлу 2015. године усвојена „Резолуција о самосталној и слободној РС“, СДА је упозорила „СНСД и његово водство да се не играју са територијалним интегритетом Босне и Херцеговине“ и додала да би то значило „негацију Дејтонског мировног споразума и не би довел[о] до самосталне

---

⁷⁹⁴ „Босић: Производња страха и неизвјесности још увијек најбоље оружје политичара у БиХ“, *Слободна Босна*, 26.03.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/13281/bosic_proizvodnja_straha_i_neizvjesnosti_jos_uvijek_najbolje_oruzje_politichara_u_bih.html, приступљено 26.03.2014.

⁷⁹⁵ „Прича о референдуму посвађала странке из РС-а“, *Аваз*, 28.03.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/prica-o-referendumu-posvadjala-stranke-iz-rs-a>, приступљено 28.03.2014.

⁷⁹⁶ „Кошарац: Босић и Тадић нису у стању да воде српски народ“, *Глас Српске*, 30.03.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Kosarac-Bosic-i-Tadic-nisu-u-stanju-da-vode-Srpski-narod/150355.html, приступљено 30.03.2014.

⁷⁹⁷ „Радмановић: РС има право да се одвоји од БиХ“.

⁷⁹⁸ „Изетбеговић у Лондону: Додик пријети, Европа шути“, *Ослобођење*, 08.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-u-londonu-dodik-prijeti-evropa-suti>, приступљено 08.07.2014.

⁷⁹⁹ „СДА: Студенти из Београда требају обићи Томашицу, Црни врх и Меморијални центар Поточари“.

РС, већ до њеног нестанка“. Позвала је и правосудне институције БиХ да реагују на ово „тешко кривично дјело“.⁸⁰⁰

Српски наратив о држави, дакле, инсистира на субјективитету ентитета,⁸⁰¹ а не БиХ, тј. тврди да је РС настала пре БиХ и да је Дејтонским споразум унела свој субјективитет у БиХ: „У Дејтонском споразуму је јасно прецизирано да је БиХ састављена од два ентитета, РС-а и Федерације БиХ, који су саставни дијелови БиХ и то мора да се поштује у свему о чему се одлучује ... двије стране у БиХ, РС и ФБиХ, важније [су] од БиХ, која је изведена и није неко ко даје субјективитет ентитетима, већ ентитети дају снагу БиХ“;⁸⁰² па се често истиче и да је ФБиХ прави извор проблема у Босни, а не РС. То је, између осталог, присутно у расправама о европским интеграцијама, где су власти РС чак предлагале да њихов ентитет добије посебну трасу интеграција, одвојено од остатка БиХ: „Зашто да чекамо Федерацију, која је неспособна. Зашто да губимо? Али ако Европа то неће — неће. Нисмо ми баш спремни да се много знојимо за Европу. Зашто бисмо уопште ишли према Европи ако би она инсистирала на централизацији у којој би се полако угасила Република Српска? Зар неко мисли да је неко толико луд да то уради? Деведесет одсто народа то не да. Не да! И то је тачка! Реалност се зове Република Српска. Отели сте нам то и то, има да вратите. Нећете данас? Вратит ћете сутра! Нећете никад? Нема Босне!“⁸⁰³

Сличног става био је и Младен Босић, објашњавајући то унутрашњим сукобима у ФБиХ: „Мислим да је сада и људима из ЕУ сасвим јасно гдје је проблем, и сматрам да све док се не разријешу то питање у ФБиХ илузорно је више разговарати... о европском путу БиХ уопште.“⁸⁰⁴ Ову наводну опструкцију „европског пута“ и уопште развоја РС од стране ФБиХ, Додик је објаснио тиме што је „Федерација БиХ и направљена... као савез против Срба и Републике

---

⁸⁰⁰ „Додик опет пријети распадом БиХ: СНСД 25. априла доноси резолуцију о самосталности РС!“, *Патрија*, 09.04.2015, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=10279>, приступљено 09.04.2015.

⁸⁰¹ „Додик: Изетбеговић се одавно креће у погрешном смјеру“, *Независне новине*, 17.04.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-izetbegovic-se-odavno-krece-u-pogresnom-smjeru-300316.html>, приступљено 17.04.2015.

⁸⁰² „Додик: БиХ се мора вратити поштивању Dayton-а“, *Ослобођење*, 02.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-bih-se-mora-vratiti-postivanju-daytona>, приступљено 02.07.2013.

⁸⁰³ „Додик: Нема Босне ако нам не врате отето“.

⁸⁰⁴ „Додик: Може се очекивати дугорочна политичка блокада“, *Ослобођење*, 12.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-moze-se-ocekivati-dugorocna-politicka-blokada>, приступљено 12.09.2012.

Српске далеке 1994. године у Вашингтону и звала се муслиманско-хрватска федерација, што говори и да у њој ни тада није било места за Србе“.⁸⁰⁵ Са тезом о ФБиХ као извору проблема се слаже и Д. Човић из ХДЗ БиХ. У изјави *Независним новинама* из РС он је истакао: „У РС имате један здрав сустав. Колико је он успјешан и може ли бити успјешнији, то је нешто друго. У којој мјери је заживјела правна држава у РС, то је треће питање, али јасно је да тамо постоји сустав. С те стране, Федерација може само маштати о таквом суставу.“⁸⁰⁶ Он је такође означио ситуацију у ФБиХ као кочницу евроатлантских интеграција, јер је, по његовом мишљењу, федерализација БиХ, односно решавање „хрватског питања“, предуслов евроатлантских интеграција.⁸⁰⁷

Суштина сукоба два наратива о државности је у томе што БиХ и РС представљају идентитетске категорије, па се задирање у њихове доминантне концептуализације препознаје као негирање идентитета. Противљење бошњачкој верзији БиХ и српској верзији РС се заправо трансформише у непризнавање бошњачког, односно српског идентитета. БиХ представља конститутивни елемент бошњачког Сопства, али и претњу по српско Сопство, као што је и РС темељни чинилац српског Сопства, али и претња по бошњачко Сопство. Српски и бошњачки доминантни политички дискурси конструишу и Сопство и Другост посредством БиХ и РС, односно посредством њихових улога које су имале у рату и злочинима, као и у послератној политичкој борби. БиХ и РС су с једне стране гаранти да се геноцид неће поновити (над Бошњацима, односно Србима), а с друге стране стални извор претње да би се ипак могао поновити.

---

⁸⁰⁵ „Додик: РС испашта због БиХ“, *Б92*, 12.09.2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=09&dd=12&nav_category=167&nav_id=642642, приступљено 12.09.2012.

⁸⁰⁶ „Драган Човић: Социјални бунт желе да искористе у политичке сврхе“, *Независне новине*, 11.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Dragan-Covic-Socijalni-bunt-zele-da-iskoriste-u-politicke-svrhe-230454.html>, приступљено 11.02.2014.

⁸⁰⁷ „Томислав Карамарко први челник ХДЗ-а Хрватске који је присуствовао обљетници утемељења ХР Херцег-Босне“, *Вечерњи лист*, 29.08.2014, <http://www.vecernji.ba/tomislav-karamarko-prvi-celnik-hdz-a-hrvatske-koji-je-prisustvovao-obljjetnici-utemeljenja-hr-herceg-bosne-958012>, приступљено 29.08.2014.

4.4.4. Хрватски наратив о држави: федерализација (Федерације) Босне и Херцеговине или трећи ентитет

Иако, у зависности од ситуације, хрватски представници подржавају и једну и другу страну, тј. њихов наратив о држави има додирних тачака и са бошњачким (подршка БиХ) и са српским наративом, ипак је ближи српској дискурзивној позицији о државности. Они се осећају политички угроженима у ФБиХ а њихов основни циљ је даља политичка субјективизација хрватског народа, било кроз кантоналне институције или кроз евентуално стварање хрватског ентитета.

Драган Човић је изјавио да би територијална аутономија била рационално решење за Хрвате, предуслов нормалног функционисања БиХ, и додао: „Ово што сада имамо апсолутно не нуди никакву могућност да Федерацију БиХ можемо другачије доживјети него као ентитет бошњачког народа”.⁸⁰⁸ Да би се постигла политичка равноправност сва три конститутивна народа, тврди он, „осим институционалне, потребна је и територијална равноправност”.⁸⁰⁹ За Човића је јачање институција БиХ — „нереалан циљ“ и сматра да је једино решење у даљој децентрализацији БиХ и ФБиХ кроз преношење овлашћења на кантоне, а то би требало да обухвати и мере против преглашавања међу конститутивним народима.⁸¹⁰ У неколико наврата он је заговарао и укидање ФБиХ: „На приједлог неких да се смањи број кантона, ми смо одговорили приједлогом да се укине Федерација. Тиме смо ријешили пуно проблема. Онда, хајде да направимо три или четири кантона, умјесто садашњих 10, али да у том укидању водимо рачуна да оно што ће настати буде мултиетнично и да ни који начин не угрожава пут БиХ ка ЕУ.”⁸¹¹

Сличан став је износио и Божо Љубић, било у својству председника ХДЗ 1990 или председавајућег Главног вијећа ХНС: „Да се разумијемо нешто: Ја не вјерујем у распад БиХ. Не вјерујем у могућност њене подјеле. Но, треба је

⁸⁰⁸ „Човић: Федерација БиХ је ентитет бошњачког народа“, *Независне новине*, 26.09.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Federacija-BiH-je-entitet-bosnjackog-naroda-160221.html>, приступљено 26.09.2013.

⁸⁰⁹ Исто.

⁸¹⁰ Исто.

⁸¹¹ „Човић предложио укидање Федерације БиХ“, *BH-index*, 26.08.2013, <http://www.bh-index.com/covic-predlazio-ukidanje-federacije-bih/>, приступљено 26.08.2013.

уредити тако да се сви у њој осјећају комотно. [...] Јесам говорио о ентитетима са српском, хрватском и бошњачком већином те два дистрикта — Брчко и Сарајево. Најмање три та ентитета требају бити у БиХ.⁸¹² Међутим, касније је Љубић заострио реторику и изјавио да оваква БиХ „нема никакву перспективу“ и да „није у стању задовољити нити минималне потребе својих грађана“.⁸¹³ Додао је и да без обзира „на различиту реторику политичких представника Бошњака, Срба и Хрвата“, нико БиХ „не види као дуготрајно рјешење, већ само пријелазно или пролазно рјешење“, па због тога егзистенцијална питања и не могу бити у фокусу политике у Босни.⁸¹⁴ Истакао је и да би избор „хрватских представника без изборног хрватског легитимитета“ значио „крај... Босне и Херцеговине да није међународног протектората“.⁸¹⁵ Предлог СДА о постепеном укидању кантона и ентитета и стварању државе регија, том приликом је назвао „немогућим“, а његове предлагаче „утопист[им]а који сањају некакво државно национално босанство“.⁸¹⁶ Љубић је навео и да ће ХНС имати улогу „хрватског ентитета“, све док не дође до уставних реформи и стварања хрватске федералне јединице. Дакле, циљ ХНС је да „супституира хрватски дефицит“ и врши улогу хрватске законодавне и извршне власти, која ће се борити за стварање хрватске федералне јединице засноване на етнотериторијалном начелу.⁸¹⁷

Хрватски наратив о државности сумиран је у неколико тачака декларације коју је усвојио ХНС у марту 2015. године. У њој стоји да је овако устројена БиХ „неприхватљива са стајалишта хрватског народа“, јер му негира следећа права: „да га представљају његови легитимни представници у власти темељем неправедног Устава и Изборног закона“; „да слободно располаже резултатима свога рада прелијевањем финансијских средстава, која стварају људи и подузећа у већинским хрватским опћинама и жупанијама“; да слободно „располаже природним ресурсима на подручјима гдје стољећима живи, преко неправедних

---

⁸¹² „Љубић: Не желимо се отцијепити, али БиХ мора имати најмање три ентитета“.

⁸¹³ „БиХ би се распала да није стране управе“, *Вечерњи лист*, 21.07.2014, <http://www.vecernji.ba/bih-bi-se-raspala-da-nije-strane-uprave-951530>, приступљено 21.07.2014.

⁸¹⁴ Исто.

⁸¹⁵ Исто.

⁸¹⁶ Исто.

⁸¹⁷ „ХНС преузима у БиХ улогу хрватског ентитета“, *Вечерњи лист*, 08.09.2015, <http://www.vecernji.ba/hns-preuzima-u-bih-ulogu-hrvatskog-entiteta-1023389>, приступљено 08.09.2015.

наметнутих закона, донесених прегласавањем, односно политичким насиљем“; да се развија „у свом народном и културном идентитету, негирајући му права оснивања јавних електроничких медија“; потом, излаже га „неразмјерном ризику од политички и етнички мотивиране правосудне репресије јер у репресивном апарату и највишим правосудним тијелима одлучујућу улогу имају представници остала два народа или Хрвати махом од њих изабрани“; те „због свега наведеног Хрвати, посебно витална и фертилна популација, напушта Босну и Херцеговину па, иако су релативни ратни губици Хрвата били отприлике размјерни броју становништва, демографски послјератни губици су катастрофално неразмјерни у односу на остала два народа“.⁸¹⁸

Хрватску позицију, а посебно оно што заступа Д. Човић, подржава и његов дугогодишњи савезник — Додик, који је препоручио Хрватима „да не пристају ни на каква преуређења Федерације БиХ осим на оснивање хрватског ентитета, јер ће иначе поново... изгубити 20 година“ и додао да „Босна и Херцеговине као држава има будућност само у случају да се оснује и трећи, хрватски ентитет, па да буду... Република Српска, Херцег-Босна и Босна те да се на државној разини одлучује само о вањској политици, вањској сигурности и вањској трговини“.⁸¹⁹ У супротном, „остаје агонија распадања, све док једног дана не буде констатирано да БиХ више и не постоји“.⁸²⁰ Штавише, Додик је критиковао и међународну заједницу, ОХР пре свега, због, како је навео, понижавања Хрвата као конститутивног народа и искористио то да затражи укидање страног туторства у БиХ.⁸²¹ Једино што је Додик битно када су у питању хрватски захтеви за преустројем БиХ јесте да они не задиру у територију РС: „У политичком договору који имам са представницима политичког живота хрватског народа јасно је да, у комбинацији ентитета за Хрвате, нико не додирује РС и нама ништа друго није важно.“⁸²² С друге стране и Човић је често изражавао подршку РС. Тако је више

---

⁸¹⁸ „Декларација б. засједања ХНС-а“.

⁸¹⁹ „Додик: Ја не живим у БиХ, она ми се гади. Живим у Р. Српској“.

⁸²⁰ „Додик: Ако се не формира ентитет с хрватском већином, БиХ ће се распасти“, *Хрватска ријеч*, 23.11.2013, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/11/dodik-ako-se-ne-formira-entitet-s-hrvatskom-vecinom-bih-ce-se-raspasti/>, приступљено 23.11.2012.

⁸²¹ „Додик не заборавља на референдуме“, *Актер*, 08.11.2012, <http://www.akter.co.rs/25-politika/21005-dodik-ne-zaboravlja-na-referendume.html>, приступљено 08.11.2012.

⁸²² „Додик подржава стварање хрватског ентитета у БиХ“, *ТАНЈУГ*, 31.07.2014, <http://www.tanjug.rs/novosti/139451/dodik-podrzava-stvaranje-hrvatskog-entiteta-u-bih.htm>, приступљено 31.07.2014.

пута присуствовао прослави Дана РС („на позив пријатеља“), који је Уставни суд БиХ прогласио дискриминативним, између осталог, и према Хрватима.

Као и наративи о рату и жртви, и хрватски наратив о државности се превасходно бави неравноправношћу Хрвата у БиХ и њиховим осећајем угрожености од стране Бошњака. Сукоб око улоге ХБ и ХБО у рату се преводи у хрватску самоперцепцију жртве због немогућности да се институционализују њихова ратна достигнућа, а потом и у захтеве за реформом босанске државе која би ову институционализацију омогућила. Стога је хрватски наратив о државности усмерен на критику бошњачке политике, која се опажа као брана политичкој субјективизацији хрватског народа у БиХ, што се тумачи и као непризнавање хрватског идентитета и претња његовој (социјеталној) безбедности. Прихватање постојећег концепта БиХ или бошњачких предлога о укидању кантона и етничких детерминанти (национално босанство) се у овом наративу тумачи као негација хрватског идентитета.

4.4.5. Хрватско-бошњачки дискурзивни сукоб око државности: „случај Комшић“ и Мостар као „последњи бедем“

Кључни проблем бошњачко-хрватских односа (првонаведен у декларацији ХНС) јесте могућност да један народ бира представнике другог народа. Овај проблем је изашао на површину и током неуспелих преговора о споровођењу пресуде „Сејдић-Финци“ (2013/2014). ХДЗ БиХ је окривила бошњачку страну да не жели да се одрекне могућности избора два члана Председништва БиХ, тј. да не одустаје од „случаја Комшић“, и да поврх тога још предлаже и брисање етничке одреднице чланова Председништва бираних у ФБиХ, што је за ХДЗ БиХ неприхватљиво.⁸²³ Човић је то образложио следећим речима: „Они су врло спретно у свему покушавали да за непостизање рјешења оптуже хрватски народ, мене лично и ХДЗ БиХ. [...] Имам осјећај да је њихова тактика да се каже да они

⁸²³ „Ни СДА, ни СДП не желе се одрећи Комшића“, *Ослобођење*, 26.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/ni-sda-ni-sdp-ne-zele-se-odreci-komsica>, приступљено 26.11.2013; „Сарајево: Настављени преговори о питању Сејдић-Финци“, *Радио Сарајево*, 29.11.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/133223/nocache>, приступљено 29.11.2013; „Човић: Искрпмили смо све могућности за договор око Председништва БиХ“, *Ослобођење*, 03.12.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/covic-iscrpili-smo-sve-mogucnosti-za-dogovor-oko-clanova-predsjednistva-bih>, приступљено 03.12.2013.

нису криви и да им остане могућност да у ФБиХ бирају два члана Предсједништва као и до сада. Они су управо играли на ту карту, с обзиром на то да једино Хрватима треба та измјена Устава да би се заштитили. [...] Све је направљено циљано да се изазове хаос, који се још контролише. Тај хаос се апсолутно контролише из центара у Сарајеву.⁸²⁴ Додао је и да никада неће предати „интересе хрватске политике у БиХ у руке официјелног Сарајева“.⁸²⁵

СДП и ДФ бурно су реаговале на Човићеве изјаве. З. Лагумџија је навео да признаје да је „крив“, јер није допустио „даље разбијање ове државе, нове етничке подјеле, цртање нових карата“. Истакао је и да Човић никада у СДП „неће имати суговорника за трећи ентитет, подјелу Мостара, цртање нових карата и нове подјеле БиХ“ и да постојеће стање поделе у ФБиХ одговара једино ХДЗ БиХ и СДА.⁸²⁶ На предлог СДП две године касније је и Представнички дом Парламента ФБиХ усвојио „Резолуцију о осуди иницијатива за федерализацију БиХ и њених ентитета с циљем етно-националних подјела и снажење сепаратистичких тенденција“.⁸²⁷ Ж. Комшић је отишао и корак даље у критици ХДЗ БиХ, захтевајући претварање Председништва БиХ у функцију председника, истичући да је: „Свака прича о границама и подјелама у овој земљи... опасна прича, у коју смо се увјерили. Сваки пут кад се дирне у ту тему дође до неке гужве. Зашто уопће ићи у том правцу и стварању неких нових јединица а не знамо што да радимо и с овим постојећим.“⁸²⁸

СДА је реаговала нешто другачије, наводећи да су захтеви хрватских политичара оправдани, „али не на начин да се цртају карте да се у Устав уносе

---

⁸²⁴ „Драган Човић за Глас Српске: БиХ у хаосу држе центри у Сарајеву“, *Глас Српске*, 12.12.2013, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dragan-Covic-za-Glas-Srpske-BiH-u-haosu-drze-centri-u-Sarajevu/lat/141450.html, приступљено 12.12.2013.

⁸²⁵ „Човић: Федерација кључни проблем у БиХ“, *Независне новине*, 26.03.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Covic-Federacija-kljucni-problem-u-BiH-237313.html>, приступљено 26.03.2014.

⁸²⁶ „Нећу допустити Човићу да направи трећи ентитет у БиХ“, *Вечерњи лист*, 23.07.2014, <http://www.vecernji.ba/necu-dopustiti-covicu-da-napravi-treci-entitet-u-bih-951921>, приступљено 23.07.2014.

⁸²⁷ „БиХ: посланици усвојили резолуцију о осуди федерализације“, *Б92*, 21.03.2017, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=03&dd=21&nav_category=167&nav_id=1242497, приступљено 25.03.2017.

⁸²⁸ „Жељко Комшић: Ускоро у Бањој Луци отварамо уред Демократске fronte“, *Ослобођење*, 01.03.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/zeljko-komsic-uskoro-u-banjoj-luci-otvaramo-ured-demokratske-fronte-bih>, приступљено 01.03.2014.

етничке изборне јединице“, јер „за то мјеста нема, нити ће га бити“.⁸²⁹ Ф. Радончић је цео проблем детаљније образложио: „Овдје је потпуно погрешно рећи — крив је један човјек, Драган Човић. Ја нисам његов адвокат, али имате сљедећу ситуацију: Хрвати већ два пута не могу да изаберу свог члана Предсједништва БиХ, Хрвати су чекали 15 мјесеци да њихови легитимни представници уђу у Државну владу, легитимни хрватски представници нису у Федералној влади, нису добили свог предсједника, једноставно су мајоризирани и главни кривац за то је СДП. С друге стране, ми, Бошњаци, не можемо дозволити цртање нових карата, уз најбољу жељу да престане мајоризација Хрвата и да се том народу омогући да њихови легитимно изабрани представници буду у власти на свим нивоима. [...] Значи, не требају Бошњаци да бирају два члана Предсједништва, али ми нећемо ни по коју цијену дозволити да Хрвати добију трећи ентитет.“⁸³⁰

Но, Човић је ову причу о трећем ентитету окарактерисао као подвалу: „Стално подметање ХДЗ-у БиХ и хрватском народу да као желе свој ентитет и као да тиме рјешавају свој проблем је неодговоран приступ који се злораби у политичке сврхе. Ко се поиграо са хрватским народом: Зар то нису учинили други избором Жељка Комшића за хрватског члана Предсједништва БиХ иако особно немам ништа против њега. На то нема одговора и нитко се од бошњачких представника од тога не ограђује. Хрватско питање је отворено до краја и кад ми тражимо рјешење нама се приписује да кроз неки трећи ентитет желимо распад БиХ. То није тачно ни у једном елементу“.⁸³¹ Односно, као је то Човић појаснио, трећи ентитет за њега представља једно од могућих решења, али он то не сматра даљом дезинтеграцијом БиХ („као да је сада интегрирана?“).⁸³²

Тема преговора о спровођењу пресуде „Сејдић-Финци“ била је и политичка ситуација у Мостару. Мостар је подељени град у коме се локални

---

⁸²⁹ „Филе у Сарајеву: Разговори о Сејдић-Финци“, *Слободна Европа*, 17.01.2014, <http://www.slobodnaevropa.org/content/file-u-sarajevu-razgovori-o-sejdic-finci/25232882.html>, приступљено 17.01.2014; „СДА: Нереални захтјеви ХДЗ-а БиХ блокирају европски пут Босне и Херцеговине“, *Ослобођење*, 21.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-nerealni-zahtjevi-hdza-bih-blokiraju-evropski-put-bosne-i-hercegovine>, приступљено 22.01.2014.

⁸³⁰ „Радончић у дневнику ФТВ-а: Индиректни начин избора најбоље је рјешење“, *Аваз*, 18.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/radoncic-u-dnevniku-ftv-a-indirektni-nacin-izbora-najbolje-je-rjesenje>, приступљено 18.01.2014.

⁸³¹ „Човић: ХДЗ БиХ не заговара ни распад ни дисолуцију БиХ“, *Ослобођење*, 08.04.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/covic-hdz-bih-ne-zagovara-ni-raspad-ni-disoluciju-bih>, приступљено 08.04.2014.

⁸³² „Додик подржава стварање хрватског ентитета у БиХ“.

избори не одржавају од 2008. године, јер бошњачка и хрватска елита не могу да се договоре о начину избора градских већника — ХДЗ БиХ заговара једну изборну јединицу, док СДА тражи више изборних јединица, како не би дошло до доминације већинског хрватског народа.⁸³³ Оно што је овде такође значајно је и то што Бошњаци перципирају себе као жртве на сличан начин на који то чине Хрвати када је (Ф)БиХ у питању. Ту перцепцију је у једној изјави из 2012. године прилично добро образложио тадашњи мостраски муфтија, Сеид Смајкић. Он је истакао да би увођење избора већника по принципу „један човек, један глас“ довело до мајоризације Бошњака: „Став Бошњака је да би то, с обзиром на повећан број Хрвата у Мостару након агресије на БиХ, значило трајну хрватску доминацију. [...] Наш народ, и то вам сигурно могу рећи, није спреман на диктат. Када су главе летјеле није био спреман да се потчини команди Хрватског вијећа одбране (ХВО), па неће ни сада. Политички смо, такођер, успјели макнути гарнитуре које су сарађивали с непријатељима током рата или били потпуно за ту опцију. Овај народ, какав је год, дубоко је свјестан да би тим чином отишао на маргину историје и потпуно излапио као фактор историје. И то није у питању само Мостар. Јер Мостар је тај посљедњи бедем. Ово је та битка у миру за Херцеговину и Бошњаке, односно за достојанствен положај Бошњака у овом дијелу наше државе.“⁸³⁴

Слично виђење ситуације, изнео је и некадашњи председник ГО СДА Мостара, Зијад Хациомеровић, који је навео да су Бошњаци у Мостару „потпуно политички искључени и понижени“ и да пролазе „кроз тешку патњу и мрцварење како би се присилили град предати Хрватима који су своју доминацију постигли протјеривањем и убијањем у рату“ (Б. Изетбеговић је то назвао „деградираном позицијом Бошњака“).⁸³⁵ Истакао је и да Мостар „никад неће бити у трећем ентитету“.⁸³⁶ СДП је критиковала и ХДЗ БИХ и СДА, изражавајући бојазан да ће

---

⁸³³ „Мостар безнадежан случај: Узалудан труд међународне заједнице, СДА и ХДЗ фурају по свом“, *Дневни лист*, 08.06.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/06/08/mostar-beznadezan-slucaj-uzaludan-trud-medunarodne-zajednice-sda-i-hdz-furaju-po-svom/>, приступљено 08.06.2014.

⁸³⁴ „Муфтија Смајкић за АА: Бошњаци Мостара неће се потчинити“, *Anadolu Agency*, 26.09.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/84959--muftija-smajkic-za-aa-bosnjaci-mostara-nece-se-potciniti?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 26.09.2012.

⁸³⁵ „Изетбеговић: Хрвати су највећа жртва Херцег-Босне“.

⁸³⁶ „Мостар никад неће бити у трећем ентитету“, *Дневни лист*, 09.09.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/09/09/mostar-nikad-nece-bitu-u-trecem-entitetu/>, приступљено 09.09.2014.

ове две странке поделити Мостар, а тиме и ФБиХ: „То је повезано. Подјела Мостара доводи и до подјеле Федерације. Свако рјешење које даље дијели Федерацију везано је за питање подјеле Мостара. Нећемо подржати нити једно рјешење које иде ка даљњој дезинтеграцији земље. Подјела Мостара значи и подјелу земље...“⁸³⁷ Лагумџија је додао и да ће се СДП свим демократским средствима борити против новог цртања граница „ДБ (Драган и Бакир) методом“.⁸³⁸

Почетком 2014. године, ФБиХ су захватили грађански протести, названи и „босанским прољећем“,⁸³⁹ који су у Мостару резултирали нападима на институције Херцеговачко-неретванског кантона. Кантонални одбор ХДЗ БиХ је осудио нападе на ове институције и додао је то „класични државни удар на институције настале из вашингтонског и дејтонског устроја БиХ, а с циљем рушења устроја Федерације БиХ и кантоналних институција власти“.⁸⁴⁰ Посебно им је засметало што су мета напада били само кантонални органи, а не и федерални, а истакли су и да је „узвизима демонстраната у центру Мостара: „Ово је Босна“, послана врло јасна порука Хрватима у Мостару и БиХ“.⁸⁴¹ Навели су и да демонстранти немају везе са незадовољством грађана „већ је ријеч... о националној и политички инстурмираној скупини којој је за циљ било увести Град Мостар у међунационалне сукобе и ратно стање“.⁸⁴² Саопштење се завршава апелом хрватском народу: „Хрватице и Хрвати, грађани Мостара и Херцеговачко–неретванске жупаније, ни много теже ситуације протеклих година нису нас поколебале и уплашиле. Поносни и уздигнуте главе до сада смо увијек били и остали уз свој хрватски народ. Увјерени смо како ће нам данашњи догађаји још

---

⁸³⁷ „Главни одбор СДП-а: Подјела Мостара увод је у подјелу цијеле земље“, *Ослобођење*, 28.09.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/glavni-odbor-sdpa-podjela-mostara-uvod-je-u-podjelu-cijele-zemlje>, приступљено 28.09.2013.

⁸³⁸ „Лагумџија: Пропало је цртање карте подјеле БиХ“, *Радио Сарајево*, 01.10.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/127118/lagumdzija-propalo-je-crtanje-karte-podjele-bih>, приступљено 01.10.2013.

⁸³⁹ „На „босанско прољеће“ Хрвати у БиХ нису насјели, шутјела и Република Српска“, *Вечерњи лист*, 08.02.2014, http://www.vecernji.hr/balkan/na-bosansko-proljece-hrvati-u-bih-nisu-nasjeli-sutjela-i-republika-srpska919991?utm_source=Facebook&utm_medium=Status&utm_content=919991&utm_campaign, приступљено 08.02.2014.

⁸⁴⁰ „ХДЗ БиХ: Удар на институције настале из дејтонског устроја“, *Аваз*, 07.02.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/hdz-a-bih-udar-na-institucije-nastale-iz-dejtonskog-ustroja-bih>, приступљено 07.02.2014.

⁸⁴¹ Исто.

⁸⁴² Исто.

више отворити очи и како ћемо на крилима свехрватског заједништва и послије немиких мостарских збивања изићи још јачи и остварити своје свете циљеве.“⁸⁴³

Протести су поред Мостара, захватили и Сарајево, Тузлу и Зеницу, а Лагумџија је оптужио Европски парламент „да је можда потпалио незадовољство резолуцијом која осуђује разарајући бошњачки централизам на штету Хрвата за који је заступник Давор Иво Штир (Stier) оцијенио да није повољнији од Милошевићева у бившој Југославији“, и додао да су протести захватили делове ФБиХ који су предвиђени „не за трећи (хрватски) него други (бошњачки) ентитет“.⁸⁴⁴ Наиме, Лагумџија је објаснио да је циљ протеста да се бошњачки делови државе покажу нефункционалима и да се дестабилизује цела ФБиХ како би се Хрвати лакше изборили за свој ентитет: „Ваљда желе да пред преговоре будемо мекши и кажемо „ето вам трећи а ми ћемо остати у другом спаљеном ентитету“. Вјерујем да је ово само епизода из које ћемо изаћи јачи да бранимо комплетну државу БиХ. Неки желе приказати да су само овдје проблеми а другдје је као мед и млијеко, иако је тај мед и млијеко настао на геноциду.“⁸⁴⁵

Сам Штир (ХДЗ), предлагач резолуције о осуди централизма Европском парламенту, реаговао је на Лагумџијину изјаву: „Када Златко Лагумџија оптужује Европски парламент због резолуције којом се осуђује централизам, онда је јасно колико се те централистичке елите противе европском мировном пројекту. Хрватска и ЕУ не могу бити пасивни према овој спирали насиља у БиХ. Вријеме је да се покаже водство. Стоп централизму! Стоп насиљу! Вријеме је за европски пут Босне и Херцеговине!“.⁸⁴⁶ Но, Лагумџију су подржали и остали бошњачки политичари. Б. Изетбеговић је изнео сличне сумње и додао да је ситуација у ФБиХ боља него у РС, као и да је „БиХ прејака“.⁸⁴⁷ Тадашњи члан СДА, Садик

---

⁸⁴³ Исто.

⁸⁴⁴ „На „босанско прољеће“ Хрвати у БиХ нису насјели, шутјела и Република Српска“.

⁸⁴⁵ „Лагумџија: Неопходно је зауставити анархију, рушење и насиље“, *Ослобођење*, 07.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/lagumdzija-neophodno-je-zaustaviti-anarhiju-rusenje-i-nasilje>, приступљено 07.02.2014.

⁸⁴⁶ „Они што пале по Мостару подсјећају на четнике у агресији на Хрватску“, *Вечерњи лист*, 08.02.2014, http://www.vecernji.hr/hrvatska/oni-sto-pale-po-mostaru-podsjecaju-na-cetnike-u-agresiji-na-hrvatsku-919984?utm_source=Facebook&utm_medium=Status&utm_content=919984&utm_campaign, приступљено 08.02.2014.

⁸⁴⁷ „Бакир Изетбеговић: Ванредни избори једина опција“, *Радио Сарајево*, 08.02.2014, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/140856/nocache>, приступљено 08.02.2014.

Ахметовић, објаснио је да је то покушај „палестинизације“ простора на коме живи бошњачки народ.⁸⁴⁸

Српски политичари су опет у протестима препознали претњу по РС: „Догађаји у Федерацији БиХ имају политичку позадину и вођени су од центара моћи из ФБиХ. Покушаји да се ти немири пребаце у Српску су видљиви, али Српска је спремна да се супротстави било каквом насиљу и ‘увозу’ немира из ФБиХ.“⁸⁴⁹ Додик је додао и да су протести показатељ да оваква БиХ не може опстати, јер је не желе ни Бошњаци, који, наводи он, желе унитарну БиХ.⁸⁵⁰ „Централизацију, наравно, желе углавном муслимани, у чему их подржава и један број западних земаља, и у посљедње вријеме, све више и Турска.“⁸⁵¹

Бошњачко-хрватски дискурзивни сукоб о државности, како смо већ поменули, готово у потпуности одсликава њихов сукоб изазван различитим интерпретацијама рата. Као што бошњачки дискурс признаје Хрватима заслуге за одбрану БиХ, уз критику ХБ и ХВО јер су спровеле „организовани злочоначки подухват“ и хтеле да поделе Босну, тако им и у случају спора око државности признаје право да сами бирају своје представнике, али одбацује савко решење тог проблема засновано на цртању територијалних граница. Бошњаци изражавају онтолошки страх од било каквих нових граница заснованих на етничким принципима, али такође виде себе као мајоризоване и дискриминасане у срединама са хрватском већином. Док бошњачки дискурс инсистира на томе да се од оног што је постигнуто у рату, не сме одустати у миру (Мостар и Херцеговина), хрватски дискурс истиче да се у миру морају исправити неправде које су Хрватима нанете ратом (одустајање од ХБ). С једне стране, „дух“ ХБ се опажа као кључна претња (уз РС), посредством које се Хрвати конституишу као бошњачко Друго, док се с друге стране, ФБиХ перципира као средство бошњачке

---

⁸⁴⁸ „Садик Ахметовић: Бојим се да је циљ протеста подјела Федерације БиХ“, *Ослобођење*, 09.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sadik-ahmetovic-bojim-se-da-je-cilj-protesta-podjela-federacije-bih>, приступљено 09.02.2014.

⁸⁴⁹ „Додик: Српска је несигурна у БиХ“, *Независне новине*, 09.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Srpska-je-nesigur-na-u-BiH-230252.html>, приступљено 09.02.2014.

⁸⁵⁰ „Додик након састанка са Вучићем: БиХ не може да преживи, клизи ка распаду“, *Радио Сарајево*, 09.02.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/140918/dodik-nakon-sastanka-sa-vucicem-bih-ne-moze-da-prezivi-klizi-ka-raspadu>, приступљено 09.02.2014.

⁸⁵¹ „Додик: Једино трајно рјешење дисолуција“.

доминације над Хрвтаима и деконституисања њиховог субјективитета, што опет Бошњаке конструише као хрватско примарно Друго.

4.4.6. Наративи о држави и национални празници: независност/државност Босне и Херцеговине и две републике

Добар пример сукоба три наратива о државности и њиховој вези са одговарајућим наративима о рату јесу и празници које три политичке елите у БиХ обележавају. Јасно је да ни о овом питању нема консензуса међу политичкима елитама, па је ПС БиХ шест пута безуспешно покушавала да усвоји закон о заједничким празницима.⁸⁵² Бошњачка елита превасходно инсистира на прослави 25. новембра и 1. марта, односно Дана државности БиХ и Дана независности БиХ, док српска елита оспорава оба празника, а обележава Дан Републике Српске, 9. јануара, и Дан успостављања Општег оквирног споразума за мир у БиХ, 21. новембра. Представници хрватске елите у установама БиХ углавном присуствују прославама Дана државности и Дана независности, али као сопствени национално-државни празник обележавају годишњице оснивања Хрватске заједнице и Хрватске републике Херцег-Босне (ХЗ/ХР ХБ), 18. новембра и 28. августа.

Дан пред седамдесетогодишњицу првог заседања Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Босне и Херцеговине (ЗАВНОБиХ), 25.11.2013. године, Раиф Диздаревић, председник организационог одбора за обележавање овог празника (Дан државности БиХ) и бивши високи функционер социјалистичке Југославије, истакао је историјски значај овог догађаја: „Принципи ЗАВНОБиХ-а имају трајну вриједност. Ако се говори о основном принципу на коме је успостављена државност БиХ, а то је равноправност свих народа и грађана БиХ, све и свугдје једнако, онда је значај тог принципа, без обзира на то што се он систематски руши од владајућих гарнитура, неупитан. Вриједност тог принципа је једина могућност да се изађе из кризе и покушаја да се БиХ доведе у питање. [...] Знате, БиХ није настала нечијим актом.

---

⁸⁵² „Шпирић: БиХ кочница за развој“, *Глас Српске*, 04.03.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Spiric-BiH-kocnica-za-razvoj/148268.html, приступљено 04.03.2014.

Она постоји, има своју традицију као јединствена територија и заједничка држава свих људи који у њој живе. Босна има традицију од скоро хиљаду година. Није БиХ као државни ентитет постојала одлуком једне или више, хајде да кажемо, нација. Босна и Херцеговина је постојала и прије него су се као нације формирали српска, хрватска и бошњачка нација“.⁸⁵³

СДА (С. Тихић) је искористила овај повод да се обрати противницима босанске државности: „У актуалним приликама, БиХ је пријекно потребно јединство пробосанских и антифашистичких снага које је прихватају и доживљавају као своју једину домовину — државу равноправних народа и грађана. Увјерен сам да је наша порука онима који прижељкују и најављују некаква отцјепљења и подјеле једногласна и јасна — БиХ је надживјела сва својатања, начертанија, меморандуме и агресије, па ће надживјети и њима сличне покушаје слѣдбеника фашизоидне политике Радована Карацића и Ратка Младића, иза којих је у повијести остао само неизбрисив крвави траг најмонструознијих злочина почињених у Европи након Другог свјетског рата, укључујући и геноцид.“⁸⁵⁴ Б. Изетбеговић је том приликом, како смо већ поменули, противнике БиХ назвао „фашистима“, јер „[о]дбрана Босне и Херцеговине увијек је одбрана од неког вида фашизма, неког ригидног система, ксенофобичног, шовинистичког, једноумног, који то имплементира насиљем“.⁸⁵⁵ Дакле, бошњачки наратив посматра овај дан као догађај којим је ударен темељ модерне босанске државе и суверености, како је то једном приликом описао З. Лагумџија.⁸⁵⁶

Други, „сигурно најзначајнији датум у повијести БиХ“, како га је назвао Ж. Комшић, јесте 1. март, Дан независности БиХ, јер је, објашњава он, референдум одржан на тај датум 1992. године био пресудан за међународно признање БиХ.

---

⁸⁵³ „Раиф Диздаревић поводом 70 година ЗАВНОБиХ-а: Босна има своју будућност, њена шанса је само у заједништву“, *Ослобођење*, 24.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/raif-dizdarevic-povodom-70-godina-zavnobih-a-bosna-ima-svoju-buducnost-njena-sansa-je-samo-u-zajednistvu>, приступљено 24.11.2013.

⁸⁵⁴ „Честитке поводом Дана државности: Јединство пробосанских и антифашистичких снага“, *Ослобођење*, 25.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/cestitke-povodom-dana-drzavnosti-jedinstvo-probosanskih-i-antifasistickih-snaga>, 25.11.2013.

⁸⁵⁵ „Комшић и Изетбеговић положили вијенце на споменобилежје „Вјечна ватра“, *Ослобођење*, 25.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/komsic-i-izetbegovic-polozili-vijence-na-spomobiljezje-vjesna-vatra>, приступљено 25.11.2013.

⁸⁵⁶ „Лагумџија: У декларацији ЗАВНОБиХ-а сви грађани су равноправни“, *Радио Сарајево*, 24.11.2013, <http://radiosarajevo.ba/novost/132677/lagumdzija-u-deklaraciji-zavnobih-a-svi-gradani-su-ravnopravni>, приступљено 24.11.2013.

Но, Комшић је нагласио да „тај референдум данас значи исто што и тада... јер су и данас на сцени потпуно исте политичке снаге које су тада хтјеле подијелити и уништити БиХ“, и додао да „међународно признање БиХ и данас има значај који је имало тада, прије 22 године, те да се нико не може амнестирати од тога, од Европске уније (ЕУ) до америчке администрације“, осудивши ЕУ због удовољавања националистима и прихватања етничке поделе БиХ.⁸⁵⁷ Шефик Цаферовић из СДА, сложио се са Комшићем „да је 1. март један од најзначајнијих датума у новијој историји БиХ“: „То је дан када су готово двије трећине грађана БиХ казале „не“ великодржавним пројектима на територији БиХ, када су казале „да“ слободи и самосталном путу државе БиХ. Када су, дакле, двије трећине грађана казале „да“ политичкој независности, међународном субјективитету и међународном признању Босне и Херцеговине.“⁸⁵⁸

Док хрватски представници присуствују обележавању ових празника (Д. Човић: „данашњи дан [25. новембар] и његово обиљежавање подсећање на то што је дух БиХ како је она и бошњачка и хрватска и српска“),⁸⁵⁹ власти РС не признају 25. новембар, дан првог заседања ЗАВНОБиХ, као Дан државности БиХ, нити 1. март као Дан независности БиХ: „Ниједан заједнички празник, који славе три народа у БиХ, није ни могућ, јер смо увијек били на различитим странама историје и на различите начине их обиљежавали — неко као побједу, неко као пораз.“⁸⁶⁰ Како је навео Додик: „Тај датум [25. новембар] јесте историјски у некој другој држави, али не и у БиХ, јер је Дејтонски споразум одредио да БиХ наставља да постоји у складу са унутрашњом структуром која је овим актом утврђена“.⁸⁶¹ Додао је и да на нивоу БиХ „не постоји ни дан, ни датум државности, те стога ни 25. новембар, односно Дан ЗАВНОБиХ-а, не може бити

---

⁸⁵⁷ „Иво Комшић: Референдум о независности најзначајнији датум за историју БиХ“, *Радио Сарајево*, 28.02.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/143037/pocache>, приступљено 28.02.2014.

⁸⁵⁸ „1. март је један од најзначајнијих датума у новијој историји БиХ“, *Ослобођење*, 01.03.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dzaferovic-1-mart-je-jedan-od-najznacajnijih-datuma-u-novijoj-istoriji-bih>, приступљено 01.03.2014.

⁸⁵⁹ „Пријем у Предсједништву поводом Дана државности“, *Ослобођење*, 24.11.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/prijem-u-predsjednistvu-povodom-dana-drzavnosti-samo-slobodna-i-demokratska-bih-ima-buducnost>, приступљено 24.11.2014.

⁸⁶⁰ „Додик: 1. март синоним за насиље над Србима“, *Глас Српске*, 28.02.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-1mart-sinonim-za-nasilje-nad-Srbima/176484, приступљено 28.02.2015.

⁸⁶¹ „Додик: РС тражи одузете надлежности“.

обиљежаван у БиХ као Дан државности.“⁸⁶² Истакао је и да је „ноторна чињеница да су сви устанци против фашизма у БиХ подигнути у мјестима са већинским српским, а ниједан са већинским муслиманским становништвом“,⁸⁶³ као и да је ЗАВНОБиХ био само припрема за АВНОЈ, те је лицемерно прослављати га, „јер су се муслимани одрекли и Југославије и АВНОЈ-а, кога данас и не помињу“.⁸⁶⁴

Када је 1. март у питању, Н. Радмановић је, као српски члан Председништва БиХ, његову прославу назвао „класичном злоупотребом“: „Нема начина да се то спријечи. Једино није јасно како они коначно не схвате да је то датум Федерације БиХ и да у Српској никада неће бити прихваћен“.⁸⁶⁵ Закључио је и да 1. март „није и никада неће бити празник БиХ“.⁸⁶⁶ Његов колега из СНСД, Сташа Кошарац је додао да је тај датум „симбол... некажњеног злочина над српским народом у БиХ и то је дан кад је прегласан српски народ“, док је само обележавање 1. марта окарактерисао као „велику увреду“, посебно зато што „се то чини у заједничким институцијама БиХ гдје раде и представници српског народа из Републике Српске“.⁸⁶⁷ Шпирић је навео да је овај празник одраз „државног аутизма“,⁸⁶⁸ а Додик да ће „1. март“ „сахранити“ Босну.⁸⁶⁹ СДС је прослављање овог датума назвала „нелегалним активностима, усмјереним против Републике Српске“.⁸⁷⁰

Насупрот ФБиХ, која обележава ова два празника, РС обележава 21. новембар, Дан успостављања Општег оквирног споразума за мир у БиХ, као и 9.

---

⁸⁶² „Додик објашњава зашто 25. новембар није Дан државности БиХ“, *Радио Сарајево*, 24.11.2013, <http://radiosarajevo.ba/novost/132708/dodik-objasnjava-zasto-25-novembar-nije-dan-drzavnosti-bih>, 24.11.2013.

⁸⁶³ „Додик: РС тражи одузете надлежности“; „Додик објашњава зашто 25. новембар није Дан државности БиХ“.

⁸⁶⁴ „Додик објашњава зашто 25. новембар није Дан државности БиХ“.

⁸⁶⁵ „Радмановић: 1. март није и неће бити празник БиХ“, *Независне новине*, 27.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Radmanovic-1-mart-nije-i-nece-biti-praznik-BiH-233024.html>, приступљено 27.02.2014.

⁸⁶⁶ Исто.

⁸⁶⁷ „Кошарац: Нова увреда за Србе“, *Глас Српске*, 28.02.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Kosarac-Nova-uvreda-za-Srbe/148011.html, приступљено 28.02.2014.

⁸⁶⁸ „Шпирић: БиХ кочница за развој“.

⁸⁶⁹ „Додик: Први март је датум који ће сахранити Босну и Херцеговину“, *Новости*, 01.03.2014, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:480700-Dodik-Prvi-mart-je-datum-koji-ce-sahraniti-Bosnu-i-Hercegovinu, 01.03.2014.

⁸⁷⁰ „Пандуревић: 'Прослава 1. марта је нелегална активност усмјерена против РС-а'“, *Радио Сарајево*, 04.03.2014, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/143584/nocache>, приступљено 04.03.2014,

јануар, Дан Републике Српске, што је и њен централни празник.⁸⁷¹ Када је у питању 21. новембар, Додик је објаснио да се његовим обележавањем исказује „опредјељење за поштовање Дејтонског споразума, као међународног уговора којим је, не само завршен рат у БиХ, већ и одређено постојање и систем функционисања БиХ као сложене државе“.⁸⁷² Међутим, овај празник и није толико споран за бошњачку страну, колико је то Дан РС. Прослава тог празника редовно изазива сукобе српских и бошњачких елита, укључујући и одлуку Уставног суда БиХ о његовој (не)уставности.

Српска страна овај дан обележава као дан стварања РС, дан који симболише саборство и љубав према домовини (РС): „Морамо се окупити и више радити за РС, морамо да је волимо, јер је она наш животни оквир. Не смијемо дозволити никоме да је угрози. Република нам омогућава да у њој бранимо базичне слободе, да се изграђујемо и усавршавамо.“⁸⁷³ М. Босић је истим поводом изјавио „да је Република Српска заливена крвљу и костима оних који су је стварали и зато је она тако јака, те да тешко неко може да укине Републику Српску“, као и да „је данас у Српској највећи датум, те да се сви са поносом присјећају тога датума када су неки људи имали тада храбрости донијети значајну одлуку на основу које је настала Српска“.⁸⁷⁴

С бошњачке стране сваке године стижу критике због прославе овог датума, па је тако СДА 2014. године саопштила да „осуђује и сматра срамним устрајно обиљежавање 9. јануара као Дана и крсне славе Републике Српске“.⁸⁷⁵ У саопштењу се даље наводи да је тог дана „извршен удар на уставни поредак Републике Босне и Херцеговине“ и да је то „био уводни чин у агресију, етничко чишћење, масовне злочине и геноцид“.⁸⁷⁶ Додаје се и да је РС „ентитет у оквиру државе Босне и Херцеговине“ и да „не може бити ентитет само једног народа и не

---

⁸⁷¹ „Додик: РС тражи одузете надлежности“.

⁸⁷² „Додикова визија БиХ: Или конфедерације или распад“, *Слободна Босна*, 20.11.2013, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/11402/dodikova_vizija_bih_ili_konfederacija_ili_raspad.html, приступљено 20.11.2013.

⁸⁷³ „Милорад Додик за Глас Српске: Српска спашена из маказа за рециклажу“, *Глас Српске*, 05.01.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Milorad-Dodik-za-Glas-Srpske-Srpska-spasena-iz-makaza-za-reciklazu/143459.html, приступљено 05.01.2014.

⁸⁷⁴ „Босић: Тешко да неко може укинути Српску“, *Независне новине*, 09.01.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Bosic-Tesko-da-neko-moze-ukinuti-Srpsku-225665.html>, 09.01.2014.

⁸⁷⁵ „СДА: РС није ентитет само једног народа“.

⁸⁷⁶ Исто.

може бити вјерски ентитет“.⁸⁷⁷ Подносилац апелације о неуставности Дана РС Уставном суду БиХ (2013), Бакир Изетбеговић, описао је овај проблем на следећи начин: „Још се слави 9. јануар, дан када је 1992. успостављена тзв. Република српског народа у Босни и Херцеговини и донесене одлуке да се с осталим народима у БиХ изврши разграничење, и још се тај дан обиљежава православном крсном славом. Ради се о реликтима свијести отприје 20 година и бјелодано јасном, противуставном игнорисању и искључивању других конститутивних народа и грађана. Увјерен сам да ће Уставни суд елиминисати овај бахати вид дискриминације. Ентитет Република Српска, без обзира на свој назив, припада свим народима и грађанима који у њој живе. Њена територија, институције, њени празници, сходно Уставу овог ентитета и Уставу БиХ, једнако припадају свим конститутивним народима и свим грађанима ове земље.“⁸⁷⁸

Из РС одговарају да је проблем у томе што „бошњачке странке из Сарајева и даље имају исто схватање и Дана РС и саме РС, да оспоравају како њено постојање, тако и њене празнике“, а то за њих представља „удар на њен Устав и значај“, тј. на целокупну БиХ и дејтонски поредак.⁸⁷⁹ Овај сукоб добро илуструје и размена саопштења из јануара 2014. године, између председника доњег и горњег дома ПС БиХ, Дениса Бећировића из СДП и С. Кошарца из СНСД. Бећировић је критиковао прославу Дана РС, прогласивши тај празник „антидејтонским, антиуставним и неприхватљивим“, на шта је Кошарац одговорио следећим саопштењем: „Хистерична галама интровертне сарајевске политичке чаршије против прославе Дана Републике Српске, којој се, нажалост, придружио и Бећировић, за сваку је осуду, јер представља опасну потврду да се бошњачки политичари и они који их подржавају никада нису одрекли својих ратних циљева и жеља да их проведу на цијелој територији БиХ на штету друга два конститутивна народа. [...] Пробудите се господине Бећировићу из дугогодишњег сна којег сањате и схватите да се Република Српска никада неће одрећи права да прославља Дан Републике, дан када су Срби политички одбранили своје право на

---

⁸⁷⁷ Исто.

⁸⁷⁸ „На лобирање против БиХ троше се милиони еура“, *Ослобођење*, 29.01.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/na-lobiranje-protiv-bih-trose-se-milioni-eura>, приступљено 29.01.2013.

⁸⁷⁹ „Додик: Ми прихватамо БиХ, али Бошњаци провоцирају и негирају Српску“.

постојање на овим просторима и када су, стварајући Републику Српску, створили правни и политички оквир за живот у слободи.⁸⁸⁰

Но, 2015. године Уставни суд БиХ је гласовима бошњачких и страних судија донео одлуку о неуставности Дана Републике, 9. јануара, односно одлуку о потреби усклађивања Закона о празницима РС са Уставом БиХ. То је опет изазвало ексалацију бошњачко-српског сукоба. Додик је одмах изјавио да Суд „доноси политичке одлуке, мимо Устава и мимо права“ и да ће РС наставити да слави 9. јануар.⁸⁸¹ Иванић је подржао овај став и поручио: „Ми немамо намеру да одустајемо од 9. јануара и српски народ може бити миран, ми ћемо 9. јануар славити докле нас има.“⁸⁸² Додао је и „да је 9. јануар линија испод које српски народ неће ићи“.⁸⁸³ Све српске странке су подржале ове ставове, па је НС РС усвојила декларацију у којој је наведено „да Дан Републике неће бити укинут“ и да је прикривени циљ одлуке Уставног суда БиХ „негација легалитета и легитимитета Српске и дејтонског уставно-правног поретка БиХ“.⁸⁸⁴

Током 2016. године НС РС је одлучила и да се распише референдум о Дану Републике, на коме би се грађани РС могли изјаснити о овом празнику и одлуци Уставног суда БиХ. Додик је позвао грађане да изађу на референдум и „тако се супротставе настојањима и умешаности Бакира Изетбеговића, који је умислио да може да одређује нама датум Републике Српске и да одлучује у име нас“.⁸⁸⁵ СДА

---

⁸⁸⁰ „Кошарац: Бошњачки политичари се не одричу ратних циљева“, *Глас Српске*, 09.01.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Kosarac-Bosnjacki-politicari-se-ne-odricu-ratnih-ciljeva/lat/143710.html, приступљено 09.01.2014.

⁸⁸¹ „Додик: Дан Републике Српске остаје 9. јануар“, *Глас Српске*, 26.11.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Dan-Republike-Srpske-ostaje-9-januar/197909.html, приступљено 26.11.2015.

⁸⁸² „Иванић: Непримерен потез Уставног суда БиХ“, *РТС*, 09.01.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/Регион/2167763/Иванић:+Непримерен+потез+Уставног+суда+БиХ.html>, приступљено 09.01.2016.

⁸⁸³ „Иванић: 9. јануар Дан државности или Дан осамостаљења“, *Б92*, 29.08.2016, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=08&dd=29&nav_category=167&nav_id=1170639, приступљено 29.08.2016.

⁸⁸⁴ „Састанак Додика, Павића и Ђокића: Остати у оквирима Декларације скупштине из априла“, *Глас Српске*, 27.11.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Sastanak-Dodika-Pavica-i-Djokoica-Ostati-u-okvirima-Deklaracije-skupstine-iz-aprila/197961.html, приступљено 27.11.2015; „Политички удар Уставног суда БиХ на Дан Републике“, *Глас Српске*, 26.11.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Politicki-udar-Ustavnog-suda-BiH-na-Dan-Republike/197898.html, приступљено 26.11.2015.

⁸⁸⁵ „Додик: Референдум није пробни балон, него питање живота“, *Б92*, 15.08.2016, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=08&dd=15&nav_category=167&nav_id=1166210, приступљено 15.08.2016,

је референдум назвала „пробним балоном“ за независност РС и рушењем Дејтонског споразума и позвала међународну заједницу да интервенише, а домаће патриотске снаге да формирају „фронт који ће зауставити авантуристичко, противуставно и противзаконито дјеловање дијела власти у РС и стабилизирати прилике у БиХ“.⁸⁸⁶ Д. Човић је, у духу хрватског политичког дискурса, изјавио да свака општина, кантон или ентитет имају право на обележавање свога дана: „Зато не видим разлог зашто би неко оспоравао и Републици Српској у вези са Даном Републике, иако одлуке Уставног суда БиХ треба поштовати.“⁸⁸⁷

Референдум је одржан у септембру 2016. године (од 55,78% изашлих, 99,81% је подржало прославу Дана РС),⁸⁸⁸ а Уставни суд БиХ га је крајем исте године прогласио неуставним.⁸⁸⁹ Додик је реаговао наводећи да је референдум био „рационалан слијед догађаја на лошу политику Бакира Изетбеговића“, који је довео „у питање институционални капацитет тих институција на нивоу БиХ, играјући се политички с њима, употребљавајући их за политичке обрачунае“.⁸⁹⁰ Председник НС РС, Н. Чубриловић је одлуку суда назвао „политичком“ и додао да постоји 91 пресуда овог суда која није спроведена.⁸⁹¹ Уставни суд је донео још једну одлуку почетком 2019. године, којом је и нови Закон о дану РС прогласио неуставним, тј. његову одредбу која гласи: „На основу потврђене воље грађана

---

⁸⁸⁶ „Изетбеговић: Референдум је пробни балон за отцјепљење РС-а“, *Ослобођење*, 15.08.2016, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-referendum-je-probni-balon-za-otcjepljenje-rs-a/177560>, приступљено 15.08.2016.

⁸⁸⁷ „Човић: Не видим разлог да се референдум оспорава“, *Независне новине*, 23.08.2016, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Ne-vidim-razlog-da-se-osporava-referendum/384147>, приступљено 23.08.2016.

⁸⁸⁸ „Скупштина РС: Референдум о Дану РС успешан, резултати пуноважни“, *Новости*, 11.10.2016, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html%3A629570-Skupstina-RS-Referendum-o-Danu-RS-uspesan-rezultati-punovazni, приступљено 22.03.2019.

⁸⁸⁹ „Уставни суд БиХ поништио резултате референдума у РС“, *РТС*, 01.12.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/2546934/ustavni-sud-bih-ponistio-rezultate-referenduma-u-rs.html>, приступљено 22.03.2019; „Додик за РТС: Беспотребна одлука, пишемо позивнице за 9. јанура“, *РТС*, 01.12.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2547079/dodik-za-rts-bespotrebna-odluka-pisemo-pozivnice-za-9-januar.html>, приступљено 22.03.2019.

⁸⁹⁰ „Додик: Правим државу; Хаџифејзовић: Неће моћи без рата“, *ВН-index*, 16.10.2016, <http://www.bh-index.com/dodik-pravim-drzavu-hadzifejzovic-neze-moci-bez-rata/>, приступљено 16.10.2016.

⁸⁹¹ „Неће бити рата ни отцјепљења“, *Новости*, 04.09.2016, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:626618-Nece-biti-rata-ni-otcjepjenja>, приступљено 22.03.2019.

Републике Српске, 9. јануар се утврђује као дан РС“.⁸⁹² Потом су све српске парламентарне странке у БиХ потписале заједничку изјаву у којој је наведено да ће РС наставити са прославом Дана Републике.⁸⁹³

Када је у питању хрватска политичка елита, они користе годишњице оснивања ХЗ/ХР ХБ за промовисање своје политичке борбе, углавном усмерене против „Сарајева“. На свечаној академији поводом двадесет прве годишњице оснивања ХР ХБ, 28. августа 2014. године, Д. Човић је истакао значај ХБ за опстанак хрватског народа у БиХ: „Чињеница је да смо имали Херцег Босну да се и БиХ и хрватски народ у БиХ имао на што ослонити у свом организирању. Процеси који су уследили након Дејтонског споразума ишли су стрмоглаво на штету хрватског народа у БиХ, једним дијелом као посљедица рата, страдања и протјеривања Хрвата. Хрвати су углавном опстали само тамо гдје су били политички и војно организовани, и то показује колико је важно имати своју политичку организираност. [...] То је за нас преважан датум и ми морамо тражити рјешења која ће осигурати да кроз федерализацију БиХ хрватски народ буде потпуно једнакоправан с друга два народа. Због тога и заговарамо идеју о четири федералне јединице, гдје би Сарајево било дистрикт БиХ.“⁸⁹⁴ Посебно је истакао да се не смеју заборавити сви они који су дали животе за ХБ и БиХ, а ни „шест хрватских узника“ у Хагу.⁸⁹⁵ Две године касније, истим поводом, Б. Љубић је истакао да ХР ХБ „није угашена нити је напуштена“, већ да је „актуелнија него икад“, „не само као инспирација за борбу за хрватску једнакоправност у БиХ“, него и као „правна и политичка чињеница“. „Коначно, Херцег Босна и данас живи у многим законима и јавним предузећима. Надаље сви закони ХРХБ су и данас на снази за све оне области које нису уређене на нивоу државе. То је, између осталог,

---

⁸⁹² „Уставни суд БиХ потврдио да се 9. јануар не може обиљежавати као Дан РС“, *Аваз*, 29.03.2019, <https://avaz.ba/vijesti/bih/470852/ustavni-sud-bih-potvrdio-da-se-9-januar-ne-moze-obiljezavati-kao-dan-rs>, приступљено 29.03.2019.

⁸⁹³ „Заједничка изјава: Република Српска наставља да слави 9. јануар“, *Новости*, 02.04.2019, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:786681-Zajednicka-izjava--Republika-Srpska-nastavlja-da-slavi-9-januar, 02.04.2019.

⁸⁹⁴ „Хрватска тражи да Хрвати у БиХ буду равноправни“.

⁸⁹⁵ Мисли се на Јадранка Прлића, Слободана Праљка, Миливоја Петковића, Бруна Стојића, Валентина Ћорића и Берислава Пушића, оптужене за удружени злочиначки подухват и ратне злочине над Бошњацима. „Хрватска тражи да Хрвати у БиХ буду равноправни“.

Закон о државним празницима, на основу којег ми данас обиљежавамо ову годишњицу“.⁸⁹⁶

СДП је, реагујући на прослављање ових датума, позвала Тужилаштво БиХ да покрене поступак против свих који у прославама учествују: „Последња догађања су само коначна потврда устрајности, прије свега ХДЗ-а БиХ и Драгана Човића, у provedби пројекта рушења уставног поретка и територијалног интегритета државе Босне и Херцеговине. Нажалост, постало је више него очито да ХДЗ БиХ у својим антидржавним активностима ужива пуну подршку Републике Хрватске и њених највиших званичника.“⁸⁹⁷ Навели су и да истицање застава Хрватске и Херцег-Босне показује да је циљ ХДЗ БиХ „рушење институција државе... а све с покушајем оживљења сна о рехабилитацији злочиначке творевине Херцег-Босне и Мостару као њеном столном граду“.⁸⁹⁸ СДА је додала да „изјаве како је Херцег-Босна модел који се треба слиједити, уз скандалозно величање пресуђених ратних злочинаца, нису ништа друго до јасан доказ стварне политике“ и да „сигурно неће допустити да се један овакав пројекат понови у било којем облику“.⁸⁹⁹

Славећи прво заседање ЗАВНОБиХ и одржавање референдума о независности БиХ као дане државности и независности, бошњачка елита наглашава континуитет између БиХ као југословенске федералне јединице и као независне државе. Тиме се успоставља континуитет државности, али и континуитет борбе у два рата, с циљем изједначавања антифашизма и босанства, о чему сведоче и тврдње да се БиХ увек бранила од неке врсте фашизма. Дакле, борба против фашизма у Другом светском рату је била и борба за Босну, као што је и борба за Босну у Рату у БиХ била борба против фашизма. Српска елита (с изузетком оних који су чланови бошњачких или босанских странака) готово јединствено одбацује и континуитет државности и континуитет борбе, па један празник сматра лицемерним, јер је ЗАВНОБиХ, како наводе, био у функцији

---

⁸⁹⁶ „Љубић: Херцег-Босна није угашена нити је напуштена“, *Независне новине*, 28.08.2016, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ljubic-Herceg-Bosna-nije-ugasena-niti-je-napustena/384819>, приступљено 28.08.2016.

⁸⁹⁷ „Унитаристи слуђени: Херцег-Босна им је трн у оку, а иритира их све хрватско“, *Хрватски медијски сервис*, 18.11.2016, <http://hms.ba/unitaristi-sludeni-herceg-bosna-im-je-trn-u-ok-u-a-iritira-ih-sve-hrvatsko/>, приступљено 22.03.2019.

⁸⁹⁸ Исто.

⁸⁹⁹ Исто.

АВНОЈ и Југославије које су се Бошњаци одрекли (уз неизбежно питање ко су заправо били антифашисти), а други симболом злочина над Србима и великом увредом за Србе.

Насупрот овим празницима, РС прославља дан сопственог оснивања и дан успостављања Дејтонског споразума, чиме истиче своју концепцију државности која подразумева да је БиХ настала у Дејтону 1995. године, а РС 1992. године, што би значило и да је РС унела сопствену државност у БиХ. Дан Републике се у РС сматра најважнијим националним празником, симболом борбе за права Срба, како у рату, тако и у послератном периоду. С друге стране, бошњачка елита одбацује овај празник као увод у агресију, злочине и геноцид, и као вид дискриминације Бошњака и Хрвата у послератном периоду, док га хрватска елита углавном одобрава, па је и сам Д. Човић неколико пута присуствовао прослави Дана РС. Дан РС, као и босански дани државност и независности, по правилу, сваке године изазива озбиљне сукобе између представника бошњачке и српске елите.

Хрватска елита има прилично неутралан став и према празницима БиХ и према празницима РС, а као своје националне празнике прославља дане оснивања ХБ, прво као Заједнице, а онда и као Републике. Они такође истичу континуитет ратне и послератне политичке борбе, наглашавајући да су Хрвати опстали само тамо где су деловале ХБ и ХВО, као да је њихова заоставштина основ њиховог деловања у „дејтонској“ БиХ. На ово, по правилу, реагује бошњачка елита, проглашавајући ове празнике рехабилитацијом злочиначких творевина и покушајима рушења БиХ.

§§§

Доминантни бошњачки дискурс интерпретира Босански рат као јуначку фазу њихове историје када је изборена босанска државност и пружен славни отпор српској агресији. Овој јуначкој фази претходи мрачни период између 1918. и 1992. године, кад су Бошњаци живели у у јужнословенским заједницама „које су их игнорисале, асимилирале, а повремено и допуштале агресивне нападе на

њихове животе и имовину“.⁹⁰⁰ Врхунац ове репресије био је „геноцидни напад на Бошњаке... почетком деведестих година XX вијека, кад су Слободан Милошевић и Фрањо Туђман договорили подјелу бх. територије“.⁹⁰¹ Самоперцепцију бошњачке улоге у рату вероватно најбоље описује једна изјава Алије Изетбеговића, првог председника Председништва независне БиХ и бошњачког ратног вође: „Када путујем на преговоре у европске земље не идем погнуте главе, јер ми нисмо убијали жене, дјецу и старце. Нисмо напали ничија светишта. Наши непријатељи су све ово направили и то пред очима читавог Запада“.⁹⁰²

Хрватски дискурс подржава бошњачку позицију када је у питању главни узрок рата — српска агресија — али се не слаже са њом када је у питању Херцег-Босна и Муслиманско-хрватски рат (1992-1994).⁹⁰³ Док бошњачки дискурс посматра овај рат као чин агресије против БиХ и као „синоним једне патње и беспотребног сукоба“, хрватска страна редовно прославља дан оснивања ХБ као симбол хрватског опстанка — биолошког и културно-политичког — и борбе против бошњачке мајоризације.⁹⁰⁴ Деловање ХБ и ХВО представља саставни део хрватског наратива о Домовинском рату, који је темељни чинилац хрватског идентитета и у Хрватској и у БиХ. Због тога се у потпуности негирају тврдње о хрватској агресији на БиХ или о удруженом злочиначком подухвату ХБ и ХВО.

Српски наратив о рату, који је темељ доминантног српског политичког дискурса у БиХ, а који је званично усвојен од стране НС РС као *Декларација о узроцима, карактеру и последицама трагичног оружаног сукоба у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године*, супротставља се бошњачкој и хрватској позицији. Декларације одбацује одређење Босанског рата као српске агресије и дефинише га као грађански рат „са високим степеном укључености међународног фактора“, додајући да су друге интерпретације, укључујући и наративе Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију, служиле као основ за

---

⁹⁰⁰ „Изетбеговић у Лондону: Цијела Босна је мезаристан невино побијених муслимана“.

⁹⁰¹ Исто.

⁹⁰² „Девет година од смрти Алије Изетбеговића“, *Anadolu Agency*, 19.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/92150--devet-godina-od-smrti-alije-izetbegovica?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 19.10.2012.

⁹⁰³ Видети: Charles R. Shrader, *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*, Texas A&M University Press, 2003.

⁹⁰⁴ „Изетбеговић: Хрвати су највеће жртве Херцег Босне“, *Дневник*, 17.11.2016, <http://www.dnevnik.ba/vijesti/bih/izetbegovic-hrvati-su-najvece-zrtve-herceg-bosne>, приступљено 17.11.2016; „Човић: Хрвата не би било без Херцег-Босне“.

сатанизацију Срба и наметање колективне кривице.⁹⁰⁵ Основни узрок рата према српској перспективи била је тежња бошњачке политичке елите да претвори БиХ у унитарну државу којом доминирају Бошњаци, засновану на принципу „један човек један глас“, који би свакако фаворизовао бошњачку већину у БиХ.⁹⁰⁶ Српска је према овом наративу и основана „с циљем очувања државотворног, националног и духовног идентитета српског народа у БиХ“,⁹⁰⁷ односно „народа, нације, вере и крсне славе“.⁹⁰⁸

Тема Босанског рата и његове међусобно искључиве интерпретације, с изузетком бошњачко-хрватског консензуса о питању српске агресије, довеле су до когнитивног дисензуса и сукоба и о осталим важним питањима политичке транзиције, попут концепата државе и нације. Тако су се конструисале три етнонационалне визије БиХ, како је то сумирао Младен Иванић: „Једна визија је, прецизира он, доминантно у Сарајеву и подразумејева БиХ без ентитета, друга је у Бањалуци и подразумејева независну Републику Српску ако је могуће, док је трећа у Мостару, а односи се на успостављање трећег ентитета или неке посебне институције за представнике хрватског народа“.⁹⁰⁹ Ова тензија између концепата државе и (етничке) нације постала је једна од кључних препрека конституисању компромисне верзије босанске државе и целокупне политичке транзиције. „Управо та тензија помаже политичким актерима да представе скоро свако политичко питање у земљи као питање идентитета, пре него практичне политике, економије или нечег другог.“⁹¹⁰

---

⁹⁰⁵ „Декларација Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ“.

⁹⁰⁶ Према попису становништва БиХ из 2013. године, Бошњаци представљају апсолутну већину у БиХ (50,11 %), али су српска политичка елита и институције РС одбиле да признају ове резултате. „Попис становништва, домаћинства и станова у Босни и Херцеговини: резултати пописа“, *Агенција за статистику Босне и Херцеговине*, Сарајево, 2016.

⁹⁰⁷ „Дејтон је за српски народ трајна категорија“, *Независне новине*, 22.06.2015, <http://www.nezavisne.com/index/kolumne/Dejton-je-za-srpski-narod-trajna-kategorija/311257>, приступљено 22.06.2015.

⁹⁰⁸ „Додик: БиХ упитна, желим стабилну Српску“, *Глас Српске*, 28.09.2014, <http://www.glassrpske.com/novosti/izbori/Dodik-BiH-upitna-zelim-stabilnu-Srpsku/164061.html>, приступљено 28.09.2014.

⁹⁰⁹ „Младен Иванић: Нема промјене Дејтонског споразума“, *Радио Сарајево*, 20.11.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/mladen-ivanic-nema-promjene-dejtonskog-sporazuma/245138>, приступљено 20.11.2016.

⁹¹⁰ E. Sarajlić, „Between State and Nation“, стр. 11.

Српски политички дискурс, посебно реторика Милорада Додика, најмоћнијег српског политичара у БиХ, највише се усмерио на негирање босанске државности (као „привремене категорије“) и афирмацију државности РС (као „сталне категорије“). Овакав став можда најбоље илуструју две Додикове изјаве: „Данас, сасвим нам је јасно да постоји нешто што има име и презиме, што се зове српски народ, чије име је Србија, а презиме Република Српска“;⁹¹¹ и — „Не треба нам Босна. Ту није ријеч само о политици, него и о менталитету“.⁹¹² У овом дискурсу нису РС и ФБиХ супарници, већ РС и БиХ. БиХ је конструисана као нешто спољашње (страно српском менталитету), као српска Другост. У различитим приликама, Додик ју је описао као „неодрживу“, „без будућности“, „велику грешку Запада“, „наметнуту“, „банана републику“, „ђаво државу“, „монструозну“, „вештачку“, „неприродну“, „немогућу“, „трулу“ и „виртуелну“.⁹¹³ Не само да се негира Босна као држава, ваћ и као концепт. Није прихватљив ни босански језик, али ни термини „Босанац“ или „босански Србин“. Додик је то објасни на следећи начин: „Ја сам примарно Србин... [...] никако... Босанац, ни територијално. То је мени страном“.⁹¹⁴ Изјављивао је и да је термин „босански Србин“ погрдан и увредљив за Србе.⁹¹⁵

Супротно овом делегитимисању босанске државе, бошњачка политичка елита је од почетка деведесетих година XX века усвојила идеју суверене и целовите БиХ („100% Босна“, био је један од слогана). Б. Изетбеговић је у свом говору на Конгресу СДА 2015. године објаснио како бошњачки национални програм има само три речи: „држава Босна и Херцеговина“ (заправо је цитирао свог оца).⁹¹⁶ Овај програм углавном подразумева и одређење РС као кључне препреке постизању главног бошњачког циља циља. РС је често описивана као

---

⁹¹¹ „Вучић: Андрићградом чувамо своје име“.

⁹¹² „Додик: РС жели да се отцијепи“.

⁹¹³ Видети: G. Toal, „Republika Srpska will have a referendum“.

⁹¹⁴ „Додик: Странци су понизили Србе“, *Б92*, 13.05.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=05&dd=13&nav_category=11&nav_id=713508, приступљено 13.05.2013.

⁹¹⁵ „Додик: У БиХ не живе босански Срби, нити такви постоје“, *Независне новине*, 18.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-U-BiH-ne-zive-bosanski-Srbi-niti-takvi-postoje-305784.html>, приступљено 18.05.2015; „Додик: Свако подаништво води у нова понижавања“, *Независне новине*, 23.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Svako-podanistvo-vodi-u-nova-ponizavanja-306677.html>, приступљено 23.05.2015.

⁹¹⁶ „Говор Бакира Изетбеговића на 6. конгресу Странке демократске акције“, *СДА*, 26.05.2015, <http://sda.ba/home/govor-bakira-izetbegovica-na-6-kongresu-stranke-demokratske-akcije/>, приступљено 26.05.2015.

неморална или нелегитимна творевина, а то је најчешће заснивано на „сребреничком случају“ — односно аргументацији да је РС „геноцидна творевина“, „ентитет заснован на антибошњачком апартхејду“ или да представља „окупацију босанске земље“.⁹¹⁷ С друге стране, српски дискурс оспорава „сребренизацију Босне“⁹¹⁸ и у ту сврху инструментализује „случај Јасеновца“ (и друге злочине над Србима) као противтежу. Масовно истребљење Срба од стране НДХ током Другог светског рата се у српском дискурсу наводи као оправдање стварања српског политичког ентитета у БиХ или како је то Додик објаснио: „Срби су се деведесетих борили како се не би поновио Јасеновац, а резултат те борбе је Република Српска“.⁹¹⁹ Ова дискурзивна борба се може описати и као компетитивна виктимизација у којој стране једна другој представљају одраз у огледалу (*mirror-imaging acts of competing victimology*).⁹²⁰

Док се Срби и Бошњаци, макар у доминантним политичким дискурсима, међусобно опажају као идентитетски Други (превасходно кроз призму рата и БиХ, односно РС), хрватска дискурзивна пракса је двострука. Она заговара сувереност и целовитост БиХ (оне која би била „по мјери хрватског народа“),⁹²¹ али без обзира на то препознаје Бошњаке као идентитетске Друге, јер наглашава страх од бошњачке супремације у заједничком ентитету. Хрвати виде себе као подређене и дискриминисане — речима Д. Човића, они су „заробљеници Дејтонског споразума“.⁹²² Никола Ловриновић (ХДЗ БиХ) је то објаснио изборним инжењерингом којим се воља хрватског народа брутално поништавана, све с

---

⁹¹⁷ Видети: Andrew Gilbert, “History, War, and the Poverty of the Political Imagination in Bosnia-Herzegovina”, у: Marko Zivkovic and Srdja Pavlovic (eds.), *Transcending Fratricide. Political Mythologies, Reconciliations, and the Uncertain Future in the former Yugoslavia*, McGill/Queens University Press, 2013; G. Toal, „Republika Srpska will have a referendum”.

⁹¹⁸ Видети: G. Toal, „Republika Srpska will have a referendum”.

⁹¹⁹ A. Gilbert, “History, War, and the Poverty of the Political Imagination in Bosnia-Herzegovina”, стр. 2.

⁹²⁰ Исто, стр. 27.

⁹²¹ „Човић се пожалио: Националистичке структуре из Сарајева заузимају агресивно непријатељски став према Хрватима“, *Слободна Босна*, 14.08.2017, https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/58120/chovic_se_pozalio_nacionalistichke_strukture_iz_sarajeva_zauzimaju_agresivno_neprijateljski_stav_prema_hrvatima.html, приступљено 14.08.2017.

⁹²² „Постали смо заробљеници идеја формираних Дајтоном“, *Дневник*, 22.11.2016, <http://www.dnevnik.ba/vijesti/bih/postali-smo-zarobljenici-ideja-formiranih-daytonom>, приступљено 22.11.2016.

циљем „деконституирањ[а] хрватског народа“,⁹²³ док је Човић је то назвао „неутрализирањем Хрвата као политичког народа“.⁹²⁴ Из наведених разлога, хрватска политичка елита често подржава српске децентралистичке и сецесионистичке тежње.

Сви ови међусобно супротстављени наративи и политички дискурси конструишу Сопство и Другост три конститутивна народа БиХ. Као саставни чиниоци идентитета, колективно Сопство и Другост представљају и важне елементе политичке формуле у БиХ, јер говоре појединцима ко су они као друштвене групе и политички субјекти. Тиме ова одређења Сопства и Другости отежавају послератну политичку транзицију јер спречавају међуетнички консензус о било ком суштинском политичком питању, попут заједничке државе или друштва, али и заједничке прошлости и будућности. Доминантни политички дискурси и етнички идентитети који се конструишу у овом метасукобу остају ушанчени у ратним поделама, чинећи од БиХ типични случај сукоба дугог трајања, о чему ће више речи бити у наредном, закључном поглављу.

---

⁹²³ „ХНС је одговор свима који се баве деконституирањем хрватског народа“, *Вечерњи лист*, 05.08.2014, <http://www.vecernji.ba/hns-je-odgovor-svima-koji-se-bave-dekonstituiranjem-hrvatskog-paroda-954119>, приступљено 05.08.2014.

⁹²⁴ „Хрвати неће нигдје исцурити, ми смо еуропска снага Босне и Херцеговине“, *Вечерњи лист*, 26.07.2014, <http://www.vecernji.ba/hrvati-nece-nigdje-iscuriti-mi-smo-europska-snaga-bosne-i-hercegovine-952527>, приступљено 26.07.2014.

5. ЗАКЉУЧНА РАСПРАВА: ИДЕНТИТЕТ, ДРЖАВА, ПЛУРАЛИЗАМ⁹²⁵

*Све разлике су прихватљиве док год су етничке!*⁹²⁶

Ендрју Финли

У складу са Галтунговим трипартитним виђењем науке, као емпиријске, критичке и конструктивистичке, закључно поглавље ћемо поделити на три целине.⁹²⁷ У првом делу ћемо покушати да изведемо закључке на основу примене нашег методолошко-теоријског приступа на прикупљену емпиријску грађу, односно на дискурсе три политичке елите; у другом делу ћемо анализирати достигнућа послератне транзиције, тј. изградње мира и државе у БиХ из одређене нормативне, односно критичке перспективе; док ћемо у трећем делу покушати да понудимо другачију (агонистичку) перспективу која би нам омогућила да политичку ситуацију у БиХ сагледамо више као „нормалност“, део трансисторијских међународних тенденција, него као „аномалију“ међународног система. Како је навео Елдар Сарајлић, потребан нам је нови начин размишљања о послератној транзицији БиХ, који ће укључити динамичност и отворену природу друштвених сукоба, њихову несводљивост и нерешивост, и истаћи да кључно питање није у томе како да уклонимо и спречимо пукотине и тензије, већ како да обезбедимо услове за њихово демократско испољавање и интерпретирање.⁹²⁸

5.1. Идентитетски сукоб дугог трајања у Босни и Херцеговини

Основна претпоставка коју смо овим истраживањем настојали да докажемо јесте да су Рат у БиХ и послератна транзиција у овој држави пример сукоба дугог трајања. У складу са Азаровим моделом овог сукоба, образложеним у другом поглављу, фокусирали смо се на разумевање садржаја етничких идентитета три

---

⁹²⁵ Ово поглавље обухвата превод делова излагања: Goran Tepšić, Miloš Vukelić, "Transforming enemies into adversaries: Bosnia-Herzegovina between 'continuation of war by other means' and agonistic pluralism", *The ASN 24th World Convention*, доступно на адреси: <https://nationalities.org/services/aop-file-manager/file/5cc5b6773cd6de1700a707b1/ASN19-BK15-Tepsic-and-Vukelic.pdf>.

⁹²⁶ A. Finlay, *Governing Ethnic Conflict*, стр. 9.

⁹²⁷ Видети: J. Галтунг, *Мирним средствима до мира*, стр. 26-28.

⁹²⁸ E. Sarajlić, "Between State and Nation", стр. 11.

конститутивна народа у БиХ. Етнички идентитет смо овде посматрали као делатну потребу, потребу друштвено-политичке социјализације, предуслов друштвеног и политичког деловања у БиХ. Иако потреба за идентитетом има своје дубље узроке, ми смо се овде пре свега усредсредили на њену политичку димензију, где су идентитетско самоодређење и захтев за признањем тог самоодређења практично предуслови учешћа у политичким процесима (предуслови за вршење друштвених улога, тј. политичких функција), али и средство политичке контроле.

У послератној БиХ готово сва политика свела се на етнополитику. Политичке елите су успоставиле клијентелистичке односе са припадницима сопственог идентитета, али и односе међуетничке зависности са друга два идентитета и њиховим заступницима. Ови идентитетски односи, који првенствено почивају на наративима о рату, жртви и држави, временом су постали кључна детерминанта политике у БиХ. То практично значи да свака политика у БиХ почива на специфичним конструкцијама Сопства и Другости, тј. етничких идентитета, и да би занемаривање ових идентитета врло вероватно водило маргинализацији конкретне политике. Ти идентитети и њихова међусобна искључивост су задобили структурна својства, а те новонастале структуре повратно су подстицале конструисање међусобно искључивих идентитета (изузетак од овога су српско-хрватски односи) и вођење на њима заснованих политика. Ова структурна селективност је тако утицала на генерације људи у БиХ, детерминишући њихово примарно и корпоративно делатништво, тј. поимање идентитета и опсег друштвеног деловања.

Етнополитичке елите контролишу сопствену популацију путем дискурзивног управљања садржајем етничког идентитета (што је и структурно условљено), али не забрањују „дисидентске“ гласове. Напротив, њихово јавно артикулисање се дозвољава како би се те алтернативе лакше маргинализовале и стигматизовале. Потчињавање и управљање овде нису засновани на контроли појединаца путем установа попут фабрика и школа, већ на производњи симболичких добара. Уместо да санкционише конструисање антисистемских сопстава, систем нуди ресурсе за изградњу системских сопстава, оних која неће

угрозити постојеће односе моћи.⁹²⁹ Појединац престаје да буде „субјект који је, путем контроле и зависности, подређен другоме“, а постаје „субјекат који је свешћу, односно самоспознајом, везан за сопствени идентитет“.⁹³⁰ То не значи да сваки Бошњак, Србин или Хрват репродукује доминантни садржај свог идентитета (онако како је конструисан у политичком дискурсу) у приватној сфери. Они га могу јавно подржавати и из страха од стигматизације, из личног интереса или конформизма.

Маргинализација и стигматизација заступника алтернативних (верзија) идентитета и политика почивају на дискурзивним механизмима, процедурама *забране, поделе и одбацивања, истинитог и лажног*, како их је Фуко назвао. Као што смо објаснили у првом поглављу, политички дискурс намеће табуе, а њихово непоштовање се санкционише. Свако ко доведе у питање неки табу, по инерцији бива патологизован. Негирање геноцида у Сребреници у оквиру бошњачког дискурса је готово незамисливо и свакако би водило јавној осуди и маргинализацији, као што је и признање геноцида у Сребреници у оквирима српског дискурса подложно озбиљним санкцијама. У оба случаја би се то сматрало националном издајом, како је то Додик објаснио на примеру Д. Чавића, који је потписао извештај о Сребреници (2004): „Он је фаворит међународне заједнице у Републици Српској, јер ће увијек потписати оно што се од њега очекује да уради. СДС је била првак свијета у сервилности према странцима.“⁹³¹

Како дискурзивне позиције, ставови о неким од кључних питања у БиХ, воде аутоматској категоризацији појединаца као припадника неке од три етничке групације, сведочи и Данијела Мајсторовић: „...и да ли је довољно да неко одреди Сребреницу као геноцид или као злочин, рат у Босни као агресију или грађански рат, те Републику Српску као геноцидну творевину или као вољу Срба у БиХ па да га се одмах сврста на одређену страну? ...и зашто придјев „српски“ или „бошњачки“ на различитим странама има негативну конотацију? Ова питања уопште нису наивна и тичу се управо идентитета и културних фундаментализама

---

⁹²⁹ S. Castro-Gomez, "The Social Sciences, Epistemic Violence, and the Problem of the "Invention of the Other"", стр.279.

⁹³⁰ Д. Маринковић, Д. Ристић, „Геоепистемологија погледа“, стр. 141.

⁹³¹ „Додик: Конфедерација најбоље ријешење за БиХ“, *Независне новине*, 01.03.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Konfederacija-najbolje-rjesenje-za-BiH-233411.html>, приступљено 03.03.2014.

— испада да ако је неко одређеног етничког идентитета, имаће и одређене окамењене ставове, будући да јој/му властита култура прописује одређени фундаментализам као хабитус који боји све друге ставове, укусе, размишљања, дискурсе. Да ли и на који начин неко може мислити да је у Сребреници био геноцид али да се њен/његов дискурс аутоматски не дисквалификује као прозападни и пробошњачки (силајцићевски)? Да ли неко може мислити да новија босанскохерцеговачка кинематографија Србе представља искључиво као брадате четнике који не знају енглески и при том не звучати просрпски?⁹³²

Однос ових дискурса и њихових заступника према онима који нису присталице доминантних идентитета, показује и случај Емира Кустурице (један од Додикових саветника) за кога је Б. Изетбеговића изјавио да је „велики режисер и, нажалост, још већи издајник свог [бошњачког] народа”.⁹³³ Сличан је став српског дискурса према пробосански оријентисаним Србима, или хрватског дискурса према „нелегитимним“ представницима хрватског народа. Тако је Додик објаснио да: „Нама не требају конвертити, нама требају истински Срби у власти у Сарајеву. [...] ...истакнувши да је правим Србима доста „којекаквих Светозара Пударића и Мирка Пејановића“.”⁹³⁴ Ова изјава указује на разликовање „правих“ од „лажних“ Срба, отпадника и издајника (унутрашњег Другог) који заслужују екскомуникацију јер не деле позиције доминантног полтичког дискурса. Хрватски дискурс парадигматским примером „отпадника“ сопствене нације, а тиме и припадником Другог (делимично унутрашњег, а делимично и спољашњег — босанског/бошњачког), сматра Жељка Комшића. Човић је назвао СДП и ДФ „бошњачком левицом”,⁹³⁵ а о Комшићевом положају у оквирима хрватског доминантног дискурса најбоље сведочи његово навођење погрдних назива које је добијао током година: „балија“, „потурица“, „хрватски издајник“, „подвала

---

⁹³² Д. Мајсторовић, *Дискурси периферије*, стр. 42-43.

⁹³³ „Емир Кустурица: Изетбеговићу, пун си мржње!“, *Глас Српске*, 16.08.2013, <http://www.glasrpske.com/drustvo/vijesti/Emir-Kusturica-Izetbegovicu-pun-si-mrznje/lat/130634.html>, приступљено 16.08.2013.

⁹³⁴ И Пударић и Пејановић су чланови СДП БиХ. „Направит ћемо нову српску државу“, *Ослобођење*, 11.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/izbori-2012/napravit-cemo-novu-srpsku-drzavu>, приступљено 11.09.2012.

⁹³⁵ „Никшић одговорио Човићу: Ако има бошњачка, онда има и хрватска и српска левица!“, *Патрија*, 09.08.2016, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=27747>, приступљено 10.08.2016.

Хрватима“, „Лагумцијин мали“, „Сејдо Бајрамовић“,⁹³⁶ итд. Дакле, политички дискурс намеће једну истину (о рату, жртви, држави или идентитету) иза које стоји читава дискурзивна мрежа, поредак наратива, али и институције, медији и сл. Све то чини моћан механизам искључења и дискриминације оних који покушају да развију алтернативне дискурзивне позиције. За политичке дискурсе које смо анализирали нису Бошњаци, Срби или Хрвати сви они који се тако изјашњавају, већ само они који заступају доминанте конструкције својих идентитета.

Динамика односа између ове три елите довела је до стабилизације међузависности бошњачког и српског идентитета, с једне, и бошњачког и хрватског идентитета, с друге стране. Како се реконструкција ових идентитета директно наставила на период оружаног сукоба, ратна поларизација и дехуманизација су постале њихове важне детерминанте. Међусобно искључиви ратни циљеви, ратна дешавања, исходи и њихове послератне интерпретације довеле су до конструисања међусобно искључивих идентитета, ситуације у којој се идентитети међусобно оспоравају и негирају. Тако је нпр. немогуће задовољити потребу за идентитетом и на бошњачкој и на српској страни, ако се узму у обзир њихове доминантне верзије идентитета (БиХ/РС је за једне темељ идентитета, а за друге претња по идентитет). То се може објаснити тиме што су политичке елите после рата ушле у процес компетитивне самовиткимизације и међусобног окривљавања, дехуманизације и порицања идентитета Другог, а то је даље водило осећају страха и угрожености на обема странама, док је дезинтегрисаност политичке заједнице/државе (неповерење, страх од „истости“) онемогућила стварање механизма за отклањање виктимизације.

Када погледамо анализу наратива о рату, жртви и држави из претходног поглавља, долазимо до закључка да бошњачки дискурс конструише Сопство као херојско, патриотско, оно које је водило славну борбу за опстанак свог народа и матичне државе БиХ, бранећи демократију и право на различитост, а против Другог, у виду великосрпске агресије, која је почивала на фашистичкој и

---

⁹³⁶ Сејдо Бајрамовић је био представник АП КиМ у Председништву СФРЈ од 1991. до 1992. Пошто је сматран Милошевићевим човеком, његово име је постало синоним за политичку марионету. „Треба одустати од нереализираних ратних циљева и доминације једних над другима“, *BH-index*, 14.07.2014, <http://www.bh-index.com/treba-odustati-od-nerealiziranih-ratnih-ciljeva-i-dominacije-jednih-nad-drugima/>, приступљено 15.07.2014.

геноцидној политици, и у виду хрватске агресије која је покушала да подели БиХ. Бошњачко Сопство је и главна жртва рата, жртва геноцида који се пореди са Холокаустом, што даље води дехуманизацији Другог, Срба, а потом и Хрвата, који се оптужују за удружени злочиначки подухват против Бошњака. Из овога следи неприхватљивост постојања српског ентитета, његовог назива, његових симбола, јер се он сматра резултатом злочина које је непријатељ починио у рату. Бошњачки дискурс одређује Дејтонски споразум као неправедан, јер је поделио БиХ и легализовао „геноцидну творевину“, РС. Наводи се да РС и у послератном периоду наставља да води сличну политику према Бошњацима, па се тамошња ситуација пореди са апартхејдом, окупацијом, итд. Континуитет Другости постоји и у случају Хрвата, који и у послератном периоду представљају претњу по БиХ, због захтева за сопственим ентитетом или новим цртањем граница (призива сећање на „злочиначке творевине“ ХБ и ХВО), што представља претњу и по само бошњачко Сопство.

Срби су свакако доминантни Други за Бошњаке, и то не само посредством РС, већ и посредством Србије. На тврдње које износе српски представници да је улога Србије да буде гарант Дејтонског споразума и саме РС, бошњачки званичници реагују, упозоравајући Србију да она „није гарант Дејтонског споразума већ трећа страна, а то је битна разлика“,⁹³⁷ да „Србија и босанскохерцеговачки ентитет РС нису и никада неће бити ‘једно’“, као и да је „Србија била и остала извор свих проблема у БиХ“.⁹³⁸ Иако представници Србије често изражавају и подршку територијалном интегритету БиХ, то се у бошњачком дискурсу тумачи као лицемерје: „Србијански лидери воде ту двоструку политику, лепе речи за БиХ, али и лепе речи за оне који су против БиХ, подршка процесу

---

⁹³⁷ „Нови приједлог закона о празницима БиХ у процедури: Поштивање државе, народа, грађана и антифашистичких темеља“, *Ослобођење*, 09.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/novi-prijedlog-zakona-o-praznicima-bih-u-proceduri-postivanje-drzave-naroda-gradjana-i-antifasistickih-temelja>, приступљено 09.01.2014.

⁹³⁸ „Беџировић: Проблеми у БиХ формирају се у Београду, Иванић: БиХ да изађе у сусрет Србији“, *Ослобођење*, 04.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/becirovic-problemi-u-bih-formiraju-se-u-beogradu-ivanic-bih-da-izadje-u-susret-srbiji>, приступљено 07.02.2014.

помирења Срба и Бошњака, али и подршка онима који вређају Бошњаке, и тако у круг.“⁹³⁹

У српском дискурсу Сопство је конструисано као оно које је у рату бранило своју територију и народ — у складу са српском антифашистичком традицијом — од нарушавања стечених права, рушења баланса три конститутивна народа у БиХ, бошњачке мајоризације и исламизма. Бошњаци се наводе као једини Други, непријатељи, кривци за рат. Та одбрана од бошњачке експанзије, али и страха да се не понови геноцид из Другог светског рата, су и довели до стварања РС. Стога, овај дискурс инсистира на томе да не могу Срби бити „геноцидни“, већ једино жртве геноцида (попут Јевреја). „Геноцидност“ се углавном приписује Бошњацима, како у Другом светском рату, тако и у Рату у БиХ, док се босански Хрвати ретко помињу у том контексту. Из овакве политике и намера Бошњака, следи и антисрпска природа БиХ као државе („не желимо унитарну БиХ и не желимо шеријатску државу“).⁹⁴⁰ Због тога је српски дискурс не прихвата, негира њену државност, постојање. Негира се и постојање босанског језика као једног „у низу покушаја и тежњи за централизациј[ом] БиХ и наметање[м] једне приче и једне стране“.⁹⁴¹ Тиме српски идентитет негира постојање бошњачке матице и њиховог матичног језика, што додатно утемељује положај Бошњака као српског Другог.

Када је у питању однос српског дискурса према Хрватима, он је у великој мери рехуманизовао Хрвате у односу на ратове с краја XX века, између осталог и због заједничког Другог — Бошњака. Додик је објаснио како Срби и Хрвати припадају истој, хришћанској цивилизацији, која је угрожена од стране муслимана, укључујући ту и Бошњаке.⁹⁴² Своје пријатељство према Хрватима, он често исказује и кроз наклоност ХДЗ БиХ: „Имамо партнерски однос са ХДЗ-ом,

---

⁹³⁹ „Не постоји ни правни, ни историјски, ни морални аргумент“, *Б92*, 12.08.2018, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2018&mm=08&dd=12&nav_category=167&nav_id=1430100, приступљено 13.08.2018.

⁹⁴⁰ „Додик: Изетбеговић жели шеријатску БиХ“, *Независне новине*, 29.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Izetbegovic-zeli-serijatsku-BiH/317896>, приступљено 29.07.2015.

⁹⁴¹ „Милорад Додик за Глас Српске: Босански језик ново оружје за централизацију“, *Глас Српске*, 16.08.2013, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Milorad-Dodik-za-Glas-Srpske-Bosanski-jezik-novo-oruzje-za-centralizaciju/lat/130673.html, приступљено 16.08.2013.

⁹⁴² „Додик за Јутарњи лист: Помоћи ћу Хрватима да добију своју сржаву у БиХ и да се одцијепе“, *Аваз*, 05.10.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/138959/dodik-za-jutarnji-list-pomoci-cu-hrvatima-da-dobiju-svoju-drzavu-u-bih-i-da-se-odcijepu>, приступљено 09.10.2014.

који је добрим делом и довео до рехабилитације међунационалних односа, јер смо увидели да је овај план пузајуће унитаризације БиХ уперен и против интереса српског и хрватског народа.⁹⁴³ РС се овде на неки начин поставила заштитнички према Хрватима у БиХ, наглашавајући да не дозвољава мајоризацију Хрвата и намеће им представника (попут Ж. Комшића). Ова међусобна подршка и помоћ су исказиване и кроз деловање у Председништву БиХ, када је Додик проглашавао Човића, а не Иванића, заштитником РС (2014-2018) и обрнуто, када је Додик препознат као заштитник хрватских права, а не Комшић (2018-).⁹⁴⁴

Ова подршка је двострана, па хрватски представници, макар они који су присталице доминантног хрватског дискурса, не доводе у питање РС, већ је прихватају и дају јој додатни политички легитимитет: „Ако хоћемо да градимо неку земљу онда се не може нико мајоризовати. Таквом политиком смо дошли до тога да је председник Хрватске Иво Јосиповић прије неколико година дошао и рекао да је РС за њега реалност.“⁹⁴⁵ Касније је и К. Грабар-Китаровић посетила Бањалуку, што су у РС такође протумачили као давање легитимитета њиховом ентитету.⁹⁴⁶ Д. Човић је истакао и лицемерје оних који му замерају сарадњу са Додиком, а не замерају сарадњу са Изетбеговићем: „Срби чине око 36% становништва БиХ, и не може се одлучити мимо њихове воље. С Додиком имам коректан однос, није ме изиграо или преварио. Што за многе друге политичаре у БиХ не могу рећи.“⁹⁴⁷

Због тога је хрватски дискурс много више фокусиран на сукоб са Бошњацима, него на сукоб са Србима, како током рата, тако и за време послератне транзиције. Хрватско Сопство се конструише као оно које је бранило

---

⁹⁴³ „Босна, шта је то?“, *Политика*, 30.09.2013, <http://www.politika.rs/rubrike/region/Bosna-sta-je-to.sr.html>, приступљено 30.09.2013.

⁹⁴⁴ „Судар моћника: Смије ли Изетбеговић жртвовати Звиздића, а Човић ући у рат с Иванићем“, *Дневни лист*, 22.08.2015, <http://dnevni-list.ba/web1/sudar-mocnika-smije-li-izetbegovic-zrtvovati-zvzdica-a-covic-uci-u-rat-s-ivanicem/>, приступљено 22.08.2015; „Додик: Заступаћу Србе у Председништву, али нећу дозволити да Хрвати буду мајоризовани“, *Курир*, 13.10.2018, <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3136521/dodik-zastupacu-srbe-u-predsednistvu-alipescu-dozvoliti-da-hrvati-budu-majorizovani>, приступљено 13.10.2018.

⁹⁴⁵ „Додик: Знамо шта радимо, РС је у сигурним рукама“, *Аваз*, 22.03.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-znamo-sta-radimo-rs-je-u-sigurnim-rukama>, приступљено 25.03.2014.

⁹⁴⁶ „Милорад Додик: Босна је трулеж, распада се“, *НСПМ*, 26.09.2015, <http://www.nspm.rs/hronika/milorad-dodik-bosna-je-trulez-raspada-se.html>, приступљено 26.09.2015.

⁹⁴⁷ „Хрвати неће нигдје исцурити, ми смо еуропска снага Босне и Херцеговине“.

и своју матицу Хрватску, али и БиХ, од великосрпске агресије. Међутим, бранило је и свој народ у БиХ од бошњачке мајоризације и исламизма. Посебно се истиче значај ХБ и ХВО као кључних творевина за одбрану хрватског народа. Бошњачка Другост се гради и кроз хрватски наратив о жртви, који се додуше не бави ратним страдањем, већ више Хрватима као „колатералном штетом“ мировног решења за БиХ. Наиме, наводи се да су Хрвати натерани да одустану од ХБ и ратних достигнућа, чиме им је нанета знатна неправда. Укидање хрватског ентитета се и перципира као највећа хрватска жртва, јер је оставило хрватски народ незаштићеним, од Бошњака пре свега. У хрватском дискурсу, (Ф)БиХ се посматра као озакоњење дискриминације Хрвата, као кршење њихових политичких права. Због тога се и захтева реформа (Ф)БиХ која би Хрватима гарантовала политичку, територијалну и институционалну равноправност са остала два народа, али се не доводи у питање БиХ као концепт.

Дакле, доминанти Други у хрватском политичком дискурсу су Бошњаци, представљени као они који „мајоризују“ Хрвате, али и представници „мултиентичног босанства“, који се и у хрватском и у српском дискурсу сматрају „бошњачком подвалом“. Д. Човић је то објаснио тиме што један део бошњачке левице и деснице покушава од БиХ „направити исламску државу“. Левица то „правда грађанским правима и за то добија подршку споља“, док десница као аргумент наводи то што су Бошњаци апсолутна већина у БиХ.⁹⁴⁸ Другом приликом је изјавио да први желе „кроз појам „грађанско“ довести до ситуације да бошњачки народ буде доминантан и правити класичну Исламску државу“,⁹⁴⁹ док други свесно бирају „улогу Хамаса“.⁹⁵⁰

Овако конструисана три идентитета и међусобна искључивост бошњачког и српског, односно бошњачког и хрватског идентитета, леже у основи сукоба дугог трајања у БиХ. Пример који врло добро илуструје овај сукоб јесте и

---

⁹⁴⁸ „Човић: Дobar део бошњачке и левице и деснице жели исламску БиХ“, *Политика*, 08.01.2017, <http://www.politika.rs/sr/clanak/371679/Covic-Dobar-deo-bosnjacke-i-levice-i-desnice-zeli-islamsku-BiH>, приступљено 10.01.2017.

⁹⁴⁹ „Човић не вјерује у грађански концепт СДП-а: „У БиХ неко жели да прави исламску државу!““, *Слободна Босна*, 22.12.2017, https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/67721/chovic_ne_vjeruje_u_gradjanski_konsep_sdp_a_u_bih_neko_zeli_da_pravi_islamsku_drzavu.html, приступљено 22.12.2017.

⁹⁵⁰ „ХНС БиХ: Изетбеговић је одабрао улогу Хамаса“, *Al Jazeera Balkans*, 18.11.2017, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hns-bih-izetbegovic-je-odabrao-ulogu-hamasa>, приступљено 18.11.2017.

ситуација коју смо описали на самом почетку рада, када је Б. Итзетбеговић „поселамио“ ГС УН. Међутим, намеће се питање шта одређење послератног сукоба у БиХ као дуготрајног значи за изградњу мира и државе у БиХ. Да ли то значи да ће сукоб поново ескалирати, да је изградња мира и дефинитивно пропала, а држава неуспела (*failed*)? Сукоб дугог трајања у БиХ одликују флукуације у интензитету и учесталости, делимична равнотежа, истовремено конфронтација и сарадња политичких елита, односно одређени ниво коегзистенције, тако да он не мора водити потпуној пропасти мировног пројекта или распаду државе. Тешко је прогнозировать како ће тећи политички процеси у БиХ, али сматрамо да су политички сукоби у овој држави, и из историјске перспективе, а и у контексту савременог међународног поретка, више правилност него изузетак.

5.2. Епилог две деценије послератне транзиције у Босни и Херцеговини: неуспела држава (*failed state*)?

Више од две деценије након почетка изградње мира и државе у БиХ, намеће се питање како одредити и оценити оно што је досадашњи резултат овог процеса. Неспорно је да је БиХ држава у формалном смислу, колико год јој неки њени представници оспоравали државност, међутим, о каквој врсти државе се ради — да ли је она заиста неуспела (*failed*), да ли њене ентитете на окупу држи само међународна заједница и, што је најважније, да ли је у БиХ достигнут ниво мира који је дугорочно одржив? Стефани Кеплер (Stefanie Kappler) наводи да на питање — постоји ли мир у БиХ — сви одговарају другачије: „Да, наравно“, „Не, никако“ или „Заиста не знам шта бих рекао“.⁹⁵¹ Ови различити одговори указују на велику сложеност ситуације у БиХ, али и на то да људи различито разумеју шта су мир и држава, па од тога зависи и њихов одговор на постављено питање.

Када су концепти постизања и изградње мира у питању, после Хладног рата тренд се од решавања оружаних сукоба војном победом, померио ка споразумном решавању. Овај помак је учинио консоцијални модел поделе власти

---

⁹⁵¹ Stefanie Kappler, “Representations of peace in the EU’s peacebuilding approach in Bosnia-Herzegovina”, у: Karin Aggestam, Annika Bjorkdahl (eds.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*, Abingdon, Routledge, 2013, стр. 168.

(*power sharing*) превлађујућим приступом послератној транзицији и реконструкцији. Иако пожељан и неопходан за окончање насилних, етнички уоквирених сукоба, овај модел се није показао као дугорочно одрживо решење, посебно у дубоко подељеним друштвима попут БиХ.⁹⁵² Појам транзиције подразумева процес промене из једног стања у друго — у случају послератне транзиције, трансформацију ратом разрушеног друштва у мирољубиву и одрживу заједницу — али она може поћи и путем „деформације“, чинећи политичку ситуацију нерешивом, улазећи у фазу стагнације, која може довести и до обнове оружаних сукоба. Овакав послератни *status quo* — који најчешће обухвата етничке поделе и дискриминацију, ауторитаризам, репресију и висок ниво сиромаштва — може трајати деценијама (бити „дугог трајања“). Штавише, ове ситуације су постале толико учестале да се „послератна политичка транзиција“ почела убрајати у врсте политичког система, насталог у постхладноратовском периоду на идејама обнављања старатељске улоге УН и међународне заједнице.⁹⁵³

Када је у питању босанска политичка транзиција, она је убрзо после потписивања Дејтонског споразума скренула у правцу „хладног мира“ (нити рата нити мира), који карактеришу недостатак базичног консензуса, одсуство суштинских реформи, политичка имобилизација и етнички антагонизам. Мировно решење је у БиХ успоставило услове за нови политички поредак, али је транзиција ка одрживој федерализованој демократској држави упала у „замку“ националистичке политике и међународног интервенционизма. Босанско послератно друштво се тако изградило на ратним поделама заснованим на „фиксним“ и непоколебљивим етничким границама.⁹⁵⁴

Међутим, иако условљена ратом, ова транзиција је заправо и наставак постсоцијалистичке транзиције коју је управо рат прекинуо. Постсоцијалистичка транзиција у БиХ је почела 1990. године првим вишестраначким изборима после

---

⁹⁵² Видети: Bruce W. Dayton, Louis Kriesberg, “Introduction”, у: B. W. Dayton, L. Kriesberg (eds.), *Conflict Transformation and Peacebuilding: Moving From Violence to Sustainable Peace*, Routledge, 2009, стр. 1-12; Timothy D. Sisk, “Power Sharing after Civil Wars: Matching Problems to Solutions”, у: J. Darby, R. Mac Ginty (eds.), *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008, стр. 195-209. и Ben Reilly, “Democratic Validation”, у: J. Darby, R. Mac Ginty (eds.), *Contemporary Peacemaking*, стр. 230-241.

⁹⁵³ Видети: Ken Menkhaus, “State Failure and Ungoverned Space”, у: M. Berdal, A. Wennmann (eds.), *Ending Wars, Consolidating Peace: Economic Perspectives*, Abingdon, Routledge, 2010, стр. 171-188.

⁹⁵⁴ Видети: T. D. Sisk, “Power Sharing after Civil Wars”.

Другог светског рата. Иако је изборни систем покушао да помири принципе политичке инклузивности и етничког представљања, не би ли тако подстакло међуетничку сарадњу, избори су донели убедљиву победу моноетничких странака. Како су Муслимани (који 1993. године званично мењају етноним у Бошњаци),⁹⁵⁵ Срби и Хрвати чинили више од 90% популације БиХ, њихове главне националне партије: СДА, СДС и ХДЗ БиХ, освојиле су преко 75% места у босанском парламенту и сва места у Председништву БиХ.⁹⁵⁶ Овај успон етнополитичких актера је добар показатељ недостатака демократизације и либерализације, јер су управо ти актери увели БиХ у међуетничко крвопролиће.

Новоформирана мултиетничка влада БиХ се распала убрзо после сецесија Словеније и Хрватске (јун 1991. године) и почетка југословенског рата. Како се СДС залагала за останак БиХ у Југославији, она се супротстављала захтевима СДА и ХДЗ БиХ за самосталношћу републике⁹⁵⁷ и бојкотовала референдум о суверености БиХ (одржан 29. фебруара и 1. марта 1992. године). На основу излазности од 63,7% и подршке независности од 99,7%, занемарујући српски

---

⁹⁵⁵ О муслиманском, тј. бошњачком питању у БиХ, Бугарел наводи следеће: „Кључна истакнута црта политичке историје босанских Муслимана је чињеница да су се они организирали као „нео-милет“ на крају 19. стољећа, прије но што су постали нација, тек у другој половини 20. стољећа. Ова специфичност објашњава употребу имена „Муслиман“ од краја 19. до краја 20. стољећа, као и улогу замјенске националне институције коју су често играле исламске вјерске институције. У тим околностима, признање муслиманске нације 1960-их година и уз то повезани процес „националне афирмације“ представља важан преокрет: током комунистичког периода, босански Муслимани нису добили ново име, али су стекли нов политички статус. [...] Замјена националног имена „Муслиман“ националним именом „Бошњак“ на Бошњачком сабору у септембру 1993. године била је логичан резултат дугог историјског процеса који је водио од муслиманског „нео-милета“ до бошњачке политичке нације. Чињеница да је до те промјене дошло док су муслиманску нацију водили представници панисламистичке струје подвлачи замршену и често парадоксалну природу тог процеса“. Xavier Bougarel, „Od „Muslimana“ do „Bošnjaka“: pitanje nacionalnog imena bosanskih muslimana“, u: Husnija Kamberović (ur), *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, стр. 132-133.

⁹⁵⁶ Видети: Damir Kapidžić, „Democratic Transition and Electoral Design in Plural Societies: The Case of Bosnia and Herzegovina's 1990 Elections“, *Ethnopolitics*, 2015, 14 (3), 311–327. и Ксавије Бугарел, *Босна — анатомија рата*, Фабрика књига, Београд, 2004.

⁹⁵⁷ Међутим, и између СДА и ХДЗ БиХ су постојале разлике у погледу уређења нове државе: док су се први залагали за унитарну државу, други су инсистирали на етничкој федерацији или конфедерацији. У референдумском питању БиХ је одређена као „држава равноправних грађана и народа“, док је хрватски предлог био да у питању стоји — „државна заједница конститутивних и суверених народа“. Видети: Д. Мартиновић, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*; К. Бугарел, *Босна — анатомија рата...* и М. Kasarović, „Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?“.

бојкот референдума (прецизније, бојкот СДС), БиХ је прогласила независност.⁹⁵⁸ Убрзо потом уследио је Босански рат, који је трајао од априла 1992. до децембра 1995. године.⁹⁵⁹ Иако је Брубекер био делимично у праву када је тврдио да југословенски ратови имају више везе са пљачком, ратним профитерством и црним тржиштем, него са етничитетом,⁹⁶⁰ идентитет јесте одиграо значајну улогу у босанском сукобу. Југославија је као полтички концепт била одговор на различита национална питања (укључујући и муслиманско/бошњачко, српско и хрватско) и њен колапс је поново отворио ова питања и дао им приоритетно место на политичким агендама постјугословенских политичких елита. Последично, рат у БиХ је био и средство „писања“ нових одговора на ова питања, који су укључивали и етничку хомогенизацију и етничко чишћење. После скоро четири године, скоро сто хиљада жртава,⁹⁶¹ више од два милиона присилно расељених,⁹⁶² увелико уништене инфраструктуре,⁹⁶³ Дејтонски споразум је окончао рат у БиХ.

Овај споразум је, како смо већ поменули, институционализовао ратне политике и добити сукобљених страна, укључујући и етничка чишћења и етничку сегрегацију. Први послератни избори из 1996. године су само потврдили овакво стање ствари, јер су на њима убедљиво победиле странке које су започеле и водиле рат. СДА, СДС и ХДЗ БиХ су овог пута освојиле 36 од укупно 42 места у Представничком дому Парламентарне скупштине БиХ, као и сва три места у Председништву БиХ.⁹⁶⁴ Вестендорп је то окарактерисао на следећи начин:

---

⁹⁵⁸ Потом, седмог априла, независност проглашава и Српска Република Босна и Херцеговина, која 12. августа мења назив у Српска Република, а убрзо затим и у Република Српска. Видети: S. Kovačević, P. Dajić, *Chronology of the Yugoslav Crisis (1942-1993)*, стр. 58.

⁹⁵⁹ Видети: Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, The Brookings Institution, Washington D. C., 1995; Steven L. Burg, Paul Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, M. E. Sharpe, New York, 1999; Neven Andjelic, *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, Frank Cass Publishers, London, 2003. и К. Бугарел, *Босна — анатомија рата*.

⁹⁶⁰ R. Brubaker, „Ethnicity without groups”, стр. 176.

⁹⁶¹ Jan Zwierchowski, Ewa Tabeau, „The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based multiple system estimation of casualties’ undercount”, Conference Paper for the International Research Workshop on ‘The Global Costs of Conflict’, 2010.

⁹⁶² “Mid-term Review of the UNDP Integrated Mine Action Programme (IMAP): Final Report”, Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD) & Canadian International Development Agency (CIDA), 2006. и Селма Поробић, Стеф Јансен, „Расељеност, род и добростање“, у: С. Поробић, (ур.), *Родна студија присилне миграције и психосоцијалног добростања у Босни и Херцеговини*, Фондација за оснаживање жена БиХ, Сарајево, 2016, стр. 17-31.

⁹⁶³ Процена штете према извештају Светске банке износи између 20 и 25 милијарди долара. “Mid-term Review of the UNDP Integrated Mine Action Programme (IMAP)”.

⁹⁶⁴ Видети: А. Осмић, „Изборне кампање и опћи избори од 1996. до 2014. године“, стр. 89.

„Постоји демократски систем у смислу да постоје демократски избори, али су резултати избора такви да дају предност једној етничкој групи над другом. То је само наставак рата другим средствима“.⁹⁶⁵ Како наводи Теренс Лајонс (Terrence Lyons), ови избори су превасходно имали улогу механизма окончања рата, а тек секундарно су имали везе са демократизацијом, где је та веза била прилично штетна. Победничке странке су за ове изборе водиле кампање само у својим етнички одређеним изборним јединицама, уз обећање да ће штити националне интересе својих циљних популација и инсистирање да би гласање за опције које нису националистичке било веома опасно. Ово етничко надметање је потпуно маргинализовало мултиетничке партије, што ће мање-више остати карактеристика целокупног досадашњег транзиционог периода у БиХ, јер је готово општа карактеристика савремених послератних транзиција да први избори у великој мери одређују даљи политички процес и делатништво друштвених актера.⁹⁶⁶

У прилог томе иде и анализа изборних резултата у БиХ (1996-2015), која је показала да се поред поменуте три партије, још само СНСД и СДП могу сматрати политички релевантним.⁹⁶⁷ Од ових пет партија, само СДП није етничка у идеолошко-програмском смислу,⁹⁶⁸ али јесте у оперативном, јер њено бирачко тело чине углавном Бошњаци.⁹⁶⁹ Заправо, свих пет партија се на нормативном нивоу позивају на надетничке, универзалне принципе, попут демократије, људских права и сл, али се на оперативном нивоу углавном обрађају етнички профилисаном бирачком телу.⁹⁷⁰

---

⁹⁶⁵ D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 111-112.

⁹⁶⁶ Видети: Terrence Lyons, "Peacebuilding, Democratization, and Transforming the Institutions of War", у: V. W. Dayton, L. Kriesberg (eds.), *Conflict Transformation and Peacebuilding*, стр. 91-106.

⁹⁶⁷ Дамир Капиџић ову поделу изводи на основу четири критеријума: самостални наступ на више од половине избора, континуирано присуство у парламенту, минимално једно учешће у власти и изборни резултат од преко 5% у последња два изборна циклуса. Но, то не значи да и друге странке у овом периоду, попут СБиХ и ПДП, нису биле политички утицајне. Д. Капиџић, „Страначки сустав“, у: Н. Мујагић, С. Арнаутовић, (ур.), *Политички плурализам и унутарстраначка демократија*, стр. 46-50.

⁹⁶⁸ Видети: Д. Капиџић, „Страначки сустав“, стр. 41-43.

⁹⁶⁹ „СДП, једина велика партија са међунационалном оријентацијом у БиХ — иако не и са национално мешовитом базом, јер њу углавном чине урбани Муслимани, обично атеисти и образованији...“ S. Bose, "Mostar: international intervention in a divided Bosnian town, 1994–2001", стр. 76.

⁹⁷⁰ Како наводи Малешевић, нормативна идеологија је формулисана у партијским програмима и осталим политичким документима, партијским рефератима и радовима научника блиских одређеним политичким опцијама. Она је скуп јасно дефинисаних и конзистентних ставова о организацији друштва, односима колектива и појединаца и другим, у мањој или већој мери,

Мировни споразум је наградио ове етничке странке приступом политичкој моћи и установама БиХ, што је само учврстило и даље легитимисало њихове перспективе и захтеве испољене током рата и омогућило им да наставе исту политику и у процесу послератне транзиције.⁹⁷¹ Упркос свему наведеном, ипак се може тврдити и да је Дејтонски споразум, тј. његов Анекс 4 (Устав БиХ) био резултат компромиса различитих ратних интереса и да, сам по себи, није основни узрок неуспеле политичке транзиције.⁹⁷² Иако јесте устројио БиХ као слабу и веома сложену државу, главни узрок њене неуспешности је изостанак минималног консензуса о држави и политичком систему међу њеним елитама, као и о правцу у коме би БиХ требало да се креће (уз међународни интервенционизам, свакако). Штавише, случај БиХ исказује све мане неолибералних економских и политичких реформи, које су од ње створиле неку врсту „вечите транзиције“, одликовану нестабилним, друштвено искључивим развојним обрасцима и демократијом ниског интензитета, што све заједно опструира развој било каквог супстантивног мира.⁹⁷³ Додатни показатељ неуспеха изградње мира у БиХ је и слабост саме државе, коју поједини аутори називају и „готово непостојећом“,⁹⁷⁴ где једино ниво слабости — да ли ће бити одређена као слаба (*weak*), у процесу пропадања (*failing*), неуспела (*failed*) или урушена (*collapsed*) — остаје предмет спорења међу истраживачима.⁹⁷⁵

Роберт Ротберг тврди да државе слабе, тј. пропадају, када их захвати унутрашње насиље и када престану да обезбеђују политичка добра својим становницима. Њихове власти губе кредибилитет међу становништвом, па, из перспективе грађанина, континуитет државности постаје упитан и

универзалним темама. Нормативна идеологија садржи дефиниције, тумачења основних идеолошких концепата, етичке прописе и „опште идеолошко виђење прошлости, садашњости и будућности“. Потреба за конкретизацијом ових општих принципа наводи на закључке о постојању друге аналитичке компоненте идеологије – оперативне идеологије. Она је „формулисана, пропагирана и укоренењена у стварности“, и док нормативна идеологија даје политичком деловању одређене вредносне смернице, оперативна идеологија служи оправдању јавно изнетих политичких ставова и поступака. С. Малешевић, *Идеологија, легитимност и нова држава - Југославија, Србија и Хрватска*, Фабрика књига, Београд, 2004, стр. 139-140.

⁹⁷¹ Видети: К. Aggestam, А. Bjorkdahl, "The study of just and durable peace.

⁹⁷² Видети: М. Kasapović, „Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?“.

⁹⁷³ Видети: V. Војчић-Джелиловић, "Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina", стр. 214

⁹⁷⁴ Д. Мајсторовић, *Дискурси периферије*, стр. 208.

⁹⁷⁵ Видети: Sead Turčalo, "External Nation-building: An Outline for a Single Politico-strategic Concept", у: Е. Sarajlić, D. Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, Sarajevo, стр. 23-38.

нелегитиман.⁹⁷⁶ Друга половина XX века донела је велико повећање броја држава — данас УН броје 193 чланице, што је велика разлика у односу на 1950. годину када их је било 60 — а тиме и веће разлике међу њима, у погледу капацитета и способности за функционисање.⁹⁷⁷ Међутим, оно што разликује јаке од слабих држава је њихова способност да обезбеде основна политичка добра својим грађанима, попут безбедности (посебно људске безбедности), предвидљивих систематизованих метода решавања спорова, слободног учешћа у политичким процесима (укључујући и аутономне, националне институције), као и низа других инфраструктурних добара — здравственог система, система образовања, итд. Државе могу бити слабе из различитих разлога, а најчешће због унутрашњих антагонизама, погрешног управљања, похлепе елите, деспотизма или спољашњег интервенционизма. Њих одликују углавном етничке, верске, језичке или друге тензије међу различитим заједницама, које могу бити имплицитно или експлицитно насилне.

Државе које су у процесу пропадања, или су већ пропале (тј. неуспеле), су дубоко подељене, ушанчене у ратне анимозитете. Њих одликује сукоб централне власти са унутардржавним фракцијама, који не мора имати форму оружаног сукоба, али у друштву мора постојати континуитет насиља, његова дуготрајност — заснована на страху од Другог и виктимизацији сопствене стране. Штавише, неуспеле државе не могу ни да управљају делотворно својом целокупном територијом и углавном су ограничене на контролу њеног одређеног дела. Другим речима, оне не могу да врше функције савремене државе — немају легитимитет, њихове номиналне границе постају ирелевантне, док се на њиховој територији успостављају паралелни политички ентитети. Грађани престају да се поистовећују са државом, коју сматрају „отетом“, па се због тога окрећу другим припадностима, тј. идентитетима. Када неуспела држава утоне у потпуну анархију и насиље може се сматрати урушеном државом, што је заправо њен екстремни облик.

---

⁹⁷⁶ Видети: Robert I. Rotberg, "The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair", у: R. I. Rotberg (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton University Press, Princeton, 2004.

⁹⁷⁷ "Growth in United Nations membership, 1945-present", *United Nations*, <http://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html>, приступљено 29.09.2018.

Међутим, ово мерење слабости државе и последична категоризација су од мањег значаја, пошто је у пракси веома тешко повући јасну линију између наведених категорија, а то нам и није циљ, већ разумевање инхерентне логике босанске државе. У сваком случају, од три фазе изградње државе — где се под првом подразумева постконфликтна стабилизација постојећих структура и институција и, потом, њихова реформа; под другом, изградња њихове самодовољности и одрживости без стране помоћи; а под трећом, развој институција и структура које нису постојале током прве две фазе⁹⁷⁸ — за БиХ је упитно да ли је у потпуности завршила и праву фазу. Неспорни су овде структурни и институционални разлози слабости БиХ, али, како наводи Ротберг, неуспех државе је увек и последица интенционалног деловања политичких елита, тј. деловања друштвених актера.

Иако смо пошли од Ричмондовога становишта да је либерална изградња државе у БиХ концептуално неуспела држава, поставља се питање да ли је у упоредној перспективи ово изузетак или нормалност? Како наводи Кен Менкхаус, ако за критеријуме слабости узмемо низак капацитет за пружање јавне безбедности, социјалних услуга и владавине права, низак ниво грађанских слобода и демократије, делегитимисање државе, фракционаштво, лоше економске показатеље, спољашњи интервенционизам, немогућност регулисања политичких сукоба, итд. — онда таква држава постаје правилност, а не изузетак. Неразумевање овог феномена углавном почива на претпоставци да је неуспелост државе пре свега питање ниских капацитета. Па је уобичајен одговор на овај проблем више финансијских средстава, више административних реформи, више демократизације, што је и суштина процеса изградње државе. Оно што се овде испушта из вида јесте да неуспела држава може бити и жељени исход, не проблем који би требало решити, већ нешто у шта би требало улагати. Политичке елите могу да усвоје стратегију „пропадања државе“ (*state failure*), што је обично последица намере да сачувају своју политичку аутономију и партикуларни идентитет или само исход политичког „преживљавања“ и богаћења владајуће касте.⁹⁷⁹

---

⁹⁷⁸ Видети: Sead Turčalo, “External Nation-building”.

⁹⁷⁹ О класификацији слабих држава видети: R. I. Rotberg, “The Failure and Collapse of Nation-States”.

Из те перспективе, централна власт је више претња него политичко добро. Државе попут БиХ имају слабу централну власт, али имају и друге облике и нивое власти — унутрашње политичке ентитете који могу представљати „градивне блокове“ нове државне структуре, али могу водити и потпуној дезинтеграцији државе. У таквој ситуацији, централна власт улази у политичке односе са својим ентитетима који могу варитати од дијалога до отвореног сукоба, па Менкхаус то назива „моделом посредничке државе“ (*mediated state model*). Иако је овај модел често веома хаотичан и прилично контроверзан, бар из конвенционалне перспективе државности, он је неопходност и *modus vivendi* многих држава данашњице.⁹⁸⁰

Стога, сматрамо да би требало одбацити негативно одређене концепте, попут слабе или неуспеле државе. Први корак у деконструкцији овог концепта требало би да буде децентрирање стварања држава (*de-centering of state making*), односно разоткривање вестфалског модела државе као мита. Како наводе Јенс Бартелсон и остали,⁹⁸¹ потребно је довести у питање овај западни концепт државе, који су неки критичари „чак свели на ниво мита“, да бисмо установили да ли он одговара различитим историјским и географским контекстима: „Прво, потребно је распаковати и... модификовати стандардну дефиницију концепта државе како бисмо је учинили подеснијом за другачија искуства државности. Друго, неопходно је преиспитати конвенционална објашњења стварања државе да бисмо учинили смисленима случајеве који би у супротном деловали као идиосинкразија и аномалија. Треће, потребно је узети у обзир увиде из таквих идиосинкратичних и аномалистичких случајева не бисмо ли идентификовали алтернативне путеве државности и општија објашњења стварања државе.“⁹⁸² То практично значи да државом можемо сматрати и оне политичке творевине којима се, на пример, политичка власт и политичка заједница територијално не подударaju или оне које не поседују унутрашњу сувереност. Чак и ако се то протумачи као протезање концепта државе ван успостављених граница значења, оно је и даље сврсисходно

---

⁹⁸⁰ Видети: K. Menkhaus, “State Failure and Ungoverned Space”.

⁹⁸¹ Jens Bartelson, Martin Hall and Jan Teorell, “Introduction: de-centering state making”, у: J. Bartelson, M. Hall and J. Teorell (eds.), *De-Centering State Making: Comparative and International Perspectives*, Edward Elgar Publishing, 2018.

⁹⁸² Исто, стр. 2.

јер обухвата облике политичке владавине који би иначе остали ван опсега анализе.

Вестфалски модел је евроцентричан по томе што је настао универзализацијом западноевропског модела државе који се развијао од XVII века, али и по томе што су се истраживања стварања држава углавном фокусирали на Западну Европу. Наиме, сматра се да су државе у осталим деловима света претежно настале дифузијом, кроз праксу колонијализма и империјализма, чиме је занемарен њихов *sui generis* карактер и шири контекст њиховог настанка.⁹⁸³ Идеја да ће исти чиниоци који су довели до стварања држава на Западу, попут територијалне омеђености, суверене власти, осећаја националне припадности и народног легитимитета, дати исте резултате у другачијим историјским и друштвеним контекстима, суштински је погрешна. Због тога би концепту државе требало приступити без априорне претпоставке да суверена политичка власт и друштвена заједница морају бити територијално подударне.⁹⁸⁴

Држава и данас остаје главни оквир функционисања политичке моћи и заједнице, али она никада, као ни данас, није била имуна на глобалне и транснационалне утицаје. Њу су у целој њеној савременој историји одликовали коегзистенција са другим, често и конкурентним облицима политичке власти, подељени суверенитет,⁹⁸⁵ преклапајуће надлежности и порозне границе. Државе нису ембриони, делатници или актери (о чему смо рапсрављали у првом поглављу), већ се састоје од мноштва актера и делатника, који могу деловати аутономно и чији односи, укључујући и односе према држави, могу варирати од пријатељства до непријатељства. Ово није одлика само БиХ или генерално постхладноратовске изградње држава, већ трансисторијска карактеристика државе. Из тог разлога, концепт „неуспеле државе“ (*failed state*) нема много смисла.

Популарност овог концепта кренула је да расте крајем Хладног рата, када је држава почела да представља примарни узрок претњи по међународни мир и

---

⁹⁸³ Видети: Mehmet Sinan Birdal, Josephine Squires, "Ethnicity, Nationalism and Colonialism", у: R. A. Denemark, R. Marlin-Bennett (ур.), *The International Studies Encyclopedia*, Wiley-Blackwell, 2017.

⁹⁸⁴ J. Bartelson, et al., "Introduction: de-centering state making", стр. 3.

⁹⁸⁵ „...већ и само постојање Еуропске уније, као и укљученост држава у међународне организације и у међународни састав држава, доводи у питање идеју о апсолутности суверенитета.“ Д. Јовић, *Рат и мит*, стр. 301.

безбедност. Од почетка деведестих година XX века и унутрашњих сукоба у Сомалији и БиХ, међународне организације, владине агенције, истраживачки институти и научни часописи су почели прогресивно да категоризују све више и више држава као слабе или неуспеле (иако представници тих држава углавном одбацују овакве етикете). То је временом створило неупитни консензус о неуспелој држави који нема никаквог емпиријског основа. Сузан Вудворд (Susan Woodward) наводи и да је концепт „неуспеле државе“ није само етикета већ идеологија која је обликовала јавно мњење, и омогућила друштвено деловање засновано на аксиоматском скупу веровања. Овај аксиом подразумева и да одређење неке државе као неуспеле подразумева да је узрок проблема унутрашње природе (унутрашњи актери су неспособни да га реше), што повлачи и спољашњу интервенцију у виду изградње државе (*statebuilding*).⁹⁸⁶

Иако је ова узрочно-последична спона неуспеле државе и изградње државе (*failed state-statebuilding nexus*) и даље прилично неоспорена у академској литератури, резултати њене практичне примене су углавном незадовољавајући, о чему смо писали у трећем поглављу. С. Вудворд то објашњава тиме што циљ изградње државе (*statebuilding*) и није реконструкција ратом разорених држава, већ развој ресурса и капацитета међународне администрације за интервенционизам и евентуалну изградњу држава из којих долазе. Зато одговор међународне администрације на учестале критике и јесте захтев за већим ресурсима и развојем додатних капацитета. Дакле, суштина концепта „неуспеле државе“ није изградња функционалније државе, већ омогућавање међународног интервенционизма у унутрашња питања држава.⁹⁸⁷

Када из ове перспективе приступимо случају БиХ, можемо да закључимо да ова држава није имала ни прилику да постане неуспела, јер је стекла независност у априлу 1992. године, када је Рат у БиХ већ почео. Југославије би се могла оценити као неуспела држава која је на крају урушена (*collapsed*), али не и БиХ. Рат у БиХ је заправо потврдио босанску државност, приморао прво хрватску, а онда и српску страну да одустану од независности сопствених ентитета и признају БиХ у Вашингтону 1994. године и Дејтону 1995. године. Иако је рат био

---

⁹⁸⁶ Видети: Susan L. Woodward, *The Ideology of Failed States: Why Intervention Fails*, Cambridge University Press, 2017.

⁹⁸⁷ Исто, стр. 12.

веома деструктиван за БиХ, он њу није учинио „празном таблом“ (*tabula rasa*) у политичком смислу. Напротив, он је дао веома значајан политички и идентитетски садржај послератној БиХ, који се само надовезао и модификовао садржаје који су били присутни пре рата. Због тога сматрамо да је идеолошка перспектива концепата „неуспеле државе“ и „изградње државе“ у овом случају обмањујућа, јер се пут БиХ до државности не разликује много од других држава, нити је она нешто мање држава од већине чланица УН.

На ово упућује и нешто старији приступ овом проблему, познат као стварање или формирање државе (*statemaking* или *stateformation*). Вековима, стварање државе је „подразумевало апсорпцију разних политичких јединица које су већ практиковале незанемарљиве облике суверенитета“ и примену стратегија попут „спајања, консолидовања, неутрализовања и манипулисања“.⁹⁸⁸ Ове стратегије, готово без изузетка, изазивале су снажан отпор, и, да би постигли своје циљеве, градитељи држава морали су да угуше тај отпор и да расформирају већ постојеће мреже политичких односа. Иако су западне земље постигле висок ниво државности током XX и XXI века, њихове путање стварања државе биле су пуне замки и препрека. Стварање држава на Западу није било ни линеарно, ни прогресивно, а често је било успоравано, заустављано, па су и процеси дезинтеграције бивали доминатни. Неке западне земље и данас имају оваквих проблема, попут Уједињеног Краљевства, Шпаније или Белгије. Нису ни све државе стваране истим темпом, па и на Западу постоје диспаритети у нивоу државности. Цена ових процеса је била веома висока, стварање држава је знало бити веома насилно, односило велики број живота и доводило до одузимања права или уништавања имовине и добара.⁹⁸⁹

Када уклопимо БиХ у овај историјски контекст стварања државе, она више делује као „нормалност“ него „аномалија“. То свакако не значи да се БиХ налази на неком од ранијих степена развоја западних држава, што би била атавистичка претпоставка, већ да је њено стварање државе превасходно детерминисано репродукцијом ратних непријатељстава и подела, што је мање-више регуларност у

---

⁹⁸⁸ Charles Tilly, „Reflections on the History of European State-Making“, у: C. Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, 1975, стр. 24-25.

⁹⁸⁹ Исто, стр. 34. и 71.

историји стварања држава.⁹⁹⁰ Послератна транзиција у БиХ би се могла описати као „наставак рата другим средствима“,⁹⁹¹ како су је окарактерисала и два висока представника, К. Вестендорп и П. Ешдаун.⁹⁹²

5.3. Босна и Херцеговина између антагонизма и агонистичког плурализма

„Политика као наставак рата другим средствима“, инверзија чувеног Клаузевицевог (Carl von Clausewitz) диктума, припада Фукоовим тезама о моћи.⁹⁹³ Према Фукоу, то значи да су односи моћи утемељени у одређеним везама, чија су кључна карактеристика принуда и насиље, а које су успостављене у рату и посредством рата. Иако ти исти односи моћи окончавају рат и успостављају мир, они не успевају да неутрализују неравнотежу (*disequilibrium*) коју је рат створио. Они, заправо, истовремено и санкционошу и репродукују ратну заоставштину. Због тога Фуко тврди да би послератне сукобе, борбу за моћ и против моћи, требало разумевати као наставак рата (само без оружане компоненте), што је веома слично концепту антагонизма Ш. Муф.

Она одређује „политичко“ (*political*) као „димензију антагонизма“ која је „конститутивна за људска друштва“, док под „политиком“ (*politics*) подразумева „скуп пракси и институција кроз које се поредак успоставља, организује људска коегзистенција у контексту конфликтности коју пружа политичко“.⁹⁹⁴ Дакле, у складу с овом перспективом, антагонизам је инхерентан сваком друштву, а посебно је изражен у онима која имају непосредно искуство грађанског рата, попут босанског. Идеје антагонизма и „политичког“ Ш. Муф суштински почивају на Шмитовој дихотомији пријатељ/непријатељ, којом смо се бавили у другом поглављу. Према Шмиту, „политичко“ се заснива на крајњим разликама којима се

---

⁹⁹⁰ C. Tilly, “War Making and State Making as Organized Crime”, у: P. B. Evans, D. Rueschemeyer and T. Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, 1985; Hendrik Spruyt, “War and State Formation: Amending the Bellicist Theory of State Making”, in: L. B. Kaspersen and J. Strandsbjerg (eds.), *Does War Make States? Investigations of Charles Tilly’s Historical Sociology*, Cambridge University Press, 2017. и Vivek Swaroop Sharma, “War, Conflict and the State Reconsidered”, in: L. B. Kaspersen and J. Strandsbjerg (eds.), *Does War Make States?*

⁹⁹¹ Видети: D. Pehar, *Peace as War*.

⁹⁹² D. Chandler, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, стр. 111-112

⁹⁹³ M. Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the College de France*, Picador, 2003, стр. 15. и D. Pehar, *Peace as War*, стр. 1.

⁹⁹⁴ C. Mouffe, *On the Political*, Taylor and Francis, 2005, стр. 9.

свако друштвено деловање са специфичним политичким значењем може приписати.⁹⁹⁵ Или како је то К. Вајт објаснио, свако друштво, а посебно његова политика, јесте поље конкурентних онтологија, различитих визија прошлог, садашњег и будућег света. Онтолошке разлике су *differentia specifica* политике, без њих не би било политике.⁹⁹⁶

Према Шмиту, дихотомија пријатељ/непријатељ се налази у основи колективних идентитета, она је од онтолошког значаја и мора бити јавна. Како смо већ објаснили, примарни делатници (становништво) се увек јављају у „множини“, док друштвени актери (политичке елите), носиоци јавних друштвених улога, заиста постоје у „једини“ и задовољавају критеријуме поседовања јединственог идентитета.⁹⁹⁷ Они конструишу пријатеље и непријатеље у јавном простору и превасходно утичу на садржај „политичког“ и на успостављање политичког поретка. Шмит такође наводи да је логика „политичког“ (пријатељ/непријатељ) универзална, али не и његов садржај. У зависности од ширег контекста, садржај „политичког“ може варирати. Он може почивати на различитим друштвеним антитезама, моралној, социјалној, верској, етничкој, итд. У сваком случају, увек присутна могућност за груписање по оси пријатељ-непријатељ је једна од кључних карактеристика „политичког“, која у својој екстремној форми може водити и рату.⁹⁹⁸

Ш. Муф се слаже са Шмитом да ова дихотомна поделу има друштвено-онтолошки значај. Антагонизам политичког не може нестати самим негирањем његовог постојања, нити прижељкивањем његовог нестанка. Напротив, његово негирање и непризнавање често само изазива нове сукобе, или доприноси ескалацији постојећих. Идеја да се друштва могу потпуно хармонизовати је суштински тоталитарна и недемократска и због тога Муфова сматра да демократска политика не би требало да тежи превазилажењу ове поделе, већ њеном заснивању на другачијим основама.

У складу са својом теоријом радикалне демократије, она предлаже концепт „агонистичког плурализма“, чија суштина почива на разликовању две врсте

---

⁹⁹⁵ C. Schmitt, *The Concept of the Political*, стр. 26.

⁹⁹⁶ C. Wight, *Agents, Structures and International Relations*, стр. 2.

⁹⁹⁷ M. Archer, *Being Human*, стр. 61.

⁹⁹⁸ C. Schmitt, *The Concept of the Political*, стр. 29-36.

политичких односа: антагонистичких између непријатеља (*enemies*) и агонистичких између супарника (*adversaries*). Непријатељи се међусобно негирају, неприхватајући легитимност позиција Другог. Други као непријатељ мора или да се прилагоди нашој позицији или да, у екстремном случају, нестане (у политичком смислу, не нужно и у физичком). Супарништво, с друге стране, не значи да смо успели да елиминишемо антагонистичку димензију „политичког“, већ да постоји Други против чијих идеја се боримо, али му не негирамо право да заступа и брани своје идеје. Тиме Ш. Муф заправо релативизује антагонистичку природу „политичког“ и његов конфронтирајући карактер. Према њој, „политичко“ није статично, оно је променљиво, у зависности од контекста и друштвених чинилаца. Јучерашњи непријатељи могу постати политички супарници, али и обрнуто.⁹⁹⁹

Приступајући резултатима анализе три босанска дискурса из перспективе антагонизма и агонизма (које можемо посматрати и као два пола једне скале), закључујемо да су односи између бошњачке и српске елите веома антагонизовани, што важи и за бошњачко-хрватске односе, уз напомену да је антагонизам овде ипак мање деструктиван и тиме ближи агонистичком полу. Како смо већ више пута објаснили, српске и бошњачке дискурзивне позиције се међусобно потпуно делегитимишу и деконструишу, било да се ради о рату, жртви или држави. Када су упитању бошњачки и хрватски дискурс, ситуација је знатно боља зато што обе стране сматрају БиХ својом земљом, тј. начелно легитимном државом, што је добар основ за успостављање међусобног базичног консензуса. С друге стране, дошло је до антагонизације због неких других тема, пре свега о политичког положаја хрватског народа у (Ф)БиХ.

Трећа страница овог „босанског троугла“, српско-хрватски односи, могу се одредити као агонистички, с обзиром на то да се ове две елите сматрају политичким супарницима, а све чешће и савезницима. У овом случају, међусобно искључиве интерпретације Рата у БиХ (грађански рат/великосрпска агресија), Рата у Хрватској (улоге српске стране у њему, операција „Бљесак“ и „Олуја“) и Другог светског рата (НДХ, Јасеновац), нису довеле до репродукције антагонизма, као у претходна два случаја. Овде ћемо понудити три могућа објашњења зашто до

---

⁹⁹⁹ C. Mouffe, “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, стр. 755.

тога није дошло. Прво се односи на то да су хрватски национални интереси и политичка борба потпуно усмерена на ФБиХ и да немају никаквих претензија према РС. У том контексту, РС може послужити као користан савезник, јер је такође у сукобу са „Сарајевом“. Друго објашњење би могло да почива на претпоставци да су се ове две елита помириле са етничким чишћењем Хрвата у РС и Срба у хрватским деловима БиХ и самој Хрватској, те да то схватају као неку врсту међусобне компензације или као нешто што је било међусобно договорено. Иако неки припадници хрватске политичке елите критикују РС због депопулације хрватског становништва, представници ХДЗ БиХ и ХНС редовно релативизују ове оптужбе, пружајући подршку РС и њеном руководству. Треће објашњење се односи на то да су овакви српско-хрватски односи идентитетски условљени. Наиме, и српски и хрватски доминантни дискурс у БиХ одређују Бошњаке као Другог (непријатеља). У том смислу, Срби и Хрвати су усмерени једни на друге, на међусобну сарадњу, посебно када се у све то учита и верско-цивилизацијска димензија.

Међутим, ти антагонистички односи, који доминирају Босном, нису довели до њене дезинтеграције, до њеног слома. БиХ, уз све проблеме и оспоравања, постоји дуже од две деценије, а њен нестанак, који призива углавном српски политички дискурс, тешко је замислив без радикалних промена међународног система. Историја савременог међународног система показује да државе могу да постоје и функционишу у веома дугом периоду, иако је њихова унутрашња природа антагонистичка. „Кризе које су пратиле иницијативе за изградњу држава се могу интерпретирати као уобичајени део формирања држава (*state formation*), као део непланираних и контрадикторних процеса сукобљавања, преговарања и постизања компромиса међу групама. [...] С те тачке гледишта, политичке кризе нису доказ да пројекти изградње држава никада неће успети, већ само показују да су они део дужег процеса.“¹⁰⁰⁰

Дакле, антагонистички односи у БиХ нису довољан услов за неуспех државе, а могу се свакако и променити. То што су Срби и Хрвати бошњачко Друго и обрнуто, не значи да не може доћи до (даље) деескалације ових односа и

---

¹⁰⁰⁰ Kathia Legare, “Transnational State-Building in Lebanon and Bosnia-Herzegovina: Strengthening or Shattering the Peace?”, *International Peacekeeping*, May 2017, стр. 18.

њиховог приближавања агонистичком полу. Како наводи Оливер Ремсботам (Ramsbotham), у сукобима дугог трајања може доћи до посебне врсте дијалога, који он, на трагу Муфове, назива „агонистичким дијалогом“. Ради се о дијалогу између непријатеља, концентрисаном на суштинске разлике међу њима, на сукобе њихових наратива и дискурса.¹⁰⁰¹ Први корак у том процесу је препознавање различитих наратива, други — приближавање тих наратива до одређене мере која би им омогућила премошћење и помирење разлика, док је трећи корак прихватање и поштовање валидности супротстављених наратива.¹⁰⁰² Дакле, функционалност државе не захтева да се сукобљени наративи превазиђу и да се створи нови заједнички наратив, већ да стране у конфликту једна другој признају легитимност позиција, иако су оне међусобно супротстављене.

На сличном, дијалошком трагу био је и бивши мостарски муфтија Сеид Смајкић, који је изнео своје виђење решења идентитетског сукоба међу народима БиХ: „Становник Босне и Херцеговине мора увијек бити спреман „постати“ онај „други“, размишљати са стајалишта оног „другог“. Како бих се „ја“ осјећао да се „други“ односи према мом идентитету као ја према његовом. Универзални метод испробан код Конфучија, Исуса, Мухамеда, Канта до данашњих дана гласи: Не учини према „другом“ идентитету оно што не би желио да се учини према твом идентитету.“¹⁰⁰³

Када је у питању исход коме би овај агонистички дијалог у БиХ могао да води, изнећемо визију БиХ Н. Кеџмановића, која је прилично подударна нашим размишљањима о будућности ове државе: „Што се буду више осјећали заштићени од актуелне или чак само потенцијалне доминације релативне бошњачке већине, и код Срба и код Хрвата ће јачати лојалност босанскохерцеговачком завичају и мање ће тражити ослонац у својим националним матицама. Конституисањем БиХ као федерације три националне републике биле би отклоњене српске и хрватске тежње ка државном осамостаљењу, од којег стрепе Бошњаци. Али би истовремено и код Срба и Хрвата биле отклоњене бојазни од доминације

---

¹⁰⁰¹ Видети: O. Ramsbotham, *Transforming Violent Conflict: Radical disagreement, dialogue and survival*, Routledge, 2010.

¹⁰⁰² Видети: R. I. Rotberg (ed.), *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict: History's Double Helix*, Indiana University Press, 2006, vii.

¹⁰⁰³ „Велика порука муфтије Смајкића: Морамо „постати“ онај „други“, размишљати са стајалишта оног „другог““, *Тачно.нет*, 01.05.2013, <http://tacno.net/novosti/velika-poruka-muftije-smajkica-moram-postati-onaj-drugi-razmisljati-sa-stajalista-onog-drugog/>, приступљено 01.05.2013.

релативно најбројнијег народа. Бошњаци то непрестано потхрањују масовно раширеном свијешћу да имају неко посебно историјско, културно, демографско итд. право на цијелу БиХ. Истина, БиХ у том погледу није никакав изузетак: увијек и свугдје већине теже јединственој држави, а мањине настоје да се заштите аутономијама. БиХ као држава није нека априорна метафизичка чињеница која стоји прије и изнад нација које ту живе и могућа је само као добровољан и равноправан договор три конститутивна народа.¹⁰⁰⁴

Колико год етнички идентитет био флуидна категорија, његове три манифестације у послератној БиХ достигле су завидан ниво сталности и равнотеже. Засновани пре свега на трима доминатним интерпретацијама рата, ови идентитети постају део социјализације нових генерација, оних које се рата и не сећају, али репродукују његов „наставак другим средствима“. То и јесте суштина сукоба дугог трајања — трансгенерацијска репродукција међусобно искључивих идентитета који изазивају осећај страха и претње. Када наратив о рату постане темељ идентитета, веома је тешко неутралисати његов утицај, јер се то посматра као негирање самог идентитета, негирање људских потреба и личних онтологија.

Међутим, и стварање државе је процес дугог трајања, коме су, како смо већ објаснили, сукоби инхерентни. БиХ у том смислу није изузетак. Оно што би вероватно допринело стабилизацији босанске државе, није укидање етнополитика или негирање партикуларних етничких идентитета, јер то готово по правилу продубљује сукоб и води његовој даљој ескалацији, већ „проживљавање“ тих етнополитика, даља политичка субјективизација етничких идентитета. Такав пут би могао водити плурализацији унутар самих етничких целина, стварању унутаретничких спорова и сукоба који би могли смањити страх од Другог и постепено водити његовој рехуманизацији.

---

¹⁰⁰⁴ „Кецмановић: Без сагласности три народа БиХ представља само топоним“.

ЛИТЕРАТУРА

Академски извори

- Abu-Nimer, Mohammed, "Basic Human Needs: bridging the gap between theory and practice", у: К. Avruch, С. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013, стр. 165-185.
- Adler, Emanuel, "Constructivism and International Relations", у: W. Carlsnaes, T. Risse, B. A. Simmons (eds.), *Handbook of International Relations*, Sage Publications, 2002.
- Adler, Emanuel, Pouliot, Vincent, "International practices: introduction and framework", у: E. Adler, V. Pouliot (eds.), *International Practices*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Aggestam, Karin, "Recognitional just peace", у: K. Aggestam, A. Bjorkdahl (Eds.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*, Routledge, 2013, стр. 34-47.
- Aggestam, Karin, Bjorkdahl, Annika, "The study of just and durable peace", у: K. Aggestam, A. Bjorkdahl (eds.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*, Routledge, 2013, стр. 1-15.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, 1983.
- Andjelic, Neven, *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, Frank Cass Publishers, 2003.
- Archer, Margaret, *Being Human: The Problem of Agency*, Cambridge University Press, 2004.
- Archer, Margaret, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, 1995.
- Auerbach, Yehudith, „The Reconciliation Pyramid - A Narrative-Based Framework for Analyzing Identity Conflicts”, *Political Psychology*, Vol. 30, No. 2, 2009.

- Avruch, Kevin, "Basic Human Needs and the dilemma of power in conflict resolution", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013.
- Avruch, Kevin, Black, Peter W, "A Generic Theory of Conflict Resolution: A Critique", *Negotiation Journal*, January 1987, стр. 87-96.
- Avruch, Kevin, Mitchell, Cristopher, "Intorduction: Basic Human Needs in theory and practice", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013.
- Azar, Edward, „Protracted international conflicts: ten propositions”, *International Ineractions*, 12 (1), 1985, стр. 59-70.
- Azar, Edward, Moon, Chung In, "Managing Protracted Social Conflicts in the Third World: Facilitation and Development Diplomacy", *Millennium - Journal of International Studies*, 1986, 15, 393-406.
- Azar, Edward, *The management of protracted social conflict*, Dartmouth, 1990.
- Baros, Miroslav, *The High Representative for Bosnia and Herzegovina: A Requiem for Legality*, 2010, <http://www.ejiltalk.org/the-high-representative-for-bosnia-and-herzegovina-a-requiem-for-legality/>, приступљено 25.09.2018.
- Bartelson, Jens, Hall, Martin, Teorell, Jan, "Introduction: de-centering state making", y: J. Bartelson, M. Hall and J. Teorell (eds.), *De-Centering State Making: Comparative and International Perspectives*, Edward Elgar Publishing, 2018.
- Baudrillard, Jean, *Selected Writings*, Polity Press, Cambridge, 1989.
- Bay, Christian, "Taking the Universality of Human Needs Seriously", y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 235-256.
- Baylis, John, Smith, Steve (eds.), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Beaudoin, Melissa M. C, *Protracted Social Conflict: A Reconceptualization and Case Analysis*, докторска теза, University of Carolina, 2013.
- Belloni, Roberto, "Bosnia: Dayton is dead! Long Live Dayton!", *Nationalism and Ethnic Politics*, 15, 2009, 355-375.
- Belloni, Roberto, "Peacebuilding in Bosnia", *Journal of Peace Research*, volume 38, number 2, March 2001.

- Belloni, Roberto, „Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Peace Research*, vol. 38, no. 2, 2001, стр. 163-180.
- Belloni, Roberto, *Statebuilding and International Intervention in Bosnia*, Routledge, 2007.
- Bennet, Andrew, Elman, Colin, “Case Study Methods”, y: C. Reus-Smit, D. Snidal, (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008.
- Berenskoetter, Felix, "Identity in International Relations", y: R. A. Denemark, (ed.), *The International Studies Encyclopedia*, Blackwell Publishing, 2010, Blackwell Reference Online, http://www.isacompendium.com/subscriber/tocnode.html?id=g9781444336597_yr2013_chunk_g978144433659711_ss1-2.
- Berg, Bruce L, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Needham Heights, 2001.
- Bergholz, Max, *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, Cornell University Press, 2016.
- Bevir, Mark, Rhodes, R. A. W, „Interpretativna teorija“, u: D. Marsh, G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 126-146.
- Bieber, Florian, “Bosnia-Herzegovina: Slow Progress towards a Functional State”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 6, No. 1, March 2006, str. 43–64
- Bieber, Florian, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, Palgrave Macmillan, 2006.
- Bieber, Florian, *Why constitutional reform will not solve the Bosnian blockade*, 2014, <http://www.transconflict.com/2014/07/why-constitutional-reform-will-not-solve-the-bosnian-blockade-307/>
- Birdal, Mehmet Sinan, Squires, Josephine, “Ethnicity, Nationalism and Colonialism”, y: R. A. Denemark, R. Marlin-Bennett (eds.), *The International Studies Encyclopedia*, Wiley-Blackwell, 2017.
- Björkdahl, Annika, “Deliberating and localizing just peace“, y: K. Aggestam, A. Björkdahl (eds.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*, Routledge, 2013, стр. 78-92.

- Bojičić-Dželilović, Vesna, "Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina: Reflections on the development-democracy link", y: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, 2009.
- Bose, Sumantra, "Mostar: international intervention in a divided Bosnian town, 1994–2001", y: P. Siani-Davies (ed.), *International Intervention in the Balkans since 1995*, Routledge, 2003.
- Bose, Sumantra, "The Bosnian State a decade after Dayton", *International Peacekeeping*, 12:3, 2005, 322-335.
- Bose, Sumantra, *Contested Lands*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2007.
- Bošković, Nataša, "Happy Holidays for Whom: Ethnic Diversity and Politics of Regulation of Public Holidays in BiH", y: E. Sarajlić, D. Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: Centar za interdisciplinarnе postdiplomske studije, 2011, str. 127-150.
- Bougarel, Xavier, „Dejton, deset godina poslije: obmana bilansa?“, *Korak*, broj 8, 2006.
- Bougarel, Xavier, „Od „Muslimana“ do „Bošnjaka“: pitanje nacionalnog imena bosanskih muslimana“, u: Husnija Kamberović (ur), *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.
- Bougarel, Xavier, Elissa Helms and Ger Duijzings (eds.), *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, Ashgate, Aldershot, 2007.
- Brady, Henry E, Collier, David, *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*, Rowman & Littlefield Publishers, London, 2010.
- Brass, Paul R, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Sage, 1991.
- Brubaker, Rogers, „Ethnicity without groups“, *Arch. europ. sociol.*, 43 (2), 2002, str. 163-189.
- Burg, Steven L., Shoup, Paul, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, M. E. Sharpe, New York, 1999.
- Burke, Anthony, "Postmodernism", y: C. Reus-Smit, D. Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008.

- Burton, John W, "Introduction", y: J. W. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, Macmillan, 1990, ctp. 1-4.
- Burton, John W, *Conflict: Resolution and Provocation*, Macmillan, 1990.
- Burton, John W, *Deviance, Terrorism and War: The Process of Solving Unsolved Social and Political Problems*, Australian National University Press, Canberra, 1979.
- Burton, John W, Sandole, Dennis J.D, "Generic Theory: The Basis of Conflict Resolution", *Negotiation Journal*, January 1987, pp. 333-344.
- Burton, John W. (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, Macmillan, 1990.
- Butler, Judith, *Giving an Account of Oneself*, Fordham University Press, New York, 2005.
- Campbell, David, *National Destruction: Violence, Identity, and Violence in Bosnia*, University of Minnesota Press, 1998.
- Carlsnaes, Walter, Risse, Thomas, Simons, Beth (ed.), *Handbook of International Relations: Sources, Contributions, Debates and Future Directions*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2003.
- Caspersen, Nina, "Good Fences Make Good Neighbours? A Comparison of Conflict-Regulation Strategies in Postwar Bosnia", *Journal of Peace Research*, vol. 41, no. 5, 2004, ctp. 569–588.
- Castro-Gomez, Santiago, "The Social Sciences, Epistemic Violence, and the Problem of the "Invention of the Other"", *Nepantla: Views from South*, Volume 3, Issue 2, 2002, ctp. 269-285.
- Chandler, David, „State-building in Bosnia: The limits of ‘informal trusteeship’“, *International Journal of Peace Studies*, Volume 11, Number 1, Spring/Summer 2006.
- Chandler, David, *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, Pluto Press, 1999.
- Chandler, David, *Empire in Denial: The Politics of State-building*, Pluto Press, 2006.
- Chesterman, Simon, *You, the People: The United Nations, Transitional Administration, and State-Building*, Oxford University Press, 2004.
- Clark, Janine Natalya, "Bosnia's Success Story? Brčko District and the 'View from Below'", *International Peacekeeping*, Vol.17, No.1, February 2010, ctp. 67–79.

- Clark, Janine Natalya, “Missing persons, reconciliation and the view from below: a case study of Bosnia-Herzegovina”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 10, No. 4, December 2010, стр. 425–442.
- Clark, Mary E, “Meaningful Social Bonding as a Universal Human Need”, y: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 34-59.
- Coleman, Peter T, „Characteristics of Protracted, Intractable Conflict: Toward the Development of a Metaframework-I“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 9:1, 2003, 1-37.
- Coleman, Peter T, „Conflict, Complexity, and Change: A Meta-Framework for Addressing Protracted, Intractable Conflicts—III“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12(4), 2006, 325–348.
- Coleman, Peter T, „Paradigmatic Framing of Protracted, Intractable Conflict: Toward the Development of a Metaframework-II“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 10(3), 2004, 197–235.
- Conflict Barometer*, Heidelberg Institute for International Conflict Research, 2018.
- Cook-Huffman, Celia, “The role of identity in conflict”, y: , D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, J. Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, New York, 2009.
- Cox, Marcus, Knaus, Gerald, “After the Bonn powers — Open letter to Lord Ashdown”, *European Stability Initiative*, 16. јул 2003, https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=156&document_ID=60, приступљено 01.09.2018.
- Cox, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium - Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, стр. 126-155
- D'Amato, Paul, “Bosnia: Model for a New Colonialism?”, *International Socialist Review*, Issue 8, Summer 1999.
- Darwin, John, „Empire and Ethnicity“, y: J. A. Hall, S. Malešević (eds.), *Nationalism and War*, Cambridge University Press, 2013.
- Dayton, Bruce W., Kriesberg, Louis, “Introduction”, y: B. W. Dayton, L. Kriesberg (eds.), *Conflict Transformation and Peacebuilding: Moving From Violence to Sustainable Peace*, Routledge, 2009, стр. 1-12.

- Desch, Michael C., "America's Liberal Illiberalism: The Ideological Origins of Overreaction in U.S. Foreign Policy", *International Security*, Vol. 32, No. 3 (Winter 2007/08), стр. 7-43.
- Dessler, David, "What's at stake in the agent-structure debate?", *International Organization*, Volume 43, Issue 03, June 1989, стр. 441-473.
- Devine, Fiona, „Kvalitativne metode“, u: Marsh, David, Stoker, Gerry (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 191-209.
- Dimitrova, Gergana Čiřařov, "Democracy and International Intervention in Bosnia and Herzegovina", *Central European Political Studies Review*, Vol. VI, Number 1, стр. 45-71.
- Divjak, Boris, Pugh, Michael, "The Political Economy of Corruption in Bosnia and Herzegovina", *International Peacekeeping*, Vol. 15, No. 3, 2008, стр. 373-386.
- Domm, Rory, "Europeanisation without Democratisation: A Critique of the International Community Peacebuilding Strategy in Bosnia and Herzegovina", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 7, No. 1, March 2007, стр. 159–176.
- Domm, Rory, "Next steps on Bosnia-Herzegovina: key elements to a revised EU strategy", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 11, No. 1, March 2011, 53–67.
- Dreyfus, Herbert L., Rabinow, Paul, *Michael Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- Druckman, Daniel, *Doing Research: Methods of Inquiry for Conflict Analysis*, Sage Publications, 2005.
- Dunn, David J, *From Power Politics to Conflict Resolution: The Work of John W. Burton*, Palgrave Macmillan, 2004.
- Dunn, Kevin C, "Historical Representations", in: A. Klotz and D. Prakash (eds.), *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave, 2008.
- Dyrstad, Karyn, „After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans“, *Journal of Peace Research*, 49(6) 817–831, 2012.
- Fairclough, Norman, *Language and Power*, Longman Group, Edinburgh, 1989.

- Fan, K. T, *Pierce's Theory of Abduction*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1970.
- Fearon, James, Wendt, Alexander, "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View", y: W. Carlsnaes, T. Risse, B. A. Simmons (eds.), *Handbook of International Relations*, Sage Publications, 2002.
- Finlay, Andrew, *Governing Ethnic Conflict: Consociation, identity and the price of peace*, Routledge, 2011.
- Fisher, Ronald J, "Acknowledging Basic Human Needs and adjusting the focus of the problem-solving workshop", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013, стр. 186-201.
- Fisher, Ronald J, "Needs Theory, Social Identity and an Eclectic Model of Conflict", y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 89-112.
- Foucault, Michel, "The subject and power", y: J. Faubion (ed.), *Michel Foucault: power*, New York, New York Press, 1994.
- Foucault, Michel, „The Order of Discourse“, 1970, y: Robert Young (ed.), *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1981.
- Foucault, Michel, *Society Must Be Defended: Lectures at the College de France*, Picador, 2003.
- Foucault, Michel, *The Politics of Truth*, Semiotext(e), Los Angeles, 2007.
- Franks, Jason, Richmond, Oliver P, "Between partition and pluralism: the Bosnian jigsaw and an 'ambivalent peace'", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9:1-2, 2009, 17-38.
- Friedman, Yona, "The Role of Knowledge in Conflict Resolution", y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 257-264.
- Fromm, Erich, *Bekstvo od slobode*, Naprijed, Zagreb, 1984.
- Geary, Patrick, *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*, Cenzura, 2007.
- Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1973.

- George, Jim, *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Lynne Rienner Publishers, 1994.
- Gerring, John, *Case Study Research: Principles and Practices*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Gibbs, David N, *First Do No Harm: Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*, Vanderbilt University Press, 2009.
- Giddens, Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge, 1984.
- Gilbert, Andrew, "History, War, and the Poverty of the Political Imagination in Bosnia-Herzegovina", y: Marko Zivkovic and Srdja Pavlovic (eds.), *Transcending Fratricide. Political Mythologies, Reconciliations, and the Uncertain Future in the former Yugoslavia*, McGill/Queens University Press, 2013.
- Gilbert, Andrew, "Legitimacy Matters: Managing the Democratization Paradox of Foreign State-Building in Bosnia-Herzegovina", *Südost-Europa: Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, Vol. 60, 2012, 4, стр. 483-496.
- Gilbert, Andrew, "On the methodological advantages of contradiction in foreign state-building", Paper for Workshop: *Research on State-building in the Western Balkans: Comparative Methodologies*, London School of Economics, December 10, 2010.
- Gillwald, Katrin, "Conflict and Needs Research", y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 115-124.
- Gurr, Ted Robert, *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, Institute for Peace Press, Washington, 2000.
- Hamilton, Lawrence A, *The Political Philosophy of Needs*, Cambridge University Press, 2003.
- Hansen, Lene, *Security Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, Routledge, London/New York, 2006.
- Hayward, Katy, "Introduction: Political discourse and conflict resolution", y: K. Hayward, C. O'Donnell (eds.), *Political Discourse and Conflict Resolution: Debating Peace in Northern Ireland*, Routledge, 2011, стр. 1-15.
- Heyden, Robert M, *From Yugoslavia to the Western Balkans: Studies of a European Disunion, 1991–2011*, Koninklijke Brill NV, 2013.

- Hobden, Stephen, Hobson, John M. (eds.), *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, 2012.
- Hobson, John, Lawson, George, Rosenberg, Justin, „Historical sociology“, y: R. A. Denemark (ed.), *The international studies encyclopedia*, Wiley-Blackwell; International Studies Association, UK, 2010.
- Hoglund, Kristine, “Comparative Field Research in War-torn Societies”, y: K. Hoglund, M. Oberg (eds.), *Understanding Peace Research: Methods and Challenges*, Routledge, Abingdon, 2011.
- Hoglund, Kristine, Oberg, Magnus, “Doing Empirical Peace Research”, y: K. Hoglund, M. Oberg (eds.), *Understanding Peace Research: Methods and Challenges*, Routledge, Abingdon, 2011.
- Holbrooke, Richard, *To End a War*, The Modern Library, New York, 1999.
- Hollis, Martin, Smith, Steve, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- Holsti, Kalevi, *The state, war, and the state of war*, Cambridge University Press, 1996.
- Horowitz, Donald, *A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society*, University of California Press, Berkley, 1991.
- Hurd, Ian, “Constructivism”, y: C. Reus-Smit, D. Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008.
- Huskić, Adnan, “Democratisation against Democracy: Assessing the Failure of State-building in Bosnia and Herzegovina”, y: E. Sarajlić, D. Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, 2011, strp. 67-92.
- Jackson, Patrick Thaddeus, *The Conduct of Inquiry in International Relations: Philosophy of science and its implications for the study of world politics*, Routledge, 2011.
- Jenkins, Richard, *Social Identity*, Routledge, 2008.
- Jessop, Bob, *State Theory: Putting Capitalist States in Their Place*, Penn State University Press, 1990.
- Juncos, Ana E, “Member state-building versus peacebuilding: the contradictions of EU state-building in Bosnia and Herzegovina”, *East European Politics*, Vol. 28, No. 1, March 2012, 58–75.

- Kapidžić, Damir, “Democratic Transition and Electoral Design in Plural Societies: The Case of Bosnia and Herzegovina’s 1990 Elections”, *Ethnopolitics*, 2015, Vol. 14, No. 3, 311–327.
- Kappler, Stefanie, “Representations of peace in the EU’s peacebuilding approach in Bosnia-Herzegovina”, y: Karin. Aggestam, Annika Bjorkdahl (eds.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*, Abingdon, Routledge, 2013, стр. 168-182.
- Kasapović, Mirjana, “Lijphart and Horowitz in Bosnia and Herzegovina: Institutional Design for Conflict Resolution or Conflict Reproduction?”, *Croatian Political Science Review*, Vol. 53, No. 4, 2016, стр. 174-190
- Kasapović, Mirjana, „Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?”, *Politička misao*, Vol. XLII, (2005.), No. 5, стр. 3–30.
- Kelman, Herbert C, “Applying a Human Needs Perspective to the Practice of Conflict Resolution: The Israeli-Palestinian Case”, y: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 283-297.
- Keohane, Robert O, “International Institutions: Two Approaches”, *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4 (Dec., 1988), стр. 379-396
- Ker-Lindsay, James, *The Hollow Threat of Secession in Bosnia and Herzegovina: Legal and Political Impediments to a Unilateral Declaration of Independence by Republika Srpska*, LSEE - Research on South Eastern Europe, 2016.
- Klotz, Audie, “Case Selection”, y: A. Klotz, D. Prakash (eds.), *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave, 2008.
- Knaus, Gerald, Martin, Felix, “Travails of the European Raj”, *Journal of Democracy*, 14, no. 3 (2003).
- Korostelina, Karina V, “Identity conflicts: models of dynamics and early warning”, y: D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, J. Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, New York, 2009, стр. 100-115.
- Korostelina, Karina V, “Identity Salience as a Determinant of the Perceptions of the Others”, y: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington Books, 2006, стр. 101-126.

- Kostić, Roland, *Ambivalent Peace: External Peacebuilding, Threatened Identity and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina*, doctoral thesis, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University, 2007.
- Kostić, Roland, *Reconciling the Past and the Present: Evaluating the Dayton Peace Agreement 1995*, Department of Peace and Conflict Research Uppsala University, 2009.
- Kovačević, Slobodanka, Dajić, Putnik, *Chronology of the Yugoslav Crisis (1942-1993)*, Institute for European Studies, Belgrade, 1994.
- Krasner, Stephen, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.
- Kriesberg, Louis, „Intractable conflicts“, *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 5:4, 1993, 417-421.
- Kuhn, Thomas S, *Struktura znanstvenih revolucija*, Naklada Jasenski i Turk, Zagreb, 2002.
- Laclau, Ernesto, Mouffe, Chantal, *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, 1985.
- Lamb, Robert D, *Fragile States Cannot Be Fixed with State-Building*, The Center for Strategic and International Studies, 2015, <http://csis.org/publication/fragile-states-cannot-be-fixed-state-building>.
- Landry, Donna, McaLean, Gerald (eds.), *The Spivak Reader*, Routledge, 1996.
- Lapid, Yosef, “Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations”, y: Y. Lapid, F. Kratochwil (eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 1996.
- Lawler, Peter, “The Ethics of Postmodernism”, y: C. Reus-Smit, D. Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008.
- Leander, Anna, “Thinking Tools”, u: A. Klotz, D. Prakash (eds.), *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave, 2008.
- Lemay-Hebert, Nicholas, “State-Building from the Outside-In: UNMIK and Its Paradox”, *Journal of Public & International Affairs*, 20, 2009, стр. 65-90.
- Lukes, Steven, *Power: A Radical View*, Palgrave Macmillan, 2005.
- Luther, Kurt Richard, Deschouwer, Kris, *Party Elites in Divided Societies*, Routledge, 1999.

- Lyons, Terrence, "Peacebuilding, Democratization, and Transforming the Institutions of War", y: B. W. Dayton, L. Kriesberg (eds.), *Conflict Transformation and Peacebuilding: Moving From Violence to Sustainable Peace*, Routledge, 2009, стр. 91-106.
- Mac Ginty, Roger, "Hybrid Statebuilding: Bosnia", y: Roger Mac Ginty (ed.), *International Peacebuilding and Local Resistance: Hybrid Forms of Peace*, Palgrave Macmillan, 2011.
- MacMillan, John, "Intervention and the ordering of the modern world", *Review of International Studies*, 39, 2013, pp. 1039-1056.
- Majstorović, Danijela, "Construction of Europeanization in the High Representative's discourse in Bosnia and Herzegovina", *Discourse & Society*, Vol 18(5): 627–651, 2007.
- Malešević, Siniša, *Grounded Nationalisms: A Sociological Analysis*, Cambridge University Press, 2019.
- Malmvig, Helle, *State Sovereignty and Intervention: A discourse analysis of interventionary and non-interventionary practices in Kosovo and Algeria*, Routledge, 2006.
- Mann, Michael, *The sources of social power: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge University Press, 1986.
- Marsh, David, Furlong, Paul, „Koža, a ne košulja: ontologija i epistemologija u političkoj znanosti“, u: D. M. i Gerry Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005, str. 17-40.
- Marsh, David, Stoker, Gerry (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.
- Maslow, Abraham, "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review*, 50, 370-396, 1943.
- McAnulla, Stuart, „Struktura i djelovanje“, u: D. Marsh, G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.
- Menkhaus, Ken, "State Failure and Ungoverned Space", y: M. Berdal, A. Wennmann (eds.), *Ending Wars, Consolidating Peace: Economic Perspectives*, Abingdon, Routledge, 2010, стр. 171-188.

- Milanovic, Marko, "Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina", *American Journal of International Law*, Vol. 104, September 6, 2010.
- Mitchell, Christopher, "Necessitous Man and Conflict Resolution: More Basic Questions About Basic Human Needs Theory", y: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 149-176.
- Mitchell, Christopher, "Beyond the "classical model" of problem-solving workshops: 25 years of experience, experiment and adaptation", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013.
- Moller, Frida, "News Reports versus Written Narratives: Collecting information using different types of empirical sources", y: Høglund, Kristine, Oberg, Magnus (eds.), *Understanding Peace Research: Methods and Challenges*, Routledge, Abingdon, 2011.
- Mosca, Gaetano, *The Ruling Class*, McGraw-Hill Book Company, Inc, 1939.
- Mouffe, Chantal, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?", *Social Research*, Vol. 66, No. 3, 1999, стр. 756.
- Mouffe, Chantal, *On the Political*, Taylor and Francis, 2005.
- Mouffe, Chantal, *The Return of the Political*, Verso, 1995.
- Musliu, Vjosa, Orbie, Jan, "The International Missions in Kosovo: What is in a Name?", *European Foreign Affairs Review*, 19, no. 3 (2014), 411–428.
- Nan, Susan Allen, Greiff, Jacquiel L, "Basic Human Needs in practice: the Georgian-South Ossetian Point of View process", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013, стр. 202-215.
- Neumann, Cecilie B, Neumann, Iver B, "Uses of the self: two ways of thinking about scholarly situatedness and method", *Millennium: Journal of International Studies*, 2015, стр. 1-22.
- Neumann, Iver B., "Discourse Analysis", y: A. Klotz, D. Prakash (eds.), *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave, 2008.
- Neumann, Iver B., *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*, University of Minnesota Press, 1999.

- Newman, Edward, ““Liberal” peacebuilding debates”, y: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, 2009.
- Nudler, Oscar, “On Conflicts and Metaphors: Toward an Extended Rationality”, y: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, дтр. 177-204.
- Ortega y Gasset, Jose, *What is Knowledge?*, State University of New York Press, 2002.
- Paris, Roland, “Does liberal peacebuilding have a future?”, y: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, 2009.
- Paris, Roland, *At War's End: Building Peace After Civil Conflict*, Cambridge University Press, 2004.
- Paris, Roland, Sisk, Timothy D. (eds.), *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the contradictions of postwar peace operations*, Routledge, 2009.
- Parish, Matthew T, “The Demise of the Dayton Protectorate”, *Journal of Intervention and State Building*, Volume 1 Special Supplement, 1 December 2007.
- Pehar, Dražen, “Bosnia – fully ripe for another war?”, *Transconflict*, <http://www.transconflict.com/2012/08/bosnia-fully-ripe-for-another-war-018/>
- Pehar, Dražen, *Peace as War: Bosnia and Herzegovina, post-Dayton*, CEU Press, 2019..
- Peter, Mateja, “The Shifting Contours of International State-building Practices in Bosnia and Herzegovina”, y: E. Sarajlić, D. Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, 2011.
- Petersen, Roger D, *Western Intervention in the Balkans: The Strategic Use of Emotion in Conflict*, Cambridge University Press, 2011.
- Phelan, James, Rabinowitz, Peter J. (eds.), *A Companion to Narrative Theory*, Blackwell Publishing, 2005.
- Pickering, Paula M, *Evaluating the EU State-building Model in the Western Balkans*, Working Paper prepared for the NCEEER, October 2011.
- Popper, Karl, *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, 2002.
- Porpora, Douglas, *The Concept of Social Structure*, Greenwood Press, London, 1987.

- Potapchuk, William R, "Processes of Governance: Can Governments Truly Respond to Human Needs?", y: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 265-282.
- Price, Richard, "The Ethics of Constructivism", y: C. Reus-Smit, D. Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008.
- Rabinow, Paul (ed.), *The Foucault Reader*, Pantheon Books, New York, 1984.
- Rader, Victoria, "Human Needs and the Modernization of Poverty", y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 219-234.
- Ramet, Sabrina, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, Westview Press, 2002.
- Ramsbotham, Oliver, „The analysis of protracted social conflict: a tribute to Edward Azar”, *Review of International Studies* (2005), 31, 109–126.
- Ramsbotham, Oliver, *Transforming Violent Conflict: Radical disagreement, dialogue and survival*, Routledge, 2010.
- Ramsbotham, Oliver, Woodhouse, Tom, Miall, Hugh, *Contemporary Conflict Resolution*, Polity Press, 2011.
- Reilly, Ben, "Democratic Validation", y: J. Darby, R. Mac Ginty (eds.), *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008, стр. 230-241.
- Reus-Smit, Christian, "Imagining society: constructivism and the English School", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 4, No. 3, October 2002, стр. 487-509.
- Reus-Smit, Christian, Snidal, Duncan (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, 2008.
- Richmond, Oliver P, "A Pedagogy of Peacebuilding: Infrapolitics, Resistance, and Liberation", *International Political Sociology* (2012) 6, 115–131.
- Richmond, Oliver P, *Failed Statebuilding: Intervention and the Dynamics of Peace Formation*, Yale University Press, New Haven and London, 2014.
- Richmond, Oliver P, Franks, Jason, *Liberal Peace Transitions: Between Statebuilding and Peacebuilding*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.

- Richmond, Oliver P, *Peace in International Relations*, Routledge, London and New York, 2008.
- Richmond, Oliver P., “Beyond liberal peace? Responses to “backsliding””, y: E. Newman, R. Paris, O. Richmond (eds.), *New perspectives on liberal peacebuilding*, United Nations University Press, 2009.
- Richmond, Oliver, ”A Pedagogy of Peacebuilding: Infrapolitics, Resistance, and Liberation”, *International Political Sociology*, 6, 2012, pp. 115-131.
- Richmond, Oliver, Franks, Jason, “Between partition and pluralism: the Bosnian jigsaw and an ‘ambivalent peace’”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 9:1-2, 2009, 17-38.
- Richmond, Oliver, *Peace in International Relations*, Routledge, London/New York, 2008.
- Ringmar, Eric, *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*, Cambridge University Press, 1996.
- Roberts, David, *Liberal Peacebuilding and Global Governance: Beyond the Metropolis*, Routledge, 2011.
- Ross, Marc H, “Psychocultural Interpretations and Dramas: Identity Dynamics in Ethnic Conflict”, y: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington, 2007, сrp. 301-328.
- Rotberg, Robert I. (ed.), *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict: History's Double Helix*, Indiana University Press, 2006.
- Rotberg, Robert I. (ed.), *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, World Peace Foundation, Cambridge, Massachusetts, 2003.
- Rotberg, Robert I., “The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair”, y: R. I. Rotberg (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton University Press, Princeton, 2004.
- Rotberg, Robert I., “The New Nature of Nation-State Failure”, *The Washington Quarterly*, 25:3, 2002, pp. 85–96.
- Rothbart, Daniel, Korostelina, Karina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington, 2007.

- Rothbart, Daniel, Korostelina, Karina V, “Introduction: Identity, Morality, and Threat”, y: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington, 2007, стр. 1-15.
- Rothbart, Daniel, Korostelina, Karina V, “Moral Denigration of the Other”, y: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington, 2007, стр. 29-57.
- Rothman, Jay, Olson, Marie L, “From Interests to Identities: Towards a New Emphasis in Interactive Conflict Resolution”, *Journal of Peace Research*, vol. 38, no. 3, 2001, pp. 289–305.
- Rothman, Jay, *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations and Communities*, Jossey-Bass, San Francisco, 1997.
- Roy, Ramashray, “Social Conflicts and Need Theories: Some Observations”, y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 125-148.
- Rubenstein, Richard E, “Basic Human Needs Theory: Beyond Natural Law”, y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 336-355.
- Sabaratnam, Meera, “Avatars of Eurocentrism in the Critique of the Liberal Peace”, *Security Dialogue*, June 2013, 44(3): 259-78.
- Sandole, David J. D, “Identity Under Siege: Injustice, Historical Griveance, Rage, and the ‘New’ Terrorism”, y: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington Books, 2006, стр. 59-100.
- Sandole, David J.D., “Extending the reach of Basic Human Needs: a comprehensive theory for the twenty-first century”, y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013.
- Sandole, Dennis J.D, “The Biological Basis of Needs in World Society: The Ultimate Micro-Macro Nexus”, y: J. Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, 1990, стр. 60-88.
- Sandole, Dennis, J. D, Byrne, Sean, Sandole-Staroste, Ingrid, Senehi, Jessica (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, 2009.

- Sandole-Staroste, Ingrid, "Through gender lenses: Human Needs theory in conflict resolution", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013.
- Sarajlić, Eldar, "Between State and Nation: Bosnia and Herzegovina and the Challenge of Political Analysis", y: E. Sarajlić, D. Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, стр. 9-20.
- Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, 2007.
- Schwartz-Shea, Peregrine, Yanow, Dvora, *Interpretative Research Design: Concepts and Processes*, Routledge, New York, 2012.
- Sharma, Vivek Swaroop, „War, Conflict and the State Reconsidered“, y: L. B. Kaspersen and J. Strandsbjerg (eds.), *Does War Make States? Investigations of Charles Tilly's Historical Sociology*, Cambridge University Press, 2017.
- Shrader, Charles R., *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia: A Military History, 1992-1994*, Texas A&M University Press, 2003.
- Simmons, Solon, "From human needs to moral imagination: The promise of post-Burtonian conflict resolution", y: K. Avruch, C. Mitchell (eds.), *Conflict Resolution and Human Needs: Linking Theory and Practice*, Routledge, 2013.
- Sisk, Timothy D., "Power Sharing after Civil Wars: Matching Problems to Solutions", y: J. Darby, R. Mac Ginty (eds.), *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008, стр. 195-209.
- Sites, Paul, "Needs as Analogues of Emotions", y: Burton, John (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, The Macmillan Press, London, 1990, стр. 7-33.
- Smit, Entoni, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Spruyt, Hendrik, „War and State Formation: Amending the Bellicist Theory of State Making“, y: L. B. Kaspersen and J. Strandsbjerg (eds.), *Does War Make States? Investigations of Charles Tilly's Historical Sociology*, Cambridge University Press, 2017.
- Statue of the Foundation of Srebrenica – Potocari Memorial and Cemetery*, http://www.ohr.int/?ohr_archive=statute-of-the-foundation-of-srebrenica-potocari-memorial-and-cemetery-3., приступљено 12.09.2018.

- Stearns, Peter N, “Humanitarianism and Intolerance: Two Contemporary Approaches to the Other”, y: D. Rothbart, K. V. Korostelina (eds.), *Identity, Morality, and Threat: Studies in Violent Conflict*, Lexington Books, 2006, стр. 129-145.
- Stewart, Patrick, ““Failed States” and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas”, *International Studies Review* (2007) 9, 644–662.
- Tepšić, Goran, „Building Nations Instead of Peace(s): the Bosnian Metaconflict“, *Serbian Political Thought*, godina IX, vol. 16, br. 2, Institut za političke studije, Beograd, 2018.
- Tepšić, Goran, „The Balkan ‘Metaconflicts’: Building Nations Instead of Peace(s)?“, *ISA's 57th Annual Convention*, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/Atlanta%202016/Archive/62746982-75ae-4bda-8d23-58902c72f59e.pdf>, приступљено 02.10.2018.
- Tepšić, Goran, Džuverović, Nemanja, „Bosnia and Herzegovina“, y: H. J. Giessmann, R. Mac Ginty (yp.), *Research Handbook on Political Transition*, Edward Elgar, London, 2018.
- Tepšić, Goran, Vukelić, Miloš, “Transforming enemies into adversaries: Bosnia-Herzegovina between ‘continuation of war by other means’ and agonistic pluralism”, *The ASN 24th World Convention*, доступно на адреси: <https://nationalities.org/services/aop-file-manager/file/5cc5b6773cd6de1700a707b1/ASN19-BK15-Tepsic-and-Vukelic.pdf>
- Tilly, Charles, „Reflections on the History of European State-Making“, y: Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, 1975, стр. 24-25.
- Tilly, Charles, „War Making and State Making as Organized Crime“, y: P. B. Evans, D. Rueschemeyer and T. Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, 1985.
- Toal, Gerard, „“Republika Srpska will have a referendum”: the rhetorical politics of Milorad Dodik“, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41:1, 166-204, 2013.
- Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 2009.
- Turčalo, Sead, “External Nation-building: An Outline for a Single Politico-strategic Concept”, y: E. Sarajlić, D. Marko (eds.), *State or Nation? The Challenges of*

- Political Transition in Bosnia and Herzegovina*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije, crp. 23-38.
- Van Dijk, Teun A, *Elite Discourse and Racism*, Sage, 1993.
- Van Dijk, Teun A, *Racism and the Press*, Routledge, 1991.
- Varshney, Ashutosh, „Ethnicity and Ethnic Conflict”, y: C. Boix, S. Stokes (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2007, crp. 274-294.
- Vivian, Bradford, “Rhetorical Arts of Praise and Blame in Political Transformation”, y: B. W. Dayton, L. Kriesberg (eds.), *Conflict Transformation and Peacebuilding: Moving From Violence to Sustainable Peace*, Routledge, 2009, crp. 74-90.
- Walker, R. B. J, *Inside/outside: international relations as political theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- Wallerstein, Immanuel, “Eurocentrism and its avatars: The dilemmas of social science”, *New Left Review*, NLR 226, 93-108.
- Weber, Cynthia, *Simulating Sovereignty: Intervention, the State, and Symbolic Exchange*, Cambridge University Press, 1995.
- Weber, Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, University of California Press, 1978.
- Weber, Max, *The Methodology of Social Sciences*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1949.
- Weiss, Gilbert, Wodak, Ruth, “Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis”, y: Weiss, Gilbert, Wodak, Ruth (eds.), *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*, Palgrave, 2003.
- Wendt, Alexander, “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Vol. 46, No. 2. (Spring, 1992), crp. 391-425.
- Wendt, Alexander, “Identity and Structural Change in International Politics”, y: Lapid, Yosef, Kratochwil, Friedrich (eds.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 1996.
- Wendt, Alexander, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, Vol. 41, No. 3 (Summer, 1987), pp. 335-370.

- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Wight, Colin, *Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Kegan Paul, Trench, Trubner & co, ltd, 1922.
- Wodak, Ruth, De Cillia, Rudolf, Reisigl, Martin, Liebhart, Karin, *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh University Press, 2009.
- Woodward, Susan L, *The Ideology of Failed States: Why Intervention Fails*, Cambridge University Press, 2017.
- Woodward, Susan, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, The Brookings Institution, 1995.
- Yanow, Dvora, Schwartz-Shea, Peregrine (eds.), *Interpretation and Method: Empirical Research Methods and the Interpretative Turn*, M. E. Sharpe, 2006.
- Zartman, I. William, "Introduction: Posing the Problems of State Collapse", у: I. W. Zartman (ed.), *Collapsed State: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Lynne Rienner Publishers, London, 1995, стр. 1-11.
- Zwierzchowski, Jan, Tabeau, Ewa, "The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based multiple system estimation of casualties' undercount", Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict', 2010.
- Азар, Едвард, „Дуготрајни међународни конфликти: десет предлога“, у: Р. Накарада (ур.), *Теорије и пракса решавања сукоба (reader)*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд, 2006.
- Бакић-Хејден, Милица, *Варијације на тему 'Балкан'*, Институт за филозофију и друштвену теорију и И. П. „Филип Вишњић“, Београд, 2006.
- Бахтин, Михаил, *Ка филозофији поступка*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Бентам, Џереми, *Паноптикон или надзорна зграда*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2014.
- Билиг, Мајкл, *Банални национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2009.
- Ботомор, Томас, *Елите и друштво*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2008.
- Бугарел, Ксавије, *Босна — анатомија рата*, Фабрика књига, Београд, 2004.

- Вент, Александар, *Друштвена теорија међународне политике*, УБ ФПН, Београд, 2014.
- Вујановић, Дубравка, *Додик - истина*, Вукотић медиа, Београд, 2013.
- Галтунг, Јохан, *Мирним средствима до мира: мир и сукоб, развој и цивилизација*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Гибс, Дејвид, „Извори југословенског ратног сукоба“, *Социолошки преглед*, vol. XXXV (2001), по. 3–4, стр. 177-211.
- Гибс, Дејвид, *Хуманитарно разарање Југославије*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2010.
- Јовић, Дејан, *Рат и мит: политика идентитета у сувременој Хрватској*, Фрактура, Загреб, 2017, стр. 7.
- Дузинас, Костас, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник и Албатрос плус, Београд, 2009.
- Ејдус, Филип, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, 2012.
- Изетбеговић, Алија, *Исламска декларација*, Сарајево, 1990.
- Јанковић, Бранимир, Радивојевић, Зоран, *Међународно јавно право*, СБЕН, Ниш, 2005.
- Јовић, Дејан, „Битка за етнички статус у постјугославенским државама“, *Политичке анализе*, број 5, ожујак 2011.
- Јукић, Звонимир, „Крај хрватске самоуправе“, *АИМ*, <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/200111/11115-002-pubs-sar.htm>, приступљено 26.09.2018.
- Капицић, Дамир, „Страначки сустав“, у: Нермина Мујагић, Суад Арнаутовић, (ур.), *Политички плурализам и унутарстраначка демократија: национална студија за Босну и Херцеговину*, Центар за мониторинг и истраживање ЦеМИ, Подгорица, 2016.
- Касаповић, Мирјана, „Босна и Херцеговина 1992-1995: грађански рат, извањска агресија или обоје?“, *Политичка мисао*, год. 52, бр. 2, 2015, стр. 37-61.
- Краљачић, Томислав, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, Веселин Маслеша, Сарајево. 1987.
- Мајсторовић, Данијела, *Дискурси периферије*, Библиотека XX век, Београд, 2013.

- Малешевић, Синиша, *Идеологија, легитимност и нова држава - Југославија, Србија и Хрватска*, Фабрика књига, Београд, 2004.
- Малешевић, Синиша, *Социологија етницитета*, Фабрика књига, Београд, 2009.
- Маринковић, Душан, Ристић, Душан, „Геоепистемологија погледа“, у: Бентам, Цереми, *Паноптикон или надзорна зграда*, Mediterran Publishing, 2014.
- Марковић, Горан, *Босанскохерцеговачки федерализам*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Мартиновић, Дарко, „Валентин Инзко — „Болесник с Миљацке““, *Политичке анализе*, број 10 — липањ 2012.
- Мартиновић, Дарко, *Високи представници међународне заједнице у Босни и Херцеговини*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2014.
- Мојси, Доминик, *Геополитика емоција*, Слио, Београд, 2012.
- Мујагић, Нермина, Арнаутовић, Суад (ур.), *Политички плурализам и унутарстраначка демократија: национална студија за Босну и Херцеговину*, Центар за мониторинг и истраживање ЦеМИ, Подгорица, 2016.
- Накарада, Радмила, „Путеви помирења“, *ФПН Годишњак*, бр. 5, јун 2011.
- Накарада, Радмила, *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Накарада, Радмила, *Схватање људских потреба у пројекту југословенског социјализма, докторска дисертација*, Универзитет у Београду - Филозофски факултет, 1987.
- Нојман, Ивер, *Употребе другог - „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Осмић, Амер, „Изборне кампање и опћи избори од 1996. до 2014. године“, у: Нермина Мујагић, Суад Арнаутовић, (ур.), *Политички плурализам и унутарстраначка демократија: национална студија за Босну и Херцеговину*, Центар за мониторинг и истраживање ЦеМИ, Подгорица, 2016.
- Пехар, Дражен, *Зашто Високи представник с „Бонским“ мандатом никада није значио позитивни помак за Босну и Херцеговину: четири рефлексije*, Институт за друштвено-политичка истраживања (ИДПИ), Мостар, 2014.

- Пепић, Иван, Раос, Вишеслав, „Компарација консоцијацијске и центрифугалне демократије: Швицарска и Босна и Херцеговина”, *Политичка мисао*, год. 52, бр. 3, 2015, стр. 105-129.
- Петровић, Тања, *Уигора: југословенско наслеђе и политике будућности у постјугословенским друштвима*, Фабрика књига, Београд, 2012.
- Пехар, Дражен, “Дедискурзација: прилог разумијевању наставка ‘стања рата’ у пост-даутонској Босни и Херцеговини”, *Политичка мисао*, год. 52, бр. 2, 2015, стр. 83-108.
- Пехар, Дражен, „Босна и Херцеговина као Велепосланство Високог представника — републиканска критика“, *Политичке анализе*, број 10 — липањ 2012.
- Пехар, Дражен, *Мултиетничке рефлексије о једном неоправдано заборављеном и вишеструко прекршеноме Даутонском мировном споразуму*, Институт за друштвено-политичка истраживања (ИДПИ), 2014, <http://www.idpi.ba/rehar/>.
- Пехар, Дражен, *О неким узнемирујућим аспектима америчке вањске политике према Босни и Херцеговини*, Институт за друштвено-политичка истраживања (ИДПИ), 2014, <http://www.idpi.ba/rehar/>.
- Пехар, Дражен, *Теорија дедискурзације и имплементација даутонског мира као наставак стања рата*, Институт за друштвено-политичка истраживања (ИДПИ), 2014, <http://www.idpi.ba/rehar/>
- Поробић, Селма, Јансен, Стеф, „Расељеност, род и добростање“, у: С. Поробић, (ур.), *Родна студија присилне миграције и психосоцијалног добростања у Босни и Херцеговини*, Фондација за оснаживање жена БиХ, Сарајево, 2016, стр. 17-31.
- Принс, Цералд, *Наратолошки речник*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Саид, Едвард, *Оријентализам*, Библиотека ХХвек, Београд, 2008.
- Субашић, Мате, „Босна и Херцеговина или Федерација БиХ и Република Српска – анализа могућности имплементације консоцијацијског и интегративног приступа“, *Политичка мисао*, год. 52, бр. 2, 2015, стр. 62-82.
- Тепшић, Горан, „Национални идентитет и (зло)употреба „другог““, *Годишњак 2012*, година VI, број 8, децембар 2012, Универзитет у Београду — Факултет политичких наука.

- Тепшић, Горан, Вукелић, Милош, „Културно насиље као процес дугог трајања: од колонијализма до хуманитаризма“, *Политичка мисао*, год. 56, бр. 1, 2019, стр. 109-131.
- Тодорова, Марија, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд, 2006.
- Фливијерг, Бент, *Шта могу друштвене науке: разлози неуспеха и стратегија за будућност*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Формозо, Бернар, „Расправе о етницитету“, у: Катрин Халперин, Жан-Клод Руано-Борбалан (ур.), *Идентитет(и): појединац, група, друштво*, Слио, Београд, 2009, стр. 295-307.
- Франић, Давор, „‘Бонски сустав’ у Босни и Херцеговини“, *Политичке анализе*, број 13, март 2013.
- Фуко, Мишел, *Археологија знања*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1998.
- Фуко, Мишел, *Безбедност, територија, становништво*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2014.
- Фуко, Мишел, *Моћ/знање: одабрани списи и разговори: 1972-1977*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012.
- Фуко, Мишел, *Око моћи*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2014.
- Фуко, Мишел, *Рађање клинике: археологија медицинског опажања*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009.
- Фуко, Мишел, *Ријечи и ствари: археологија хуманистичких наука*, Полит, Београд, 1971.
- Халперн, Катрин, Руано-Борбалан, Жан-Клод (ур.), *Идентитет(и) - појединац, група, друштво*, Слио, Београд, 2009.
- Халперн, Цоел М., Кајдикел, Дејвид А. (ур.), *Суседи у рату: југословенски етницитет, култура и историја из угла антрополога*, Самиздат Б92, 2002.
- Хејден, Роберт М, *Скице за подељену кућу: уставна логика југословенских сукоба*, Самиздат Б92, 2003.
- Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Слио, Београд, 2013.

Медијски извори и документи

- “Bosnia Reburies Srebrenica Dead 18 Years After Massacre”, *VOA news*, 11.07.2013, <http://www.voanews.com/content/bosnia-reburies-srebrenica-dead-18-years-after-massacre/1700099.html>, приступљено 11.07.2013.
- “Growth in United Nations membership, 1945-present”, *United Nations*, <http://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html>, приступљено 29.09.2018.
- “Mid-term Review of the UNDP Integrated Mine Action Programme (IMAP): Final Report”, *Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD) & Canadian International Development Agency (CIDA)*, 2006.
- „„Бриљантна“ идеја стигла је из сарајевске чаршије; заступница СДА улицу Стјепана Радића жели преименовати у улицу Paddyja Ashdowna“, *Дневник*, 26.11.2018, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/briljantna-ideja-stigla-je-iz-sarajevske-carsije-zastupnica-sda-ulicu-stjepana-radica-veli?fbclid=IwAR3i684gLRVGDlgaYAl2mhy8VuSqelljPU14s7jvGUzTQDQH0Dp5T1z6Ciw>, приступљено 22.03.2019.
- „„Први март“ о Закону о пребивалишту: СДП и СББ су лагали, ово је крај једни илузије“, *Ослобођење*, 22.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/prvi-mart-o-zakonu-o-prebivalistu-sdp-i-sbb-su-lagali-ovo-je-kraj-jedne-iluzije>, приступљено 22.07.2013.
- „1. март је један од најзначајнијих датума у новијој историји БиХ“, *Ослобођење*, 01.03.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dzaferovic-1-mart-je-jedan-od-najznacajnijih-datuma-u-novijoj-historiji-bih>, приступљено 01.03.2014.
- „100-годишњица атентата: Французи одговорили Додик“, *Радио Сарајево*, 19.04.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/109974/100-godisnjica-attentata-francuzi-odgovorili-dodiku>, приступљено 19.04.2012.
- „17 година од окончања рата у БиХ“, *Радио Сарајево*, 21.11.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/95171/17-godina-od-okoncanja-rata-u-bih>, приступљено 21.11.2012.
- „18 година од НАТО интервенције у БиХ: Да је свијет раније реагирао, геноцид у Сребреници не би се догодио“, *Ослобођење*, 30.08.2013,

- <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/18-godina-od-nato-intervencije-u-bih-da-je-svijet-ranije-reagirao-genocid-u-srebrenici-ne-bi-se-dogodio>, приступљено 30.08.2013.
- „20 година шутње“, *Ослобођење*, 09.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/kolumne/20-godina-sutnje->, приступљено 29.11.2013.
- „Daniel Serwer: Република Српска – погрешно одабрано име“, *Ослобођење*, 04.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/daniel-serwer-republika-srpska--pogresno-odabrano-ime>, приступљено 04.10.2013.
- „Ако РС крене путем Каталоније, радићу оно што ће радити све патриоте у овој земљи“, *Независне новине*, 13.11.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Izetbegovic-Ako-RS-krene-putem-Katalonije-radicu-ono-sto-ce-raditi-sve-patriote-u-ovoj-zemlji/451433>, приступљено 13.11.2017.
- „Ако се ствари поправе, одустат ћемо од захтјева за промјеном имена“, *Дневник*, 23.01.2019, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/izetbegovic-ako-se-stvari-poprave-odustat-cemo-od-zahtjeva-za-promjenom-imena-rs?fbclid=IwAR0XQo7WLnMaaQQzYGsn323rooVRbXhabayRWFQIIDjRGEkiSqlReNsJgT4>, приступљено 23.01.2019.
- „Ако се у питање доведе Дејтонски споразум, прво нестају ентитети“, *Ослобођење*, 08.07.2015, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ako-se-u-pitanje-dovede-dejtonski-sporazum-prvo-nestaju-entiteti>, приступљено 08.07.2015.
- „Алија Изетбеговић – Љубав бошњачког и турског народа“, *Anadolu Agency*, 08.08.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/71484--alija-izetbegovic-ljubav-bosanskog-i-turskog-naroda?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 08.08.2012.
- „Алија Изетбеговић најзначајнији Бошњак у 20. стољећу“, *АА*, 08.08.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/71437--alija-izetbegovic-najznacajniji-bosnjak-u-20-stoljecu?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 08.08.2012.
- „Алтернатива Додику: Вукота Говедарица на Карацићевом путу“, *Патриа*, 18.09.2018, <https://nar.ba/news/48462>, приступљено 18.09.2018.

- „Апсурдистан: Делегација ХДЗ-а срдечно дочекала ратног злочинца Дарија Кордића у Бусовачи“, *Радио Сарајево*, 22.06.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/156040/apsurdistan-delegacija-hdz-a-srdacno-dosekala-ratnog-zlocinca-darija-kordica-u-busovaci>, приступљено 22.06.2014.
- „Бакир Изетбеговић одговорио на иницијативу Додика“, *ВН-index*, 13.04.2017, <http://www.bh-index.com/bakir-izetbegovic-odgovorio-na-inicijativu-dodika/>, приступљено 14.04.2017.
- „Бакир Изетбеговић поселамио УН, у земљи негодују“, *Радио Сарајево*, 03.10.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/91260/bakir-izetbegovic-poselamio-un-u-zemlji-negoduju>, приступљено 03.10.2012.
- „Бакир Изетбеговић са сестрама тужио Додика, Опћински суд у Сарајеву донио пресуду“, *Радио Сарајево*, 01.03.2019, <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/bakir-izetbegovic-sa-sestrama-tuzio-dodika-opcinski-sud-u-sarajevu-donio-presudu/328615?fbclid=IwAR1zNfHXKeFEib5kdARXCMYW-fH2kW2KMxelA8nxHtPCmGdDU6bQ7PV67Zc>, приступљено 01.03.2019.
- „Бакир Изетбеговић у Лондону: Додик пријети, Европа шути“, *Ослобођење*, 08.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-u-londonu-dodik-prijeti-evropa-suti>, приступљено 08.07.2014.
- „Бакир Изетбеговић: Алија би желио да га памте као човјека мира, он недостаје Босни“, *Ослобођење*, 19.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-alija-bi-zelio-da-ga-pamte-kaoo-ovjeka-mira-on-nedostaje-bosni>, приступљено 22.10.2013.
- „Бакир Изетбеговић: Ванредни избори једина опција“, *Радио Сарајево*, 08.02.2014, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/140856/nocache>, приступљено 08.02.2014.
- „Бакир Изетбеговић: Наставит ћу путем који је трасирао Алија“, *Klix*, 26.07.2014, <http://www.klix.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-nastavit-cu-putem-koji-je-trasirao-alija/140726071>, приступљено 26.07.2014.
- „Бакир Изетбеговић: Хрватска и Србија су извршиле агесију на БиХ“, *Дневник*, 02.05.2018, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/bakir-izetbegovic-hrvatska-i-srbija-su-izvrsile-agresiju-na-bih?fbclid=IwAR0xUI6Jpkdcy-1hNhgVGIvQdKigndPwrqHJ0AZ8ouCLQ8paigOrVmMYNLE>, приступљено 02.05.2018.

- „Бакирова република без ентитета“, *СРНА*, 27.05.2015, <http://www.srna.rs/novosti/307665/bakirova-republika-bez-entiteta-.htm>, приступљено 27.05.2015.
- „Бећировић: 19 година послје неће правде за жртве геноцида“, *Ослобођење*, 09.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/becirovic-19-godina-poslije-nema-pravde-za-zrtve-genocida-u-srebrenici>, приступљено 09.07.2014.
- „Бећировић: проблеми у БиХ формирају се у Београду, Иванић: БиХ да изађе у сусрет Србији“, *Ослобођење*, 04.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/becirovic-problemi-u-bih-formiraju-se-u-beogradu-ivanic-bih-da-izadje-u-susret-srbiji>, приступљено 07.02.2014.
- „Бискуп Комарица: Над Хрватима у РС-у је почињен геноцид“, *Al Jazeera Balkans*, 13.07.2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/biskup-komarica-nad-hrvatima-u-rs-u-je-pocinjen-genocid>, приступљено 13.07.2015.
- „БиХ би се распала да није стране управе“, *Вечерњи лист*, 21.07.2014, <http://www.vecernji.ba/bih-bi-se-raspala-da-nije-strane-uprave-951530>, приступљено 21.07.2014.
- „БиХ можда неће бити за 10 година“, *Б92*, 08.01.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=01&dd=08&nav_category=167&nav_id=675607, приступљено 08.01.2013.
- „БиХ није земља за коју су се њезини најхрабрији синови борили“, *Ослобођење*, 07.05.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bih-nije-zemlja-za-koju-su-se-njezini-najhrabriji-sinovi-borili>, приступљено 07.05.2014.
- „БиХ парафирала Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ“, 04.12.2007, *Дирекција за европске интеграције*, <http://www.dei.gov.ba/aktuelnosti/vijesti/default.aspx?id=1298&langTag=bs-BA>, приступљено 30.09.2018.
- „БиХ сваким даном показује своју неспособност да постоји“, *Радио Сарајево*, 20.07.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/85876/bih-svakim-danom-pokazuje-svoju-nesposobnost-da-postoji>, приступљено 20.07.2012.
- „БиХ: посланици усвојили резолуцију о осуди федерализације“, *Б92*, 21.03.2017, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=03&dd=21&nav_category=167&nav_id=1242497, приступљено 25.03.2017.
- „Босић пита Додика: Шта послје референдума?“, *Патрица*, 01.07.2015, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=13645>, приступљено 01.07.2015.

- „Босић: Производња страха и неизвјесности још увијек најбоље оружје политичара у БиХ“, *Слободна Босна*, 26.03.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/13281/bosic_proizvodnja_straha_i_neizvjesnosti_jos_uvijek_najbolje_oruzje_politichara_u_bih.html, приступљено 26.03.2014.
- „Босић: Тешко да неко може укинути Српску“, *Независне новине*, 09.01.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Bosic-Tesko-da-neko-moze-ukinuti-Srpsku-225665.html>, 09.01.2014.
- „Босна и Херцеговина — непроглашени протекторат и заробљена држава“, *Влада Републике Српске*, 2009, стр. 6, www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Documents/KOMPLETAN%20ТЕКСТ.doc, приступљено 26.09.2018.
- „Босна, шта је то?“, *Политика*, 30.09.2013, <http://www.politika.rs/rubrike/region/Bosna-sta-je-to.sr.html>, приступљено 30.09.2013.
- „Бошњаци спречили слање поруке мира“, *Пресс РС*, 14.06.2014, http://pressrs.ba/sr/vesti/vesti_dana/story/62748/Bo%C5%A1njaci+spre%C4%8Dili+slanje+poruke+mira%21.html, приступљено 14.06.2014.
- „Будимир: Зашто шутимо Додик, Република Српска је геноцидна творевина“, *Ослобођење*, 05.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/budimir-zasto-sutimo-dodiku-republika-srpska-je-je-genocidna-tvorevina>, приступљено 05.09.2014.
- „Буна код Мостара — Сјећање на српске жртве“, *РТРС*, 16.06.2015, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=154601>, приступљено 16.06.2015.
- „Вал осуда хапшења генерала Дураковића: Прочитајте шта су поручили Изетбеговић, Никшић, Комшић, Јерлагич, Радончић“, *Слободна Босна*, 27.04.2018, http://www.slobodnabosna.ba/vijest/79066/val_osuda_hapsenja_generala_dudakovica_prochitajte_sta_su_poruchili_izetbegovic_niksic_komsic_jerlagic_radonchic.html?fbclid=IwAR1DLjb5_mRam3gtcm308kDWUfxYYKdphh_YUQvVsdula97_QHKJuP2Nmnc, приступљено 27.04.2018.
- „Велика порука муфтије Смајкића: Морамо „постати“ онај „други“, размишљати са стајалишта оног „другог““, *Тачно.нет*, 01.05.2013, <http://tacno.net/novosti/velika-poruka-muftije-smajkica-moramo-postati-onaj-drugi-razmisljati-sa-stajalista-onog-drugog/>, приступљено 01.05.2013.

- „Влада РС именовала чланове комисије за Сребреницу и СА“, *Б92*, 07.02.2019, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=02&dd=07&nav_category=167&nav_id=1503061, приступљено 07.02.2019.
- „Вучић и Николић се труде, поносан сам на политику оца“, *Б92*, 03.05.2016, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=05&dd=30&nav_category=167&nav_id=1137844, приступљено 03.05.2016.
- „Вучић: Андрићградом чувамо своје име“, *Политика*, 28.06.2014, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/vucic-andricgradom-cuvamo-svoje-ime.sr.html>, приступљено 28.06.2014.
- „Гарантујем, независна Српска ће нам пасти у крило као зрела јабука, Милорад Додик о својим сновима и плановима“, *Недељник*, 13.11.2017, <http://www.nedeljnik.rs/politiko/portalnews/garantujem-nezavisna-srpska-ce-nam-pasti-u-krilo-kao-zrela-jabuka-milorad-dodik-o-svojim-snovima-i-planovima/>, приступљено 13.11.2017.
- „Главни одбор СДП-а: Подјела Мостара увод је у подјелу цијеле земље“, *Ослобођење*, 28.09.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/glavni-odbor-sdpa-podjela-mostara-uvod-je-u-podjelu-cijele-zemlje>, приступљено 28.09.2013.
- „Говедарица: Изетбеговић отвара хладни рат у институцијама БиХ“, *Независне новине*, 08.02.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Govedarica-Izetbegovic-otvara-hladni-rat-u-institucijama-BiH/412063>, приступљено 08.02.2017.
- „Говор Бакира Изетбеговића на 6. конгресу Странке демократске акције“, *СДА*, 26.05.2015, <http://sda.ba/home/govor-bakira-izetbegovica-na-6-kongresu-stranke-demokratske-akcije/>, приступљено 26.05.2015.
- „Годишњица Првог свијетског рата подијелила и посвађала БиХ“, *Дневни лист*, 16.05.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/06/14/godisnjica-prvog-svjetskog-rata-podijelila-i-posvadala-bih/>, приступљено 16.05.2014.
- „Грабар-Китаровић: За рат је крива Милошевићева политика“, *Независне новине*, 13.09.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Grabar-Kitarovic-Za-rat-je-kriva-Miloseviceva-politika/325361>, приступљено 13.09.2015.

- „Да није било Херцег-Босне, Хрвати не би опстали у БиХ, *Бљесак.инфо*“, 18.11.2017, <https://www.bljesak.info/vijesti/politika/covic-da-nije-bilo-herceg-bosne-hrvati-ne-bi-opstali-u-bih/> 219137, приступљено 18.11.2017.
- „Дан после конгреса: СДП-ов сан о Босни и Херцеговини – држава регија без ентитета и кантона“, *Ослобођење*, 05.10.2015, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dan-poslije-kongresa-sdprov-san-o-bosni-i-hercegovini-drzava-regija-bez-entiteta-i-kantona>, приступљено 05.10.2015.
- „Дан шехида: Завјет бошњачког народа шехидима је да их неће изневјерити и издати“, *Ослобођење*, 09.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dan-sehida-zavjet-bosnjackog-naroda-sehidima-je-da-ih-nese-iznevjeriti-i-izdati>, приступљено 09.08.2013.
- „Девет година од смрти Алије Изетбеговића“, *Anadolu Agency*, 19.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/92150--devet-godina-od-smrti-alije-izetbegovica?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 19.10.2012.
- „Дејтон је за српски народ трајна категорија“, *Независне новине*, 22.06.2015, <http://www.nezavisne.com/index/kolumne/Dejton-je-za-srpski-narod-trajna-kategorija/311257>, приступљено 22.06.2015.
- „Декларација 6. засједања ХНС-а“, *ХНС БиХ*, 28.02.2015, <http://hnsbih.org/deklaracija-6-zasjedanja-hns-a/>, приступљено 01.03.2015.
- „Декларација 6. засједања ХНС-а“, *ХНСБиХ*, 01.03.2015, <http://hnsbih.org/deklaracija-6-zasjedanja-hns-a/>, приступљено 11.06.2018.
- „Декларација Народне скупштине РС о узроцима, карактеру и посљедицама трагичног оружаног сукоба у БиХ“, *Бигпортал*, 19.06.2013, <http://bigportal.ba/deklaracija-narodne-skupstine-rs-o-uzrocima-karakteru-i-posljedicama-tragicnog-oruzanog-sukoba-u-bih/>, приступљено 22.06.2013.
- „Декларација поводом најновијих мјера и захтјева Високог представника у Босни и Херцеговини“, *Народна скупштина Републике Српске*, 30.10.2007, http://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/zakoni/lat/ostali_akti/Deklaracija_povodom_najnovijih_mjera_i_zajtjeva_Visokog_predstavnika_u_ViH.pdf, приступљено 26.09.2018.
- „Демократска фронта: Монструозан покушај Владе РС да интернационализира негирање геноцида“, *Ослобођење*, 07.02.2019, <https://www.oslobodjenje.ba/>

- vijesti/bih/demokratska-fronta-monstruoazan-pokusaj-vlade-rs-a-da-internacionalizira-negiranje, приступљено 07.02.2019.
- „Десет година од смрти Алије Изетбеговића: Човјек без којег не би било Босне“, *Ослобођење*, 19.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/-deset-godina-od-smrti-alije-izetbegovica-čovjek-bez-kojeg-ne-bi-bilo-bosne>, приступљено 19.10.2013.
- „Дијагноза академика Филиповића: „Антисрпски дух проглашава „младобосанце“ терористима““, *Слободна Босна*, 23.06.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/14827/dijagnoza_akademika_filipovica_antisrpski_duh_proglasa_va_mlodobosance_teroristima.html, приступљено 23.06.2014.
- „Додик за Јутарњи лист: помоћи ћу Хрватима да добију своју сржаву у БиХ и да се одцијепе“, *Аваз*, 05.10.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/138959/dodik-za-jutarnji-list-pomoci-cu-hrvatima-da-dobiju-svoju-drzavu-u-bih-i-da-se-odcijepe>, приступљено 09.10.2014.
- „Додик за РТРС: Изетбеговић је српски непријатељ број један“, *РТРС*, 14.11.2017, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=277868>, приступљено 23.03.2017.
- „Додик за РТС: Беспотребна одлука, пишемо позивнице за 9. јанура“, *РТС*, 01.12.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2547079/dodik-za-rts-bespotrebna-odluka-pisemo-pozivnice-za-9-januar.html>, приступљено 22.03.2019.
- „Додик мјерка самосталност: БиХ ћемо једног дана да видимо леђа“, *Ослобођење*, 28.06.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-mjerka-samostalnost-bih-семо-jednog-dana-da-vidimo-ledja>, приступљено 30.06.2013.
- „Додик након састанка са Вучићем: БиХ не може да преживи, клизи ка распаду“, *Радио Сарајево*, 09.02.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/140918/dodik-nakon-sastanka-sa-vucicem-bih-ne-moze-da-prezivi-klizi-ka-raspadu>, приступљено 09.02.2014.
- „Додик не заборавља на референдуме“, *Актер*, 08.11.2012, <http://www.akter.co.rs/25-politika/21005-dodik-ne-zaboravlja-na-referendume.html>, приступљено 08.11.2012.

- „Додик објашњава зашто 25. новембар није Дан државности БиХ“, *Радио Сарајево*, 24.11.2013, <http://radiosarajevo.ba/novost/132708/dodik-objasnjava-zasto-25-novembar-nije-dan-drzavnosti-bih>, 24.11.2013.
- „Додик опет пријети распадом БиХ: СНСД 25. априла доноси резолуцију о самосталности РС!“, *Патрија*, 09.04.2015, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=10279>, приступљено 09.04.2015.
- „Додик подржава стварање хрватског ентитета у БиХ“, *ТАНЈУГ*, 31.07.2014, <http://www.tanjug.rs/novosti/139451/dodik-podrzava-stvaranje-hrvatskog-entiteta-u-bih.htm>, приступљено 31.07.2014.
- „Додик позвао на доношење одлуке о осамостаљењу Републике Српске“, *ВН-индекс*, 23.01.2019, <http://www.bh-index.info/dodik-pozvao-na-donosenje-odluke-o-osamostaljenju-republike-srpske/>, приступљено 23.01.2019.
- „Додик треба да се извини због изношења бруталних неистина о Алији Изетбеговићу“, *Ослобођење*, 27.11.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-treba-da-se-izvini-zbog-iznosenja-brutalnih-neistina-o-aliji-izetbegovici>, приступљено 27.11.2014.
- „Додик треба да се извини због изношења бруталних неистина о Алији Изетбеговићу“, *Ослобођење*, 27.11.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-treba-da-se-izvini-zbog-iznosenja-brutalnih-neistina-o-aliji-izetbegovici>, приступљено 27.11.2014.
- „Додик у Београду: Без разлога дајете већу улогу Сарајеву него Бањој Луци“, *Ослобођење*, 15.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-srbi-imaju-dvije-drzave-srbiju-i-republiku-srpsku>, 16.02.2014.
- „Додик: „Отцијепит ћемо се“ од БиХ кад нам Шкотска или Каталонија покажу како се то ради“, *Аваз*, 08.11.2012, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-otcijepit-cemo-se-od-bih-kad-nam-skotska-ili-katalonija-pokazu-kako-se-to-radi>, приступљено 08.11.2012..
- „Додик: 1. март синоним за насиље над Србима“, *Глас Српске*, 28.02.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-1mart-sinonim-za-nasilje-nad-Srbima/176484, приступљено 28.02.2015.
- „Додик: Хааг путем пресуда материјализује Србима наметнуту кривицу“, *Ослобођење*, 14.04.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-haag>

- putem-presuda-materijalizuje-srbima-nametnutu-krivicu, приступљено 14.04.2012.
- „Додик: Ако Косово има право на отцепљење, има и РС, а имају и Хрвати у БиХ“, *Новости*, 26.02.2019, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:779757-Dodik-Ako-Kosovo-ima-pravo-na-otcepljenje-ima-i-RS-a-imaju-i-Hrvati-u-BiH, приступљено 30.03.2019.
- „Додик: Ако постане неподношљиво, РС ће тражити независност“, *Аваз*, 10.03.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-ako-postane-nepodnosljivo-rs-ce-traziti-nezavisnost>, приступљено 10.03.2014.
- „Додик: Ако се не формира ентитет с хрватском већином, БиХ ће се распасти“, *Хрватска ријеч*, 23.11.2013, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/11/dodik-ako-se-ne-formira-entitet-s-hrvatskom-vecinom-bih-ce-se-raspasti/>, приступљено 23.11.2012.
- „Додик: Бирам Београд, не Сарајево“, *Б92*, 15.10.2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=10&dd=15&nav_category=11&nav_id=651785, приступљено 15.10.2012.
- „Додик: БиХ се мора вратити поштивању Dayton-а“, *Ослобођење*, 02.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-bih-se-mora-vratiti-postivanju-daytona>, приступљено 02.07.2013.
- „Додик: БиХ упитна, желим стабилну Српску“, *Глас Српске*, 28.09.2014, <http://www.glassrpske.com/novosti/izbori/Dodik-BiH-upitna-zelim-stabilnu-Srpsku/164061.html>, приступљено 28.09.2014.
- „Додик: Босна и Херцеговина је ђаво држава“, *Аваз*, 26.05.2013, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-bosna-i-hercegovina-je-djavo-drzava>, приступљено 01.06.2013.
- „Додик: Бошњачки функционери бране злочинце над Србима“, *Глас Српске*, 31.01.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Bosnjacki-funkcioneri-brane-zlocince-nad-Srbima/lat/145616.html, приступљено 31.01.2014.
- „Додик: Војска један од кључних фактора стварања РС“, *Независне новине*, 11.05.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Vojska-jedan-od-kljucnih-faktora-stvaranja-RS-244173.html>, приступљено 15.05.2014.

- „Додик: Војска Републике Српске одбранила српски народ“, *Глас Српске*, 11.05.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Vojska-Republike-Srpske-odbranila-srpski-narod/153297.html, приступљено 11.05.2014.
- „Додик: Вучићеву иницијативу треба подржати“, *Независне новине*, 07.08.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Vucicevu-incipativu-treba-podrzati/319485>, приступљено 07.08.2015.
- „Додик: Геноцида није било, град је жртвовао Алија Изетбеговић“, *Радио Сарајево*, 14.08.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/dodik-genocida-nije-bilo-grad-je-zrtvovao-alijaizetbegovic/235156>, приступљено 14.08.2016.
- „Додик: Дан Републике Српске остаје 9. јануар“, *Глас Српске*, 26.11.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Dan-Republike-Srpske-ostaje-9-januar/197909.html, приступљено 26.11.2015.
- „Додик: За рат крив Изетбеговић“, *Б92*, 09.04.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=04&dd=09&nav_category=64&nav_id=703288, приступљено 11.04.2013.
- „Додик: заступају Србе у Председништву, али нећу дозволити да Хрвати буду мајоризовани“, *Курир*, 13.10.2018, <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3136521/dodik-zastupacu-srbe-u-predsednistvu-ali-necu-dozvoliti-da-hrvati-budu-majorizovani>, приступљено 13.10.2018.
- „Додик: Зашто се ћутало о Јасеновцу?“, *Б92*, 12.05.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=05&dd=12&nav_category=64&nav_id=713134, приступљено 12.05.2013.
- „Додик: Злочин је злочин без обзира ко га је починио“, *Радио Сарајево*, 27.04.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/149640>, приступљено 27.04.2014.
- „Додик: знамо шта радимо, РС је у сигурним рукама“, *Аваз*, 22.03.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-znamo-sta-radimo-rs-je-u-sigurnim-rukama>, приступљено 25.03.2014.
- „Додик: Изетбеговић жели шеријатску БиХ“, *Независне новине*, 29.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Izetbegovic-zeli-serijatsku-BiH/317896>, приступљено 29.07.2015.

- „Додик: Изетбеговић је Србин који бежи од свог порекла“, *Б92*, 26.11.2016, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=11&dd=26&nav_category=167&nav_id=1203575, приступљено 22.03.2019.
- „Додик: Изетбеговић се одавно креће у погрешном смјеру“, *Независне новине*, 17.04.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Izetbegovic-se-odavno-krece-u-pogresnom-smjeru-300316.html>, приступљено 17.04.2015.
- „Додик: Изјава Кавазовића скандалозна и изненађујућа“, *РТРС*, 25.05.2016, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=203175>, приступљено 25.05.2016.
- „Додик: Институције Српске кључно мијесто за њено очување“, *Независне новине*, 30.12.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Institucije-Srpske-kljucno-mjesto-za-njeno-ocuvanje-224611.html>, приступљено 30.12.2013.
- „Додик: Ја не живим у БиХ, она ми се гади. Живим у Р. Српској“, *Вечерњи лист*, 17.09.2012, <http://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-ja-ne-zivim-bih-ona-mi-se-gadi-zivim-r-srpskoj-clanak-453871>, приступљено 17.09.2012.
- „Додик: Ја овдје тврдим да није почињен геноцид! Није било геноцида!“, *Ослобођење*, 24.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/izbori-2012/dodik-ja-ovdje-tvrdim-da-nije-pocinjen-genocid-nije-bilo-genocida>, приступљено 24.09.2012.
- „Додик: Једино трајно рјешење дисолуција“, *Независне новине*, 12.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Jedino-trajno-rjesenje-disolucija-230801.html>, приступљено 12.02.2014.
- „Додик: Конфедерација најбоље ријешење за БиХ“, *Независне новине*, 01.03.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Konfederacija-najbolje-rjesenje-za-BiH-233411.html>, приступљено 03.03.2014.
- „Додик: Крајишника је добро дошао да се врати у РС“, *Ослобођење*, 30.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-krajisnik-je-dobro-dosao-da-se-vrati-u-rs>, приступљено 30.08.2013.
- „Додик: Логор „Силос“ у Сарајеву имао је све елементе злогласног Аушвица“, *Независне новине*, 27.01.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Logor-Silos-u-Sarajevu-ima-je-sve-elemente-zloglasnog-Ausvica/410156>, приступљено 27.01.2017.

- „Додик: Ми прихватамо БиХ, али Бошњаци провоцирају и негирају Српску“, *Моја Херцеговина*, 07.01.2014, <http://mojahercegovina.com/dodik-mi-prihvatamo-bih-ali-bosnjaci-provociraju-i-negiraju-srpsku/>, приступљено 07.01.2014.
- „Додик: Може се очекивати дугорочна политичка блокада“, *Ослобођење*, 12.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-moze-se-ocekivati-dugorosna-politicka-blokada>, приступљено 12.09.2012.
- „Додик: Не негирајте РС као што ми не негирамо БиХ“, *Независне новине*, 04.08.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Dodik-Ne-negirajte-RS-ka-sto-mi-ne-negiramo-BiH-VIDEO-FOTO/318916>, приступљено 04.08.2015.
- „Додик: Не смијемо из душа избрисати страдање у Доњој Градини“, *Независне новине*, 19.04.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Dodik-Ne-smijemo-iz-dusa-izbrisati-stradanje-u-Donjoj-Gradini-300594.html>, приступљено 19.04.2015.
- „Додик: Недопустиво да се због нечијег плана исели српски народ који ту одувек живи“, *Б92*, 14.08.2019, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=08&dd=14&nav_category=167&nav_id=1577526, приступљено 14.08.2019.
- „Додик: Нема Босне ако нам не врате отето“, *Радио Сарајево*, 10.08.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/87209/dodik-nema-bosne-ako-nam-ne-vratite-oteto>, приступљено 10.08.2012.
- „Додик: Нећу ићи на комеморацију у Поточаре, Сребреница је полтизована неистина“, *Искра*, 26.06.2015, <http://iskra.co/republika-srpska/dodik-necu-ici-na-komemoraciju-u-potocare-srebrenica-je-politizovana-neistina/>, приступљено 26.06.2015.
- „Додик: Нисам ни руски ни амерички играч“, *Новости*, 30.11.2013, <http://www.tanjug.rs/novosti/108060/dodik--nisam-ni-ruski-ni-americki-igrac.htm#.UrnX7rcJil4.facebook>, приступљено 30.11.2013.
- „Додик: Одлука Владе РС о пребивалишту прворазредно политичко питање“, *Глас Српске*, 29.04.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Odluka-Vlade-RS-o-prebivalistu-prvorazredno-politicko-pitanje/152554.html, приступљено 29.04.2014.

- „Додик: Опозиција се служи лажним конструкцијама“, *Глас Српске*, 08.05.2014,
http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Opozicija-se-sluzi-laznim-konstrukcijama/lat/153101.html, приступљено 08.05.2014.
- „Додик: покренути ћемо иницијативу да се поред назива Република Српска стави цртица и допише – западна Србија“, *Ослобођење*, 17.02.2019,
<https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-pokrenuti-cemo-inicijativu-da-se-pored-naziva-republika-srpska-stavi-crtica-i-dopise-zapadna-srbija>,
 приступљено 17.02.2019,
- „Додик: Покренућемо разрјешење Лагумџије“, *Anadolu Agency*, 08.08.2012,
http://www.aa.com.tr/ba/rss/71490--dodik-pokrenucemo-razrjesenjelagumdzije?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 08.08.2012.
- „Додик: Политичари ФБиХ да закон окаче мачку о реп“, *Новости*, 12.07.2014,
http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:500466-Dodik-Politicari-FBiH-da-zakon-okace-macku-o-rep, приступљено 12.07.2014.
- „Додик: Правим државу; Хаџифејзовић: Неће моћи без рата“, *BH-index*, 16.10.2016,
<http://www.bh-index.com/dodik-pravim-drzavu-hadzifejzovic-nese-moci-bez-rata/>, приступљено 16.10.2016.
- „Додик: Први март је датун који ће сахранити Босну и Херцеговину“, *Новости*, 01.03.2014,
http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:480700-Dodik-Prvi-mart-je-datum-koji-ce-sahraniti-Bosnu-i-Hercegovinu, 01.03.2014.
- „Додик: Пробој коридора најзначајнија војна акција“, *Глас Српске*, 22.06.2014,
http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Probaj-koridora-najznacajnija-vojna-akcija/156327.html, приступљено 22.06.2014.
- „Додик: Путин од мене није тражио сецесију РС“, *B92*, 18.05.2017,
https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=05&dd=18&nav_category=167&nav_id=1262028, приступљено 18.05.2017.
- „Додик: Разумевање и јединство сачували Српску“, *Пресс*, 03.03.2014,
http://pressrs.ba/sr/vesti/vesti_dana/story/56403/Dodik%3A+Razumevanje+i+je+dinstvo+sa%C4%8Duvali+Srpsku.html, приступљено 03.03.2014.

- „Додик: Реис Церић врши ‘самогеноцид’“, *Радио Сарајево*, 02.06.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/82664>, приступљено 02.06.2012.
- „Додик: Референдум није пробни балон, него питање живота“, *Б92*, 15.08.2016, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=08&dd=15&nav_category=167&nav_id=1166210, приступљено 15.08.2016,
- „Додик: РС видим као државу обједињену са Србијом, тргови и улице ће носити имена Карацића и Младића“, *Ослобођење*, 04.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-rs-vidim-ka-drzavu-objedinjenu-sa-srbijom-trgovi-i-ulice-ce-nositi-imena-karadzica-mladica>, приступљено 04.09.2014.
- „Додик: РС видимо као државу обједињену са Србијом, тргови и улице ће носити имена Карацића и Младића“, *Ослобођење*, 04.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-rs-vidim-ka-drzavu-objedinjenu-sa-srbijom-trgovi-i-ulice-ce-nositi-imena-karadzica-mladica>, приступљено 04.09.2014.
- „Додик: РС жели да се отцијепи“, *Независне новине*, 30.04.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-RS-zeli-da-se-otcijepi-od-BiH-242827.html>, приступљено 05.05.2014.
- „Додик: РС има потенцијала да оде из БиХ“, *Независне новине*, 09.07.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-RS-ima-potencijala-da-ode-iz-BiH-252792.html>, приступљено 09.07.2014.
- „Додик: РС испашта због БиХ“, *Б92*, 12.09.2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=09&dd=12&nav_category=167&nav_id=642642, приступљено 12.09.2012.
- „Додик: РС остаје у БиХ док сви не схвате да је БиХ неодржива“, *Аваз*, 02.02.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/dodik-rs-ostaje-u-bih-dok-svi-ne-shvate-da-je-bih-neodrziva>, приступљено 02.02.2014.
- „Додик: РС тражи одузете надлежности“, *Независне новине*, 20.11.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-RS-trazi-oduzete-nadleznosti-218969.html>, приступљено 20.11.2013.

- „Додик: Самосталност РС-а оствариће се политиком, не оружјем“, *Ослобођење*, 18.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-samostalnost-rsa-ostvarice-se-politikom-a-ne-oruzjem>, приступљено 18.08.2013.
- „Додик: Санкције родитељима ако се дјеца у понедељак не врате у школе“, *Ослобођење*, 20.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dodik-sankcije-roditeljima-ako-se-djeca-u-ponedjeljak-ne-vrate-u-skole>, приступљено 20.11.2013.
- „Додик: Свако подаништво води у нова понижавања“, *Независне новине*, 23.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Svako-podanstvo-vodi-u-nova-ponizavanja-306677.html>, 23.05.2015.
- „Додик: Свако подаништво води у нова понижавања“, *Независне новине*, 23.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Svako-podanstvo-vodi-u-nova-ponizavanja-306677.html>, приступљено 23.05.2015.
- „Додик: СДА задире у статус Српске“, *РТРС*, 27.05.2015, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=151705>, приступљено 27.05.2015.
- „Додик: СДА не жели помирење Срба и Бошњака“, *Независне новине*, 30.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-SDA-ne-zeli-pomirenje-Srba-i-Bosnjaka-307751.html>, приступљено 30.05.2015.
- „Додик: Србија има право да одбрани слободу свог народа“, *Искра*, 23.04.2017, <https://iskra.co/region/dodik-srbija-ima-pravo-da-odbrani-slobodu-svog-naroda/>, приступљено 23.04.2017.
- „Додик: Сребреница „највећа превара 20. стољећа“, *Слободна Европа*, 25.06.2015, <http://www.slobodnaeuropa.org/archive/news/20150625/500/500.html?id=27093445&nocache=1>, приступљено 25.06.2015.
- „Додик: Сребреницу прогласити местом геноцида и над Србима“, *Независне новине*, 16.06.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Srebrenicu-proglasiti-mjestom-genocida-i-nad-Srbima-310479.html>, приступљено 16.06.2015.
- „Додик: Српска је несигурна у БиХ“, *Независне новине*, 09.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Srpska-je-nesigurana-u-BiH-230252.html>, приступљено 09.02.2014.

- „Додик: Српска једина гаранција нашег идентитета“, *Независне новине*, 09.01.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Srpska-jedina-garancija-naseg-identiteta-225654.html>, приступљено 09.01.2014.
- „Додик: Странци су понизили Србе“, *Б92*, 13.05.2013, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=05&dd=13&nav_category=11&nav_id=713508, приступљено 13.05.2013.
- „Додик: Суд и Тужилаштво БиХ не треба да постоје“, *Глас Српске*, 29.08.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Sud-i-Tuzilastvo-BiH-ne-treba-da-postoje/161623.html, приступљено 29.08.2014.
- „Додик: Суд и Тужилаштво формиран за егзекуцију над Србима“, *Глас Српске*, 01.09.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dodik-Sud-i-Tuzilastvo-formirani-za-egzekuciju-nad-Srbima/161817.html, приступљено 01.09.2014.
- „Додик: У БиХ не живе босански Срби, нити такви постоје“, *Независне новине*, 18.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-U-BiH-ne-zive-bosanski-Srbi-niti-takvi-postoje-305784.html>, приступљено 18.05.2015.
- „Додик: У Сарајеву делују по систему „кадија те тужи, кадија ти суди““, *РТС*, 20.07.2017, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/2811473/dodik-u-sarajevu-deluju-po-sistemu-kadija-te-tuzi-kadija-ti-sudi.html>, приступљено 29.03.2019.
- „Додик: У Сребреници се десио велики злочин, не геноцид“, *РТРС*, 26.05.2015, <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=151400>, приступљено 26.05.2015.
- „Додик: Удариће нам у темеље“, *Новости*, 26.03.2016, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:597417-Dodik-Udarice-nam-u-temelje>, приступљено 26.03.2016.
- „Додик: Устанке против фашиста дизали само Срби“, *Независне новине*, 05.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-Ustanke-protiv-fasista-dizali-samo-Srbi/313860>, приступљено 05.07.2015.
- „Додиков идеолог тврди: Човић ближи Бањалуци него Загебу и сукобу са католичком црквом“, *Вијести*, 10.02.2017, <https://vijesti.ba/clanak/347388/dodikov-ideolog-tvr-di-covic-blizi-banjaluci-nego-zagrebu-i-u-sukobu-sa-katolickom-crkvom>, приступљено: 30.07.2019.

- „Додикова визија БиХ: Или конфедерације или распад“, *Слободна Босна*, 20.11.2013, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/11402/dodikova_vizija_bih_ili_konfederacija_ili_raspad.html, приступљено 20.11.2013.
- „Док се не промијени устав, ХНС постаје трећи ентитет“, *Дневни лист*, 08.09.2015, <http://dnevni-list.ba/web1/dok-se-ne-promijeni-ustav-hns-postaje-treci-entitet/>, приступљено 08.09.2015.
- „Драган Човић за Глас Српске: БиХ у хаосу држе центри у Сарајеву“, *Глас Српске*, 12.12.2013, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Dragan-Covic-za-Glas-Srpske-BiH-u-haosu-drze-centri-u-Sarajevu/lat/141450.html, приступљено 12.12.2013.
- „Драган Човић: Социјални бунт желе да искористе у политичке сврхе“, *Независне новине*, 11.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Dragan-Covic-Socijalni-bunt-zele-da-iskoriste-u-politicke-svrhe-230454.html>, приступљено 11.02.2014.
- „Дураковић: Нећемо дозволити привођење „Мајки Сребренице“, тако је било и 1992.“, *Ослобођење*, 15.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/durakovic-necemo-dozvoliti-privodjenje-majki-srebrenice-tako-je-bilo-i-1992>, приступљено 15.07.2013.
- „Ево шта пише у британској резолуцији о Сребреници“, *Независне новине*, 07.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Evo-sta-pise-u-britanskoj-rezoluciji-o-Srebrenici/314227>, приступљено 07.07.2015.
- „Емир Кустурица: Изетбеговићу, пун си мржње!“, *Глас Српске*, 16.08.2013, <http://www.glassrpske.com/drustvo/vijesti/Emir-Kusturica-Izetbegovicu-pun-si-mrznje/lat/130634.html>, приступљено 16.08.2013.
- „Жељко Комшић у Поточарима: Злочинцима је мјесто у затвору, морају бити процесуирани“, *Ослобођење*, 11.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/zeljko-komsic-u-potocarima-zlocincima-je-mjesto-u-zatvoru-moraju-bit-procesuirani>, приступљено 14.07.2014.
- „Жељко Комшић: Заборављамо херојску борбу Армије БиХ“, *Радио Сарајево*, 08.08.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/121580/nocache>, приступљено 10.08.2014.

- „Жељко Комшић: Ускоро у Бањој Луци отварамо уред Демократске фронте“, *Ослобођење*, 01.03.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/zeljko-komsic-uskoro-u-banjoj-luci-otvaramo-ured-demokratske-fronte-bih>, приступљено 01.03.2014.
- „Заједничка изјава: Република Српска наставља да слави 9. јануар“, *Новости*, 02.04.2019, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html:786681-Zajednicka-izjava--Republika-Srpska-nastavlja-da-slavi-9-januar,02.04.2019.
- „Иванић: 9. јануар Дан државности или Дан осамостаљења“, *Б92*, 29.08.2016, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?уууу=2016&mm=08&dd=29&nav_category=167&nav_id=1170639, приступљено 29.08.2016.
- „Иванић: За Вучићеву иницијативу потребни неки нови лидери“, *РТС*, 11.08.2015, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/Регион/2003462/Иванић%+Сарајево+нема+воље+да+реши+напад+на+Вучића.html>, приступљено 14.08.2015.
- „Иванић: Кавазовићева изјава показује да морамо чувати РС“, *Слободна Европа*, 25.05.2016, <http://www.slobodnaevropa.org/a/27756918.html>, приступљено 25.05.2016.
- „Иванић: Непримерен потез Уставног суда БиХ“, *РТС*, 09.01.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/Регион/2167763/Иванић:+Непримерен+потез+Уставног+суда+БиХ.html>, приступљено 09.01.2016.
- „Иво Комшић: Референдум о независности најзначајнији датум за историју БиХ“, *Радио Сарајево*, 28.02.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/143037/nosache>, приступљено 28.02.2014.
- „Издајничка коалиција СДП, СББ, СНСД, СДС у Сребреници“, *Радио Сарајево*, 05.12.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/96442/izdajnicka-koalicija-sdp-sbb-snsd-sds-u-srebrenici>, приступљено 05.12.2012.
- „Изетбеговић Ван Ки-моону: Ово је резултат кукавичлука ваших претходника“, *Anadolu Agency*, 20.07.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/67897--izetbegovic-ban-ki-moonu-ovo-je-rezultat-gresaka-i-kukavicluka-vasihprethodnika?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 20.07.2012.

- „Изетбеговић и Кавазовић обишли локалитет Томашице: Ово су урадили људи који нису имали ништа од човјечности“, *Ослобођење*, 07.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-i-kavazovic-obisli-lokalitet-tomasice-ovo-su-uradili-ljudi-koji-nisu-imali-nista-od-covjecnosti>, приступљено 07.11.2013.
- „Изетбеговић и Комшић на мезарју Ковачи: Почаст погинулим поводом Дана Сарајева“, *Радио Сарајево*, 06.04.2014, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/147270>, приступљено 08.04.2014.
- „Изетбеговић о Дејтону: Оставио бих више Србима у Сарајеву, а Бошњацима око Дрине“, *Аваз*, 22.11.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/147950/izetbegovic-o-dejtonu-ostavio-bih-vise-srbima-u-sarajevu-a-bosnjacima-oko-drine>, приступљено 22.11.2014.
- „Изетбеговић подржао британску резолуцију“, *ТАНЈУГ*, 05.07.2015, http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=187890#.VZmkyFX_59I.facebook, приступљено 05.07.2015.
- „Изетбеговић у Лондону: Додик пријети, Европа шути“, *Ослобођење*, 08.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bakir-izetbegovic-u-londonu-dodik-prijeti-evropa-suti>, приступљено 08.07.2014.
- „Изетбеговић у Лондону: Цијела Босна је мезаристан невино побијених муслимана“, *Ослобођење*, 28.10.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-u-londonu-cijela-bosna-je-mezaristan-nevino-pobijenih-muslimana>, приступљено 30.10.2013.
- „Изетбеговић: Било је што је било, Хрватска је извршила агресију на БиХ, *Дневник*, 29.11.2017, <https://www.dnevnik.ba/vijesti/izetbegovic-bilo-je-sto-je-bilo-hrvatska-je-izvrsila-agresiju-na-bih>, приступљено 29.11.2017.
- „Изетбеговић: Додик већ деценију зауставља и слаби БиХ, а СДА зауставља и слаби Додика“, *Независне новине*, 26.05.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Izetbegovic-Dodik-vec-deceniju-zaustavlja-i-slabi-BiH-a-SDA-zaustavlja-i-slabi-Dodika/427935>, приступљено 26.05.2017.
- „Изетбеговић: Додик ускоро одлази“, *Независне новине*, 16.06.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Izetbegovic-Dodik-uskoro-odlazi-196518.html>, приступљено 16.06.2013.

- „Изетбеговић: Нема повратка на изворни Dayton-ски или Washington-ски споразум јер тада би Бошњаци тражили повратак РБиХ“, *Поскок*, 23.11.2016, <https://poskok.info/izetbegovic-nema-povratka-na-izvorni-daytonski-ili-washingtonski-sporazum-jer-tada-bi-bosnjaci-trazili-povratak-rbih/>, приступљено 23.11.2016.
- „Изетбеговић: Нема помирења са онима који негирају геноцид“, *Б92*, 01.07.2017, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=07&dd=01&nav_category=167&nav_id=1278107, приступљено 05.07.2017.
- „Изетбеговић: Разочаран сам јер Вучић не прихвата оно што је рекао суд, *Искра*, 04.11.2015, <http://iskra.co/srbija/izetbegovic-razocaran-sam-jer-vucic-ne-prihvata-ono-sto-je-rekao-sud/>, приступљено 04.11.2015.
- „Изетбеговић: Референдум је пробни балон за отцјепљење РС-а“, *Ослобођење*, 15.08.2016, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-referendum-je-probni-balon-za-otcjepjenje-rs-a/177560>, приступљено 15.08.2016.
- „Изетбеговић: Тријумф цивилизације над барбарством“, *Ослобођење*, 09.05.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-trijumf-civilizacije-nad-barbarstvom-komsic-evropske-vrijednosti>, приступљено 09.05.2014.
- „Изетбеговић: Храбри Бошњаци и рахметли Алија сачували су Босну“, *Радио Сарајево*, 02.09.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/124024/nocache>, приступљено 02.09.2013.
- „Изетбеговић: Храбри Бошњаци и рахметли Алија сачували су Босну“, *Радио Сарајево*, 02.09.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/124024/nocache>, приступљено 02.09.2013.
- „Изетбеговић: Хрвати су највећа жртва Херцег-Босне“, *Независне новине*, 16.11.2016, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Izetbegovic-Hrvati-su-najvesca-zrtva-Herceg-Bosne/398166>, приступљено 16.11.2016.
- „Изетбеговић: Хрвати су највеће жртве Херцег Босне“, *Дневник*, 17.11.2016, <http://www.dnevnik.ba/vijesti/bih/izetbegovic-hrvati-su-najvesce-zrtve-herceg-bosne>, приступљено 17.11.2016.
- „Инцко брани плату од 25.000 евра“, *Новости*, 11.05.2014, http://www.novosti.rs/вести/насловна/република_српска.652.html:491101-Инцко-брани-плату-од-25-000-евра, приступљено 12.05.2014.

- „Инцко суспендовао одлуке ЦИК-а о формирању власти у ФБиХ“, 28.03.2011, *Вјестни*, <https://vijesti.ba/clanak/35527/incko-suspendovao-odluke-cik-a-o-formiranju-vlasti-u-fbih-reakcije>, приступљено 30.09.2018.
- „Инцко тражио од међународне заједнице да смени Додика, протест Српске УН“, *Спутник Србија*, 05.11.2016, https://rs.sputniknews.com/regioni/201611051108738412-RS-Incko-Dodik/?utm_source=short_direct&utm_medium=short_url&utm_content=cBSV&utm_campaign=URL_shortening, приступљено 22.03.2019.
- „Инцко: БиХ ће бити, све ће друго проћи“, *ТАНЈУГ*, 10.09.2012, <http://www.tanjug.rs/novosti/58481/incko-bih-ostaje-nedeljiva-i-medjunarodno-priznata.htm#.UE3enS-cWMc.facebook>, приступљено 10.09.2012.
- „Јерлагих: Мехмедић и Пинцо искључени због преговарања о скупштинској већини“, *Ослобођење*, 06.12.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/jerlagic-mehmedic-i-pindzo-iskljuceni-zbog-pregovaranja-o-skupstinskoj-vecini>, приступљено 06.12.2012.
- „Кад сам говорио да ћемо се морати или иселити или асимилирати, нитко ме није слушао“, *Ослобођење*, 18.04.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/kad-sam-govorio-da-cemo-se-morati-ili-iseliti-ili-asimilirati-nitko-me-nije-slusao->, приступљено 18.04.2014.
- „Кецмановић: Без сагласности три народа БиХ представља само топоним“, *Ослобођење*, 13.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/kecmanovic-bez-saglasnosti-tri-konstitutivna-naroda-bih-predstavlja-samo-toponim>, приступљено 17.07.2013.
- „Клуб Бошњака у НС РС ставио вето на Декларацију о рату“, 08.07.2013, *БХРТ*, [http://www.bhrt.ba/82.html?&no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=1865&tx_ttnews\[backPid\]=82](http://www.bhrt.ba/82.html?&no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=1865&tx_ttnews[backPid]=82), приступљено 09.07.2013.
- „Кнежевић: Чувати РС и успомену на славну РС“, *Независне новине*, 07.05.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Knezevic-Cuvati-RS-i-uspomenu-na-slavnu-VRS-243693.html>, приступљено 07.05.2014.
- „Ко су највећи негатори геноцида у Сребреници“, *Anadolu Agency*, 12.10.2012, <http://www.aa.com.tr/ba/rss/90026--ko-su-najveci-negatori-genocida-u->

- srebrenici?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено
12.10.2012.
- „Ковачевић: Положај СДС-а у Српској најбоље се провјерава на изборима“, *РТРС*,
01.08.2019, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=346260>, приступљено
04.08.2019.
- „Комарица позива: Људи дођите у Бањалуку, овде је Блајбург“, *Слободна Босна*,
18.05.2016, http://www.slobodnabosna.ba/vijest/31995/komarica_poziva_ljudi_dodjite_u_banjaluku_ovdje_je_blaiburg.html#.VztU6c8EWzk.facebook,
приступљено 18.05.2016.
- „Комшић и Изетбеговић положили вијенце на спомен обиљежје „Вјечна ватра“, *Ослобођење*,
25.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/komsic-i-izetbegovic-polozili-vijence-na-spomenobi-ljezje-vjesna-vatra>, приступљено 28.11.2013.
- „Комшић и Изетбеговић положили вијенце на споменобиљежје „Вјечна ватра“, *Ослобођење*,
25.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/komsic-i-izetbegovic-polozili-vijence-na-spomenobiljezje-vjesna-vatra>, приступљено
25.11.2013.
- „Комшић: Биће рата покуша ли се Република Српска одцијепити од БиХ“, *Глас Српске*,
17.08.2013, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Komsic-Vice-rata-pokusa-li-se-RepublikaSrpska-odcijepiti-od-BiH/lat/130826.html,
приступљено 17.08.2013.
- „Комшић: БиХ не може бити национална држава ни једних ни других ни трећих“, *Радио Сарајево*,
10.10.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/128120/nosache>, приступљено 10.11.2013.
- „Комшић: Изетбеговић ће Човићу дати другу изборну јединицу и тиме заокружити трећи ентитет“, *Патрија*,
25.11.2015, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=18729>, приступљено 25.11.2015.
- „Кошарац: Босић и Тадић нису у стању да воде српски народ“, *Глас Српске*,
30.03.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Kosarac-Bosic-i-Tadic-nisu-u-stanju-da-vode-Srpski-narod/150355.html, приступљено
30.03.2014.

- „Кошарац: Бошњачки политичари се не одричу ратних циљева“, *Глас Српске*, 09.01.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Kosarac-Bosnjacki-politicari-se-ne-odricu-ratnih-ciljeva/lat/143710.html, приступљено 09.01.2014.
- „Кошарац: Нова увреда за Србе“, *Глас Српске*, 28.02.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Kosarac-Nova-uvreda-za-Srbe/148011.html, приступљено 28.02.2014.
- „Крајишник на суђењу Караџићу: Муслиманска и хрватска страна залагале су се за издвајање из Југославије“, *Ослобођење*, 07.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/krajisnik-sudjenju-karadzicu-muslimanska-i-hrvatska-strana-zalagale-su-se-za-izdvajanje-iz-jugoslavije>, приступљено 08.11.2013.
- „Крајишник по доласку у Бању Луку: Ја сам ратни злочинац!“, *Радио Сарајево*, 30.08.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/123786/krajisnik-po-dolasku-u-banju-luku-ja-sam-ratni-zlocinac>, приступљено 30.08.2013.
- „Крижанчево село се не може изједначавати са Ахмићима“, *Н1*, 04.02.2018, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a241428/Krizancevo-selo-se-ne-moze-izjednacavati-sa-Ahmicima.html>, приступљено 29.03.2019.
- „Кришто: Немамо повјерења у функционисање БиХ као правне државе“, *Хрватски медијски сервис*, 03.11.2016, <http://hms.ba/kristo-nemamo-povjerenja-u-funkcioniranje-bih-kaopravne-drzave/>, приступљено 03.11.2016.
- „Лагумџија и Давутоглу за The Washington Post: Хисторија се понавља ако не научимо лекцију“, *Anadolu Agency*, 02.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/svijet/lagumdzija-i-davutoglu-sirijapokazuje-da-jos-uvijek-ne-mislimo-nikada-vise>, приступљено 02.08.2013.
- „Лагумџија: Асад ће завршити као Милошевић“, *Ослобођење*, 24.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/lagumdzija-assad-ce-zavrstiti-kaomilosevic>, приступљено 24.01.2014.
- „Лагумџија: Неопходно је зауставити анархију, рушење и насиље“, *Ослобођење*, 07.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/lagumdzija-neophodno-je-zaustaviti-anarhiju-rusenje-i-nasilje>, приступљено 07.02.2014.

- „Лагумџија: Пропало је цртање карте подјеле БиХ“, *Радио Сарајево*, 01.10.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/127118/lagumdzija-propalo-je-crtanje-karte-podjele-bih>, приступљено 01.10.2013.
- „Лагумџија: У декларацији ЗАВНОБиХ-а сви грађани су равноправни“, *Радио Сарајево*, 24.11.2013, <http://radiosarajevo.ba/novost/132677/lagumdzija-u-deklaraciji-zavnobih-a-svi-gradani-su-ravnopravni>, приступљено 24.11.2013.
- „Љубић напустио ХДЗ 1990“, *Слободна Босна*, 09.04.2014, http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/13894/ljubic_napustio_hdz_1990.html, приступљено 29.04.2014.
- „Љубић: Не желимо се отцијепити, али БиХ мора имати најмање три ентитета“, *Хрватска ријеч*, 17.11.2012, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/11/ljubic-ne-zelimo-se-otcijepiti-ali-bih-mora-imati-najmanje-tri-entiteta/>, приступљено 18.11.2012.
- „Љубић: Херцег-Босна није угашена нити је напуштена“, *Независне новине*, 28.08.2016, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ljubic-Herceg-Bosna-nije-ugasena-niti-je-napustena/384819>, приступљено 28.08.2016.
- „Милорад Додик — од признања до негатора геноцида“, *ТВ1*, 12.07.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=tEzX54p5d0s>, приступљено: 27.01.2019.
- „Милорад Додик за Глас Српске: Босански језик ново оружје за централизацију“, *Глас Српске*, 16.08.2013, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Milorad-Dodik-za-Glas-Srpske-Bosanski-jezik-novo-oruzje-za-centralizaciju/lat/130673.html, приступљено 16.08.2013.
- „Милорад Додик за Глас Српске: Српска спашена из маказа за рециклажу“, *Глас Српске*, 05.01.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Milorad-Dodik-za-Glas-Srpske-Srpska-spasena-iz-makaza-za-reciklazu/143459.html, приступљено 05.01.2014.
- „Милорад Додик: Босна је трулеж, распада се“, *НСПМ*, 26.09.2015, <http://www.nspm.rs/hronika/milorad-dodik-bosna-je-trulez-raspada-se.html>, приступљено 26.09.2015.
- „Милорад Додик: Дао бог да се БиХ распадне што прије“, 30.09.2012, *Вечерњи лист*, 30.09.2012, <http://www.vecernji.hr/vijesti/milorad-dodik-dao-bog-da-se-bih-raspadne-sto-prije-clanak-458677>, приступљено 30.09.2012.

- „Милорад Додик: Попис ће показати да је Сарајево без Срба“, *Радио Сарајево*, 15.07.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/119002/nocache>, приступљено 15.07.2013.
- „Младен Иванић: Нема промјене Дејтонског споразума“, *Радио Сарајево*, 20.11.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/mladen-ivanic-nema-promjene-dejtonskog-sporazuma/245138>, приступљено 20.11.2016.
- „Мостар безнадежан случај: Узалудан труд међународне заједнице, СДА и ХДЗ „фурају“ по свом“, *Дневни лист*, 08.06.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/06/08/mostar-beznadezan-slucaj-uzaludan-trud-medunarodne-zajednice-sda-i-hdz-furaju-po-svom/>, приступљено 08.06.2014.
- „Мостар безнадежан случај: Узалудан труд међународне заједнице, СДА и ХДЗ фурају по свом“, *Дневни лист*, 08.06.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/06/08/mostar-beznadezan-slucaj-uzaludan-trud-medunarodne-zajednice-sda-i-hdz-furaju-po-svom/>, приступљено 08.06.2014.
- „Мостар никад неће бити у трећем ентитету“, *Дневни лист*, 09.09.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/09/09/mostar-nikad-nese-bitu-u-trecem-entitetu/>, приступљено 09.09.2014.
- „Муслимани су превазишли диктаторе и туђе рецепте“, *Ослобођење*, 08.08.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/muslimani-su-prevazisli-diktatore-i-tudje-recepte>, приступљено 08.08.2013.
- „Мутабдија: За бошњачке ученике неће бити уведена група националних предмета“, *Аваз*, 26.08.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/132430/mutabdija-za-bosnjacke-ucenike-nese-bitu-vedena-grupa-nacionalnih-predmeta>, приступљено 26.08.2014.
- „Муфтија Смајкић за АА: Бошњаци Мостара неће се потчинити“, *Anadolu Agency*, 26.09.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/84959--muftija-smajkic-za-aa-bosnjaci-mostara-nese-se-potciniti?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 26.09.2012.
- „Мухамед Шаћиребговић: Holbrooke је у Dayton-у јефтино продао Босну“, *Ослобођење*, 24.06.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/muhamed>

- sacirbegovic-holbrooke-je-u-daytonu-jeftino-prodao-bosnu, приступљено 24.06.2013.
- „На „босанско прољеће“ Хрвати у БиХ нису насјели, шутјела и Република Српска“, *Вечерњи лист*, 08.02.2014, <http://www.vecernji.hr/balkan/na-bosansko-proljece-hrvati-u-bih-nisu-nasjeli-sutjela-i-republika-srpska>, приступљено 08.02.2014.
- „На влади данас ново министарство, а расправљат ће се и о ухићењима у БиХ“, *Вечерњи лист*, 03.11.2016, <https://www.vecernji.hr/vijesti/na-vladi-danas-novo-ministarstvo-a-raspravljat-ce-se-i-o-uhicenjima-u-bih-1125730>, приступљено 03.11.2016.
- „На лобирање против БиХ троше се милиони еура“, *Ослобођење*, 29.01.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/na-lobiranje-protiv-bih-trose-se-milioni-eura>, приступљено 29.01.2013.
- „Најважнији су односи унутар БиХ“, *Радио Сарајево*, 27.12.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/98501>, приступљено 29.12.2012.
- „Налог којим се привремено суспендирају одређене одлуке Централне изборне комисије Босне и Херцеговине донесене на њеној 21. сједници, одржаној 24. марта 2011. године, као и сви поступци у вези с претходно наведеним одлукама“, 28.03.2011, *ОХР*, <http://www.ohr.int/?p=66683>, приступљено 30.09.2018.
- „Направит ћемо нову српску државу“, *Ослобођење*, 11.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/izbori-2012/napravit-cemo-novu-srpsku-drzavu>, приступљено 11.09.2012.
- „Наша је уставна обавеза мијешати се када је једнакоправност Хрвата у БиХ угрожена“, *Вечерњи лист*, 19.09.2014, <http://www.vecernji.ba/nasa-je-ustavna-obveza-mijesati-se-kada-je-jednakopravnost-hrvata-u-bih-ugrozena-960864>, приступљено 19.09.2014.
- „Наша странка: Клерофашизам је све што ХДЗ има да понуди грађанима, *Радио Сарајево*, 23.06.2014, <http://radiosarajevo.ba/novost/156143/nasa-stranka-klerofasizam-je-sve-sto-hdz-ima-da-ponudi-gradanima>, приступљено 23.06.2014.

- „Не постоји ни правни, ни историјски, ни морални аргумент“, *Б92*, 12.08.2018, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2018&mm=08&dd=12&nav_category=167&nav_id=1430100, приступљено 13.08.2018.
- „Невладина организација ХНС и негирање злочина“, *Патриа*, 27.01.2019, <https://nar.ba/news/51953>, приступљено 27.01.2019,
- „Нерођену српску дјецу желе да ставе на стуб срама“, *СРНА*, 12.06.2015, <http://www.srna.rs/novosti/312441/nerodjenu-srpsku-djecu-zele-da-stave-na-stub-srama-.htm>, приступљено 12.06.2015.
- „Неће бити рата ни отцепљења“, *Новости*, 04.09.2016, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:626618-Nece-biti-rata-ni-otcepljenja>, приступљено 22.03.2019.
- „Нећу допустити Човићу да направи трећи ентитет у БиХ“, *Вечерњи лист*, 23.07.2014, <http://www.vecernji.ba/necu-dopustiti-covicu-da-napravi-treci-entitet-u-bih-951921>, приступљено 23.07.2014.
- „Ни СДА, ни СДП не желе се одрећи Комшића“, *Ослобођење*, 26.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/intervju/ni-sda-ni-sdp-ne-zele-se-odreci-komsica>, приступљено 26.11.2013.
- „Нико не смије пријетити жртвама геноцида“, *Аваз*, 31.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/niko-ne-smije-prijetiti-zrtvama-genocida>, приступљено 31.01.2014.
- „Николић одговорио Изетбеговићу“, *Anadolu Agency*, 24.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/93698--nikolic-odgovorio-izetbegovicu?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 24.10.2012.
- „Николићу, подсећате на Карацића и дрско vriјеђате жртве“, *Радио Сарајево*, 22.10.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/92789/nikolicu-podsjećate-na-karadzica-i-drsko-vrijedate-zrtve>, приступљено 23.10.2012.
- „Никшић одговорио Човићу: Ако има бошњачка, онда има и хрватска и српска левица!“, *Патриа*, 09.08.2016, <http://nar.ba/new/vijest.php?id=27747>, приступљено 10.08.2016.
- „Нови приједлог закона о празницима БиХ у процедури: поштивање државе, народа, грађана и антифашистичких темеља“, *Ослобођење*, 09.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/novi-prijedlog-zakona-o-praznicima-bih->

- u-proceduri-postivanje-drzave-naroda-gradjana-i-antifasistickih-temelja, приступљено 09.01.2014.
- „НС РС: У БиХ се десио грађански рат због мајоризације Срба“, *Ослобођење*, 27.06.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/nsrs-u-bih-se-desio-gradjanski-rat-zbog-majorizacije-srba>, приступљено 29.06.2013.
- „Обиљежена 11. годишњица Меморијалног центра Сребреница-Поточари: Истином опомињати и подсећати на геноцид који се догодио“, *Ослобођење*, 21.09.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/obiljezana-11-godisnjica-memorijalnog-centra-potocarisrebrenica-istinom-opominjati-i-podsjecati-na-genocid-koji-se-dogodio>, приступљено 24.09.2014.
- „Огласио се Шефик Џаферовић: Не знам чему драма, није у реду дио БиХ зватио по једном од народа“, *BH-index*, 23.01.2019, http://www.bh-index.info/oglasio-se-sefik-dzaferovic-ne-znam-cemu-drama-nije-u-redu-dio-bih-zvati-po-jednom-od-naroda/?fbclid=IwAR3MuvHAj512XDI_1JjDp60aysOMkS4-4j0sPfYGTelY31RJ2g4IWpkwRio, приступљено 23.01.2019.
- „Одбити резолуцију која издваја патњу само једног народа“, *Независне новине*, 10.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Odbiti-rezoluciju-koja-izdvaja-patnju-samo-jednog-naroda-304331.html>, приступљено 10.05.2015.
- „Одлука о утемељењу“, *ХДЗ1990.org*, 08.04.2006, <https://www.hdz1990.org/odluka-o-utemeljenju/>, приступљено 01.09.2018.
- „Одлука У-12—23/14“, 01.12.2016, *Уставни суд БиХ*, <http://www.ccbh.ba/odluke/#>, приступљено 29.09.2018.
- „Одлуке виоког представника“, *ОХР*, http://www.ohr.int/?page_id=1202, приступљено 30.09.2018.
- „Окончан први дио Седме редовне сједнице НС РС: Усвојена Декларација о геноциду НДХ-а над Србима, Јеврејима и Ромима“, *НСРС*, 22.10.2015, <http://www.narodnaskupstinars.net/?q=ci/vijesti/okonchan-prvi-dio-sedme-redovne-sjednice-ns-rs-usvojena-deklaracija-o-genocidu-ndh-a-nad-srbima-jevrejima-i-romima>, приступљено 12.08.2018.
- „Они што пале по Мостару подсећају на четнике у агресији на Хрватску“, *Вечерњи лист*, 08.02.2014, http://www.vecernji.hr/hrvatska/oni-sto-pale-po-mostaru-podsjecaju-na-cetnike-u-agresiji-na-hrvatsku-919984?utm_source=

- Facebook&utm_medium=Status&utm_content=919984&utm_campaign,
приступљено 08.02.2014.
- „Опасни босански танго: Ислам и национализам”, *Европска анализа Кризне групе*,
Бр.70, 26. фебруар 2013.
- „Отворен студентски дом који ће носити назив по злочинцу Радовану Караџићу“,
Аваз, 06.10.2014, <http://www.avaz.ba/clanak/139191/otvoren-studentski-dom-koji-ce-nositi-naziv-po-zlocincu-radovanu-karadzicu>, приступљено 06.10.2014.
- „Оштре реакције у РС: Распакивање Дејтона апсолутно неприхватљиво“,
Независне новине, 27.05.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Ostre-reakcije-u-RS-Raspakivanje-Dejtona-apsolutno-neprihvatljivo-307330.html>,
приступљено 27.05.2015.
- „Пандуревић: Прослава 1. марта је нелегална активност усмјерена против РС-а“,
Радио Сарајево, 04.03.2014, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/143584/nosache>, приступљено 04.03.2014,
- „Патријарх апеловао на опстанак хришћана у Сарајеву“, *ТАНЈУГ*, 09.09.2012,
<http://www.tanjug.rs/novosti/58280/patrijarh-apelovao-na-opstanak-hriscana-u-sarajevu.htm>, приступљено 09.09.2012
- „Патријарх: Хришћанство у Сарајеву веома угрожено“, *ТАНЈУГ*, 10.09.2012,
<http://www.tanjug.rs/novosti/58475/patrijarh--hriscanstvo-u-sarajevu-veoma-ugrozeno.htm>, приступљено 10.09.2012.
- „Подношење апелације СДА је директан удар на интегритет и суверенитет БиХ“,
Ослобођење, 24.01.2019, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/pratite-uzivo-dodik-o-inicijativi-sda-za-promjenu-imenarepublika-srpska-428044?fbclid=IwAR1aVZPz31oZ3MsMnzLXr2wjILqIUoxAHhMA_LzC8BqzH1NeZP2qMzNkcBQ, приступљено 24.01.2019.
- „Политички удар Уставног суда БиХ на Дан Републике“, *Глас Српске*, 26.11.2015,
http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Politicki-udar-Ustavnog-suda-ViH-na-Dan-Republike/197898.html, приступљено 26.11.2015.
- „Попис становништва, домаћинства и станова у Босни и Херцеговини: резултати пописа“, *Агенција за статистику Босне и Херцеговине*, Сарајево, 2016.
- „Порука реиса Кавазовића да „влах“ не влада у Сребреници“, *Радио Сарајево*,
24.05.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/poruka->

- reisa-kavazovica-da-vlah-ne-vlada-u-srebrenici/226846, приступљено 24.05.2016.
- „Посланик СДА предложио измјене Кривичног закона БиХ: Затвор за национализам и шовинизам“, *Ослобођење*, 24.06.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/poslanik-sda-predlozio-izmjene-krivicnog-zakona-fbih-zatvor-za-nacionalizam-i-sovinizam>, приступљено 24.06.2014.
- „Постали смо заробљеници идеја формираних Daytonом“, *Дневник*, 22.11.2016, <http://www.dnevnik.ba/vijesti/bih/postali-smo-zarobljenici-ideja-formiranih-daytonom>, приступљено 22.11.2016.
- „Потврђени резултати опћих избора у БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 10.11.2014, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/potvrdeni-rezultati-opcih-izbora-u-bih>, приступљено 09.10.2018.
- „Предложена резолуција о Сребреници апсолутно антисрпска“, *СРНА*, 19.06.2015, <http://www.srna.rs/novosti/314496/predlozena-rezolucija-o-srebrenici-apsolutno-antisrpska-.htm>, приступљено 19.06.2015.
- „Представнички дом ПСБиХ разматрао приједлог резолуције о осуди геноцида у Сребреници“, *Ослобођење*, 23.05.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/predstavnicki-dom-psbih-razmatrao-prijedlog-rezolucije-o-osudi-genocida-u-srebrenici>, приступљено 23.05.2013.
- „Пресуда, број У-11/97“, *Уставни суд Федерације Босне и Херцеговине*, 19.02.1998, http://www.ustavnisudfbih.ba/bs/open_page_nw.php?l=bs&pid=158, приступљено 30.09.2018.
- „Пријем у Предсједништву поводом Дана државности“, *Ослобођење*, 24.11.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/prijem-u-predsjednistvu-povodom-dana-drzavnosti-samo-slobodna-i-demokratska-bih-ima-buducnost>, приступљено 24.11.2014.
- „Прича о референдуму посвађала странке из РС-а“, *Аваз*, 28.03.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/prica-o-referendumu-posvadjala-stranke-iz-rs-a>, приступљено 28.03.2014.
- „Радмановић и Додик приговарају Изетбеговићу због критике упућене Додику“, *Хрватска ријеч*, 25.10.2012, <http://www.hrvatska-rijec.com/2012/10>

- /radmanovic-i-dodik-prigovaraju-izetbegovicu-zbog-kritike-uprucene-nikolicu/,
приступљено 25.10.2012.
- „Радмановић: 1. март није и неће бити празник БиХ“, *Независне новине*,
27.02.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Radmanovic-1-mart-nije-i-nese-bit-praznik-BiH-233024.html>, приступљено 27.02.2014.
- „Радмановић: РС има право да се одвоји од БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 24.04.2013,
<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/radmanovic-rs-ima-pravo-da-se-odvoji-od-bih>, приступљено 24.04.2013.
- „Радмановић: Централизација гура Србе и Хрвате у отцјеpljeње“, *Глас Српске*,
21.02.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Radmanovic-Centralizacija-gura-Srbe-i-Hrvate-u-otcjepljenje/147426.html, приступљено 21.02.2014.
- „Радончић у дневнику ФТВ-а: Индиректни начин избора најбоље је рјешење“,
Аваз, 18.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/radoncic-u-dnevniku-ftv-a-indirektni-nacin-izbora-najbolje-je-rjesenje>, приступљено 18.01.2014.
- „Раиф Диздаревић поводом 70 година ЗАВНОБиХ-а: Босна има своју будућност,
њена шанса је само у заједништву“, *Ослобођење*, 24.11.2013,
<http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/raif-dizdarevic-povodom-70-godina-zavnobih-bosna-ima-svoju-buducnost-njena-sansa-je-samo-u-zajednistvu>,
приступљено 24.11.2013.
- „Ратко Младић остаје легенда у српском народу“, *Ослобођење*, 21.11.2017,
<https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ratko-mladic-ostaje-legendu-u-srpskom-narodu>,
приступљено 21.11.2017.
- „Резолуција о непризнавању једнострано проглашене независности Косова и
Метохије и одређујућима Републике Српске“, *Народна скупштина
Републике Српске*, 22.02.2008, www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/ostali-akti/rezolucija-o-nepriznavanju-jednostrano-progla%C5%A1ene-nezavisnosti-kosova-i-metohije-i-opredjeljenjima-republike-srpske,
приступљено 26.09.2018.
- „Реис Кавазовић: „Власи“ и „балије“ су они који негирају геноцид и злочине“,
Радио Сарајево, 26.05.2016, <http://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i>

- hercegovina/reis-kavazovic-vlasi-i-balije-su-oni-koji-negiraju-genocid-i-zlocine/227013, приступљено 26.05.2016.
- „Реис Церић: Бошњацима се спрема нови геноцид“, *Радио Сарајево*, 29.05.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/82328/reis-ceric-bosnjacima-se-sprema-novi-genocid>, приступљено 29.05.2012.
- „Реис Церић: Извршитељи геноцида су награђени територијем“, *Anadolu Agency*, 11.07.2012, <http://www.islambosna.ba/izvritelji-genocida-su-nagraeni-teritorijem-anadolu-agency/>, приступљено 14.07.2012,
- „Референдум о положају Хрвата у БиХ 11. студеног“, *Нет.хр*, <https://net.hr/danas/referendum-o-polozaju-hrvata-u-bih-11-studenog/>, приступљено 26.09.2018.
- „Ријешити се неслободе зване БиХ“, *СРНА*, 04.07.2014, <http://www.srna.rs/novosti/219467/rijesiti-se-neslobode-zvane-bih.htm>, приступљено 04.07.2014.
- „С Лагумџијом имам договор о рушењу БиХ“, *Радио Сарајево*, 04.09.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/89142/s-lagumdzijom-imam-dogovor-o-rusenju-bih>, приступљено 04.09.2012.
- „Савез српских општина у ФБиХ“, *РТРС*, 05.03.2013, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest/savez-srpskih-opstina-u-fbih-82162>, приступљено 14.08.2019.
- „Сада је дефинитивно јасно да је политичко Сарајево антисрпско“, *РТРС*, 18.02.2017, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=242956>, приступљено 22.03.2019.
- „Садик Ахметовић: Бојим се да је циљ протеста подјела Федерације БиХ“, *Ослобођење*, 09.02.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sadik-ahmetovic-bojim-se-da-je-cilj-protesta-podjela-federacije-bih>, приступљено 09.02.2014.
- „Салкић: Након 2006. власт у Републици Српској кренула је путем радикализације“, *Патриа*, 29.01.2019, <https://nar.ba/news/52011?fbclid=IwAR2T8JamUfleiGV1GDILGzfU1mwAT17c93i2a4qBQKmwDn2UjBf2ZjNb3c>, приступљено 30.01.2019.

- „Салкић: Покушај Владе РС да негира судски доказане чињенице“, *Ослобођење*, 07.02.2019, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/salkic-pokusaj-vlade-rs-a-da-negira-sudski-dokazane-cinjenice-431930?fbclid=IwAR1oIhtWRLOfI3s1T160lzoN4Svmxj_2PQunLl589KfcOB0hD8qa2SAOL3U, приступљено 07.02.2019.
- „Сарајево: Град српских стратишта и логора смрти“, *СРНА*, 20.04.2015, <http://www.srna.rs/novosti/296953/sarajevo---grad-srpskih-stratista-i-logora-smrti-.htm>, приступљено 20.04.2015.
- „Сарајево: Настављени преговори о питању Сејдић-Финци“, *Радио Сарајево*, 29.11.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/133223/nosache>, приступљено 29.11.2013.
- „Састанак Додика, Павића и Ђокића: Остати у оквирима Декларације скупштине из априла“, *Глас Српске*, 27.11.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Sastanak-Dodika-Pavica-i-Djokoica-Ostati-u-okvirima-Deklaracije-skupstine-iz-aprila/197961.html, приступљено 27.11.2015;
- „Сва председничка извињења“, *Б92*, 25.04.2013, http://www.b92.rs/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=04&dd=25&nav_category=11&nav_id=708359, приступљено 25.04.2013.
- „СДА жели промену имена Републике Српске“, *Б92*, 23.01.2019, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=01&dd=23&nav_category=167&nav_id=1497107, приступљено 23.01.2019.
- „СДА и СДП оштро осудили одлуку Хрватског народног сабора о одбацивању хашких пресуда“, *Klix.ba*, 26.01.2019, https://www.klix.ba/vijesti/bih/sda-i-sdp-ostro-osudili-odluku-hrvatskog-narodnog-sabora-o-odbacivanju-haskih-presuda/190126070?fbclid=IwAR1l2QSpGiPt-jCovccnX_RNSuMQDt6YvyRODjq1SGSv4zkJD0D5kN22U-8, приступљено 26.01.2019.
- „СДА и СНСД добили највише гласова на изборима у БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 09.10.2018, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sda-i-snsd-dobili-najvise-glasova-na-izborima-u-bih>, приступљено 09.10.2018.
- „СДА: Бошњаци и Муслимани иста етничка група“, *Ослобођење*, 23.05.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-bosnjaci-i-muslimani-ista-etnicka-grupa>, приступљено 23.05.2013.

- „СДА: Јавна подршка ратним злочинцима вријеђа породице жртава, *Ослобођење*, 23.06.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-javna-podrska-ratnim-zlocincima-vrijedja-porodice-zrtava>, приступљено 23.06.2014.
- „СДА: Наставак праксе и циљева режима Слободана Милошевића“, *Ослобођење*, 30.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-nastavak-prakse-i-ciljeva-rezima-slobodana-milosevica>, 30.01.2014.
- „СДА: Нереални захтеви ХДЗ-а БиХ блокирају европски пут Босне и Херцеговине“, *Ослобођење*, 21.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-nerealni-zahtjevi-hdza-bih-blokiraju-evropski-put-bosne-i-hercegovine>, приступљено 22.01.2014.
- „СДА: РС није ентитет само једног народа“, *Ослобођење*, 09.01.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-rs-nije-entitet-samo-jednog-naroda>, приступљено 09.01.2014.
- „СДА: Студенти из Београда требају обићи Томашицу, Црни врх и Меморијални центар Поточари“, *Ослобођење*, 21.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/sda-studenti-iz-beograda-trebaju-obici-tomasicu-crni-vrh-i-memorijalni-centar-potocari>, приступљено 21.11.2013.
- „СДП: Ако је БиХ трула, Додик је један од њених црва; Додик поновио: БиХ је трула и у распаду“, *Хрватска ријеч*, 30.09.2012, <http://www.hrvatskarijec.com/2012/09/sdp-ako-je-bih-trula-dodik-je-jedan-od-njenih-crva-dodik-ponovio-bih-je-trula-u-raspadu/>, приступљено 30.09.2012.
- „Скупштина РС: Референдум о Дану РС успешан, резултати пуноважни“, *Новости*, 11.10.2016, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/republika_srpska/aktuelno.655.html%3A629570-Skupstina-RS-Referendum-o-Danu-RS-uspesan-rezultati-punovazni, приступљено 22.03.2019.
- „Славо Кукић претучен на Свеучилишту у Мостару“, *Al Jazeera Balkans*, 23.06.2014, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/slavo-kukic-pretucen-na-sveucilistu-u-mostaru>, приступљено 23.06.2014.
- „СНСД и СДС против Суда и Тужилаштва БиХ“, *Al Jazeera Balkans*, 22.11.2012, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/snsd-i-sds-protiv-suda-i-tuzilastva-bih>, приступљено 29.03.2019

- „СНСД показао како се бране интереси Српске“, *Независне новине*, 27.03.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/SNSD-pokazao-kako-se-brane-interesi-Srpske-237366.html>, приступљено 27.03.2014.
- „Српска покреће тешку историјску битку: доказати истину о Сарајеву и Сребреници, *Спутник*, 14.08.2018, “https://rslat.sputniknews.com/komentari/201808141116882525-stradanje-srba-u-sarajevu-i-srebrenici/?utm_source=short_direct&utm_medium=short_url&utm_content=jsaH&utm_campaign=URL_shortening, приступљено 14.08.2018,
- „Страшне националистичке поруке на дочеку Крајишника“, *Радио Сарајево*, 30.08.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/123794/strasne-nacionalisticke-poruke-na-doseku-krajisnika>, приступљено 30.08.2013.
- „Судар моћника: смије ли Изетбеговић жртвовати Звиздића, а Човић ући у рат с Иванићем“, *Дневни лист*, 22.08.2015, <http://dnevni-list.ba/web1/sudar-mocnika-smije-li-izetbegovic-zrtvovati-zvizdica-a-covic-uci-u-rat-s-ivanicem/>, приступљено 22.08.2015.
- „Суљагић: Зар су наши очеви изгинули да њихову жртву продају они који мисле да је странка важнија од државе“, *Слободна Босна*, 21.01.2014, <http://www.slobodnabosna.ba/vijest/12271/suljagic-zar-su-nasi-ocjevi-izginuli-da-njihovu-zrtvu-prodaju-oni-koji-misle-da-je-stranka-vaznija-od-drzave.html>, приступљено 21.01.2014.
- „Суљагић: Изнијет ћу доказе да влада РС проводи окупаторску политику према несрбима“, *Ослобођење*, 16.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/suljagic-iznijet-cu-dokaze-da-vlada-rs-provodi-okupatorsku-politiku-prema-nesrbima>, приступљено 16.07.2013.
- „Суљагић: Мутабдија није сигуран ни да је то што ради законито“, *Ослобођење*, 13.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/suljagic-mutabdija-nije-siguran-da-je-to-sto-radi-zakonito>, приступљено 13.11.2013.
- „Суљагић: Не може се преговарати с људима који воде политику апартхејда и дискриминације“, *Ослобођење*, 30.07.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/suljagic-ne-moze-se-pregovarati-s-ljudima-koji-vode-politiku-aparthejda-i-diskriminacije>, приступљено 03.07.2014.

- „Тако је говорио Додик: Република Српска је „република шумска“. Боље бити ентитет у БиХ, него провинција у Србији“, *Ослобођење*, 03.10.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/republika-srpska-je-republika-sumska-bolje-bit-entitet-u-bih-nego-provincija-u-srbiji>, приступљено 04.10.2012.
- „Тешко је бити Хрватом и Бошњаком у Републици Српској“, *Бљесак.инфо*, 11.05.2014, <https://www.bljesak.info/vijesti/flash/tesko-je-bit-hrvatom-i-bosnjakom-u-republici-srpskoj/84763>, приступљено 13.02.2019.
- „Тито, Туђман и Карацић нису исто“, *Радио Сарајево*, 08.08.2012, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/87054/tito-tudman-i-karadzic-nisu-isto>, приступљено 08.08.2012.
- „Тихић: Много сличности у прогону Бошњака 1862. и 1992. године“, *Ослобођење*, 08.09.2012, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/tihic-mnogo-slicnosti-u-progonu-bosnjaka-1862-i-1992-godine>, приступљено 08.09.2012.
- „Тихић: Попис становништва не можемо одгађати“, *Радио Сарајево*, 02.07.2013, <http://www.radiosarajevo.ba/novost/117617/tihic-popis-stanovnistva-ne-mozemo-odgadati>, приступљено 03.07.2013.
- „Томислав Карамарко први челник ХДЗ-а Хрватске који је присуствовао обљетници утемељења ХР Херцег-Босне“, *Вечерњи лист*, 29.08.2014, <http://www.vecernji.ba/tomislav-karamarko-prvi-celnik-hdz-a-hrvatske-koji-je-prisustvoao-obljetic-utemeljenja-hr-herceg-bosne-958012>, приступљено 29.08.2014.
- „Треба одустати од нереализираних ратних циљева и доминације једних над другима“, *BH-index*, 14.07.2014, <http://www.bh-index.com/treba-odustati-od-nerealiziranih-ratnih-ciljeva-i-dominacije-jednih-nad-drugima/>, приступљено 15.07.2014.
- „У БиХ и Хрватској поздрављају доживотну пресуду Карацићу“, *Радио 021*, 20.03.2019, <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/210575/U-BiH-i-Hrvatskoj-pozdravljaju-doivotnu-presudu-Karadzicu.html>, приступљено 20.03.2019.
- „Унитаристи слуђени: Херцег-Босна им је трн у оку, а иритира их све хрватско“, *Хрватски медијски сервис*, 18.11.2016, <http://hms.ba/unitaristi-sludeni-herceg-bosna-im-je-trn-u-ok-u-a-iritira-ih-sve-hrvatsko/>, приступљено 22.03.2019.

- „Уставни суд БиХ поништио резултате референдума у РС“, *РТС*, 01.12.2016, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/2546934/ustavni-sud-bih-ponistio-rezultate-referenduma-u-rs.html>, приступљено 22.03.2019.
- „Уставни суд БиХ потврдио да се 9. јануар не може обиљежавати као Дан РС“, *Аваз*, 29.03.2019, <https://avaz.ba/vijesti/bih/470852/ustavni-sud-bih-potvrdio-da-se-9-januar-ne-moze-obiljezavati-kaodan-rs>, приступљено 29.03.2019.
- „Филе у Сарајеву: Разговори о Сејдић-Финци“, *Слободна Европа*, 17.01.2014, <http://www.slobodnaevropa.org/content/file-u-sarajevu-razgovori-o-sejdic-finci/25232882.html>, приступљено 17.01.2014.
- „Харис Силајџић: Европи ближи српски фашизам од бошњачке демократије“, *Независне новине*, 28.02.2007, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Haris-Silajdzic-Evropi-blizi-srpski-fasizam-od-bosnjacke-demokratije/6577>, приступљено 01.09.2018.
- „ХДЗ БиХ: Удар на институције настале из дејтосног устроја“, *Аваз*, 07.02.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/hdz-a-bih-udar-na-institucije-nastale-iz-dejtonskog-ustroja-bih>, приступљено 07.02.2014.
- „ХНС БиХ: Изетбеговић је одабрао улогу Хамаса“, *Al Jazeera Balkans*, 18.11.2017, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hns-bih-izetbegovic-je-odabrao-ulogu-hamasa>, приступљено 18.11.2017.
- „ХНС је одговор свима који се баве деконституирањем хрватског народа“, *Вечерњи лист*, 05.08.2014, <http://www.vecernji.ba/hns-je-odgovor-svima-koji-se-bave-dekonstituiranjem-hrvatskog-naroda-954119>, приступљено 05.08.2014.
- „ХНС јединствен око федерализације и бранитеља, стату изазвао пријепоре“, *Дневни лист*, 01.03.2015, <http://dnevni-list.ba/web1/hns-jedinstven-okofederalizacije-i-branitelja-statut-izazvaoprijepore/>, приступљено 01.03.2015.
- „ХНС преузима у БиХ улогу хрватског ентитета“, *Вечерњи лист*, 08.09.2015, <http://www.vecernji.ba/hns-preuzima-u-bih-ulogu-hrvatskog-entiteta-1023389>, приступљено 08.09.2015.
- „Хрвати не могу добити ентитет у БиХ без рата“, *Политика*, 04.02.2018, <http://www.politika.co.rs/scc/clanak/397743/Izetbegovic-Hrvati-ne-mogudobiti->

entitet-u-BiH-bez-rata?fbclid=IwAR2z17mC7nvWZpP_xFhzPG4FUzqX
kQn0dWqpyzeXjNbAkqKQl89cZJeEwEM, приступљено 04.02.2018.

„Хрвати неће нигдје исцурити, ми смо еуропска снага Босне и Херцеговине“, *Вечерњи лист*, 26.07.2014, <http://www.vecernji.ba/hrvati-nese-nigdje-iscuriti-mi-smo-europska-snaga-bosne-i-hercegovine-952527>, приступљено 26.07.2014.

„Хрвати ће имати свог предсједника РС-а“, *Дневни лист*, 01.09.2014, <http://dnevni-list.ba/web1/2014/09/01/hrvati-ce-imati-svog-predsjednika-rs-a/>, приступљено 01.09.2014.

„Хрвати у РС политички маргинализовани“, *Anadolu Agency*, 12.10.2012, http://www.aa.com.tr/ba/rss/90020--hrvati-u-rs-politicki-marginalizovani?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, приступљено 12.10.2012.

„Хрватска тражи да Хрвати у БиХ буду равноправни“, *Вечерњи лист*, 28.08.2014, <http://www.vecernji.ba/hrvatska-trazi-da-hrvati-u-bih-budu-ravnopravni-957772>, приступљено 28.08.2014.

„Цвијановић: Припремљена кривична пријава против Емира Суљагића“, *Ослобођење*, 16.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/cvijanovic-pripremljena-krivicna-prijava-protiv-emira-suljagica>, приступљено 16.07.2013.

„Церић: Укинути Дејтонски споразум“, *Б92*, 04.09.2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=09&dd=04&nav_category=167&nav_id=640317, приступљено 04.09.2012.

„Црнадак: Бесмислено и даље инсистирати на резолуцији“, *Независне новине*, 04.07.2015, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Crnadak-Besmisleno-i-dalje-insistirati-na-rezoluciji/313686>, приступљено 04.07.2015.

„Црнадак: Српске жртве не помињу се ни на једном мјесту“, *Глас Српске*, 15.06.2015, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Crnadak-Srpske-zrtve-ne-pominju-se-ni-na-jednom-mjestu/185959.html, приступљено 15.06.2015.

„Чекамо те Дарио: Добродошлица за хашког осуђеника“, *Слободна Босна*, 03.06.2014, http://www.slobodnabosna.ba/vijest/14491/chekamo_te_dario_dobrodoslica_za_haskog_osudjenika.html, приступљено 03.06.2014.

- „Честитке поводом Дана државности: Јединство пробосанских и антифашистичких снага“, *Ослобођење*, 25.11.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/cestitke-povodom-dana-drzavnosti-jedinstvo-probosanskih-i-antifasistickih-snaga>, 25.11.2013.
- „Човић не вјерује у грађански концепт СДП-а: „У БиХ неко жели да прави исламску државу!““, *Слободна Босна*, 22.12.2017, https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/67721/chovic_ne_vjeruje_u_gradjanski_koncept_sdp_a_u_bih_neko_zeli_da_pravi_islamsku_drzavu.html, приступљено 22.12.2017.
- „Човић предложио укидање Федерације БиХ“, *ВН-index*, 26.08.2013, <http://www.bh-index.com/covic-predlazio-ukidanje-federacije-bih/>, приступљено 26.08.2013.
- „Човић се пожалио: Националистичке структуре из Сарајева заузимају агресивно непријатељски став према Хрватима“, *Слободна Босна*, 14.08.2017, https://www.slobodnabosna.ba/vijest/58120/chovic_se_pozalio_nacionalistichke_strukture_iz_sarajeva_zauzimaju_agresivno_neprijateljski_stav_prema_hrvatima.html, приступљено 14.08.2017.
- „Човић: Дobar део бошњачке и левице и деснице жели исламску БиХ“, *Политика*, 08.01.2017, <http://www.politika.rs/sr/clanak/371679/Covic-Dobar-deo-bosnjacke-i-levice-i-desnice-zeli-islamsku-BiH>, приступљено 10.01.2017.
- „Човић: Искрпили смо све могућности за договор око Предсједништва БиХ“, *Ослобођење*, 03.12.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/covic-iscrpili-smo-sve-mogucnosti-za-dogovor-oko-clanova-predsjednistva-bih>, приступљено 03.12.2013.
- „Човић: Не видим разлог да се референдум оспорава“, *Независне новине*, 23.08.2016, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Ne-vidim-razlog-da-se-osporava-referendum/384147>, приступљено 23.08.2016.
- „Човић: Реорганизацијом БиХ до равноправности Хрвата“, *Независне новине*, 28.08.2016, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Reorganizacijom-BiH-do-ravnopravnosti-Hrvata/384879>, приступљено 28.08.2016.
- „Човић: Федерација БиХ је ентитет бошњачког народа“, *Независне новине*, 26.09.2013, <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Federacija-BiH-je-entitet-bosnjackog-naroda-160221.html>, приступљено 26.09.2013.

- „Човић: Федерација кључни проблем у БиХ“, *Независне новине*, 26.03.2014, <http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Covic-Federacija-kljucni-problem-u-BiH-237313.html>, приступљено 26.03.2014.
- „Човић: ХДЗ БиХ не заговара ни распад ни дисолуцију БиХ“, *Ослобођење*, 08.04.2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/covic-hdz-bih-ne-zagovara-ni-raspad-ni-disoluciju-bih>, приступљено 08.04.2014.
- „Човић: Хрвата не би било без Херцег-Босне“, *Независне новине*, 17.11.2016, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Covic-Hrvata-ne-bi-bilo-bez-Herceg-Bosne/398362>, приступљено 17.11.2016.
- „Чубриловић: Ревизија тужбе је пут ка нестанку БиХ“, *Независне новине*, 08.02.2017, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Cubrilovic-Revizija-tuzbe-je-put-ka-nestanku-BiH/412015>, приступљено 08.02.2017.
- „Шаћирбеговић: Свијет одобрио масакр у Сребреници“, *Независне новине*, 06.07.2012, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Sacirbegovic-Svijet-odobrio-masakr-u-Srebrenici/148572>, приступљено 06.07.2012.
- „Шемсудин Мехмедовић: Спреман сам да будем председник СДА“, *Ослобођење*, 25.07.2013, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/semsudin-mehmedovic-spreman-sam-da-budem-predsjednik-sda>, приступљено 25.07.2013.
- „Шпирић: БиХ кочница за развој“, *Глас Српске*, 04.03.2014, http://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Spiric-BiH-kocnica-za-razvoj/148268.html, приступљено 04.03.2014.
- Glover, Julian, “King Paddy”, *The Guradian*, 11.10.2002, <https://www.theguardian.com/politics/2002/oct/11/foreignpolicy.uk>, приступљено 25.09.2018.
- Баримац, Един, „Све послјератне утрке за Предсједништво БиХ: Алију и Крајишника ће тешко ко достићи“, *Ослобођење*, 24.09.2018, <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/teme/sve-poslijeratne-utrke-za-predsjednistvo-bih-aliju-i-krajisnika-ce-tesko-ko-dostici-395242>, приступљено 24.09.2018.
- Закон о Меморијалном центру Сребреница – Поточари спомен обиљежје и мезарје за жртве геноцида из 1995. године*, http://www.podaci.net/_gBiH/propis/Zakon_o_memorijalnom/Zmcssom02v0749.htm.

- Смољановић, Станко, „Чавић признао масакр у Сребреници“, *DW*, 23.06.2004, www.dw.com/bs/%C4%8Davic-priznao-masakr-u-srebrenici/a-2485548, приступљено 01.09.2018.
- Солдо, Вера, „Хрватски или антихрватски пројекат“, *DW*, 29.08.2015, <http://www.dw.com/sr/hrvatski-ili-antihrvatski-projekat/a-18679618>, приступљено 29.08.2015.
- Таушан, Марија, „ОХР дигао руке од реформе полиције“, *Независне новине*, 12.10.2007, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/OHR-digao-ruke-od-reforme-policije/15616>, приступљено 26.09.2018.
- Топић, Тања, „Устав из Вашингтона“, *Време*, бр. 776, 17.11.2005, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=433887>, приступљено 05.09.2018.
- Хусеиновић, Самир, „Егзодус Срба — злочин без казне“, *DW*, 19.03.2016, <https://www.dw.com/bs/egzodus-srba-zlo%C4%8Din-bez-kazne/a-19129162>, приступљено 05.10.2018.
- Чамо, Хамдо, „Бећировић: Херцег-Босна је злочиначка творевина и пројекат злочиначке политике“, *хамдочамо (блог)*, 19.11.2017, <https://hamdocamo.wordpress.com/2017/11/19/becirovic-herceg-bosna-je-zlocinacka-tvorevina-i-projekat-zlocinacke-politike/>, приступљено 05.03.2019.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ПРОЦЕСУ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА: СЛУЧАЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

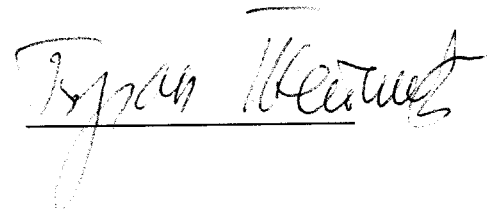
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, ___26.08.2019._____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Горан Тепшић _____

Број индекса _____ 321/2011 _____

Студијски програм _____ Докторске међународне и европске
студије _____

Наслов рада _____ УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У
ПРОЦЕСУ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА: СЛУЧАЈ БОСНЕ
И ХЕРЦЕГОВИНЕ _____

Ментор _____ проф. др Радмила Накарада _____

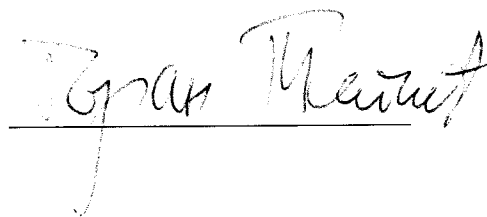
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____ 26.08.2019. _____

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Горан Тепшић _____

Број индекса _____ 321/2011 _____

Изјављујем

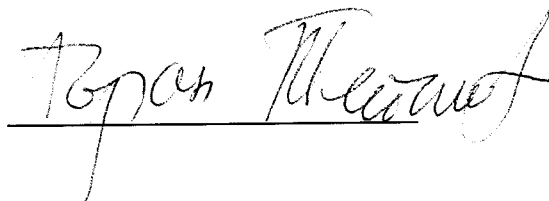
да је докторска дисертација под насловом

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ПРОЦЕСУ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ НАЦИОНАЛНИХ
ИДЕНТИТЕТА: СЛУЧАЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____ 26.08.2019. _____

_____